

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MORA YARIMADASI'NDAKİ KALEİÇİ CAMİLER
VE MESCİTLER**

Hazırlayan

Müyesser TUZUN VAROL

Tarih Ana Bilim Dalı

Osmanlı Müesseseleri Ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Samettin BAŞOL

TOKAT-2019

MORA YARIMADASI'NDAKİ KALEİÇİ CAMİLER VE MESCİTLER

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 20/ 06 / 2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Ali AÇIKEL

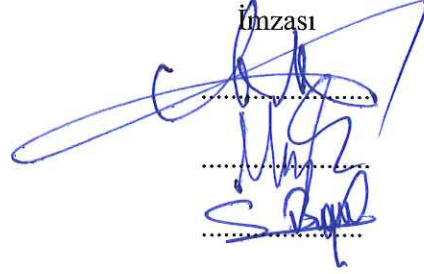
Üye : Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Samettin BAŞOL

Üye : .....

Üye : .....

İmzası

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 30.../09/2019 tarih ve 32-28 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof.Dr.İlhan EROĞLU
Enstitü Müdürü: .....Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Samettin Başol danışmanlığında hazırlamış olduğum “Mora Yarımadası’ndaki Kaleiçi Camiler Ve Mescitler” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

20/06/2019

Müyesser TUZUN VAROL

İmza

TEŞEKKÜR

Tezimi hazırladığım tüm süreç boyunca desteklerini esirgemeyerek, anlayış ve hoşgörülerıyla yanımda olan sevgili aileme, sabrı ve manevi desteğiyle yanımda olan sevgili eşim Murat Varol'a, manevi desteğini her zaman hissettiğim arkadaşım Fadime Şeker'e ve yüksek lisans öğrenimim boyunca sabrını ve deneyimlerini esirgemeyip, değerli görüşleriyle her zaman bana yol gösteren değerli hocam, tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Samettin Başol'a yardım ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Türkiye’de Osmanlı Tarihi’ne dair yapılan çalışmaların çoğunluğu siyasi tarih üzerinedir. Bunun en iyi örneklerinden biri de Mora Yarımadası’dır. Mora Yunanistan’a bağlı bir yarımadadır. Yunanistan ile geçmişten günümüze devam edegelen siyasi sebeplerden dolayı Yunanistan ve ona bağlı adalar, yarımadalar ve şehirleriyle alakalı çalışmalar genellikle mezkur bölgelerin siyasi yönleriyle ilgilidir. Bu bölgelerle ilgili farklı çalışmalar da vardır fakat yeterli sayıda değildir. Akademik çalışmalar arasındaki bu eksikliğe bir katkı sağlamak adına bu tezin konusu ortaya çıkmıştır.

Bu tezin içerisinde Mora Yarımadası’nın Osmanlı Devleti tarafından fethine ve daha sonra elden çıkışına dair bilgiler bulunmaktadır. Fakat ana metin Mora’nın fethi ve elden çıkışı olmadığı için bu konular hakkında genel bilgiler aktarılmıştır. Zikrolunan konular ile ilgili detaya inilmemesinin sebebi karmaşaya yol açmamaktır. Konu, Mora Yarımadası’ndaki kaleler olduğu için mezkur yarımadanın siyasi tarihine de yer verilmiştir. Bununla birlikte kale hakkında da genel bir malumat verilmiştir. Bu çalışmada Mora’daki kaleler ve bu kalelerin hangilerinde cami ya da mescit olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Asıl konu olan kale dahilindeki camiler ve mescitler konusu ise detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti’nin bir fetih geleneği olan fethetmiş olduğu şehirdeki en büyük kilisenin camiye çevrilmesi meselesi tarihte önemli bir konudur. Böyle bir konunun ön plana çıkartılması ve daha çok araştırma yapılması gerekmektedir. Çünkü Osmanlı, fethettiği şehirdeki kiliseyi camiye çevirmekle mezbur şehrin idaresini ele geçirmektedir. Bununla birlikte Osmanlı’nın Türk tarihi değerleri açısından bir şehirde bırakmış olduğu en önemli eserlerden/yapıtlardan veya mirastan biri cami ve mescitlerdir. Dolayısıyla bu tezin konusunun ayrı bir önemi vardır. Ayrıca Mora Yarımadası’ndan çekilen Osmanlı Devleti’nin ardından bu mirasın çoğu yok edilmiştir. Bu sebeple böyle bir konuya işaret etmek adına bu tez konusu ortaya çıkmış ve işlenmiştir.

Tez konusunun sağlam temellere dayandırmak için ikincil kaynakların yanında tezin ana kaynağını oluşturan arşiv kayıtları kullanılmıştır. Bunun için de geniş bir

araştırma yürütülmüştür. Arşiv kaynakları ve ikincil kaynakların karşılaştırılması yapılmıştır. Mümkün olduğunca konuya dair var olan eksiklikler tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu konuda yapılmış araştırmalar çok az olmakla beraber bir kaç tane müstakil çalışma bulunmaktadır. Yani yarımadaadaki kale içi camiler ve mescitler konusunun tamamına dair bir çalışma rneği bulunmamaktadır. Bu yüzden bu konu araştırılırken birçok zorlukla karşılaşılmıştır. Yapılan tezin bundan sonraki bu tür çalışmalara öncülük etmesi temenni edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin fethetmiş olduğu diğer ülkelerdeki ya da şehirlerdeki camiler ve mescitler konusu araştırılmayı beklemektedir.

ÖZET

Osmanlı Devleti, 1460-1699/1715-1829 yılları arasında Mora Yarımadası'na hakim olmuştur. Mora Yarımadası'nın fethinden itibaren buradaki şehirlere görevliler tayin edilmiş ve Müslüman nüfus yerleştirilmiştir. Osmanlı Devleti, fetihden hemen sonra kalelerde bulunan en büyük kiliseleri camiye çevirmiştir. Müslüman nüfusun ihtiyacına göre daha sonra yeni cami ve mescitler yaptırılmıştır. Cami, mescit ve bu kurumlarda çalışanların giderlerini karşılamak için vakıflar kurulmuştur. Bu çalışmanın ana kaynağını, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'ndeki defter ve belgeler oluşturmaktadır. Amacı ise Mora Yarımadası'nda Osmanlı dönemine ait kaleiçi cami ve mescitlerin arşiv belgeleri yoluyla tespit edilmesi ve kurumların işleyiş süreçlerinin açıklanabilmesidir. Aynı zamanda sözü geçen vakıf ibadet mekânlarının, cami ve mescit bulunduran kalelerin tarihi hakkında bilgi vermektir.

Bu tez çalışmasında, Mora Yarımadası'nın fethi, idari yapısı, elden çıkış süreci işlenmiştir. Ardından kale, kale-şehir, kale-cami ilişkisi hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Mora Yarımadası'ndaki kaleler, kalelerdeki cami, mescit, bunların vakıfları ve çalışanlarıyla ilgili detaylar ve değerlendirmeler aktarılmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular üzerinde durulmuştur. Yapılan incelemelerde Mora Yarımadası'nda cami ve mescit bulunduran 15 kale, bu kalelerde 30 cami ve 7 mescit tespit edilmiştir. Cami ve mescitler padişah, sefere katılan paşa ve kale sakinleri tarafından yaptırılmıştır. Cami, mescit ve vakıflara çeşitli görevliler atanmıştır. Bu görevlilerin ücretleri günlük ve yıllık olarak hesap edilmiştir. Cami ve mescitlerin giderleri için kurulmuş olan vakıfların çoğu zaman yetersiz kaldığı görülmüştür. Çünkü cami ve mescit çalışanlarının ücretleri bağlı buldukları vakıflardan ziyade buldukları yerin mukataa gelirlerinden karşılanmıştır. Ayrıca cami ve mescit tamirleri için gerekli olan giderler uzun yıllar karşılanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Mora Yarımadası, Kale, Cami-Mescit, Vakıf.

ABSTRACT

The Ottoman Empire dominated the Peloponnesus between the years of 1460-1699 and 1715-1829. Since the conquest of the Peloponnesus, officials were appointed to these cities and a Muslim population was established. Immediately after the conquest, the Ottoman State turned the largest churches in the castles into mosques. New mosques and masjids were built according to the needs of the Muslim population afterwards. Foundations have been established to cover the expenses of the mosque, masjid and the people working in these institutions. The main source of this study is books and documents in President of Republic of Turkey and Chairman of the State Archives and General Directorate of Foundations Foundation Records Archive. The aim of this study is to identify the mosques and masjids of the Ottoman period in the Peloponnesus through archival documents and to explain the processes of institutions. At the same time, it is aimed to give information about the history of the mentioned places of worship, mosques and castles.

The conquest of the Peloponnesus, its administrative structure, and the process of its disposal are discussed in this thesis. Subsequently, information about the relationship between the castle, the castle and city and the castle and the mosque is given. Afterwards, the details and evaluations of the castles and the mosques, the masjids, their foundations and the employees of castles on Peloponnesus are conveyed. The findings obtained from the study are emphasized. During the examinations, 15 castles with mosques and masjids are identified on Peloponnesus with 30 mosques and 7 masjids in these castles. The mosque and masjids were built by the sultan, the pasha and the inhabitants of the castle. Various officials have been assigned to mosques, masjids and foundations. The salaries of these officers are calculated daily and annually. Foundations established for the expenses of mosques and masjids were often insufficient. Because the wages of the mosque and masjid workers were paid from the mukataa income of the place they are located rather than the foundations to which they belong. In addition, the expenses required for mosque and masjid repairs were not met for many years.

Keywords: Ottoman Empire, Peloponnesus, Castle, Mosque-Masjid, Foundation

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Bilimsel Etik Sayfası.....	i
Teşekkür.....	ii
Önsöz.....	iii
Özet.....	v
Abstract.....	vi
İçindekiler.....	vii
Tablolar Listesi.....	xv
Ekler Listesi.....	xvi
Kısaltmalar.....	xvii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Tanıtımı, Amacı ve Önemi.....	2
2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	3
3. Araştırmanın Materyal ve Yöntemi.....	6
4. Araştırmanın Kaynakları.....	6
4.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Kaynakları	7
4.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi.....	7
4.3. İnceleme Eserler (Kitap ve Makaleler).....	7

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ'NİN MORA YARIMADASI'NDAKİ HAKİMİYET SÜRECİ.....	16
1.1. MORA YARIMADASI'NİN FETHİ.....	16
1.2. MORA YARIMADASI'NDA OSMANLI İDARESİ.....	20
1.3. MORA YARIMADASI'NİN OSMANLI YÖNETİMİ'NDEN ÇIKMASI	26
BÖLÜM 2: OSMANLI KALESİ'NİN TANIMI VE BÖLÜMLERİ.....	30
2.1. KALENİN YAPISI VE BÖLÜMLERİ.....	30
2.2. İÇ KALE.....	33
2.3. DIŞ KALE.....	36
2.4. KALE-ŞEHİR İLİŞKİSİ.....	37
2.5. KALE-CAMİ İLİŞKİSİ.....	42
BÖLÜM 3: MORA YARIMADASI'NDAKİ KALEİÇİ CAMİLER VE MESCİTLER.....	46
3.1. GÖRDUS (KORİNTHOS) ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİLER.....	46
3.1.1. Gördus (Korintos) Şehri.....	46
3.1.2. Gördus (Korintos) Kalesi.....	47
3.1.3. Gördus Kalesi'ndeki Camiler.....	47
3.1.3.1. Fatih Sultan Mehmet Han Camii.....	47
3.1.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	48
3.1.3.2. Sultan I. Ahmet Han Camii.....	51

3.1.3.2.1. Cami Tamiri.....	51
3.2. Balyabadra (Patra) Şehrî, Kaleleri ve Kaleler Dahilindeki Camiler.....	52
3.2.1. Balyabadra (Patra) Şehri.....	53
3.2.1.1. Balyabadra Şehrinde Meydana Gelen Deprem	55
3.2.1.2. Balyabadra Şehrindeki Camiler	57
3.2.2. Balyabadra Kalesi.....	58
3.2.3. Balyabadra Kalesi'ndeki Camiler.....	60
3.2.3.1. Fatih Sultan Mehmet Han Camii.....	60
3.2.3.2. Sultan I. Süleyman Han Camii.....	62
3.2.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	62
3.2.3.2.2. Cami Tamiri.....	66
3.2.4. Mora Kastel Kalesi.....	67
3.2.5. Mora Kastel Kalesi'ndeki Cami.....	67
3.2.5.1. Sultan I. Ahmet Han Camii.....	67
3.2.5.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	68
3.2.5.1.2. Cami Tamiri.....	71
3.3. Mizistre Şehrî, Kalesi ve Kale Dahilindeki Cami.....	73
3.3.1. Mizistre Şehri.....	73
3.3.2. Mizistre Kalesi.....	74
3.3.3. Mizistre Kalesi'ndeki Cami.....	74
3.3.3.1. Fatih Sultan Mehmet Han Camii.....	74

3.3.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	74
3.4. KALAMATA ŞEHRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ.....	76
3.4.1. Kalamata Şehri.....	76
3.4.2. Kalamata Kalesi.....	76
3.4.3. Kalamata Kalesi'ndeki Cami.....	77
3.4.3.1. Fatih Sultan Mehmet Han Camii.....	77
3.5. KORON ŞEHRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİLER.....	78
3.5.1. Koron Şehri.....	78
3.5.2. Koron Kalesi.....	79
3.5.3. Koron Kalesi'ndeki Camiler.....	79
3.5.3.1. Sultan II. Beyazıt Han Camii.....	80
3.5.3.1.1. Cami Tamiri.....	80
3.5.3.2. Ayasofya Camii.....	81
3.5.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	81
3.6. METON ŞEHRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ VE MESCİTLER.....	85
3.6.1. Meton Şehri.....	85
3.6.2. Meton Kalesi.....	87
3.6.3. Meton Kalesi'ndeki Cami Ve Mescitler.....	89
3.6.3.1. Sultan II. Beyazıt Han Camii.....	90
3.6.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	90
3.6.3.1.2. Camiye Minare İnşası.....	91

3.6.3.2. Fethiye Camii.....	92
3.6.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	92
3.6.3.2.2. Fethiye Cami Giderleri ve Cami Görevlilerinin Maaşları.....	105
3.6.3.3. Ağa Camii.....	108
3.6.3.3.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	108
3.6.3.4. Recep Efendi Mescidi.....	112
3.6.3.4.1. Mescit Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	112
3.7. ANAVARİN ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ VE MESCİTLER.....	115
3.7.1. Anavarin Şehri.....	115
3.7.2. Anavarin Kalesi.....	116
3.7.3. Anavarin-i Cedid Kalesi, Kalede Cami ve Mescit Yapımı.....	117
3.7.4. Eski ve Yeni Anavarin Kalesi'ndeki Cami ve Mescitler.....	119
3.7.3.1. Sultan II. Beyazıt Camii.....	119
3.7.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	119
3.7.3.2. Ferhat Ağa Camii.....	121
3.7.3.3. Sultan I. Ahmet Han Camii.....	121
3.7.3.3.2. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	122
3.8. ARKADYA ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ.....	127
3.8.1. Arkadya Şehri.....	128
3.8.2. Arkadya Kalesi.....	128
3.8.3. Arkadya Kalesi'ndeki Cami.....	128

3.8.3.1. Sultan I. Süleyman Han Camii.....	129
3.8.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	129
3.9. BENEŞE ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİLER.....	130
3.9.1. Benefşe Şehri.....	130
3.9.2. Benefşe Kalesi.....	131
3.9.3. Benefşe Kalesi'ndeki Camiler.....	133
3.9.3.1. Sultan I. Süleyman Han Camii.....	133
3.9.3.1.1. Cami Tamiri, Görevlileri ve Maaşları.....	133
3.9.3.2. Sultan I. Ahmet Han Camii.....	135
3.9.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlileri Maaşları.....	135
3.9.3.2.2. Cami Tamiri ve İhtiyaçlarının Karşlanması.....	141
3.9.3.2.3. Camiye Minare İnşası.....	142
3.10. ANABOLU ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ VE MESCİTLER.....	143
3.10.1. Anabolu Şehri.....	144
3.10.2. Anabolu Kalesi.....	146
3.10.3. Anabolu Kalesi'ndeki Cami ve Mescitler.....	146
3.10.3.1. Sultan I. Süleyman Han Camii.....	147
3.10.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	147
3.10.3.2. Ahmet Paşa Camii.....	148
3.10.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	148
3.10.3.3. Hüseyin Efendi Camii ve Mescidi.....	148

3.10.3.3.1. Hüseyin Efendi Vakfı.....	149
3.10.3.4. Hacı Mustafa Efendi Camii ve Mescidi.....	151
3.10.3.5. Vezir Hacı İbrahim Paşa Camii Ve Mescidi	151
3.10.3.5.1. Cami Görevlileri Ve Görevlilerin Maaşları.....	152
3.10.3.6. Sultan I. Ahmet Han Camii.....	153
3.10.3.6.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	155
3.10.3.6.2. Vakıf Gelirleri ve Görevlileri.....	157
3.10.3.7. Sultan I. Ahmet Han Mescidi.....	159
3.10.3.7.1. Vakıf Görevlileri.....	160
3.10.3.8. Sadrazam Şehit Ali Paşa Camii ve Mescidi.....	160
3.10.3.8.1. Cami Görevlileri Ve Görevlilerin Maaşları.....	161
3.10.3.8.2. Cami Vakfının Gelir ve Giderleri.....	164
3.10.3. Kastel-i Bahriyye Kalesi.....	169
3.10.4. Kasteli Bahriye Kalesi'ndeki Cami Ve Mescit.....	169
3.10.4.1. Sultan I. Süleyman Han Camii.....	169
3.10.4.1.1. Cami Görevlileri Ve Görevlilerin Maaşları.....	170
3.10.4.2. Sultan III. Ahmet Han Camii.....	171
3.10.4.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	171
3.10.5. Palamidi Kalesi.....	172
3.11. TERMİŞ ŞEHİRİ, KALESİ VE KALESİ DAHİLİNDEKİ CAMİ.....	173
3.11.1. Termiş Şehri.....	173
3.11.2. Termiş Kalesi.....	173

3.11.3. Termiş Kalesi'ndeki Cami.....	174
3.11.3.1. Sultan I. Suleyman Camii.....	174
3.11.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları.....	174
SONUÇ.....	178
BİBLİYOGRAFYA.....	185
EKLER.....	195
ÖZGEÇMİŞ.....	209

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: Sultan III. Ahmet Han Camisi'nin Görevlileri.....	153
Tablo 2: Şehit Ali Paşa Camisi'nin Görevlileri, Vazifeleri ve Alınan Ücret..	161
Tablo 3: Şehit Ali Paşa Camii ve Vakfının Gelirleri.....	166
Tablo 3.1: Şehit Ali Paşa Camii ve Vakfının Giderleri.....	166

EKLER LİSTESİ

<u>Ek No</u>	<u>Sayfa</u>
Ek 1: Kalamata Kalesi, Sultan Mehmet Han Camii Hatip Tayin Belgesi.....	195
Ek 2: Meton Kalesi, Fethiye Camii Müezzin Atama Belgesi.....	196
Ek 3: Meton Kalesi, Recep Efendi Mescidi Müezzin Ücretini Gösterir Belge	197
Ek 4: Koron Kalesi, Sultan Beyazıd Camii İmam ve Hatip Tayin Belgesi...	198
Ek 5: Anavarin Kalesi, Sultan Beyazıd Camii, İmam ve Hatip Ücret Belgesi	199
Ek 6: Arkadya Kalesi, Sultan Süleyman Camii Müezzin Atama Belgesi.....	200
Ek 7: Balyabadra Kalesi, Kaleiçi Cami Tamir Belgesi.....	201
Ek 8: Benefşe Kalesi, Sultan Süleyman Camii Tamir ve Masraf Belgesi.....	202
Ek 9: Anavarin Kalesi, Sultan Süleyman Camii Muallim-i Sıbyanlık Belgesi	203
Ek 10: Anabolu Kalesi, Şehit Ali Paşa Camii Kandil Atama Belgesi.....	204
Ek 11: Anabolu Kalesi, Şehit Ali Paşa Camii Vakfına Dair Belge.....	205
Ek 12: Gördus Kalesi, Sultan Ahmet Han Camii Tamir Belgesi.....	206
Ek 13: 1804 tarihli Mora Yarımadası'na Ait Harita.....	207
Ek 14: Mora Yarımadası'ndaki Kaleler, Kalelerde Yer Alan Cami ve Mescitler	208

KISALTMALAR

A.{DVNSMHHM.d.	Bab-1 Asafi Mühimme Defterleri
AE.SABH.I.	Ali Emiri Sultan Birinci Abdülhamid
AE.SAMD.I.	Ali Emiri Sultan Birinci Ahmed
AE.SAMD.III.	Ali Emiri Sultan Üçüncü Ahmed
AE.SMHD.I.	Ali Emiri Sultan Birinci Mahmud
AE.SMHD.II.	Ali Emiri Sultan İkinci Mahmud
AE.SMMD.IV.	Ali Emiri Sultan Dördüncü Mehmed
AE.SMST.III.	Ali Emiri Sultan Üçüncü Mustafa
AE.SSLM.III.	Ali Emiri Sultan Üçüncü Selim
AE.SOSM.III.	Ali Emiri Sultan Üçüncü Osman
Bkz.	Bakınız
BDAGM	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.EV.	Cevdet Evkaf
C.BLD.	Cevdet Belediye
C.MF.	Cevdet Maarif
C.ML.	Cevdet Maliye
Çev.	Çeviren
D.BŞM.d.	Bab-1 Defteri Baş Muhasebe Defterleri

DİA.	Diyamet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
EV.HMH.d.	Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri
İE.EV.	İbnül Emin Evkaf
İE.ML.	İbnül Emin Maliye
HAT.	Hatt-1 Hümayun
KK	Kamil Kepeci
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defterler
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
S.	Sayı
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
YB.04.	Yabancı Arşivler Bulgaristan

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, bir yeri fethettikten sonra ilk iş olarak fethettiği yer hakkında bilgi edinmek için bir sayım gerçekleştirmiştir. Bunun için de görevliler tayin ettirilmiştir. Burada bulunan yerel halk isyan etmediği sürece şehirde kalmaya devam etmiştir. Şehirlerde savaştan dolayı yıkılmış olan yerlerin tamir ve onarımı için mimar başı ve ustalar görevlendirilmiş keşifler yaptırılmıştır. Gerekli görüldüğünde bazı kaleler yıktırılmış bazıları da yeniden yaptırılmıştır.

Kalelere, kale dizdarı, kale erleri ve muhafızları tayin ettirilmiştir. Şehre kadı, naib, nakibü'l-eşraf, kethüda, mimar, sipahi, yeniçeri, muhtesip, gümrük emini, anbar emini ve benzeri görevliler gönderilmiştir. Şehri şenlendirmek için en yakın yerlerden Müslüman Türk nüfus getirilmiştir. Osmanlı Devleti, bir idare geleneği olarak fethettiği yerin en büyük kilisesini camiye çevirmiştir. İlk namaz bu camide kılınmıştır. Kiliseden bozma camiye fethiyye camii veya cuma camii denilmiştir. Daha sonra Müslüman nüfusun ihtiyacına göre yeni cami ve mescitler yaptırılmıştır.

Osmanlı Devleti, fethettiği yerlerde çeşitli kurumlar inşa ederek burada kalıcılığını sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin fetih geleneğinin ve Osmanlı kültürünün yaşanmış olduğu yerlerden biri de Mora Yarımadası'dır¹. Osmanlı Devleti, Mora Yarımadası'nda birçok dini yapı inşa etmiş ve dini yapılar için de çok sayıda vakıf kurmuştur. Bu dini kurumlara çeşitli görevliler atanmıştır.

Osmanlı Devleti, Mora Yarımadası'nda kurmuş olduğu idari yapıyı arşiv sistemiyle kayıt altına almıştır. Arşivler sayesinde yarımada yaptırılmış olan cami, mescit ve benzeri dini yapılar hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Yarımadaadaki kalelerde yer alan cami ve mescitler için Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Kayıt Arşivi'ndeki belge ve defterler kullanılmıştır.

---

¹ Mora Yarımadası üzerine yapılan çalışmalarda coğrafyayı tanımlarken genellikle Mora kelimesi kullanılmıştır. Fakat yapılan bu çalışmada Mora değil Mora Yarımadası ifadesine yer verilecektir. Çünkü bu teze kaynaklık eden belge ve defterlerde coğrafya Mora Ceziresi olarak belirtilmiştir.

Yapılan araştırmalar doğrultusunda giriş başlığı altında tez konusunun belirlenmesi, konunun kapsamı, sınırlılıkları, kullanılan kaynaklar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, Mora Yarımadası'nın fethi, idari yapısı, elden çıkışı gibi konular aktarılmıştır. İkinci bölümde, kalelerle ilgili veriler üzerinde durulmuştur. Tezin asıl konusunu oluşturan üçüncü bölümde, Mora Yarımadası'ndaki kaleler dahilinde bulunan cami ve mescitler konusu işlenmiştir. Bu bölüm diğer bölümlere oranla daha geniş ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Araştırmanın Tanıtımı, Amacı ve Önemi

Tez konusu tespitinden önce Balkan Cağrafyası'ndaki kaleler ve bu kalelerde yer alan cami ve mescitlerle ilgili literatür taraması ile başlanmıştır. İncelemeler sonucunda Osmanlı Devleti'nin Balkan Coğrafyası'nda inşa etmiş olduğu kalelerde yer alan dini yapıları üzerine birçok eserin kaleme alındığı görülmüştür. Fakat bu eserlerden yalnızca birkaç tanesi Mora Yarımadası'ndaki kale ve dini yapılarını konu edinmiştir. Ayrıca doğrudan Mora Yarımadası'ndaki kaleiçi cami ve mescitlerini ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla saha olarak Mora Yarımadası, konu olarak da yarımadadaki kalelerde yer alan dini kurumlar seçilmiştir. Yapılan tetkikler sonucunda elde edilen verilere göre de konunun içeriğini: kalelerin fethedilmesi, tamiri, inşası bazen de yıkımı; cami ve mescitlerin inşası, tamiri, görevlileri, bu görevlilerin atamaları, günlük ve yıllık ücretleri gibi başlıklar oluşturmuştur. Ayrıca tez içeriğinde cami ve mescitlerin vakıfları ve vakıf görevlileriyle de ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Tezin amaçlarından biri Mora Yarımadası'nda Osmanlı dönemine ait kaleiçi cami ve mescitlerin arşiv belgeleri yoluyla tespit edilmesi ve kurumların işleyiş süreçlerinin açıklanabilmesidir. Aynı zamanda sözü geçen vakıf ibadet mekânlarının tarihi hakkında da bilgi vermektir. Ayrıca yarımadada cami ve mescit bulunduran Osmanlı kaleleri ve kalelerin tarihiyle de ilgili döküman sunmaktır. Bir diğer amaç Osmanlı Devleti'nin, Mora Yarımadası'ndaki hakimiyetini tesis etmesinde cami ve mescitlerin önemini ortaya koymaktır.

Konunun önemine değinilecek olursa; Osmanlı Devleti 1460 yılından 1829 yılına kadar aralıklarla Mora Yarımadası'nda hüküm sürmüştür. Osmanlı Devleti Mora

Yarımadası'ndaki hakimiyeti boyunca burada birçok kale ve bu kalelerde çok sayıda cami ve mescit inşa etmiştir. Adı geçen bu kurumların birçoğu günümüzde varlığını devam ettirmemektedir. Yapılan bu çalışmayla birlikte Osmanlı Devleti'nin yarımadaya hakim olduğu tarihlerde var olup günümüze ulaşamamış kale, kaleiçi cami ve mescitlerin varlığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda yarımadada varlığını devam ettiren kale ve kalede bulunan dini yapıların günümüzdeki durumları da aktarılacaktır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin tarih boyunca hakim olduğu coğrafyalarda bıraktığı eserlerin korunması ve gözetilmesi konusuna dikkat çekilmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti bir yeri fethettiği zaman ilk iş olarak genellikle o bölgenin en büyük kilisesini camiye çevirirdi. Daha sonra fethetmiş olduğu şehirlere ve bu şehirlere bulunan kalelere idareciler ve Türk nüfusunu getirtip yerleştirirdi. Fethedilmiş bu şehirlere ve kalelerine getirtilen bu görevlilerin ve Türk nüfusunun ihtiyacına göre de camiler ve mescitler yaptırırdı. Osmanlı Devleti böylece fethetmiş olduğu yerlerde hakimiyetini ve idaresini bir anlamda tesis ederdi. Osmanlı Devleti bu fetih geleneğini Mora Yarımadası'nda da yaşatmıştır. Dolayısıyla yapılan çalışma Osmanlı Devleti'nin fetih geleneğinin incelenmesini sağlamak ve bununla birlikte fetih bölgesindeki idaresini ve hakimiyetini nasıl kurduğunu ortaya koymak açısından da ayrıca bir öneme sahiptir.

Kaleler ve yapıları Osmanlı Devleti'nin teşkilat konusuna dahil olduğu için hazırlanan çalışma Osmanlı teşkilat tarihine de bir anlamda ışık tutmaktadır. Mora Yarımadası ile ilgili yapılmış olan yayınlar çoğunlukla o bölgenin siyasi durumu ile ilgilidir. Oysa ki bu araştırma Mora Yarımadası'nı daha çok sosyal ve kurumsal açıdan ele almıştır. Cami ve mescitler vakıf kurumlarıdır ve vakıflar Osmanlı devlet idaresinin siyasî, ekonomik ve sosyal ayağını oluşturmaktadır. Bu bakımdan yapılan inceleme Osmanlı Devlet yapısını birçok yönüyle ele almıştır.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Mora Yarımadası'ndaki kaleiçi cami ve mescitlerin konu olarak seçilmesinin sebebi Osmanlı devrinden günümüze kalmış Türk-İslam eserlerinin varlığını ortaya koymak, bu kurumları belgelemek ve ilgililerin dikkatine sunmaktır. Aynı zamanda

Türk-İslam geleneğinin birer simgesi olan vakıf yapılarının günümüzde de aynı şekilde önemini koruması açısından değişimlerini ele almak ve değerlendirmektir.

Osmanlı Devleti döneminde kaleler kullanımları bakımından farklılık gösterirlerdi. Örneğin sınırlarda yer alan kaleler sadece o bölgedeki toprakları korumak amacıyla varlıklarını sürdürürlerdi. Bu kalelerde sadece görevliler bulunurdu. Bazılarında ise görevli dahi bulunmazdı. Bazı kaleler de sadece boğazları korurdu ki bunlara mendirek adı verilirdi. Bazıları ise limanları korurdu bunlara da kastel adı verilmekteydi. Mendirek ve kastel tam bir kale olmamakla beraber kaleleri tamamlayan yapılarıdır. Bir şehri temsil eden iç kale ve dış kaleler de bulunmaktaydı.

Şehri temsil eden kalelerde, şehri koruyan muhafızlar, şehir ileri gelenleri ve halk yaşamaktaydı. Kalelerde şehri korumak için savaş araç ve gereçleri de bulunmaktaydı. Bazı kalelerde bu savaş malzemeleri imal edilmekteydi. Halkın bir kısmının kale dahilinde yaşamaları bazı gereksinimleri ortaya çıkartmaktaydı. Bunların başlıcaları ibadet ihtiyacıydı. Bu sebeple kale içlerine cami ve mescit gibi dini yapılar inşa edilmişti. Mezkur kurumlara görevli tayini yapılmıştı.

Halkın bir kısmı kalede yaşarken bir kısmı da varoş diye ifade edilen kale dışında yaşamaktaydı. Fakat asıl önemli olan kısım kaleydi. Çünkü bir saldırı anında kale kaybedilirse şehirde kaybedilirdi. Bu sebeple kaleler bir şehri yani bir toplumun yaşam alanını ifade ettiği için aslında kale, Osmanlı'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve hukukî alanını da yaşatmakta ve sürdürmekteydi. Ortaya konulan eser kalelerdeki adı geçen durumlara da dikkat çekmektedir.

Toplum yaşamı açısından iktisadın önemi ortadadır. Aynı zamanda toplum yaşamını düzenleyen, toplumu bir arada tutan kurallar bütünü hukuktur. İktisadî faaliyetler hukukun düzenlediği kurallar çerçevesinde yol almaktadır. Devletin hukukî yapısını toplumun yaşam biçimi ve iktisadî yapısı belirlemektedir. Örneğin; devlet görevlilerinin mevaciblerinin tahsil edilmesi ve görevlerine müdahale edilmemesi gibi konular iktisadi yapının hukukî idareye yansıma biçimidir. Kalelerde yer alan cami ve mescitlerin konumu da bu hukukî yapı içerisinde devam etmekteydi.

Toplum hayatı ve ekonomisindeki farklılıklar hukukî idareyi de farklı kılmaktadır. Farklılıklar devlet idaresi dahilinde değişimler arz etmektedir. Bu değişimlere örnek verecek olursak; devletin değişik kademelerinde farklı görevliler yer almakta ve de farklı hukukî işlemler yer almaktadır. Vakıf kurumlarındaki idari yapı ile mali kurumlardaki idari yapı arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim camilere ve mescitlere görevli tayin edilmesi, görevlilerin maaşlarının ödenmesine dair ortaya çıkan sorunlar hukuk ve ekonomi konularını içermektedir. Cami ve mescitlerin bu konusu başlı başına bir çalışma alanını ifade ettiği için yapılan çalışmada sadece mezbur durumlardan dolayı ortaya çıkaran sorunlar ve çözümleri aktarılmış hukuk ve ekonomi boyutuna girilmemiştir. Ortaya konulan eser böyle bir çalışma alanını da açığa çıkardığı için önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin teşkilat tarihi hakkında sayılı çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar genelde tespit amaçlı yapılmıştır. Kale, Osmanlı'nın teşkilat tarihi bakımından detaylı bir şekilde incelenmesi gereken bir kurumdur. Hazırlanan çalışmada Mora Ceziresi'nde cami veya mescit bulunduran kaleler ele alınmıştır. Kaleler hakkında detaylı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Coğrafya olarak Mora Yarımadası'nın tamamı ele alınmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin Mora'nın fethini müteakiben Mora'ya bağlı olan İnebahtı ve Karlıeli sancakları bugün coğrafi olarak yarımada da yer almadıkları için bu iki sancak konu dışında bırakılmıştır. Çalışmanın konusunu belirleyen tarih ise Osmanlı Devleti'nin 1460'da yarımada'yı fethinden, yarımada'nın 1829'da Osmanlı hakimiyetinden çıkışına kadar ki dönemi kapsamaktadır.

Osmanlı fetih politikasında çok önemli bir yere sahip olan cami ya da mescitler Mora Yarımadası'nın hemen hemen her kasabasında ve de her köyünde yer almaktadır. Fakat yarımada'daki kasaba ve köylerdeki camiler ve mescitler konu dışında tutulmuştur. Kasaba ve köylerde yer alan cami ve mescitler hakkında yapılan araştırmalar vardır. Fakat bu çalışmalar sadece tespit amaçlı olduğu için adı geçen konuların detaylı bir şekilde araştırılmasının gerekliliği ortadadır.

Kalelerin içerisinde dini yapılar olarak sadece cami ve mescitler bulunmamaktadır. Kalelerde tekkeler, zaviyeler, medreseler ve diğer vakıf kurumları da bulunmaktadır. Fakat bu tezin konusunu sadece cami ve mescitler oluşturmaktadır.

Kalelerdeki diğer dini yapılar da ayrı bir inceleme konusu olarak araştırılmaya muhtaçtır.

3. Araştırmanın Materyal ve Yöntemi

Çalışılan bu tezin ana kaynağını Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'ndeki defter ve belgeleri oluşturmaktadır. Arşivlerdeki dökümanların dışında Evliya Çelebi Seyahatnamesi incelenen temel eserlerden biridir. Bu eser dışında konu ile ilgili yazılmış olan kitaplar, tezler ve makaleler de bu incelemenin kaynaklarını meydana getirmektedir. Tezin ilk safhasında, çalışmanın konusunu kapsayan bütün bilimsel kaynakların taraması yapıldı. Bu taramalar sonucunda tezin konusu hakkında bilgi veren arşivlerde araştırmalar yapıldı. Bu araştırmaların yanı sıra tarama sonucunda elde edilen tezler ve makaleler için de kütüphanelerde incelemeler yapıldı.

Yapılan araştırmada kullanılan yöntem döküman incelemesi yöntemidir. Bu yöntem doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda çalışmayı kapsayan yıllara göre bütün kataloglar ve fonlar tek tek tarandı. Tarama sonucunda elde edilen defterler ve belgeler de ayrı ayrı incelendi. Yukarıda adı geçen arşiv dışında Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'ndeki kayıtlara da bakıldı. Bu arşivdeki kayıtlarda konu hakkında çok sayıda defter ve belgeye ulaşıldı. Bütün defter ve belge dökümanları bir araya getirilerek tarih sıralamasına göre konu edildi. Araştırmalar esnasında tek bir defter veya tek bir belge türü değil birçok defter ve belge türleri incelendi ve çalışıldı. Çünkü Mora Yarımadası'ndaki cami ve mescitlerle ilgili konuların bir bütün olarak ele alınması için tek bir belge veya defter yeterli değildi.

4. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın ana kaynağını, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda tespit ve temin edilen defterler ve belgeler oluşturmaktadır. Daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden elde edilen malzeme mezkur kaynakları tamamlar niteliktedir. Son olarak da konu hakkında yapılmış olan akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu akademik konular içerisinde bazıları bu teze doğrudan

kaynaklık ettikleri gibi bazıları da belirli konularda yardımcı olmuşlardır. Bununla birlikte bu tezin konusuna ilişkin türlerde yapılmış olan çalışmaların tanıtımına da yer verilmiştir. İlk olarak Osmanlı Arşiv kaynakları hakkındaki bilgiler aktarılacaktır.

4.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda² teze kaynaklık eden birden fazla defter ve belge çeşitliliği ortaya çıkmıştır. Bu sebeple hepsinin ayrı ayrı tanıtımı yapılmayacaktır. Defterlere örnek verilecek olursak “Maliyeden Müdevver Defterler”, Evkaf Muhasebe Defterleri” gibi defterler bulunmaktadır. Belgeler ise çok çeşitli olmakla beraber teze doğrudan ilgili en çok kaydı bulunduran katalog Cevdet Kataloğu'dur. Cevdet Kataloğu'nun Evkaf fonunda ise çok sayıda kayıt bulunmaktadır.

4.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda kaleiçi camilerle ilgili çeşitli kayıtlar bulunmaktaydı. Fakat bulunmuş kayıtlarla ilgili örneğin, cami veya mescitin vakfi konusunda yeterince kayıt yoktu. Çalışmanın bu kısmını da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi tamamlamıştır. Adı geçen arşivde hem dini yapıların vakıflarıyla alakalı hem de bu yapılara atanmış olan görevliler ve diğer başka meselelerle ilgili kayıtlar da bulunmaktaydı. Bu anlamda bu çalışmanın bir ayağını da Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'ndeki defter ve belgeler oluşturmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde de sadece bir tür deftere değil konuyla ilgili birden fazla tür defter kaydına ulaşılmıştır. Örneğin; padişah emirlerinin bulunduğu defter “Defter-i Evamir-i Alişan” yine kanunların kayıtlı olduğu defter olan “Kuyudat-ı Ahkâm-ı Evamir-i Aliyye” gibi.

4.3. İnceleme Eserler (Kitap ve Makaleler)

Tanıtları yapılacak olan akademik eserlerin bazıları Mora Yarımadası'nın siyasi tarihini, ekonomi tarihini, idari yapısını ele alan eserlerdir. Diğer çalışmalarda

² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi kaynakları dipnotta dosya, gömlek numaraları ve tarih şeklinde sıralanacaktır. Dosya ve gömlek numaraları kısaltılarak verilecektir.

yarımadaadaki kaleleri ve dini yapılarını konu edinmiştir. Yunanistan ve diğer balkan şehirleri hakkında yapılan çalışmalara da tanıtımda yer verilecektir.

Mora Yarımadası üzerine yapılmış olan tetkiklerin bir çoğu siyasi tarih bağlamında ele alınmıştır. Örneğin; Levent Kayapınar, “Yunanistan’da Osmanlı Hakimiyeti’nin Kurulması (1361-1461)”³; yine Levent Kayapınar, “Mora’da Tourkokratia’nın Kurulması (1387-1461)”⁴; Hacer Çelebi’nin, “1865 Yılında Mora’nın Venedikliler Tarafından İşgali ve Sonuçları”⁵; Nikos A. Bees, İslam Ansiklopedisi’ndeki “Mora”⁶ maddesi gibi. Bütün bu kaynaklar Mora Yarımadası’nın fetih sürecini ele almışlardır ve Mora Yarımadası’nın siyasi tarihinden söz etmişlerdir. Çalışmanın Mora Yarımadası’nın fethini anlatan kısmında yukarıda adı geçen kaynaklardan yararlanılmıştır.

Mora Yarımadası’nın siyasi tarihini, idari yapısını ve iktisadi yapısını birlikte ele alan çalışmalar mevcuttur. Örneğin; Levent Kayapınar’ın, “Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi”⁷; adlı çalışması Osmanlı Devleti’nin, Balkanlara yerleşimini ve Mora Yarımadası’na akınlarını anlatmakta, Osmanlı Devleti’nin fetih siyasetini konu edinmektedir. Aynı zamanda Mora Yarımadası’ndaki Osmanlı idaresini de ele almaktadır. Yine Faruk Arbak’ın, “Mora Tarihinde Fenar Kazası”⁸ adlı çalışması Mora Yarımadası’ndaki kazalardan sadece bir tanesini ele almıştır. Arbak, bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin daha çok toprak sistemini kapsayan iktisadi alanıyla ilgili yazmıştır. Mora Yarımadası’nın Osmanlı yönetiminden çıkışı hakkında bilgiler veren yazılar da vardır. Bunlardan biri Meral Bayrak’ın, “1821 Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı”⁹ adlı çalışmasıdır. Bir diğeri de Arzu Yoğurtçuoğlu’nun, “Rum İsyanı ve

³ Levent Kayapınar, “Yunanistan’da Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması (1361-1461)”, *Türkler*, c. IX, Ankara, 2002.

⁴ Levent Kayapınar, “Mora’da Tourkokratia’nın Kurulması (1387-1461)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II, Kısım I, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

⁵ Hacer Çelebi, *1865 Yılında Mora’nın Venedikliler Tarafından İşgali ve Sonuçları*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Trakya, 1998.

⁶ Nikos A. Bees, “Mora”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, c. VIII, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, 413-427.

⁷ Levent Kayapınar, “*Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 1999.

⁸ Faruk Arbak, *Mora Tarihi’nde Fenar Kazası 1128 Hicri/1716 Miladi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1991.

⁹ Meral Bayrak, *1821 Mora İsyanı Ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, 1999.

Yunanistan Devleti'nin Kuruluşu (1821-1830)"¹⁰ isimli incelemesidir. Bu kaynaklardan Mora Yarımadası'nın idari yapısı ve Mora Yarımadası'nın Osmanlı hakimiyetinden çıkışı bölümlerinden istifade edilmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin sekizinci cildi¹¹ bu çalışma için arşiv kaynaklarından sonra en büyük öneme haiz kaynaklardan biridir. Çünkü bugüne kadar Mora Yarımadası'ndaki kaleiçi camiler ve mescitler hakkında en detaylı bilgilerin yer almış olduğu tek eserdir denilebilir. Daha sonraları Mora Yarımadası'ndaki Osmanlı eserleri üzerine kaleme alınmış olan hemen hemen bütün eserler Evliya Çelebi'den alıntı yapmışlardır. Fakat Evliya Çelebi, sadece belli bir dönem Mora 'da bulunmuştur. Mora Yarımadası'ndaki kaleiçi camiler ve mescitler hakkında vermiş olduğu bilgiler ise sadece Evliya Çelebi'nin izlenimlerinden oluşmuştur. Yani, Evliya Çelebi sadece bulunduğu dönemde görmüş olduğu kale, cami ve mescitleri aktarmıştır. Bununla birlikte bütün kaleiçi camilerin ve mescitlerin isimlerini zikretmemiştir. Evliya Çelebi, herhangi bir kaleden bahsederken bazen sadece kaledeki dini yapıların sayılarını verip isimlerini belirtmemiştir. Ayrıca Evliya Çelebi, kaleler hakkında detaylı bilgiler verirken kaledeki cami ve mescitler hakkında detaylı malumat vermemiştir. Dolayısıyla Mora Yarımadası'ndaki kaleiçi cami ve mescitler konusunda Evliya Çelebi'nin Seyahatname eseri yeterli değildir. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin eseri birincil derecede bu teze kaynaklık etmiştir.

Evliya Çelebi'den sonra Mora Yarımadası'ndaki bazı şehirler hakkında geniş bilgiler vermiş olan bir yazar daha vardır. Bu kişi Machiel Kiel'dir¹². Machiel Kiel bazı Mora şehirlerini makalelerinde işlemiştir. Bu tez için bu anlamda önemli bir kaynaktır. Fakat Machiel Kiel, kale içerisindeki dini yapılar konusunda Evliya Çelebi'den yararlanmıştır. Tıpkı Kiel gibi Mora Yarımadası'ndaki şehirleri ayrı ayrı kaleme alan başka yazarlar da mevcuttur. Örneğin; Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde

¹⁰ Arzu Yoğurtçuoğlu, *Rum İsyanı ve Yunanistan Devleti'nin Kuruluşu (1821-1830)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 1999.

¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (çev. Mehmet Zillioğlu), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1995.

¹² Diyanet İslam Ansiklopedisinde, Machiel Kiel'in; Mora Yarımadası ve yarımadadaki şehirler hakkında yazılmış yazıları mevcuttur. Bu yazıların künyeleri, çalışma için yeri geldiğinde kullanılacağı zaman verileceği için burada ayrıca yazılmadı.

Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları”¹³ isimli makalesinde Mora Yarımadası’nın önemli bir şehri olan Anabolu hakkında bilgiler aktarmıştır. Bu çalışmada tahrir defterlerinden yola çıkarak Anabolu’daki Osmanlı idaresi ve şehirdeki dini yapıları tek tek işlemiştir Göyünç. Yazar’ın bu çalışması bu tezde yer alan Anabolu şehri için önemli bilgiler bulundurmıştır. Nejat Göyünç’ün, “Mora’da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri”¹⁴ isimli müstakil bir araştırması daha bulunmaktadır. Yazar bu yazısında Mora Yarımadası’nın bazı şehirlerindeki Sultan Mehmet’in inşa ettirmiş olduğu yapılardan bahsetmiştir. Nejat Göyünç’ün bu iki çalışması da tespit amaçlı çalışmalardır. Kurumlar konusunda detaya girilmemiştir.

Bazı yazarlar Mora Yarımadası’nda yer alan şehirleri ayrı ayrı kaleme alırken bazı yazarlar da birden fazla şehri tek bir çalışma içerisinde dahil etmişlerdir. Bu yazarlar ve kaleme aldıkları eserleri şunlardır: Semavi Eyice’nin, “Yunanistan’daki Türk Mimari Eserleri”¹⁵ adlı yayınıdır. Yazar, Mora Yarımadası’ndaki şehirler hakkında bilgiler vermiştir fakat bu bilgiler genel bilgilerdir. Ayrıca şehirdeki dini yapıları işlerken de Evliya Çelebi’den yararlanmıştı. Bir diğer yazar Ekrem Hakkı Ayverdi, “Osmanlı Mimarisi’nde Fatih Devri 855-886 (1451-1480) IV”¹⁶, isimli eserinde, Mora Yarımadası’ndaki şehirler hakkında çok kısa bilgiler vermiştir. Yarımadadaki şehirlerde yer alan dini yapılar için de çoğunlukla Evliya Çelebi’nin eserinden yararlanmıştı. Bununla birlikte arşiv kayıtlarından da sadece kaynak belirtmiştir. Belge metinlerini işlememiştir. Bir başka eser ise İsmail Bıçakçı’nın, “Yunanistan’daki Türk Mimari Eserleri”¹⁷ adındaki çalışmasıdır. Bıçakçı, Mora Yarımadası’ndaki şehirler hakkında ayrıntılı bilgiler vermemekle beraber Yunanistan’daki dini kurumlar için de Ekrem

¹³ Nejat Göyünç, *XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağanı’ndan Ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975.

¹⁴ Nejat Göyünç, “Mora’da Türk-Osmanlı İnşa Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1972, ss. 13-18.

¹⁵ Semavi Eyice, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri I”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 11, İstanbul, 1954, ss. 157-182. Yine Semavi Eyice, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri II”, *Türkiyat Mecmuası*, c. XII, İstanbul, 1955, ss. 205-229. Ayrıca, Semavi Eyice’nin, Diyanet İslam Ansiklopedisi’ndeki, “Mora” ve “Kale” maddesi de önemli bir kaynaklardır. Künyesi yeri geldiğinde verilecektir. Yine Semavi Eyice, “Yunanistan’da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 1/5, 1968, ss. 67-73.

¹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-856 (1451-1481)*, c. IV, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1999.

¹⁷ İsmail Bıçakçı, *Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri*, İslam Tarih, Sanat Ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Hakkı Ayverdi ve Evliya Çelebi'den alıntı yapmıştır. Diğer yazarlardan farklı herhangi bir şey aktarmamıştır.

Mora Yarımadası'na ilişkin çalışmaların yanında genel anlamda kale ve cami ilişkisini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri; Ali Boran'a ait "Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri"¹⁸ adlı eseridir. Yazar bu eserinde kaleler ve camiler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Fakat Ali Boran, yukarıda ismi geçen çalışmasında kaledeki bütün cami ve mescitleri incelememiştir. Sadece iç kaledeki cami ve mescitleri konu edinmiştir. Hazırlanan bu tez de ise Mora Yarımadası'ndaki kalelerde bulunan tüm cami ve mescitler araştırılmıştır. Mora Yarımadası ile ilgisi olmayan Ali Boran'ın eserinden, kaleler ve kale cami ilişkisini anlatan kısımlarından faydalanılmıştır. Bununla beraber Tuncer Baykara'nın, "Ulucami" -Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak-¹⁹ adındaki makalesi de caminin, Osmanlı Devleti'nin fetih ve yerleşme politikasındaki yerini anlatmaktadır. Yine Mehmet Ali Gökaçtı, Osmanlı Sancağı'ndan Yunanistan'ın İlk Başkentine "Mora'da Bir Kent: Nafplio (Anadolu)"²⁰ adlı araştırması Mora Yarımadası'nın önemli bir şehri olan Anadolu hakkında bilgiler vermiştir. Bu yayın da müstakil bir çalışma olup Anadolu ve kaleleri hakkında bilgiler vermiştir. Mamafih Anadolu hakkında Haluk Dursun'un, "Anadolu Mora'da Bir Osmanlı"²¹ isimli incelemesi de müstakil bir çalışmadır. Yazar, günümüz Mora şehri hakkında bilgiler vermiştir ve Mora hakkındaki izlenimlerini aktarmıştır.

Yapılan bu tezin kaleleri anlatan bölümüne katkı sağlayan kalelerle ilgili yayınlar vardır. Bu yayınlardan biri; Veysel Göger'in, "16. Yüzyıl Kale Kuşatmaları

¹⁸ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescitleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

¹⁹ Tuncer Baykara, "Ulucami Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *Belleten*, c. LX, S. 227-229, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

²⁰ Mehmet Ali Gökaçtı, "Mora'da Bir Kent: Nafplio (Anadolu)", *Tarih ve Toplum*, c. 36, S. 216, İstanbul, Aralık 2001, ss. 386-392. Yine Mehmet Ali Gökaçtı'nın, Anadolu adında bir başka çalışması da bulunmaktadır. Mehmet Ali Gökaçtı, "Anadolu", *Seyahat Ve Kültür Dergisi Emanname*, S. 8, Nisan 2005, ss. 10-15. Yine Mehmet Ali Gökaçtı, "Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine Göre 1845 Yılında Selânik", *Toplumsal Tarih Dergisi*, c. 3, S. 168, İstanbul, 1994.

²¹ Haluk Dursun, "Anadolu Mora'da Bir Osmanlı", *Seyahat Ve Kültür Dergisi Emanname*, S. 8, Nisan 2005, s. 5-9.

(strateji, taktik, kuşatma aşamaları ve teknolojisi),²² başlıklı makalesidir. Osmanlı'nın fetih politikası içerisinde kalelerin yerini ve önemini anlatan bir çalışmadır. Yazar, bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin fetih sırasında kaleleri nasıl ele geçirdikleri hususunda ve teknikleri ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Yine Sabri Zengin'in Osmanlılarda Kale Muhasaraları²³ (cephe gerisi ve lojistik destek) adında bir makalesi bulunmaktadır. Bu çalışma da Göger'in tez konusuyla benzer bilgiler işlemiştir. Tuncer Baykara'nın, Anadolu'nun İlk Türk İskânında Kaleler²⁴ adlı çalışması da bulunmaktadır. Yine bu çalışmada da fetih politikası bağlamında iskanı sağlayan kalelerin önemine değinilmiştir.

Mehmet Yaşar Ertaş'ın "Sultanın Ordusu Mora Fethi Örneği 1714-1716" adlı eseri Mora fethinin bir kısmını ele almaktadır²⁵. Mora Yarımadası'nın zikredilen tarihler arasındaki fethini konu almaktadır çalışma. Yazar bu yazısında sefer için hangi yolların kullanıldığı, yol onarım ve tamir faaliyetlerini, orduyu, ordunun lojistik desteğini, ordunun finansman kaynaklarını, ulaşım konusunu ve Osmanlı Devleti'nin mali kaynakları gibi birçok konuyu ele almıştır. Zikredilen çalışma önemli olmakla beraber sadece bahsi geçen tarihteki konulara açıklık getirilmiştir. Ayrıca Mora Yarımadası'ndaki şehirleri ve kalelerini ayrı bir konu şeklinde ele almamıştır.

Yunanistan'a bağlı şehirlerde yer alan dini yapılar üzerine çok sayıda yayın mevcuttur. Fakat bu yayınlar Yunanistan'ın Mora Yarımadası dışındaki şehirleriyle ilgilidir. Ayrıca incelenen şehirlerdeki mimari yapılar tespit amaçlı çalışılmıştır. Neval Konuk, "Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi"²⁶ isimli eseridir. Bu eserde Konuk çalışmada yer vermiş olduğu şehirler hakkında kısa bilgiler verdikten sonra şehirlerdeki dini yapıların sadece varlıklarını aktarmıştır. Arşiv kayıtlarını da işlememiş

²² Veysel Göger, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (strateji, taktik, kuşatma aşamaları ve teknolojisi)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2014.

²³ Sabri Zengin, *Osmanlılarda Kale Muhasaraları (cephe gerisi ve lojistik destek)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tokat, 1997. (Bu tezin içeriği görülmüdüğü için çalışmada kullanılamamıştır. Sadece tanıtımı yapılmıştır.)

²⁴ Tuncer Baykara, "Anadolu'nun İlk Türk İskânında Kaleler", *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994)*, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ayrıbasım), c. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

²⁵ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu Mora Fethi Örneği 1714-1716*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

²⁶ Neval Konuk, *Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi I*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2010.

sadece konu ile ilgili kayıtları zikretmiştir. Bir diğer yayın Heat W Lowry'nin, "Osmanlıların Ayak İzlerinde Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekânlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları",²⁷ isimli eseridir. Yazar, Kuzey Yunanistan'daki şehirlerde yer alan Osmanlı eserleri hakkında bilgiler sunmuştur. Yine Oktay Aslanapa'nın, "Yunanistan'da Türk Eserleri ve Türklerin Durumu"²⁸ adında bir çalışması bulunmaktadır. Yazar yarımadaya bağlı şehirlerdeki yapılara yer vermiştir. Oktay Aslanapa "Osmanlı Devri Mimarisi"²⁹ başlıklı araştırmasında sultanların kendi dönemlerinde Anadolu'da yaptırmış oldukları yapılara yer vererek bazılarını resmetmiştir. Fakat bahsi geçen eserlerde Mora Yarımadası'nın kaleiçi dini yapılarına dair bilgilere yer verilmemiştir.

Balkanlardaki çeşitli şehirlerdeki Türk mimari eserleriyle ilgili birçok kitap ve makale yayınlanmıştır. Örneğin; Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, "Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler"³⁰ de Yunanistan'daki şehirler ve camileri hakkında bilgiler verilmiştir. Yine Mustafa İsen-Mehmet Zeki İbrahimgil'in, "Balkanlar'da Osmanlı Mimarisi Gezi Rehberi"³¹ adlı çalışmasının Yunanistan ile ilgili kısmında; Gümülcine, İskeçe, Kavala ve Selanik şehirlerindeki bazı Osmanlı yapıları hakkında bilgiler aktarılmıştır. Yine Melek Delilbaşı'nın Yunanistan'daki şehirler hakkında yazıları bulunmaktadır. Melek Delilbaşı'nın, "Yanya (Ioannina) Kentinin Kısa Tarihi"³²; İki İmparatorluk Tek Coğrafya Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu Ve Balkanlardaki İzleri"³³ adında bir makalesi de bulunmaktadır. Filiz Yenişehirlioğlu'nun

²⁷ Heath W. Lowry, *Osmanlıların Ayak İzlerinde Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekânlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*, (çev. Hakan-Şebnem Girginer), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

²⁸ Oktay Aslanapa, "Yunanistan'da Türk Eserleri ve Türklerin Durumu", *Türk Kültürü*, c. IV, S. 41, Ankara, 1966, ss. 477-486.

²⁹ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2004. Birinci baskı 1896 yılıdır.

³⁰ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanatve Yayın Kurulu Yayınları, No: 97, Ankara, 2004.

³¹ Mustafa İsen- Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlarda Osmanlı Mirası Gezi Rehberi*, A Turizm Yayınları, İstanbul, 2008. İlk baskısı Mart 2005 yılıdır.

³² Melek Delilbaşı, "1564 Tarihli Mufassal Yanya Livası Tahrir Defterine Göre Yanya Kenti Ve Köyleri", *Belleten*, c. XVII, S. 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, ss. 1-43.

³³ Melek Delilbaşı, *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizanstan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu Ve Balkanlardaki İzleri*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2013. Bu eserde Selanik ve Yanya şehirleri ile ilgili çalışmalar da vardır.

da, “XVII. Yüzyıl Başkent-Taşra İlişkileri Kapsamında Yanya (İonnina) Şehri”³⁴ adındaki bir makalesi mevcuttur. Yine Filiz Yenişehirlioğlu’nun, Osmanlı mimari yapılarıyla ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Yusuf Halaçoğlu’nun, Yunanistan’daki şehirler ve bu şehirlerdeki Osmanlı eserleri³⁵ hakkında çalışmaları mevcuttur. Süheyl Ünver’in de Rumeli üzerine çalışmaları bulunmaktadır.³⁶

Balkanlar’daki ve Yunanistan’daki şehirlerin Türk mimari yapıları ile ilgili birçok yayın vardır. Fakat bu yayınlarda Mora Yarımadası’ndaki mimari yapılara veya dini yapılara bütünüyle yer verilmemiştir. Mora Yarımadası üzerine yapılan araştırmalar da genel olarak Mora Yarımadası’nın fethi ile ilgilidir. Yine Mora Yarımadası’ndaki kaleler ve dini kurumlar üzerine yapılmış olan tetkiklerin hemen hemen hepsi Evliya Çelebi’den alıntı yapmışlardır. Mora Yarımadası hakkında bazı müstakil çalışmalar dışında yukarıda bahsi geçen yazarlar, Evliya Çelebi’nin aktarmış olduğu bilgiler dışında yeni bir şey ortaya koymamışlardır. Bazı eserlerde de yazarlar, günümüz Mora Yarımadası’nı gezerek bugünkü mevcut yapıları fotoğraflamışlardır. Ömer Turan-Mehmet Z. İbrahimgil ve Nusret Çam gibi yazarlar Balkanlardaki dini kurumların fotoğraflarını çekip kitap haline getirip yayınlamışlardır. Fakat bu dini kurumların Osmanlı Devleti zamanındaki durumları ve daha sonraki vaziyetleri hakkındaki bilgiler eksik kalmıştır.

Mora Yarımadası’ndaki şehirler arasında daha çok Anabolu ve kalesi hakkında yayınlar yapılmıştır. Diğer Mora Yarımadası’ndaki şehirlerle ilgili ise çok az yayın bulunmakla beraber bazıları hakkında müstakil bir çalışma mevcut değildir. Ancak beraber Mora Yarımadası’ndaki kaleiçi cami ve mescitler ile alakalı doğrudan bir araştırma yapılmamıştır. Bu anlamda yapılan bu tez diğer yapılmış çalışmalardan farklı

³⁴ Filiz Yenişehirlioğlu, “XVII. Yüzyıl Başkent-Taşra İlişkileri Kapsamında Yanya (İonnina) Şehri”, 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, c. III, Kültür Yayınları, Ayrıbasım, Ankara, 1995, ss. 487-499.

³⁵ Yusuf Halaçoğlu, “Teselya Yenişehiri Ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma”, *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1974, ss. 89-100. Yine Yusuf Halaçoğlu, “XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik Ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. LIII, S. 207-208, Ankara, 1989, ss. 637-679. Ayrıca, Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Devleti’nin Rumeli İşkânıyla İlgili Toponomik Bir Değerlendirme”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Sofya 21-23 Nisan 2000*, Bulgaristan, 2000, ss. 3-10.

³⁶ Süheyl Ünver, “Fatih Sultan Mehmet II’nin Rumeli’deki Eserleri”, *Tarih Dünyası*, 1/9, İstanbul, 1950, ss. 382-386. Ayrıca, Süheyl Ünver, “Selanik’te Yüz Eserimiz Hakkında”, *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.1, ss. 257-260.

olarak Mora Yarımadası'ndaki şehirler hakkında bilgilere yer vermiştir. Aynı zamanda bu şehirlerdeki kaleler, kale içerisindeki cami ve mescitlerin varlığını arşiv kaynaklarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca bu dini kurumların kimlere ait olduğu, ne zaman inşa edildikleri varsa tamir faaliyetleri, vakıfları, kurumlarda ve vakıflarında hangi görevlilerin bulunduğu, bu görevlilerin atama bilgileri, maaşları ve benzeri birçok konuya değinmiştir. Osmanlı Devleti'nin fethettiği yerlerde gerek gördüğü zaman kaleler inşa ettikleri bilinmektedir. Bahsi geçen konuların yanı sıra Mora Yarımadası'nın fethinden sonra inşa edilmiş olan kaleler hakkında da ulaşılan bilgiler aktarılmıştır.

Balkanlardaki şehirler üzerine yayınlanmış eserlerin çoğunda arşiv kaynakları kullanılmamıştır. Nitekim genellikle bazı konularda kimi yazarlar konu ile ilgili bilgiye ulaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Halbuki bahsi geçen konu ile alakalı arşivde kayıtlar bulunmuştur. Bu durum yapılmış olan çalışmaların yeterli kaynaklarla desteklenmediğini göstermektedir. Tezin konusunu oluşturan başlıklar için tüm kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kaynakların en başında da arşiv kaynakları gelmektedir. Bunun dışında Mora Yarımadası'ndaki kurumlarla ilgili ortaya konulan eserlerde incelenen kurumların sadece bazı yönleri ele alınmıştır. Mora Yarımadası'ndaki kaleleri ve kurumlarını tümüyle ele alan bir çalışma yapılmamıştır.

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ'NİN MORA YARIMADASI'NDAKİ HAKİMİYET SÜRECİ

Bu bölümde, Mora Yarımadası'nın fetih süreci, Osmanlı Devleti'nin Mora Yarımadası'nda kurmuş olduğu idari yapı ve son olarak da Mora Yarımadası'nın Osmanlı hakimiyetinden çıkış süreci hakkında genel bilgiler verilecektir.

1.1. MORA YARIMADASI'NİN FETHİ

“Hexamilia adlı dar bir yolla Yunanistan anakarasına bağlanan ve büyük bir el şeklinde olan Mora Yarımadası, Korinth Kanalı'nın 1893 yılında tamamlanmasıyla birlikte anakara parçasına demiryolu ve köprüyle bağlanan bir ada haline gelmiştir. Antik dönemde Peloponnesos olarak adlandırılan yarımada; Korinth, Sparta, Mantinea, Megalopolis ve olimpiyat oyunlarının anavatanı olan Olympia gibi tarihî şehirleri barındıran eski Yunan medeniyetinin merkezidir. Yarımada geç ortaçağ döneminde kültürel bakımdan önemli bir şehir olan Mizistre başta olmak üzere kısmen Bizans Mora Despotluğu'nun idaresine girmiştir. Yarımada'nın bazı kasabaları Fransız/İtalyan yönetiminde kalırken en önemli limanlarına ise Venedikliler hakim olmuştur. Mora Ceziresi Osmanlı devrinde ise (1460-1829) birbirine paralel bir ekonomik ve kültürel gelişmeye sahne olmuştur. Osmanlı Devleti, 17. yüzyılda Müslüman nüfusu ve özellikle camileri, medreseleri ve hamamlarıyla bu kültürün bir parçası olarak ön plana çıkan Tripoliçe, Balyabadra, Anabolu ve diğer bazı şehirleri İslâm kültürünün önemli merkezleri haline gelmiştir”³⁷.

“Mora Yarımadası genel olarak dağlıktır. Kuzeybatı'daki antik Achaia ve Elis yöresi, güneydeki Messenia ve Lakonia, doğuda Argolis, orta bölgede bulunan Tripolis ve Megalopolis ovalık olup verimli topraklara sahiptir. Taygetos (Aya İlyas Dağı), Aroania ve Erymanthos 2000 metreden daha yüksek olan dağlardır. Önemli bütün kasabalar ovalardadır. Patras (Balyabadra) en önemli limanıdır. Bölgenin ortasında bulunan Tripolis yolların kavşak noktasını oluşturur. En önemli akarsuları Lakonia'daki Eurotos ve Elis'teki Alpheios'tur. Bu kadar verimli topraklara sahip bu yarımada Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir”³⁸. Yarımada daha sonra Venedikliler ve Osmanlı Devleti arasında bir çekişme sahası haline gelmiştir.

Mora Yarımadası kültürüne, inşa etmiş olduğu eserler ve icra etmiş olduğu idari sistemle zenginlik katmış olan Osmanlı Devleti başta Mora Yarımadası'nı fethetmek ve yönetimini ele geçirmek gibi bir siyasette bulunmamıştı. Fakat Mora despotları kendi iç siyasi olayları sebebiyle Osmanlı birliklerinden yardım isteyince Gazi Evrenos Bey'in öncülüğündeki birlik 1387'de Mora Yarımadası'nın içlerine kadar girmiştir³⁹. Osmanlı

³⁷ Machiel Kiel-John Alexander, “ Mora ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 30, İstanbul, 2005, s. 280.

³⁸ Machiel Kiel-John Alexander, “ Mora ”, s. 280.

³⁹ Levent Kayapınar, “Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Kısım I, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 5.

Devleti, 1387 senesinden sonra Mora Yarımadası'nı tanımış ve buradaki siyasi olayların içine dahil olmuştur. Bundan sonra Osmanlı Devleti artık Mora Yarımadası'na müdahale etmeye başlamıştır⁴⁰. Evrenos Bey'in, 1395 ve 1397 yıllarında birlikleriyle beraber Mora Yarımadası'nın bazı şehirlerine seferler düzenlediği Bizans kayıtlarında yer almaktadır⁴¹.

Evrenos Bey'in seferleriyle beraber Osmanlı sultanlarının Mora Yarımadası'na sekiz büyük sefer düzenledikleri bilinmektedir⁴². Gerçi Ankara Muharebesi'nden (1402) sonra Emir Süleyman Mora Yarımadası'nın fethine ara vermişti. Fakat II. Murat zamanında (1421-1451) Osmanlı Devleti, Mora Yarımadası'nı ele geçirmek için yeniden harekete geçmişti. Bununla birlikte 1423 yılında Turhan Bey, Mora Yarımadası'ndaki karışıklıklara müdahale etmek için yarımada'ya gönderilmişti.⁴³ Turhan Bey'in bu akını sırasında Korinthos, Mistra, Leondarion, Gardiki ve Taviya'ya kadar gittiği bilinmektedir. Hatta bu sefer sırasında Manuel'in 1415 yılında büyük masraflarla yaptırdığı Heksamilion surunu yıktığını ve despotluk tebaası olan 1260 Venedikli ve 6020 Rum'u esir aldığını kaynaklar yazmaktadır⁴⁴.

Turhan Bey'in akınları Mora Yarımadası'nın ilhakına yönelik değildi. Ancak 1441-1444 yılları arasında Macarların kontrolü altındaki Haçlı ordusu karşısında toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nin bu durumundan istifade etmeye çalışan Mora Despotluğu Osmanlılara tabi olan Atina Dukalığı'na saldırmıştı⁴⁵. Bunun üzerine 1446 yılında II. Murat yeniden inşa edilen Hexamilion duvarını tekrar yıkarak yarımada'ya girmişti. Bunun üzerine Konstantinos Palailogos ve kardeşi Thomas, ele geçirdikleri toprakları geri vermek ve vergi ödemek şartıyla barış imzalamak zorunda kalmışlardı⁴⁶.

⁴⁰ Levent Kayapınar, "*Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 1999, s. 99.

⁴¹ Levent Kayapınar, "Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)", s. 5.

⁴² Levent Kayapınar, "*Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*", s. 99.

⁴³ Faruk Arbak, "*Mora Tarihinde Fenar Kazası 1128 Hicri/1716 Miladi*", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991, s. 44.

⁴⁴ Levent Kayapınar, "Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)", s. 5-7.

⁴⁵ Levent Kayapınar, a.g.m., s. 8.

⁴⁶ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 282.

Bizans İmparatoru Johannes VIII. Paleologos'un 1448 yılında ölmesiyle Bizans tahtına Konstantin geçmiştir⁴⁷. Osmanlı birlikleri İstanbul'un fetih zamanlarında da Mora Yarımadası'nda görülmüştür. Nitekim Sultan Mehmet, 1452 tarihinde İstanbul fethine hazırlandığı sırada Turhan Bey'i, despotluğun İstanbul'a askerî yardımda bulunmasını önlemek için Mora Yarımadası'na göndermiş olduğu bilinmektedir⁴⁸. 1453 yılında İstanbul'u alan Fatih Sultan Mehmet, bundan sonraki dönemde Mora Yarımadası'nın fetih politikasında ilhak siyasetini tercih etmiştir. Bu politikasını uygulama fırsatını 1453 tarihinde Arnavutların Mora Yarımadası'nda çıkartmış oldukları isyanla yakalamıştır. Arnavutların başında Manuel Kantakuzenos vardı. Mora Yarımadası'ndaki isyanın bastırılması için Mora despotları olan Thomas ve Dimitrios, Sultan Mehmet'den yardım istemişlerdi. Sultan Mehmet de bunun üzerine Turhan Bey oğlu Ömer Bey komutasındaki Osmanlı ordusunu Mora Yarımadası'na göndermişti. Bu ordu 1454 tarihinde Mora Yarımadası'na giderek isyanı bastırdı. Bu Seferin sonucunda Mora despotları Osmanlı Devleti'ne yıllık 12000 altın haraç ödemeyi kabul etmişlerdi⁴⁹.

1458 yılına gelindiğinde Thomas açık bir şekilde Osmanlı Devleti'ne vergi vermeyi reddetti. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet büyük bir orduyla yola çıkıp yarımadanın kuzey bölgesinde yer alan Patras, Vostitsa, Kalavryta ve Korinth şehirlerini ele geçirdi. Bu bölgede Osmanlı idaresini kurup buradaki Rumların önemli bir kısmını dönüşte beraberinde götürdü. 1460 yılında bir haçlı Seferi planlayan Papa II. Pius büyük bir ordu oluşturmadan önce Fatih Sultan Mehmet Mora Yarımadası'na tekrar bir sefer düzenledi⁵⁰. 30 Mayıs 1460'da Osmanlı Mora Yarımadası'na bir sefer daha düzenledi.

Bu seferde Dimitrios direnmeyerek Mistra'yı Osmanlılara teslim etti. Sonuç olarak, II. Mehmet Dimitrios'a, Enez'de bir dirlik teklifinde bulundu ve Dimitrios da bu teklifi kabul etti⁵¹. Aynı zamanda kendisine Limni Adası, Gökçeada, Semadirek bölgeleri verilen Dimitrios, 1470 yılında Edirne'de bir keşiş olarak öldü. Thomas İtalya'ya kaçtı ve ölümüne kadar papa tarafından yüksek bir maaş ile desteklendi. Oğlu

⁴⁷ Faruk Arbak, "Mora Tarihinde Fenar Kazası 1128 Hicri/1716 Miladi", s. 45.

⁴⁸ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora Yarımadası", s. 282.

⁴⁹ Levent Kayapınar, "Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)", s. 8-9.

⁵⁰ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 282.

⁵¹ Levent Kayapınar, "Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)", s. 10.

Manuel ve diğer Palaiologue ailesinin üyeleri Osmanlı hizmetine girip İslâm dinini seçtiler⁵².

1460 yılından sonra Mora Yarımadası'nın geriye kalan yerlerinin fethine devam edildi. Nitekim 1479 yılında Argos Osmanlılar tarafından ele geçirildi. Ancak bu tarihte Nauplion ve buna bağlı olan Thermisi ve Kastri kaleleri, aynı zamanda Monem Vasia ve Vatika, Meton Limanı, Koron ve Navarin Venedikliler'in elinde kaldı. Fatih Sultan Mehmet'den sonra Mora seferleri II. Beyazıt döneminde de devam etti. II. Beyazıt döneminde 1499-1502 yıllarında Osmanlı Venedik arasında yapılan savaşlar sırasında Osmanlılar kıyıdaki önemli Venedik şehirleri olan Navarin, Meton ve Koron'u aldılar, Vatika'yı da antlaşma şartıyla elde ettiler. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Anabolu ona tabî olan Thermisi ile Kastri ve 1540 yılında Monem Vasia fethedildi. Böylece bütün yarımada Osmanlı kontrolü altına girmiş oldu⁵³.

II. Beyazıt ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında Mora Yarımadası'nın fethi hemen hemen tamamlanmıştı. Fakat 1699⁵⁴ Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti bir çok yerdeki topraklarında olduğu gibi Mora Yarımadası'ndaki topraklarından da çekilmek zorunda kalmıştı. Zira Venedikliler Osmanlı ve Rusya arasındaki savaşı fırsat bilerek Mora Yarımadası'nı tekrar ele geçirmişlerdi. Mezbur antlaşma ile de yarımada Venediklilere bırakılmıştı. Böylelikle Osmanlı Devleti uzun zamandır idaresinde bulundurduğu, Türk nüfus yerleştirerek bir çok eser inşa ettirmiş olduğu Mora Yarımadası'ndan çekilmek zorunda kaldı⁵⁵.

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, Mora Yarımadası'na karşı sessizliğini korumuşken, Venedikli korsanlar Akdeniz'de Osmanlı ticari gemilerine baskınlar düzenliyordu. Bu durum Osmanlı'nın iç pazarındaki mal ve para fiyatlarına büyük zarar veriyordu. Ayrıca korsanların bu faaliyetleri hem deniz güvenliğini hem de kıyılardaki şehirleri muhafaza etmeyi zorlaştırıyordu. Korsanların yapmış oldukları bu saldırılar önceden imzalanmış antlaşma şartlarına aykırı olmasına rağmen Venedikliler tarafından

⁵² Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 282.

⁵³ Machiel Kiel-John Alexander, "a.g.m.", s. 282.

⁵⁴ 1695 yılında Osmanlı Devleti'nin Mora Yarımadası'na yapmış olduğu seferdeki başarısızlığına dair bilgiler için bkz., Tahir Sevinç, "17. Yüzyılın Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Yarımadası Seferi", *History Studies*, c. 2, S. 3, İstanbul, 2010.

⁵⁵ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu Mora Yarımadası Fethi Örneği 1714-1716*, s. 17.

engellenmiyordu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, bu dönemde Karadağ sorunu ile ilgileniyordu. Karadağlı asilerin şefleri Venediklilere sığınmıştı. Sulhe aykırı olmasına ve Osmanlı'nın tüm uyarmalarına rağmen Venedikliler mezkur asilerin sığınma talebini kabul etmişlerdi. Mora Yarımadası'ndaki katolik yönetiminden memnun olmayan Mora halkı Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmişti⁵⁶.

Yukarıdaki paragrafta belirtilenlere ek olarak Osmanlı Devleti Mora Yarımadası'nda tesis ettiği idaresini geri kazanmak istiyordu. Bu yüzden Mora Yarımadası'na sefer düzenlenmesine karar verildi. Venediklilerle bir uzlaşmaya da varılamayınca 31 Mart 1715 tarihinde Mora Seferi⁵⁷ resmen başlatılmış oldu. Osmanlı ordusu ilk olarak Gördüs Boğazı'nı geçerek Gördüs Kalesi'ni kuşatıp kaleyi geri aldı. Daha sonra Mora Kastel'ini ve Anabolu Kalesi kuşatıldı. Büyük bir muharebeden sonra Mora Kastel'i ve Anabolu kaleleri de alındı. Bu sırada başka bir birlik Anavarin, Meton ve Koron kalelerini muhasara etti. Burada Osmanlı birlikleri fazla bir mukavemetle karşılaşmadan adı geçen kaleleri teslim aldı. Ağustos ayının sonlarına gelindiğinde Benefşe Kalesi dışında tüm yarımadadaki kaleler ele geçirildi. Diğer kalelerin alındığı öğrenilince Benefşe Kalesi de teslim oldu. 24 Eylül 1715 tarihinde Mora Seferi⁵⁸ tamamlandı. Osmanlı idaresi yeniden kurularak Kara Mustafa Paşa serasker olarak Mora Yarımadası'nın muhafazasına tayin edildi⁵⁹. Osmanlı Devleti'nin Mora Yarımadası'ndaki hakimiyeti 1829 yılına kadar devam etti.

1.2. MORA YARIMADASI'NDA OSMANLI İDARESİ

Osmanlı Devleti bir yeri fethettiği zaman idari yapı⁶⁰ oluşturmak için ilk olarak orada tahrir sistemini uygulardı. Bunun için görevlendirilen memurlar tahrir defterleri tutardı. Bu tahrir defterlerinde ele geçirilen bölgelerdeki tüm eyaletler, sancaklar,

⁵⁶ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu Mora Fethi Örneği 1714-1716*, s. 21-23.

⁵⁷ Mora Yarımadası'nın fethi hakkında geniş bilgi için bkz. Levent Kayapınar, "*Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*". Ayrıca, 1670'de yapılan Girit savaşları sonucunda Mora Yarımadası'nın orta parmağını oluşturan bölgedeki yarı bağımsız ve dağlı savaşçı Manya kabilelerini kontrol altına aldılar ve burada bölgeyi koruyan ve de gözetleyen kaleler inşa ettiler. Bkz. Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 282.

⁵⁸ Mora Yarımadası'nın 1715 tarihindeki fethi ve fetih ayrıntıları için bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu Mora Fethi Örneği 1714-1716*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

⁵⁹ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu Mora Fethi Örneği 1714-1716*, s. 25-28.

⁶⁰ Evliya Çelebi, Mora Yarımadası'nın, Ayamavra livası, İneahtı livası, Karlı ili livası, Manya livası ve Balyabadra livasını ihtiva ettiğini ve bütün Mora Yarımadası'nın 24 adet kasabadan oluştuğunu aktarmıştır. Konu hakkındaha fazla bilgi için bkz., Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (çev. Mehmet Zillioğlu), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1995.

kazalar, köyler, camiler, mescitler, kaleler ve benzeri kurumlar, bu kurumlardaki görevliler dahil birçok konuya dair bilgiler yer alırdı. Osmanlı Devleti, Mora Yarımadası'nı ele geçirdiği zaman da ilk iş olarak yarımadaya görevliler tayin ederek burada bir sayım işlemi gerçekleştirmişti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yarımada da nasıl merkezi bir idare kurmuş olduğunun cevabı tahrir defterlerinde bulunmaktadır.

1460 yılındaki fetihten sonra tutulan tahrir defterine göre; Mora Bey'i Elvanoğlu Sinan Bey'di ve Hulumiç, Vumero, Krevukor, Arkadiya, Leondar, Korinthos ve Kalavrita'yı tasarruf etmekteydi. Balyabadra'yı tasarrufunda bulundurmuş olan Timurtaşoğlu Murat Bey, Balyabadra'nın subaşısıydı. Mahmut Paşa, Vostica'yı; Kalavrita subaşısı İbrahim Bey de Kalavrita'yı tasarrufunda bulunduruyordu. Elvanoğlu Sinan Bey, Timurtaşoğlu Murat Bey, Mahmut Paşa ve İbrahim Bey has sahibiydiler ve 1109608 akçe olan toplam Mora vergi gelirinin % 62.65'ini toplamaktaydılar. Ömer Bey Bezenik, Yakup Beyoğlu Evrenos Kalandriça, Pavlo Kurtik'in torunu ve İsa Bey'in oğlu İbrahim de Sandomiri, Karagöz Beyoğlu Paşayığit İlia ve Süleyman Beyoğlu Asır Bey de Gardicko nahiyelerinin zaimleriydi ve bu yerleri tasarruf ediyorlardı⁶¹. Geri kalan Mora gelirleri ise 54 tane tımar arasında bölüştürülmüştü⁶².

Mora Yarımadası, 1460 yılında Teselya ile birleştirildi. Fakat daha sonra ayrılarak XV. asırda Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirildi. Bundan sonra Mora, altı sancağa ayrıldı. Bu dönemde Mora Yarımadası'nın sancakları şunlardı: Mizistre, Ayamavra, İnebahtı, Karlıheli, Patras ve Manya idi⁶³. Daha sonra ise Mora, 12 şehir ve bu şehir merkezine bağlı aynı adı taşıyan nahiyelerin dışında sadece nahiye olarak kaydedildi ve 4 nahiye ile birlikte toplam 16 nahiyeyi teşkil etti. Bunlardan Vostıça, Hulumiç, Vumiro, Kalavrita, Bezenik, Kalandriça, Sandomiri, Ayo İlya ve

⁶¹ Kanuni devri başlarında Mora Yarımadası'nın bazı şehirlerinin kimlerin tasarrufunda olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler için bkz., M. Tayyip Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir Ve Kasabaları", *Belleten*, c. 20, S. 78, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956, s.s. 247-294.

⁶² Levent Kayapınar, "Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)", s. 11-12. Ayrıca geniş bilgi için bkz. a.g.m.

⁶³ Nikos A. Bees, "Mora", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, c. VIII, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 422.

Gardicko gibi yerleşim birimleri nefis va nahiye; Krevukor, Arkadiya, Miahlu ve Grevena sadece nahiye olarak kaydedilmişti⁶⁴.

Mora Yarımadası'ndaki nahiyelerin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda kayıtlı oldukları defterler şu şekildedir: “Vostiça, Krevukor, Leondar, Korintos, Balyabadra , Minhalu ve Bezenik nahiyeleri sadece Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda TT10'da kaydedilmiştir. Arkadya ve Kalavrita nahiyeleri de TT10'da yer alırken bu nahiyeye bağlı bazı köyler de tabi-i Arkadya ve Kalavrita olarak 1/14662 nolu defterde kayıtlıdır. Hulumiç ve Vumiro nahiyeleri ise her iki defterde de bulunmaktadır. Kalandriça, Sandomiri, Grebena, Ayo İlya ve Gardicko nahiyeleri sadece Kirill ve Metodiy 1/14662 nolu defterde yer almaktadır”⁶⁵.

Tahrir Defterleri'nde Mora; liva, nahiye, nefis, kaza, kal'a ve zeamet olarak başlıklandırılmıştır. 1514-1530 yıllarına ait icmal deftere göre Mora'da bulunan kaleler şunlardır: Burgaz-ı Cedid, Meton, Bardovine, Vayika, Asopos, Kalavrita, Koritos, Anavarin, Koron, Balya-badra, Hulumiç, Arkadya, Karitena, Mizistre, Arhos, Anabolu, Kastel-i Bahriye, Kastel-i Efrenc, Termiş, Mizistre, Menavasye, Bardovine, Kulleteyn-i Cedideteyn, İmanya, Anavarin-i Cedid-i Birun, Anavarin-i Atik, Koritos, Trepoliçe, Benefşe, Kalamata ve İmanya⁶⁶. Bahsi geçen dönemde kaleler, şehirlerin isimlerini taşıdıkları için aynı zamanda zikredilen tarihlerde isimleri verilmiş olan kaleler yarımadaadaki şehirleri de göstermektedir.

1521 yılına ait verileri içeren 1529 tarihli icmal defterinde “Mora'da 11 kaza, 15 kale, 15 kasaba, 12 cami, 15 mescit, 5 zaviye, 7 mektep, 9 hamam, 1490 köy, 293 mezra, 46 çiftlik ve 21 manastırın bulunduğu kayıtlıdır. Ayrıca 11 kadı, 25 zaim, 747 sipahi, 17 dizdar, 15 kethüda, 1079 kale muhafızı, 37 topçu, 22 zemberekçi, 12 hatip, 22 imam, 27 müezzin, 809 kale hizmetlisi, (13 Müslüman, 796 Hristiyan), avarız vermekle

⁶⁴ Levent Kayapınar, “Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi”, s. 241-242.

⁶⁵ Levent Kayapınar, “Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi”, s. 241-242. Ayrıca defterde ismi geçen nahiyelerin yazılış sırasına göre bkz., a.g.t.

⁶⁶BOA, 367 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri (920-937/1514-1530) I, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın Nu: 98, Ankara, 2007, s. 13-16.

mükellef 872 Müslüman, 48.508 Hristiyan ve bu vergiden muaf 2028 Müslüman, 736 Hristiyan'ın mevcut olduğu bilgisi yer almaktadır⁶⁷.

1570 senesine kadar Mora Yarımadası'nın idari merkezi Görđus, Londari ve Anabolu şehirleri arasında el değiřtirmiřtir⁶⁸. İdari durum ve idari merkezler zaman zaman gerçekteşen savaşlar neticesinde değişebilmekteydi. Nitekim 1571'deki İnebahtı Deniz Savaşı sonucunda Mora Yarımadası'ndaki idari yapı da değişmişti. Mora Yarımadası idarî bakımdan ikiye ayrılmıştı. Kuzey bölgesini meydana getiren Anabolu, Argos, Arkadiya, Balyabadra , Görđus, Hulumiç, Kalavryta ve Karythena kazaları Mora Yarımadası'nın sancağını oluşturmuştu. Kalamata, Koron, Menekşe, Meton, ve Mizistre kazaları ise Mizistre sancağına baęlanmıřtı⁶⁹.

1667 yılında Mora Yarımadası'na seyahat etmiş olan Evliya Çelebi yarımadaadaki sancaklar hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre Mora, Mizistre, Ayamavra, İnebahtı, Karlılı, Manya ve Balyabadra olmak üzere 6 sancaktan müteşekkildi. Fakat Manya sancağında bulunan Gayrimüslimler sürekli isyan halinde buldukları için bazı köyleri Mizistre sancağına bağlanmıştı. Evliya Çelebi bütün Mora Yarımadası'nın 24 kasaba olduğunu bildirmektedir. Mora vilayetinin 770 mil adasını dolaştığını ve bu arada adanın 31 adet mamur kalesini ve 360 köyünü gezdiğini belirtmiştir. Evliya Çelebi Mora Yarımadası'nın iki sancaklı 23 kadıllıklı bir yer olduğunu aktarmıřtır⁷⁰. 1683 yılından 1715 yılına kadar Mora Yarımadası Venediklilerin hakimiyetinde kaldığı için zikredilen seneler arasında yarımada Osmanlı Devleti'nin idari yapısından söz edilememektedir.

1715 yılında Mora Yarımadası'nın ikinci defa fethedilmesinden hemen sonra Mora'da tahrir uygulanmıştı. Tahrir sonucunda tutulmuş olan 1716-1717 tarihli Mora Defteri, yarımadaanın fethinden sonraki durumu hakkında bilgiler vermektedir. “Bu deftere göre; Mora Ceziresi'ndeki halk, emlak, arazi, ağaçlar, hayvanlar ve sair tevabiiden hasıl olunan gelirler ile yeniden tahrir olunan 1863 köy, mezra, çiftlik ve manastırların toplamda 163 yük 14260 akçesi dahil her türlü gelirleri yazılmıştı. Bazı

⁶⁷ Machiel Kiel-John Alexander, “Mora”, s. 282.

⁶⁸ Nikos A. Bees, “Mora”, s. 422.

⁶⁹ Machiel Kiel-John Alexander, “Mora”, s. 282.

⁷⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 97-147.

köy ve mezraların gelirleri olan 225000 akçe, Hazreti Hüdavendigâr'ın Anadolu'da yaptırmış olduğu cami, mescit ve medreselerin vakıflarına verildi. Köy ve mukataaa gelirleri olan 350000 akçe, Mora beylerbeyine tahsis edildi. Yine köy ve mukataaa gelirlerinden olan 2 yük 56000 akçe Mizistre Sancakbeyi tayini için hasıl olundu. Cezire-i mezburede yeniden tertip olunan 3784 nefer eşkinici, süvariyan, farisan, beşlüyan, azaban, yerlü topçu, cebeci, humbaracı, ve mustahfizan tımarları için de 106 yük 89400 akçe pay edilip dağıtıldı. Geriye kalmış olan köy, mezra ve mukataaa gelirlerinden 47 yük 93360 akçe ise hass-ı hümayuna dahil olduğu defter edilmişti”⁷¹.

1716-1717 tarihli Mora Tahrir Defteri'ne göre Anabolu, Arhos ve Görđus kazalarının tahrirleri muhasebe-i evvel Süleyman Efendi ve muhasebe-i cizye Abdülkadir Efendi'ye tayin olunmuştu. Diğer kazalara da on tahrir görevlisi memur edilmişti. Bazı yerlerin tahririne de Ruhi Efendi ve Tahir Efendi görevlendirilmişti. Tahrir sonucunda üç cilt mufassal defter, nizam-ı cedit defterleri ve icmal defterleri oluşturuldu. Mezkur defterler Defterhane-i Amire'ye teslim edildi. Adı geçen defterlerde kaza, mezra, köy ve kale isimleri; cami, mescit, medrese gibi dini kurumların isimleri, mezkur bölgede görev yapan birlikler, kale neferleri vergiye tabi nüfus bilgileri bulunmaktadır⁷².

1715-1780 yılları arasında Mora, “Mora Valisi” denilen 3 tuğlu vezir payesindeki bir paşa tarafından idare edilmekteydi. Valinin memuriyeti müddetle sınırlı değildi. 1780-1821 yılları arasında ise idare şekli değiştirilerek Mora Yarımadası'nın idaresi, muhassıl unvanını taşıyan memurlara verildi. Bu muhassıllar bazen paşa unvanını da taşımaktaydılar. İdarenin başında, yüksek memur olarak bir mukabeleci, bir defter kâhyası ve bir Hristiyan tercüman bulunmaktaydı⁷³. Yukarıda geçen tarihler arasında yarımadanın idari merkezi Trepoliçe idi⁷⁴. Trepoliçe merkez olduktan sonra önemli bir şehir haline geldi. Trepoliçe'de cami, okul kütüphane gibi kurumlar inşa

⁷¹ Ömer Lütfü Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus Ve Arazi Tahrirleri Ve Hakan’a Mahsus İstatistik Defterleri II”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 2, İstanbul Üniversitesi, 2012, <http://dergipark.gov.tr/iuifm/issue/856/9494>, s. 239. Bu makalenin aslı İstanbul Üniversitesi tarafından İktisat Fakültesi Mecmuası’nda 24-59 sayfaları aralığında 1940-1941 yıllarında yayınlamıştır.

⁷² Ömer Lütfü Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus Ve Arazi Tahrirleri Ve Hakan’a Mahsus İstatistik Defterleri II”, s. 240.

⁷³ Nikos A. Bees, “Mora”, s. 425.

⁷⁴ Nikos A. Bees, “Mora”, s. 422.

edildi. Fakat 1821'deki Yunan İsyanı'ndan Mora Yarımadası da etkilendi. 1821 yılından sonra yarımada çıkan isyanla beraber yarımada şehirler birer birer elden çıktı. Osmanlı Devleti'nin yarımada kurmuş olduğu hakimiyet de son buldu⁷⁵.

Osmanlı Devleti Mora Yarımadası'nda hakimiyetini kurarken, yarımada halkın din ve ibadet gibi temel hak ve inançlarına karışmamıştır bu konuda onları serbest bırakmıştır. Özellikle de teslim yolu ile aldıkları yerlerde daha önceden yapılmış kiliselerin faaliyetlerini sürdürmesine müsaade ettiği bilinmektedir. 1460 yılındaki Mora Seferi'nde eman kabul ederek teslim olan Vostiça'da iki tane manastır bulunmaktaydı. Bu manastırın faaliyetlerini devam ettirdiğini ve de haraçdan ve ispençeden muaf tutularak emlaklarından vergi alınmadığı kayıtlarda yer almaktadır⁷⁶. Nitekim yarımada mevcut Müslüman nüfusa da ibadet ve diğer ihtiyaçları için gerekli kurumlar inşa edilmişti. XVI. yüzyılda şehirlerde yaşayan Müslüman nüfus için bu kurumlar mahallî idare temsilcilerince veya yüksek rütbeli askerî erkân tarafından inşa ettirilmişti⁷⁷.

Sadrazam Hadım Ali Paşa, Balyabadra, Koron, Mizistre, Meton ve eski Navarin'de mektepler; Koron, Mizistre ve Navarin'de bir hamam ve Meton'da iki hamam yaptırmıştı. Sultanlar ise Müslümanlar'ın öncelikli ihtiyaçlarına cevap vermek için sadece kiliseleri camiye çevirmişlerdir. Bunlardan en az dokuzu bilinmektedir; Anabolu, Argos, Balyabadra, Korinth, Koron, Londari, Mizistre, Meton, Monem Vasia/Menekşe. Bunların yanısıra ilk defa II. Beyazıt'ın klasik Osmanlı mimarisi tarzında Hulumiç'te, Balyabadra Kalesi'nde, Androusa'da ve diğer yerlerde yeni camiler yaptırdığı bilinmektedir.⁷⁸ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, Mora'yı fethettiği andan itibaren bir idari sistem kurmuş ve halkın ihtiyaçlarını ayrımcı bir politika gözetmeden karşılama yoluna gitmiştir⁷⁹.

Osmanlı Devleti öncesinde öneminden dolayı ada sürekli bir mücadelenin içerisindeyken Osmanlı idaresinde Mora Yarımadası giderek kendini toparlamaya

⁷⁵ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 284.

⁷⁶ Levent Kayapınar, "Mora'da Tourkokrata'nın Kurulması (1387-1461)", s. 15-16.

⁷⁷ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 282.

⁷⁸ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 282.

⁷⁹ Mora Yarımadası'nda kurulan idari yapı ve Mora Yarımadası'ndaki yabancı tebaa nüfusu, oranları ve yönetimleri konusunda geniş bilgi için ayrıca bkz. Nikos A. Bees, İslam Ansiklopedisi, "Mora" maddesi.

başlamıştır. Mora Yarımadası Osmanlı Devleti ile beraber iki yüzyıldan fazla bir süre boyunca barış ve huzur dönemi yaşamıştır. Bu zaman içerisinde nadiren sadece kıyılarda bulunan bazı bölgeler Hristiyan güçlerin deniz saldırılarına uğramıştı⁸⁰. Osmanlı Devleti bir yeri fethettiği zaman orada kurmuş olduğu idari yapı sadece bölgeye memur tayinleri ile gerçekleştirilmezdi. Eğer öyle olsaydı fethettiği yerler kısa sürede elinden çıkardı. Bu sebeple Osmanlı Devleti fethettiği yere Türk nüfusunu yerleştirip orayı şenlendirmek adına orada ibadet, ticaret ve vakıf kurumları inşa ettirirdi. Halkın sosyal ihtiyaçlarını giderirdi. Bunu yaparken de adaletle hükmederdi. Osmanlı Devleti Mora Yarımadası'nda bu şekilde bir idari sistem kurmuştur. Fakat diğer Balkan şehirlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Mora Yarımadası'ndaki yönetimi de belli bir zaman sonra son buldu.

1.3. MORA YARIMADASI'NIN OSMANLI YÖNETİMİNDEN ÇIKMASI

Osmanlı Devleti'nden önce Mora Yarımadası'ndaki uygulamalara bakıldığında yarımadaının sürekli bir iç savaş içinde olduğu, halka angarya ve ağır vergiler yüklendiği, bunun üretimi durdurduğu ve halkın çaresizlik içinde başka topraklara sığınmak zorunda kaldığı açık bir şekilde görülmektedir. Osmanlı Devleti uygulamış olduğu hukuk sistemiyle bu durumu önlemeye çalışmıştı. Osmanlı Devleti Mora'da ilk olarak tımar sistemini uyguladıktan sonra halkı yöneten ve yönetilenler olarak ikiye ayırdı. Taşradaki sipahiler askeri yükümlülükle beraber her türlü vergiden muaf tutuldu ve aynı zamanda halkın asayişini sağlamakla görevlendirildi. Yönetilen halkın ise asker olması yasaktı ve sadece üretim yapıp vergi vermesi gerekmektedir. Vergi oranları ise her vilayette yürürlüğe konan kanunnamelerle belirlenmişti⁸¹.

Osmanlı Devleti'nin, Mora Yarımadası'nın fethinden sonra kurduğu yönetim sistemi sayesinde Mora Yarımadası'ndaki halklar din ve dil serbestliğine de sahip olarak özerk bir statüye sahip olmuşlardı⁸². Mora'da rahipler zümresi Osmanlı idaresi nezdinde umumiyetle imtiyazlı bir mevkiye sahip bulunmakta ve bu suretle Hristiyanların menfaatini müdafaa etmekteydi. Aynı zamanda fethin ilk devirlerinde

⁸⁰ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 282.

⁸¹ Levent Kayapınar, "Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)", s. 17.

⁸² Meral Bayrak, 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı, Doktor Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, 1999, s. 25.

buradaki yerli halkın bir kısmının kendi rızalarıyla Müslüman oldukları ve devletin din değiştirme konusunda hiç bir zorluk çıkartmadığı tarihi kayıtlarda yer almaktadır⁸³. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, İslam devlet anlayışı ile çatışmadığı sürece, egemenliği altına aldığı yerlerdeki eski uygulamaları, yasaları, vergi sistemini düzenleyip bu düzeni sürdürmeye çalışmış ve Gayrimüslim halka belli sınırlar içerisinde serbestiyetlik vermiştir⁸⁴.

Osmanlı Devleti, egemenliği altında bulundurduğu yerlerde, bu bölgelerin özelliklerine göre merkezîyetçilikten uzak, farklı yönetim şekilleri uygulamıştır. Bunun bir göstergesi olarak da bu yerlere idarî, malî ve adlî ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıklara sahip olan Mora Yarımadası'ndaki tebaa, kendi yöneticilerini (kocabaşı)⁸⁵ kendileri seçer ve önemli kararlarını erkek üyelerden oluşan meclislerde tartışarak hallederlerdi. Aynı zamanda Balkanlar'da Hristiyan tebaa arasında en fazla özerkliğe sahip olanlar Mora Yarımadası'nda yaşayan Rumlar'dı.⁸⁶ Fakat bütün bu hoşnutluğa rağmen; Osmanlı Devleti'nin, hiçbir zaman kontrolünü tamamen elinde bulunduramadığı yarımada da yönetim boşluğu ve Rumlar'a sunulan özerk yaşam, zamanla birçok başka etken ile birleşerek yerli halkın, yönetimi ele geçirme ve bağımsız yaşama isteklerini arttırdı⁸⁷.

Genellikle Rumeli'de, Mora Yarımadası'nda ve adalarda bulunan Rumlar kendilerine has çıkar ve amaçları olan ayrı gruplar kurmaya başladılar. Yönetimde söz sahibi olan soylular, adaların zengin gemi sahipleri ve köylülerle beraber askerler, birbirleriyle pek iyi ilişkileri olmayan üç ayrı unsuru mevcut hale getirdiler. Bu duruma Rus propagandası ve 1789 Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu; özgürlük, eşitlik ve milliyet fikirleri de eklenince Mora Coğrafyası'nda bir isyan kaçınılmaz hale geldi⁸⁸.

⁸³ Nikos A. Bees, "Mora", s. 422. Ayrıca bkz. "Modern Yunan tarihçiliğinde, Osmanlı fethinin ardından Mora Yarımadası'ndaki Rumlar'ın Türk yöneticilerinin zulüm ve baskılarından kaçmak için ovaları terkedip dağlara sığındıkları söylemi tarihi bir yanılgıdır." Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 282.

⁸⁴ Meral Bayrak, 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı, s. 25.

⁸⁵ Mora Yarımadası'nda her köyden, genellikle en zengin veya cesur erkek nüfus arasından seçilen kişiye verilen addır. Bkz., Meral Bayrak, 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı, s. 26.

⁸⁶ Meral Bayrak, ag.t., s. 26.

⁸⁷ Meral Bayrak, a.g.t., s. 30-33.

⁸⁸ Meral Bayrak, a.g.t., s. 30-33.

Mora Yarımadası'ndaki Rumlar, Venedikliler'den ziyade artık isyanlarına destekçi olarak Ruslar'ı kendilerine daha yakın görmeye başlamışlardı. Bu duruma karşılık veren Ruslar, 1768 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Savaşın sonucunda 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Hristiyanlara vicdan hürriyeti ve bazı diğer haklar verildi. Yine 1779 yılı Aynalı-Kavak tenkihnamesiyle Mora Hristiyanları'na ait arazileri îadesi ve zararların karşılanması taahhüt edilmişti. Ayrıca Mora Hristiyanları 1783 ve 1791'deki muahedelerde ise çeşitli faydalar temin etti. Örneğin; Mora Hristiyanları'nın Rus bayrağı altında deniz ticareti yapmaları, isyan sürecindeki iktisadî inkişaflarına hizmet etti. 1790 yılından sonra da Garbî Avrupa ile Mora Yarımadası'ndaki Rumlar arasındaki fikri münasebetler de artmaya başladı. Yarımada'da çıkartılacak büyük isyan için artık müsait bir zaman bekleniyordu⁸⁹.

Aleksandır İpsilanti, Eflak ve Boğdan'da bağımsız bir Hellen Devleti için mücadeleye başlarken, Mora Yarımadası ve adalardaki halkı ayaklandırmak için de bölgeye adamlar göndermişti. Bu sırada serasker olarak atanan Mora Valisi, Hurşid Paşa'nın komutasında Rumeli, Selanik ve Mora ile Yanya mutasarrıfı olarak tayin olunan Paşa, İnebahtı ve Karlıeli sancakları mutasarrıfı Vezir Baba Paşa ve ayrıca o bölgede bulunan tüm muhafız ve mutasarrıflar ile beyler, ağalar isyan etmiş olan Mora Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerine gönderilmişlerdi. Ali Paşa bu ordunun yönünü değiştirmeleri için bölgedeki Rumlar'ı isyana teşvike çalışmaktaydı. Nitekim başarılı da oldu. 1821 yılına gelindiğinde Yunan isyanı Mora Yarımadası'nda etkili oldu. Karşılıklı sert olaylar gerçekleşti. Mora Yarımadası'nın merkezi olan Tripoliçe'de Müslümanlar katledildi. Kalavrita ve Anabolu kaleleri ele geçirildikten sonra katliamlar daha da arttı⁹⁰.

Ekim 1822'de Mora Yarımadası'nı ele geçiren Yunanlılar karşısında Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa idaresindeki donanma ve 70.000 kişilik orduyu yarımadaya gönderdi. 1825 yılında Meton'u karargâh edinen İbrahim Paşa isyanı bastırdı. Fakat Rum bağımsızlığına destek veren İngiltere, Fransa ve Rusya bir araya

⁸⁹ Nikos A. Bees, "Mora", s. 425.

⁹⁰ Meral Bayrak, 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı, s. 68-69.

gelerek 1827 senesinde Londra Antlaşması'nı gerçekleştirdiler. Bu antlaşmaya göre; Mora Yarımadası'nda ve Yunan topraklarının yarısında bağımsız bir eyalet oluşturulacak ve Osmanlı Devleti'ne sadece vergi bağıyla bağlı olacaktı. Osmanlı Devleti, Avrupa güçlerinin kendi iç işlerine karışmasını kabul etmeyince 20 Ekim 1827'de Avrupa müttefik donanması, Osmanlı-Mısır donanmasını Navarin Körfezi'nde yok etti. 1828 yılının sonbaharında İbrahim Paşa Mora Yarımadası'ndan çekildi. Geride kalan Müslüman nüfus ise ya kaçtı ya da öldürüldü⁹¹.

Osmanlı Devleti'nin, 1460 senesinde Mora Yarımadası'nın alınmasıyla Balkan Coğrafyası'nın önemli bir bölgesi fethedilmişti. Osmanlı, Mora Yarımadası'nın fethi neticesinde Yunanistan'ın fethini de büyük ölçüde gerçekleştirmişti. Fakat Mora Yarımadası'nın kaybedilmesiyle birlikte Yunanistan'a bağımsızlık verme süreci de başlamış oldu. 1829 yılı Edirne Antlaşması ile Yunanistan bağımsız bir devlet halini aldı ve Mora Yunanistan'a bağlı bir yarımada oldu. Mora günümüzde de Yunanistan Devleti'ne bağlı bir yarımadadır.

Osmanlı Devleti, burada gerek idarî yapısı, gerek kurmuş olduğu tımar sistemi ve inşa ettirmiş olduğu kurumlarla (cami, mescit, tekke, zaviye, hamam ve benzeri) bir Türk kültürü oluşturmuştur. Osmanlı hakimiyetinin, Mora Yarımadası'nda son bulmasından sonra her ne kadar bu kültür tahrip edilmeye çalışılmışsa da Osmanlı kurumlarının birçoğu ayakta kalmakla beraber bazıları harabe de olsa günümüze kadar ulaşabilmiştir.

---

⁹¹ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", s. 284.

BÖLÜM 2: OSMANLI KALESİ'NİN TANIMI VE BÖLÜMLERİ

Kalenin tanımı ve öğeleri başlığı altında, beş alt başlıkla konu işlenecektir. İlk başlık altında; kalenin ne olduğu, nerelerde kurulduğu ve mahiyetinin ne olduğu ile ilgili bilgiler verilecektir. Daha sonra kaleyi tamamlayan yapılara dair verilere geçilecektir. İkinci başlık altında; kalenin bir parçası olan iç kale hakkında bilgiler verilecektir. Üçüncü alt başlık altında; yine kaleyi tamamlayan ve şehri oluşturan dış kale ile ilgili malumat aktarılacaktır. Dördüncü alt başlık altında; kale ve şehir öğeleri üzerinde durularak kale ve şehir arasında ne gibi bir ilişki olduğu konusuna değinilecektir. Beşinci ve son alt başlık altında ise kale ve cami arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır.

Kalenin iç kale ve dış kale dışında bir de varoş denen bir yapısı daha bulunmaktadır. Varoş dış kalenin dışında kalan kısımdır. Bu kısımda da evler, ibadethaneler ve pazarlar bulunmaktadır. Fakat bu çalışmanın konusu kale dahilindeki camiler ve mescitler olduğu için kale varoşu hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmeyecektir.

2.1. KALENİN YAPISI VE BÖLÜMLERİ

Kal mastarı, sözlükteki ifadesiyle kökünden koparmak, kazımak anlamına gelmektedir. Kal kökünden türeyen kalaa ise tırmanılması zor, çıkılamayan bir dağdan kopan büyük bulut anlamına gelmektedir. Dağ başlarına inşa edilen muhkem yapı anlamındaki kal'a (kale) kelimesinin de kalaa'dan geldiği ifade edilmektedir⁹². Çoğulu kıla olan kal'a, Arapçada, bir dağ yahut ufak bir tepe üzerinde inşa edilmiş müstahkem bina anlamındadır. Bu kelimenin aslının Farsça olduğu ve buradan Arapça'ya geçtiği bilinmektedir⁹³.

Kaleyle ilgili birçok tanım yapılmaktadır. Stratejik bir yeri, bir geçidi korumak amacıyla inşa edilen askeri yapı; düşmanın gelmesi beklenen yol kavşağı, ana yol, geçit,

⁹² Semavi Eyice, "Kale", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 24, İstanbul, 2001, s. 234.

⁹³ M. Streck, "Kale", *İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul, 1992, s. 124-125. Ayrıca "kale" maddesi için bkz. Ana Britannica, c. 12, İstanbul, 1992, s. 421-422.

deniz kenarları ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için yapılan yüksek duvarlı etrafi burçlarla çevrili ribatlı, mazgallı yapı; bir şehir veya kasabayı korumak amacıyla kurulmuş stratejik yapı; eski zamanlarda halkın, askerini kendisini, ailesini ve yiyeceğini düşman saldırılarından korumak için kurulan yüksek ve kalın duvarlı, kuleli burçlu yapı⁹⁴; bir yeri dış saldırılara karşı koymak amacıyla yapılan, kalın ve yüksek duvarlarla bunların üstüne belli aralıklarla yerleştirilen burçlardan oluşan yapı⁹⁵; etrafi surlarla çevrili iç ve dış kale olarak iki kısma ayrılan büyük bir kapısı ve etrafi duvarlardan oluşan savunma yapısı⁹⁶ gibi tanımlamalar bulunmaktadır.

Genellikle kaleler yol kavşağı, ana yol, geçitler, dağlar arasındaki boğaz, denize uzanan burun, kıydan az uzaktaki adacıklar, köprü başları gibi stratejik yerlerde inşa edilmiş ve bu sırada arazinin tabii özelliklerinden de yararlanılmıştır. Yer seçilirken de kolay ve az sayıda bir kuvvetle savunulabilmesi, gerektiğinde içerdekilerin dışarıya çıkartılabilmesi, uzun süreli kuşatmalarda su ihtiyacını sağlayacak imkanına sahip olması, kuşatmalara uzun süre dayanabilmesi, imkan nisbetinde bir veya birkaç tarafında tabii engeller bulunması gibi konular göz önünde bulundurulmuştur⁹⁷.

Kaleler bir veya iki kat halinde inşa edilmekteydi. Kale temel olarak sur duvarları ve burçlardan⁹⁸ oluşmaktaydı. Sur duvarları genellikle taştan ve kalın yapılar şeklinde yapılırdı. Ayrıca koruma amaçlı olarak duvarların arkasında hendekler⁹⁹ yer alırdı. Duvarların iç tarafında ise kemerli gözler veya nişler (kumkuma ya da kazamat) bulunabilirdi. Kaleye dışarıdan giriş imkânını ortadan kaldıran ve hendeklerin kenarına inen, iner kalkar zincirli köprü bulunurdu. Bazı kalelerde kale içerisini düşmandan korumak amacıyla küçük bir avluya yer verilirdi¹⁰⁰.

⁹⁴ Semavi Eyice, "Kale", s. 234-242.

⁹⁵ Ana Britannica, 12. Cilt, İstanbul, 1992, s. 421.

⁹⁶ Semavi Eyice, "Kale", s. 234-242.

⁹⁷ Semavi Eyice, "Kale", s. 234.

⁹⁸ Meyyafarikin (Silvan) Kalesi'nin çok muhkem olduğu ve surlarının üzerinde üç tane burcu olduğu ve daha sonrada kaleye ilave burçlar yapıldığı bilinmektedir. Geniş bilgi için bkz., Mehmet Mahfuz Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", *İslam Şehirleri Üzerine Makaleler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2010, s. 93-94.

⁹⁹ Günümüzde Romanya hakimiyeti içerisinde yer alan Adakale'de hendekler bulunmaktadır. Bkz., BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın Nu: 144, İstanbul, 2016, s. 15.

¹⁰⁰ Semavi Eyice, "Kale", s. 234-235.

Arazi durumuna göre bedenlerin (duvarların) etekleri, diplerine yaklaşmayı önlemek için meyilli olarak şekillendirilmişti. Bu tür duvarlara şiv denmekteydi. Kale duvarlarının en üst kısmında mazgallar/siperler¹⁰¹ top ve benzeri savaş aletlerini yerleştirmek için kullanılan bölmeler yer almaktaydı. Kale, beden duvarlarının iç taraflarında bulunan merdivenler ile duvarların üst kenarlarındaki mazgal siperlerinin arkasında uzanan dar bir yol bulunmaktaydı. Bu yola devriye veya seğirdim yolu denilmekteydi¹⁰².

Kale mimarisinin en önemli kısmı kule¹⁰³ veya burçlardı. Eski tarihlerden itibaren kale kapılarının¹⁰⁴ iki burç arasında olmasına önem verilmişti. Bazı kalelerde bulunan küçük kapılar tehlikeli durum söz konusu olunca kapatılarak battal hale getirilirdi. Düşmanı arkadan çevirebilmek veya dışarıya haberci gönderebilmek amacıyla yapılan küçük kapılara ise uğrun veya huruç kapıları denirdi. Kapı veya köprüyü koruyan kuleye siperli kale önü veya hisarpeçe adı verilirdi. Bazı kalelerde dışarıda dış duvar veya yine hisarpeçe denilen alçak bir duvar daha vardı. Arada kalan toprak yol ise şarampol olarak adlandırılmıştı. Kale üç kısma ayrılmıştı. Bu kısımlar; Ahmetek, iç kale ve dış kale olarak isimlendirilmişlerdi¹⁰⁵.

Evliya Çelebi'nin Mora Yarımadası'ndaki kalelerin yapıları hakkında vermiş olduğu bilgiler, ilgili paragraflardaki kalenin tanımı ile örtüşmektedir. Yani Mora Yarımadası'ndaki kaleler genellikle yüksek kayalıklar üzerine kurulmuş ve çoğu çıkılması zor olan muhkem kalelerdi. Mora Yarımadası'ndaki kalelerin büyük küçük duvarlarla çevrilmiş birden fazla kapısı, burçları, mazgalları, kaldırılıp indirilen merdivenleri bulunurdu. Bazı kaleler iç ve dış kaleden oluşurken bazı kaleler de sadece iç kaleden müteşekkildi¹⁰⁶.

¹⁰¹ Günümüzde Kruje ismiyle anılan ve Arnavutluk sınırlarında yer alan Akçahisar Kalesi'nin siperleri bulunmaktadır. Bkz., BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, s. 16-17.

¹⁰² Semavi Eyice, "Kale", s. 234-235.

¹⁰³ Günümüzde Karadağ sınırlarında yer alan Aleksandra Kalesi'nin kuleleri bulunmaktadır. Bkz., BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, s. 24-25.

¹⁰⁴ Günümüzde Yunanistan'a bağlı bir şehir olan Atina'nın kalesinde bir çok kapı zikredilmektedir. Ayrıntı bilgi için bkz., BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, s. 36-37.

¹⁰⁵ Semavi Eyice, "Kale", s. 235.

¹⁰⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 93-148.

2.2. İÇ KALE

İç kale, etrafı surlarla çevrili bir kentin en yüksek yerinde inşa edilmiş ve hükümdarın, beyin ya da komutanın oturması için ayrılmış, en son savunma yeri olan kale bölümü; bâlâ hisar veya erk olarak tanımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle iç kale; surlarla çevrili bir şehir veya kasabanın içinde bölgeye hâkim bir noktaya ayrıca yapılan; hükümdar veya kumandanın ikamet ettiği yer ve düşman saldırıları halinde veya şehirde bir isyan zuhurunda korunma amaçlı müdafaa etmeye mahsus olarak inşa ettirilen ikinci kale anlamındadır¹⁰⁷. İç kalede¹⁰⁸, kale dizdarının ikâmet ettiği konak, cephane, anbar, beylerin konutları, darphane, tutukevi ve ibadethane (cami-kilise) gibi yapılar bulunmaktaydı¹⁰⁹.

Bütün kaleler iç ve dış kaleden meydana gelmezdi. Bazı kaleler sadece iç kaleden oluşurdu. Bunlara örnek verilecek olunursa; “Çanakkale Boğazı kalelerinden Kilitbahir Kalesi iç kale yapı örneğidir. Kilitbahir Kalesi’nin etrafı, kıyıda yükselen üçgen biçimli çok yüksek bir başkulenin etrafı 20 metre yükseklikte, üç yapraklı yonca biçiminde bir duvarla çevrilmiştir. İç kalenin etrafını alçak bir duvar çevirirdi. Bu duvarın dışında da suyunu denizden alan geniş bir hendek vardır. Esas kalenin güney tarafına üçgen biçiminde etrafı duvarlarla çevrili bir avlu eklenmiş, bunun güney ucuna yuvarlak bir burç inşa edilmiştir”¹¹⁰. Mora Ceziresi’ndeki Benefşe Kalesi de bir iç kaleydi. Benefşe Kalesi yüksek bir kayalık üzerine inşa ettirilmiş sağlam bir kaleydi¹¹¹.

Bazı kaleler sadece iç kaleden müteşekkildir. Bununla birlikte bazı merkezlerde şehri koruyan dış surlar herhangi bir sebepten dolayı ortadan kalktığı zaman buradaki kale iç kale yerini almaktadır. Yine liman¹¹², boğaz veya geçit yerlerini korumak

¹⁰⁷ Ali Boran, *Anadolu’daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, S. 61, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s. 8.

¹⁰⁸ BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, eserin giriş kısmında iç kaleyle ilgili bilgiler bulunmaktadır.

¹⁰⁹ Ali Boran, *Anadolu’daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 8.

¹¹⁰ Semavi Eyice, “Kale”, s. 241.

¹¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 134.

¹¹² Anamur Kalesi, Anamur Burnu’nun kıyısında düz arazi üzerinde deniz sahilinde kurulan bu kale Toroslar’ın eteğinde, Akdeniz’e açılan önemli limanlardan birini kontrol etmektedir. Bkz., Ali Boran, “Anamur (Mamuriye) Kalesi, Kale Kitabesi ve İç Kale Cami”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXVIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004, s. 211-224.

amacıyla yapılan kaleler de çoğunlukla sadece iç kaleden meydana gelmiştir.¹¹³ İç kaleler genellikle savunma amaçlı olarak yapılmışlardır. Fakat halkın da içerisinde yaşadığı iç kaleler de vardı¹¹⁴. Mora Yarımadası'ndaki Mizistre Kalesi'nin iç kalesi buna bir örnek teşkil etmektedir¹¹⁵.

Osmanlı Devleti gerektiğinde iç kaleler inşa etmiş ve sonraki dönemlerde bu kaleler kullanılmıştır. Bu kalelerden bazıları savaş veya farklı sebeplerden dolayı tahrip ve yıkılmış olsalar bile daha sonra tamir edilerek kullanılacak hale getirilmişlerdir. Anamur, Van, Tokat, Afyon, Diyarbakır iç kaleleri bahsi geçen duruma örnektir¹¹⁶. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, fethettiği yerlerdeki kalelere ek olarak da kaleler inşa ettirmiştir. Mora Yarımadası'ndaki kalelerin bazılarının esası Bizans devrine inmekle beraber çoğu II. Beyazıt tarafından imar edilmişlerdir. Venediklilerle yapılan muharebelerde tahrip olan bu kalelere eklemeler yapılmış ve yeniden imar edilmişlerdir. Koron, Meton, Menekşe, Anabolu bu kalelerden bazılarıdır¹¹⁷.

Kalelerle kalelerin bir parçası olan bölümleri çoğu zaman birbirine karıştırılmıştır. İç kale ve Ahmetek karıştırılan yapılardan bir tanesidir. Ahmetek adlı yapı askerî işlevli olup dış kaleye bitişik şekilde inşa edilmiş kalenin bir parçasıdır. Fakat iç kale, dış kaleden bağımsız ya da dış kaleyle beraber olarak inşa edilirdi¹¹⁸. Ayrıca iç kalenin işlevi sadece askerî değildir. Oysa Selçuklular döneminde Ahmetek'e askerî amaçlar dışında bir başka görev yüklenmemiştir. Ahmeteklerin kentin savunmasından sorumlu birer garnizon olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bununla beraber

¹¹³ BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, eserin giriş kısmında iç kaleyle ilgili giriş kısmı. Ayrıca iç kale örneklerinden Çeşme Kalesi, Kale-i Sultani, gibi. Bkz., Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 9.

¹¹⁴ 1895 salnamesine göre Çorum Kale içerisinde 45 ev bulunmaktaydı. Çoğu zaman sadece savaş esnasında sığınılmak üzere inşa edilmiş mekanlar olan kalelerde zaman zaman yöre idarecilerinin de ikamet mekanları bulunmaktaydı. Bu kalede ise sivil halk da yaşamını sürdürmekteydi. Geniş bilgi için bkz., Mehmet Mahfuz Söylemez, "Ankara Vilayet Salnamesine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", *İslam Şehirleri Üzerine Makaleler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2010, s. 135.

¹¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 129.

¹¹⁶ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 9.

¹¹⁷ Semavi Eyice, "Kale", s. 241.

¹¹⁸ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 9. İç kalenin yapısı hakkında ayrıca bkz., Ali Boran, "Anamur (Mamuriye) Kalesi, Kale Kitabesi ve İç Kale Cami".

önceleri bir savunma yapısı olan Ahmeteklerin daha sonra iç kaleye dönüştükleri de görülmektedir. Bunun bir örneği Konya Ahmeteki'dir¹¹⁹.

İç kale ve Ahmetek yapıları dönem olarak da farklılıklar göstermiştir. Selçuklu döneminde iç kale ile aynı anlamda kullanılan Ahmetek, Osmanlı döneminde iç kaleden farklı olarak adlandırılmıştır¹²⁰. Ahmetek adlı yapı Selçuklular döneminde iç kale olarak adlandırılmışsa da sadece savunma amaçlı oldukları için iç kaleyle işlevsel olarak farklılıklar göstermiştir. Osmanlılar döneminde ise ayrı bir yapı olarak dış kaleye bitişik olarak meydana getirilmiş olması iç kaleden farklı bir kurum olduğunu göstermektedir. İki yapının ortak noktası ise kalenin bir parçası olmalarıdır.

İç kale ve Ahmetek örneğinde olduğu gibi kale ile de benzer yapılar kale olarak adlandırılmaktadır. Bunlar; hisar¹²¹, sur¹²², tabya¹²³ ve palanga¹²⁴ gibi yapılardır. Bu yapılar kalenin birer parçaları olarak kaleyle bir bütünlük sağlamakla beraber yapı ve işlevsel olarak kaleden ayrılmaktadır¹²⁵. Sonuç olarak iç kale çoğu zaman kalenin diğer bölümleriyle birlikte bir bütün halinde şehri koruyup yaşatırken çoğu zaman da bu işlevleri tek başına görmektedir. Bu anlamda iç kaleler Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakları koruma ve yaşatma açısından büyük öneme sahiptir.

¹¹⁹ Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 1989, s. 39-40.

¹²⁰ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 9.

¹²¹ Hisar, bir mesken olarak düşünülmüş, tahkim edilmiş tek kitle halinde bir yapıdır. Kale ile en çok benzerlik gösteren yapıdır. Ayrıca kalenin önemli kısımlarından biri olan kule ya da burç denilen yapı, bir şeyin sağlam ve muhkem tarafı anlamına gelmektedir. Yani kalenin daha iyi korunması için gereken bir yapıdır. Geniş bilgi için bkz., Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, s. 33.

¹²² Bir şehir veya kasabayı ve bazen bütün bir eyaleti korumak üzere bu yerin etrafını çeviren kuleli tahkimat duvarlarına sur denir. Geniş bilgi için bkz., Semavi Eyice, "Kale", s. 234.

¹²³ Koruma amaçlı askerî yapı ve tesislere genel olarak tahkimat veya istihkâm denilmektedir. Askerî mimarinin gelişmiş döneminde ileri taşan istihkâm çıkıntılarında ise tabya adı verilmiştir. Bununla beraber toprağı kazımaksuretiyle acele yapılan siperlerden ibaret geçici kalelere de metris adı verilmektedir. Geniş bilgi için bkz., Semavi Eyice, "Kale", s. 234.

¹²⁴ Palanga, kazık çakmak suretiyle çevrilmiş çit benzeri yapılar olarak korunma yönteminin en eski biçimi olarak tanımlanmaktadır. Palanga hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, s. 34.

¹²⁵ Semavi Eyice, "Kale", s. 234. Geniş bilgi için ayrıca bkz., Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, s. 34.

2.3. DIŞ KALE

Dış kale, Őhrin etrafını eviren surun bütünüyle iç kale arasında kalan alanı¹²⁶; kentin asıl bölümünü oluşturan Őhrin etrafını eviren sur yapısıdır¹²⁷. Dış kale içerisinde, sivil halkın ve kale muhafızlarının ikâmeti için ev ve koŐuŐlar, fırın, cami, sarnıç gibi yapılar bulunurdu. Ayrıca nüfusu kalabalık olan bazı Şehirlerde dış kaleyi çevreleyen surların dışında da mahalleler yer alırdı. Bu tür yerleŐimlere ise varoş denilirdi¹²⁸.

Dış kale surları, genellikle Şehirleri çepeçevre sarardı. Şehre gelen ana yollardan giriŐin yapılacağı yerlerde kapılar bulunurdu. Her kapıda ise kale erlerinden bir veya iki kapıcı (bevvab) görevli olarak dururdu. Bazı kaleler iç kale ve dış kale dediğimiz iç içe yapılmış bölümlerden meydana gelirdi. ‘‘Harran, Erzurum, Diyarbakır, Konya, Hasankeyf, Ankara, Divriği, Sivas, Kayseri, Alanya, Trabzon, Ahlat, İstanbul¹²⁹, Anapa, Bar, Magosa, Niğbolu, Sinop ve Üsküp’’ kaleleri¹³⁰ iç kale ve dış kale bölümlerinden oluşan yapılara örnektir.

Deniz ve nehir kenarlarında veya düz alanlarda kurulmuş bazı Şehirlerde dış kaleyi eviren surların etrafında hendekler bulunurdu. Özellikle, Osmanlı döneminde, Rus tehdidi altında bulunan ve nehir kenarında düz alanda kurulmuş olan Belgrat, İbrail, İsmail, Maçın ve Özi kalelerinin etrafı hendeklerle çevriliydi. Dağlık bölgelerde inşa edilmiş olan kalelerde ise hendek bulunmamaktaydı¹³¹. Çünkü surların yapısı inşa edildikleri Őhrin arazi yapısına göre değişiklik göstermekteydi. Sur kapılarının ise idari bir niteliği olduğundan, açılması veya kapanması Őhrin kadısının onayı ile gerçekleŐir, onarım işleri de sicile kaydedilirdi¹³².

¹²⁶ Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadoluda Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, s. 41.

¹²⁷ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 9.

¹²⁸ BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, eserin giriş kısmında iç kaleyle ilgili giriş kısmı.

¹²⁹ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 9.

¹³⁰ BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, eserin giriş kısmında iç kaleyle ilgili giriş kısmı.

¹³¹ BOA, *a.g.e.*

¹³² Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadoluda Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, s. 41-42.

Dış kale aynı zamanda bir yerleşim bölgesidir. Birçok şehrin asıl yaşam merkezi dış kale içerisindeydi. Şehir nüfusu önceleri dış kale içerisinde yoğunlaşmıştı. Fakat daha sonraları değişik faktörlerin etkisiyle nüfus sur dışına taşınmıştı¹³³. XII. yüzyıldan sonra kentlerin hızla büyümeleri, ticaretin gelişmesi ve kervanların şehirlere günün her saatinde girebilmeleri ve diğer nedenlerden dolayı dış kale uygulamasından vazgeçilmeye başlandığı bilinmektedir¹³⁴. Yani kaleyi çevreleyen surlar yavaş yavaş kaldırılmıştır. Dış kale, Osmanlı Devleti için önemli bir şehir yapısıydı. Çünkü şehrin asıl meydana geldiği yer kalenin bu kısmıydı. Dış kalenin düşman saldırısında yıkılması ve teslim olması demek çoğu zaman şehrin teslim edilmesi ile aynı anlama gelmekteydi. Bu sebeple dış surlar iyi korunmakta kapıların açılıp kapanması esnasında büyük ehemmiyet gösterilmekteydi.

2.4. KALE-ŞEHİR İLİŞKİSİ

Kale, bir toprağı, araziye, yani coğrafi mekânı elde tutmanın ve beldeye sahip olmanın temel gerekçelerinden birisidir. Bazı yerler vardır ki; buraya insanlar gelir-gider, yaşar ya da sonra terk eder. İşte böyle bir yerin kime ait olduğunun bilinmesi adına o yeri elde tutmak önemlidir. Böylesine yerler daha çok iki ayrı ve hasım insan topluluğunun yaşadığı yörelerde ayrıca önem kazanmaktadır. Bununla birlikte insanların pek yaşamadığı yerler ya da boş kabul edilen sahalar, elde tutulması lazım gelen müstahkem mevkiiler çok olmayabilir. Yine de fethedilen yerlerin güvenlik açısından elde tutulması gerekliliği söz konusu olabilir¹³⁵. Zira Osmanlı Devleti bazı yerlerde meskun halk olmamasına rağmen güvenlik açısından da olsa fethettiği yerlere küçük kaleler inşa ederek buranın güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

Kaleler insanların mesken olarak kullandıkları en eski yapılardan biridir. Kaleler cephaneler için depo, küçük askerî birlikler için kışla, hapisane ve şehir saldırıya uğradığı zaman yerel yöneticiler için korunaklı sığınak görevi görürlerdi. İslam şehir

¹³³ Eftal Şükrü Batmaz, *a.g.e.*, s. 43.

¹³⁴ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 9.

¹³⁵ Tuncer Baykara, "Anadolu'nun İlk Türk İskânında Kaleler", *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994)*, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ayrıbasım), c. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 663.

anlayışı bağlamında şehir ve kale yapıları birbirini tamamlamaktadır¹³⁶. Anadolu'nun XI. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak XIII. yüzyılın sonlarına, hatta batıda bazı yerlerde XIV. yüzyılın başlarına kadar devam eden fetih hareketinde, kalelerin alınması, ülkenin alınması gibiydi. Dolayısıyla kalelere sahip olmak kalenin bulunduğu yere de sahip olmak anlamına gelmekteydi¹³⁷.

Kaleler özellikle de şehir savunmaları için varlıkları kaçınılmaz yapılardır. Şehrin iyi bir şekilde korunması için de kalelerde birçok görevli bulunurdu¹³⁸. Bu görevliler, görevlerini kötüye kullanma veya bir başarısızlık durumunda yönetici bir zümre tarafından kontrol edilirdi¹³⁹. Ayrıca her Osmanlı kalesinde, cephane, mühimmat ve harp aletlerinin bulunması ona ayrı bir önem kazandırmaktaydı. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde bulunan kaleler zaman zaman yoklamaya tabi tutulur ve kalede bulunan mühimmat ve neferlerin sayımı da yapılırdı¹⁴⁰.

Bazı yerler dışında İslam dünyasında iç kalelerin duvarları şehri çepeçevre sardığı için savunma sisteminin bir bölümünü oluştururdu. İç kale, şehir düştükten sonra bile dışarıdan gelen askerî bir tehdiye karşı şehri savunmak için direnişi sürdürebilecek şekilde tasarlanırdı. Ayrıca kalede su yollarının bulunması askerî açıdan savunma zamanlarında su ihtiyacını gidermek için önemliydi. Hendekler veya duvarlar şehrin iç duvarlarından hafifçe yüksekti. Her kale ve iç kalenin şehrin iki ünitesi arasında bağlantı görevini gerçekleştiren bir ana kapısı mevcuttu. Büyük kentlerin ana caddelerine giriş yolu olan ana kapı, ticarî ve dinî merkezler arasında bir köprü vazifesi görürdü¹⁴¹.

Osmanlı döneminde her kalede, cephane, mühimmat, harp aletleri¹⁴²; özellikle sürgün yeri olan şehirlerin kalelerinde ise hapishaneler ve kale-bendler vardı¹⁴³. Kalelerde görevli olarak dizdar, kethüda ve kale neferleri bulunurdu. Kalelerde, kalenin

¹³⁶ Jere L. Bacharach, "İç Kale: İslam Şehrinde Gücün Sembolü", (çev. Emin Kırkıl), *İslamî Araştırmalar Dergisi*, c. 13, S. 2, 2000, s. 227.

¹³⁷ Tuncer Baykara, "Anadolu'nun İlk Türk İskânında Kaleler", s. 665.

¹³⁸ Kale görevlileri hakkında geniş bilgi için bkz., Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresi'nde Limni Adası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 66-72.

¹³⁹ BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, eserin giriş kısmında iç kaleyle ilgili giriş kısmı.

¹⁴⁰ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, s. 77.

¹⁴¹ Jere L. Bacharach, "İç Kale: İslam Şehrinde Gücün Sembolü", s. 231.

¹⁴² BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, eserin giriş kısmında iç kaleyle ilgili giriş kısmı.

¹⁴³ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, s. 86.

ve şehrin güvenliğinden sorumlu ayrıca görevliler de yer alırlardı. Dizdar, kale ile ilgili her türlü konunun sorumlusu ve kethüda ile kale erlerinin komutanı idi. Kalenin ve şehrin güvenliğinden sorumlu idarecisi olan dizdarlar aynı zamanda civarda bulunan derbentlerin de idaresine memurdu. Yaptıkları görev karşılığında tımar sahibi olan dizdarlar, askerî olarak addedilmekte ve sefer sırasında çağrıldıklarında orduya katılmakla yükümlüydüler¹⁴⁴.

Kale kethüdası, mal-ı miriye ve kaleye hizmet konularında dizdarın yardımcısıydı. Kale erlerinin dirlik ve düzenlerinin sağlanması, diğer hizmetlerinin görülmesinde dizdar ile birlikte sorumluydu.¹⁴⁵ Ayrıca kale mustahfizlarının da amiriydi¹⁴⁶. Dizdarın emrinde kethüdanın yanısıra bölükbaşılar, kale imamı, müezzin, kapıcı, topçu, cebeci, ambarcı, cerrah, suyolcu, nöbetçi, terzi, demirci, marangoz gibi özel görevliler ve kale erleri de bulunurdu¹⁴⁷.

Orta Asya Türk şehir tipini¹⁴⁸, üç temel yapı oluşturmaktadır. Bu yapılar; iç kale, şehristan, rabad idi. İç kalede yönetim yapıları toplanmıştı. Şehristan ise aristokratların, sanatkarların toplandığı yerd. Dinsel yapılar, hamamlar burada yer alıyordu. Rabad ise şehrin dış kısmını yani varoş kısmını oluşturmaktaydı. Ticaret faaliyetleri, özellikle çevrenin tarımsal ürünlerinin pazarlanması da bu kısımda yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren bu yapıyı daha da geliştirerek sürdürmüştü¹⁴⁹.

¹⁴⁴ BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, eserin giriş kısmında iç kaleyle ilgili giriş kısmı. Ayrıca kale görevlileri hakkında geniş bilgiler için bkz., Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, adlı çalışması.

¹⁴⁵ Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, s. 54.

¹⁴⁶ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 16, Tokat, 2015, s. 84.

¹⁴⁷ BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, eserin giriş kısmında iç kaleyle ilgili giriş kısmı.

¹⁴⁸ Orta Asya Türk şehir tipi Osmanlı Devleti'nin de şehir yapısını oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti Balkan fethinden sonra bu şehir tipini Balkan şehirlerine de yansıtmıştır. Bunu da buraya Anadolu'dan iskân ettirdiği Türkler aracılığıyla yapmıştır. Osmanlı mimarisinin Balkanlara yansması hakkında geniş bilgi için bkz., Abdulkadir İnaltekin, "Kent Estetiği Açısından Osmanlı Medeniyetinde Şehir Mimarisini Ve Camiler", *Çorum Belediyesi Uluslararası Osmanlı Medeniyeti'nde Şehir Sempozyumu 25-27 Kasım 2011*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2012, s. 94.

¹⁴⁹ Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, s. 48.

İslam şehir örneğini,¹⁵⁰ kendi şehir mimarisinde işleyen Osmanlı Devleti, şehri oluştururken bunu dini kurumlar çevresinde genişletirdi¹⁵¹. Bunun güzel bir örneği olarak Bursa şehri gösterilebilir. Bursa’da, fetihten sonra hızlı bir imar faaliyetine girişilmesi sonucu, mevcut durumun gelişmelere yetmeyeceği bilindiğinden şehrin, kale eteğinin doğu tarafındaki araziye yayılması düşünülmüştü. Bunun için surların doğusundaki araziye ilk olarak cami, medrese, imaret-zaviye, han, hamam ve mektepten oluşan Orhan Külliyesi inşa edilerek etrafı duvarla çevrilmiş, bu duvar daha sonra bütün aşağı şehri koruyacak şekilde genişletilmiştir ki, tarihi vesikalarda burası Aşağıhisar diye adlandırılmıştı¹⁵².

Kentin asıl kısmını oluşturan şehristan (şehir), ticaret ve konut alanlarını, dini ve diğer kamu yapılarını kapsayan alanı oluşturmaktadır. Bu şehrin etrafı surlarla çevrilidir. Surlarla çevrili bu kısım dış kaleyi meydana getirmektedir. Bir surla çevrili bu şehrin içerisinde genellikle; mahalleler, çıkmaz sokaklar, saray, kamu yapıları, meydan, ulu cami, vakıf kurumları, ve pazar yerleri bulunmaktadır¹⁵³. İnsanların tarih boyunca şehirlerini, yerleşim yerlerini korumak amacıyla binalar inşa ettiklerini ve bu şekilde korundukları bilinmektedir. Bu binalardan biri de kalelerdir¹⁵⁴. Kalenin, dış kale bölümü ön kısmı ifade ederken iç kale bölümü kale meydanı olarak ayırt edilmektedir. Kale düşman eline geçtiği takdirde son savunmayı yapabilmek için yüksek ve kapalı bir kısma sığınılırdı ki bu kısım iç kaleydi¹⁵⁵. Dolayısıyla insanların kendilerini daha iyi korumaları için şehirdeki kalelerde iki ayrı yapının mevcut olduğu görülmektedir.

¹⁵⁰ Tipik bir İslam kenti olarak tasarlanmış olan Vasıt’ın merkezinde cami, hükümet konağı, Pazar ve meydan yer alıyordu. Diğer İslam kentlerinde olduğu gibi yolların tamamı bu merkeze açılmaktaydı. Şehir, merkezî unsurlardan başlanarak inşa edilmiştir. Önce cami ve hükümet sarayı olan Kubbetü'l-hadra ile şehri kuşatan surlar ve surları kuşatan hendekler yapılmıştır. Bu örneğin verilmesindeki sebep Osmanlı şehir yapısını anlatmasından kaynaklanmaktadır. Şehrin ibadet yerleriyle sur içerisinde olması kale-şehir ilişkisini de ortaya koymaktadır. Daha geniş bilgi için bkz., Mehmet Mahfuz Söylemez, “Vasıt Kentinin Kuruluşu Ve İlk Sakinleri Üzerine”, *İslam Şehirleri Üzerine Makaleler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2010, s. 43.

¹⁵¹ Başta Bağdat olmak üzere daha sonra kurulmuş olan İslam kentlerinin tamamında var olan kalelerin merkezinde mabet yani cami, caminin çevresinde de bir iskan bölgesi yuvarlak olarak şekillenmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Mahfuz Söylemez, “Ankara Vilayet Salnamesine Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Çorum”, *İslam Şehirleri Üzerine Makaleler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2010, s. 135.

¹⁵² Doğan Yavaş, “Osmanlı Döneminde Bursa Şehrinin Oluşumu”, *Çorum Belediyesi Uluslararası Osmanlı Medeniyeti’nde Şehir Sempozyumu 25-27 Kasım 2011*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2012, s. 133.

¹⁵³ Ali Boran, *Anadolu’daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 9.

¹⁵⁴ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, s.76.

¹⁵⁵ Semavi Eyice, “Kale”, s. 235.

Bir kale fethedildiği zaman kaleiçindeki Gayrimüslim halk eğer direniş göstermişlerse kaleden dışarı çıkartılırlardı. Ama eğer kendiliğinden teslim söz konusu ise stratejik yerdeki halk çıkartılır oraya Türk askerî garnizonu kurulurdu. Bu da göstermektedir ki fetihlerle beraber insanlar kalede iskân edilmişlerdi. Aynı zamanda kalede oturmak yani kalede evi olmak oralı olmanın fetih yıllarına kadar giden sürecin bir kanıtıydı. Burada temel görev kaleyi savunmaktı. Buraya yerleştirilenler askerde ve asker olarak geçimlerini dirlik olarak devletten sağlardı. Türk iskânında temel mesele güvenlik açısından kalelerde Türk askerlerinin bulundurulmasıydı¹⁵⁶.

Osmanlı Dönemi'nde Mora Yarımadası'ndaki şehirler kale içersinde bulunurdu. Kale bulunduğu şehrin ismini taşırdı. Osmanlı Devleti Mora Yarımadası'nı fethettiği zaman Yarımadadaki kalelere Türk nüfusunu getirip yerleştirdi. Bu nüfus için evler, hanlar, hamamlar, ibadet yerleri inşa edildi. Bütün bunlar fethi sağlamlaştırmak ve buraları şenlendirmek için yapılmıştı. Bu anlamda kale bir çocuğun doğup büyüdüğü yer; bir annenin bir babanın ekmek kapısı; bir dedenin bir nenenin zamanını geçirdiği ibadetlerini yaptığı alan; ezanların semada yükseldiği, çanların çaldığı kutsal mekan kısaca hayatın kalbinin attığı yerdı. Şehrin şehir olabilme özelliğini gösterebildiği kendini muhafaza edebildiği etrafı surlarla çevrili yapıydı kale. Bütün bu özelliklerinden dolayı Osmanlı dönemi kalesi ve şehri bir bütündü ve birbirinden ayrılamazdı. Kale ve şehrin bir bütün oluşunun en önemli nedeni kalenin düşmesiyle şehrin kaybedilmesinin aynı anlama gelmesiydi. Bu yüzden kale, şehri elde tutmak için önemliydi ve çok iyi muhafaza edilmesi gerekli bir kurumdu.

Kale ve şehir arasında ne gibi bir bağlantı olduğuyula ilgili genel bilgiler verilmiştir. Kale ve şehir birbirini tamamlayan iki yapıdır. Bu yapıların bir parçası da cami kurumudur. Kalenin şehir ile olan ilişkisinden sonra kalenin camiyle olan bağlantısı hakkında da bilgiler verilecektir.

---

¹⁵⁶ Tuncer Baykara, "Anadolu'nun İlk Türk İskânında Kaleler", s. 666.

2.5. KALE-CAMİ İLİŞKİSİ

Türk geleneğinde, bir şehir veya kale fethedildiği zaman o şehirdeki/kaledeki en önemli kilise veya dini mabed camiye çevrilirdi¹⁵⁷. Gerek surların üzerinde gerekse bu kilisenin çatısında veya çan kulesinde ezan okunurdu. Kale içerisindeki kilisenin mescide daha doğrusu Cuma mescidine, Mescidü'l-Camiye çevrilmesi sayesinde Türkler kalelerinde ibadetlerini yapabilecekleri bir mekâna bir mabede kavuşmuş oluyorlardı¹⁵⁸.

Tarih boyunca insanoğlunun var olduğu her yerde savunma sistemi ve ibadethaneler¹⁵⁹ bulunmuştur. Bunlar bazen kale-kilise, bazen kale-tapınak, bazende kale-cami gibi dönemine ve mensup olunan dinlere göre farklılıklar göstermiştir. Ortak özellik genellikle dini bir mekânın kalelerde bulunmasıdır¹⁶⁰. Örneğin; Urartu kale mimarisinin özelliklerini barındıran Van Kalesi Osmanlı devrinde güçlendirilerek kullanılmış ve kaleiçine bir de kubbeli cami inşa edilmiştir¹⁶¹. Yine Mora Yarımadası'ndaki kaleler fethedildiği zaman fetheden padişah her kimse hemen o kalede var olan bir kiliseyi camiye çevirmiştir¹⁶².

Türkistan ve İran'da şehirler kale-kent modelinde yapıldığı için Karahanlı döneminden itibaren kale-cami yapısı da bir bütün halini almıştı. Malazgirt Zaferi'nden sonra Bakü Kalesi'nde Selçuklular tarafından yaptırılan ve mimarisinin tamamı kesme taş olan Mescid-i Muhammet devrin en önemli yapısıydı. Yine Azerbaycan bölgesi dahilindeki Besarabya'da yer alan Akkerman Kalesi, XVI. yüzyılda yapılmış ve Sultan

¹⁵⁷ Osmanlılar bir kaleyi, şehri alınca ilk olarak bir mabedi mescide çevirerek ibadetlerini yaparlardı. Mescidler içinde en elverişli olanı da Mescidü'l-Cuma yani Cuma mescidi olur ve hutbe okunurdu. Niksar'da bu geleneğe uygun olarak kalede, muhtemelen Bizans devri yapısı bir Fethiye/Fetih camii olmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Tuncer Baykara, "Niksar, Kalesi ve Tarihi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIV. Cilt, 2. Sayı, 1964, s. 83.

¹⁵⁸ Tuncer Baykara, "Ulucami Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *Belleten*, c. LX, S. 227-229, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 35-36.

¹⁵⁹ Bu ibadethanelerin kurulması ve hizmetlerini sunmaları için çeşitli vakıflar bulunmaktaydı. İbadet yerleri giderlerini bu vakıflardan karşılamaktaydı. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz., Jean-Louis Michon, "Dini Kurumlar", *İslam Şehri*, (çev., Elif Topçugil), Editör, R. B. Serjeant, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 34.

¹⁶⁰ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 12.

¹⁶¹ Semavi Eyice, "Kale", s. 237.

¹⁶² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 100.

Beyazıt-ı Veli zamanında (1493)'da tamir edilmiş kaleiçine bir de mescit eklenmişti¹⁶³. Mora Yarımadası'nın 1715'te tekrar fethedilmesiyle tahrip olunan kaleler ve ibadethaneler tekrar tamir edilmiş yeni ibadethaneler (camiler, mescitler) inşa edilmişti¹⁶⁴.

Osmanlı Devleti, bir Türk-İslam devleti olarak kendinden önceki Türk devlet geleneğini geliştirerek devam ettirmiştir. Bu sebeptendir ki Osmanlı kaynakları şehri; "Cuma kılınır ve bazar durur" diye tanımlamışlardır. Gerçekten de bir Cuma camisi Osmanlı şehrinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Aynı zamanda imaretler Osmanlı şehirlerinde büyük kalabalık semtlerin oluşmasını sağlamıştır. Çünkü cami, kervansaray, hamam benzeri kurumlar topluma hizmet verdikleri için çevrelerine nüfus çekerlerdi¹⁶⁵. Osmanlı Dönemi'nde kale demek şehir demek olduğu için şehirlerde insanların temel ihtiyaçlarından biri olan camiler ya da mescitler bina ettirilmişti. Zikredilen ibadethaneler için de vakıflar kurulmuştu. Bu sebeple kale deyince akla gelen önemli kurumlarından biri cami yapısıydı.

İslam şehirlerinde mahalleler önemliydi. Osmanlı şehrinde mahalle, bir caminin, zaviyenin ya da imaretin çevresinde kurulan meskenlerden oluşan veya birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek mensupları veya aynı inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşan bir yapıydı¹⁶⁶. Mahallede toplumsal merkez cami veya mesciddi. Camiye gitmek mahalleli arasında itibar sahibi olmak demektir. Ayrıca mahalleli cami veya mescidin devamlı üyesi oldukları için mahalle ahalisi belgelerde cemaat olarak geçer ve bu nedenle imam mahallenin en önemli temsilcisi durumundaydı¹⁶⁷. Bununla birlikte çoğu zaman mahalleler cami isimleriyle anılırlardı. Mora Yarımadası'ndaki bazı kalelerdeki mahalleler içlerinde bulundurdukları camilerin isimleriyle kaydedilmişlerdir¹⁶⁸.

¹⁶³ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, s. 12.

¹⁶⁴ 1715 yılında Mora Yarımadası'nın yeniden fethi için bkz., Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultan'ın Ordusu Mora Yarımadası Fethi Örneği 1714-1716*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

¹⁶⁵ Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, s. 48.

¹⁶⁶ Eftal Şükrü Batmaz, a.g.e., s. 50.

¹⁶⁷ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev Nitelikleri Üzerine", *The Journal Of Ottoman Studies*, S. IV., İstanbul, 1984, s. 73. Osmanlı şehir ve mahallesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Ergenç adı geçen makale.

¹⁶⁸ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) Ve Yapıları", s. 469.

Kale fethedildiği zaman ilk iş olarak kaledeki en büyük kilise camiye çevrilirdi. Fethedilen kaledeki kilisenin camiye çevrilmesinden dolayı bu camiye halk arasında kilise camii denilirdi. Ya da caminin fetihle olan yakın ilgisinden dolayı camiye Fatih, Fetih veya Fethiyye Camii¹⁶⁹ denildiği bilinmektedir. Bununla birlikte genellikle kiliseden çevrilen camiye kaleyi fetheden fatihin ismi verilmiştir. Fatih olan bey veya sultan¹⁷⁰ bu yapıyı camiye çeviren en önemli şahsiyet olduğundan genelde onun adıyla anılmıştır. Örneğin; Girit adasında yer alan Resmo Kalesi'nin fethi üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen kaledeki cami kaleyi fetheden Osmanlı padişahı olan Sultan İbrahim'in adıyla anılmaya devam etmiştir. Fethin hemen ardından kiliselerden çevrilen camiler genellikle Fetih/Fethiyye Camii¹⁷¹ diye adlandırılmışlardır¹⁷².

Kiliseden camiye çevrilen mekân, yüksek bir tepenin üzerinde bulunan kalenin, Bizans kastrasının içindeydi. Fetih günlerinde kumandan olan sultan veya bey, ilk Cuma namazını¹⁷³ bu camide kılardı. Bu camilerin halk için ayrı bir önemi olması sebebiyle fethiye camileri uzun bir zaman kalelerde etkin yerlerini korumuşlardı. Fetih sırasındaki savaş şartlarından sonra durum olağan hale geldiğinde kaledeki Türkler dışında, çevredeki Müslümanlar da Cuma başta olmak üzere bayram namazlarını kılmak için fethiye camisine gelirlerdi. Kale ele geçirildikten sonra yapılan bir diğer iş buranın güvenliğini sağlayacak kale erlerinin buraya yerleştirilmesiydi. Bu kale erleri caminin esas cemaatini teşkil ediyordu¹⁷⁴.

Fethedilen kalede her zaman tek bir ibadet yeri olmazdı. Kale camisinin küçüklüğü, kale sahasının dolması, sur dışındaki nüfusun giderek artması, özellikle Cuma günlerinde kale camisinin Türk cemaatine yetersizliği gibi sebeplerden dolayı

¹⁶⁹ Meton Kalesi'ndeki camilerden biri Fethiyye camii olarak adlandırılmaktadır. BOA, C.EV., 00035-01-738-001 numaralı belgede geçmektedir.

¹⁷⁰ Mora Yarımadası'ndaki kalelerin içindeki camiler genellikle kaleyi fetheden sultan tarafından isimlendirilmişlerdir. Örneğin; Arkadya Kalesi'ndeki, Sultan Süleyman Camii gibi. BOA, İE. EV., 00004-00480-003 numaralı belgede geçmektedir.

¹⁷¹ Osmanlı Devleti, sadece kiliseleri değil manastırları da fetih camii olarak camiye çevirmekteydi. Konu hakkında geniş bilgiler için bkz., Doğan Yavaş, "Osmanlı Döneminde Bursa Şehrinin Oluşumu", s. 133.

¹⁷² Tuncer Baykara, "Ulucami Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", s. 36.

¹⁷³ Cemaat veya şehirliliğe ait olan Cuma namazı, cihad, dini ilimleri tahsil gibi kolektif mükellefiyetler mukimlik veya şehirliliği ön plana çıkarmaktadır. Bu durum cami ile şehrin bütünlüğünü göstermesi açısından önemlidir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Mahfuz Söylemez, "Şehir ve Medeniyet Kavramı", *İslam Şehirleri Üzerine Makaleler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2010, s. 29.

¹⁷⁴ Tuncer Baykara, "Ulucami Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", s. 36-37.

yeni cami veya mescit ihtiyacı doğabilirdi¹⁷⁵. Bunun üzerine bu ihtiyacı gidermek için kale camisinin genişletilmesi ya da yeni bir cami yapılması söz konusu olurdu. Genelde bu cami kale surlarının dışına, nüfusun yoğun olduğu yerlere yapılırdı¹⁷⁶. Osmanlı kale teşkilatını; nüfus, şehir ve cami gibi ibadet kurumları tamamlardı¹⁷⁷. Türk-İslam kentlerinin temel unsurları arasında da bu yapı ve esaslar vardı.

Osmanlı döneminde kalelerin fethedilmesinin ardından kaledeki en büyük kilisenin camiye çevrilmesi demek burası artık İslam'ın, Osmanlı'nın toprağı olduğu anlamına geliyordu. Fethi gerçekleştiren kişi bunu camide ezan okutup namaz kıldırarak duyurur ve gösterirdi. Daha sonra mezkur kişi için hutbe okunurdu. Kaledeki cami Osmanlı Devleti'nin varlık simgesiydi. Fethedilen kaleye getirilen Türk nüfusu da fethin sağlamaştırılması için gerekliydi. Bu nüfusun ibadet ihtiyaçlarını gidermek için de var olan kilise öncelikli olarak camiye çevrilirdi. Çoğalan nüfusa var olan cami yeterli gelmediğinde yeni camiler ya da mescitler inşa edilirdi. Bu camiler fethin kalıcılığını sağlıyor ve devletin fethedilen yerdeki varlığını temsil ediyordu. Bu sebeplerden dolayı kale ve cami yapıları Osmanlı fetih geleneğinde bir bütünü simgelerdi.

¹⁷⁵ Osmanlı dönemi Bursa'daki Orhan Külliyesi, kale içerisindeki ibadet yerlerinin yetersizliğinden ortaya çıkmış bir yapıdır. Bu yapının içerisinde cami de bulunmuştur. Geniş bilgi için bkz., Doğan Yavaş, "Osmanlı Döneminde Bursa Şehrinin Oluşumu", s. 133.

¹⁷⁶ Tuncer Baykara, "Ulucami Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", s. 43-45.

¹⁷⁷ Osmanlı şehirlerinin imarı ve mimarisi üzerinde dinin etkisi çok büyüktür. Bunun en güzel örneklerini ibadethanelerde (cami, kilise, havra, şapel ve benzeri) görürüz. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz., Selim Özarlan, "Dinin Osmanlı Şehirlerindeki Yeri ve Dînî Kurumlar", *Çorum Belediyesi Uluslararası Osmanlı Medeniyeti'nde Şehir Sempozyumu 25-27 Kasım*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2012, s. 175.

BÖLÜM 3: MORA YARIMADASI'NDAKİ KALEİÇİ CAMİLER VE MESCİTLER

Mora Yarımadası'ndaki kaleiçi camiler ve mescitler başlığı altında yarımada'daki kale dahilinde bulunan cami ve mescitlere dair çeşitli bilgiler verilecektir. Öncelikle kalenin bulunduğu şehir hakkında malumatlar sunulacaktır. Daha sonra kale hakkındaki konulara değinilecektir. Bundan sonra da kaleci cami veya mescitler hakkındaki detaylar aktarılacaktır. Şehirler ve kalelerinin anlatılış sırası fetih tarihlerine göre ilerleyecektir. İlk olarak yarımada Fatih Sultan Mehmet zamanında fethedilmiştir. Bu yüzden Fatih döneminde fethedilmiş olan kaleler önce anlatılacaktır. Bu sebeple en erken fetih tarihli olan Görđus şehri, kalesi, kale içerisindeki cami ve mescitler konusundan başlanacaktır.

3.1. GÖRDUS (KORİNTOS) ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİLER

Bu başlık altında, Mora Yarımadası'nda bulunan Görđus şehri ve kalesi hakkında genel bilgiler verilecektir. Görđus Kalesi dahilinde bulunan camiler, camilerin görevlileri, görevlilerin maaşları ve benzeri konular üzerinde durulacaktır.

3.1.1. Görđus (Korintos) Şehri

Görđus şehri Mora Yarımadası'na geçişi sağlayan Korint kanalının adıyla da anılmaktadır¹⁷⁸. Görđus şehri ilk olarak İspanya ve Venedik daha sonra da Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. 1457-58 yıllarında Fatih Sultan Mehmet zamanında fethedilmiştir. Evliya Çelebi'nin aktardığı dönemde Görđus şehri paşa hassı ve voyvodalıktı. Kendisine bağlı 306 adet köyü bulunmaktaydı. Şehirde şeyhülislam, nakibüleşraf, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, 200 adet hisar eri, muhtesip ağası, haraç ağası, bacdarı, şehir kethüdası, mimar ağası, yüzlerce ayanı, bey ve beyzadeleri, paşa ve paşazadeleri bulunmaktaydı. Ayrıca şehirde han, hamam, kilise ve Müslümanlar için ibadet yerleri de yer almaktaydı¹⁷⁹. Görđus şehri de diğer Mora

¹⁷⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-856 (1451-1481)*, s. 263.

¹⁷⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 93-95.

şehirleri gibi Rum İsyanı'ndan etkilenmiş bir şehirdi. İsyanıdan sonra şehir Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinden çıkmıştır.

3.1.2. Görđus (Korintos) Kalesi

Esas yapısı Frenklere ait¹⁸⁰ olan Görđus Kalesi, Atina ve İnebahtı körfezinin ortasında yer alan bir sahranın üzerindeki kayada inşa edilmiş sekiz köşeli bir kaleydi. Kaleden Atina ve İnebahtı körfezlerinin limanları görölmekteydi. Kale baştan başa taş bir binaydı. Kalenin beş adet kapısı bulunmaktaydı. Bu kapıların dördü sadece kuşatma zamanlarında açılan küçük kapılardı. Diğer kapı ise varoşa açılan büyük bir kapıydı. Bu kapı üç katlıydı. Kapıdan içeri kısımda kapıcılar için üç adet oda yapılmıştı. Kaleyi gece ve gündüz bekleyen gözcüler, bekçiler ve kapıcıları vardı¹⁸¹.

Kalenin orta kapı dahilindeki hisarda fetih sırasında Fatih Sultan Mehmet'e kale anahtarını teslim eden Rumlar'ın evleri kilise ve dükkanları mevcuttu. Üçüncü kapıdaki kulelerden biri zahire ambarı olarak kullanılmaktaydı. Diğer kule ise mühimmat deposu görevi görmekteydi. Görđus Kalesi'nin büyük kalesinde sadece Müslüman evleri bulunmaktaydı. Kalede ayrıca camiler ve mescitler, kahvehane, dükkanlar ve çeşmeler bulunmaktaydı. Kalenin bir de iç kalesi bulunmaktaydı. Bu iç kalede de dizdar evi, kethüda evi, cephane hazinesi ve birkaç top yer almaktaydı¹⁸².

3.1.3. Görđus Kalesi'ndeki Camiler

Görđus Kalesi'nde Fatih Sultan Mehmet Han ve Sultan I. Ahmet Han isimli iki adet cami tespit edilmiştir.

3.1.3.1. Fatih Sultan Mehmet Han Camii

Sultan Mehmet Han Camisi'nin küçük ve güzel bir cami olduğunu Evliya Çelebi aktarmaktadır¹⁸³. Fatih Sultan Mehmet Camisi belgelerde Hünkar Camisi diye geçmektedir. Cami ile ilgili imamlık, hatiplik, devirhanlık, müezzin-i salâlık,

¹⁸⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-856 (1451-1481)*, s. 263.

¹⁸¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 93.

¹⁸² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁸³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 94.

müezzinlik, kayyumluk gibi görev atamaları, camideki görevlilerin yıllık ücretleri ve caminin geçirmiş olduğu tamirler¹⁸⁴ hakkında bilgiler mevcuttur.

3.1.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Gördüs Kalesi'nde Sultan Mehmet Han'ın inşa ettirmiş olduğu caminin imamlık¹⁸⁵ ve hatiplik vazifeleri boşaldığında Görđus Kalesi'nin muhafızı Mustafa ve Görđus kadısı Ömer bu durumu arz etmişti. Arz neticesinde 15 Mart 1718 tarihinde verilmiş olan beratla imamlık ve hatiplik görevlerine İbrahim adlı kişi tayin edilmişti. İbrahim imamlık görevi için günlük 25 akçe hatiplik görevi için ise 15 akçe almaktaydı¹⁸⁶. İbrahim aynı zamanda 15 Mart 1718 tarihinden itibaren devirhanlık ve müezzin-i salâlık görevlerinde de bulunmuştu¹⁸⁷. İbrahim'e zikredilen görevler için günlük 4 akçe verilmekteydi. İbrahim'in ücretleri Görđus mukaatası malından ödenmekteydi¹⁸⁸.

İbrahim maaşını her yıl sonunda kuruş hesabından almaktaydı. Buna göre İbrahim imamlık ve hatiplik görevleri için 1730¹⁸⁹ ve 1759'da Görđus Voyvodası Hüseyin Bey'den,¹⁹⁰ 1767'de ise Görđus Mukataası Emîni Yusuf Bey'den yıllık 90 kuruş almıştı¹⁹¹. Aynı zamanda İbrahim'e devirhanlık ve müezzin-i salâlık görevleri için de 1730 yılında Görđus Voyvodası Hüseyin Bey'den,¹⁹² 1756 yılında Görđus Mukataası Emîni Yusuf Bey'den,¹⁹³ 1758'de yine Görđus Voyvodası Hüseyin

¹⁸⁴ Fatih Camisi'nin, kubbeleri yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu sebeple kubbelerin tamiri ve yapılacak yeni bir minarenin inşa masrafları için Mora muhassılı Şaban Ağa'dan masraflar ve masraf miktarları hakkında bilgiler istenmiştir. Bkz., BOA, YB.04., 3/17, 07 Recep 1093/12 Temmuz 1682.

¹⁸⁵ Sultan Mehmet Han Camisi ile ilgili sadece İbrahim adındaki kişinin ismine rastlanılmıştır. Fakat Fatih Sultan Mehmet Camisi'ne ilişkin bilgi veren bir belgede imam Hüseyin ve imam Mustafa diye iki kişinin ismi zikredilmektedir.. Bkz. BOA, İE.ML., 109/10316.

¹⁸⁶ BAO, C.EV., 232/11559, 5 Rebiü'l-ahir 1173/26 Kasım 1759. Aynı konu, BOA, C.EV., 388/19693, 9 Safer 1178/2 Ekim 1764.

¹⁸⁷ BOA, AE.SOSM.III., 96/7372, 14 Şevval 1172/10 Haziran 1759.

¹⁸⁸ BOA, İE.ML., 109/10316, 14 Ramazan 1142/2 Nisan 1730.

¹⁸⁹ BOA, İE.ML., a.g.b.

¹⁹⁰ BOA, C.EV., 388/19677, 23 Zilhicce 1173/6 Ağustos 1760.

¹⁹¹ BOA, C.EV., 232, 11559, 5 Cemaziye'l-ahir 1181/29 Ekim 1767.

¹⁹² BOA, İE.ML., 109/10316, 14 Ramazan 1142/2 Nisan 1730.

¹⁹³ BOA, AE.SOSM.III., 96/7372, Gurre-i Rebiü'l-ahir 1170/24 Aralık 1756.

Bey'den, yıllık 9 kuruş¹⁹⁴ ve 1768 yılında Görđus Mukataaası Emini Yusuf Bey'den toplam 12 kuruş verilmişti¹⁹⁵.

Fatih Sultan Mehmet Han Camisi'nde imamlık, hatiplik, devirhanlık ve müezzin-i salâlık görevlerini yerine getiren İbrahim'in bu görevlerini uzun bir süre yürüttüğü bilinmektedir. Zira İbrahim'in imamlık ve hatiplik beratları Sultan Ahmet, Sultan Mahmut ve Sultan Osman zamanında yenilenmekle beraber 20 Kasım 1759 tarihinde bir kez daha yenilenmişti¹⁹⁶. Yine İbrahim'in devirhanlık ve müezzin-i salâlık beratları 24 Mayıs 1732, 28 Ocak 1756 tarihlerinde yenilenmiş ve bu tarihten sonra da görevlerini yürütmeye devam etmiştir¹⁹⁷.

İbrahim vefatına kadar Fatih Camisi'ndeki görevlerini ifa etmişti. İbrahim'in vefatından sonra caminin boş kalan devirhanlık ve müezzin-i salâlık görevlerine İbrahim'in büyük oğlu Yahya adlı kişi getirilmek istenmişti. Bu vaziyeti Görđus kazasının naibi Mevlana İshak merkeze bildirmişti. Arz sonucunda 16 Haziran 1782 tarihinde Yahya'ya berat verilmişti. Yahya devirhanlık ve müezzin-i salâlık vazifeleri için günlük 4 akçe almaktaydı. Yahya'nın maaşı Görđus mukataaası malından ödenmekteydi¹⁹⁸. Yahya'nın göreve atandıktan iki yıl sonra 1784'de bir yıllık ücreti olan 9 kuruşu Görđus Voyvodası'ndan aldığı bilinmektedir¹⁹⁹.

Fatih Camisi'nde müezzin ve kayyum vazifeleri bulunmamaktaydı. İhtiyaç üzerine Görđus Kalesi'nin muhafızı Mustafa ve Görđus Kadısı Ömer, Ali isimli bir şahsın müezzin ve kayyumluk vazifelerine getirilmesi için merkeze arzda bulunmuşlardı. Arz sonucunda Ali adlı kişi 15 Mart 1718 tarihinde berat alarak Fatih Camisi'ne müezzin ve kayyum olarak atandı. Ali'ye müezzinlik görevi için günlük 10 akçe kayyumluk görevi için ise günlük 5 akçe tahsis edilmişti. Ali'nin ücreti Görđus mukataaası malından karşılanmaktaydı. Ali 1718 yılından itibaren yürüttüğü vazifeler

¹⁹⁴ BOA, C.EV., 388/19677, Dilekçe Tarihi: 7 Zilhicce 1171/12 Ağustos 1758, Belge Tarihi: 27 Safer 1178/26 Ağustos 1764.

¹⁹⁵ BOA, C.EV., 232/11559, 5 Cemaziye'l-ahir 1182/17 Ekim 1768.

¹⁹⁶ BAO, C.EV., 232/11559, 5 Rebiü'l-ahir 1173/26 Kasım 1759. Aynı konu, BOA, C.EV., 388/19693, 9 Safer 1178/2 Ekim 1764.

¹⁹⁷ BOA, AE.SOSM.III., 96/7372, 14 Şevval 1172/10 Haziran 1759. Bu belgedeki bilgiler belgenin bir kısmının yırtılmış olması sebebiyle aynı konu hakkında bilgi veren başka bir belgeden tamamlanmıştır. Bilgi için bkz., BOA, C.EV., 232/11559, 7 Cemaziye'l-evvel 1170/28 Ocak 1757.

¹⁹⁸ BOA, AE.SABH.I., 313/21065, 5 Receb 1196/16 Haziran 1782.

¹⁹⁹ BOA, AE.SABH.I., 313/21065, 25 Cemaziye'l-evvel 1198/16 Nisan 1784.

için 1730 yılında 22,5 kuruş ve daha sonra 11 kuruş 1 rub' ücreti Görđus Voyvodası Hacı Hüseyin'den almıştı²⁰⁰.

Ali'nin 1718 yılından itibaren Fatih Camisi'nde müezzinlik ve kayyumluk görevlerinde bulunduğu bilinmektedir. Fakat Ali'nin bu görevlerini kaç yılına kadar ifa ettiği konusunda şimdilik bir bilgi bulunmamaktadır. Zira Mahmut adlı birinin de Fatih Camisi'nde müezzinlik için günlük 10 akçe, kayyumluk için günlük 5 akçe ücretle çalıştığı bilinmektedir. Hatta Mahmut, camideki görevlerini yürüttüğü dönemde vefat etmiştir. Mahmut'un vefatı üzerine Görđus Kadısı Ömer'in arzıyla Mahmut'un oğlu Ahmet adlı kişi 22 Şubat 1739'da aldığı beratla Fatih Camisi'ndeki müezzinlik ve kayyumluk vazifelerine getirilmişti. Ahmet görevleri karşılığında günlük 15 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti Görđus mukataaası malından ödenmekteydi²⁰¹. 1739 yılında göreve getirilen Ahmet 1768 yılına ait bir yıllık ücreti olan 33 kuruş 30 paranın tamamını Görđus Mukataaası Emini Yusuf Bey'den almıştı²⁰².

Görđus Kalesi'ndeki Sultan Mehmet Camisi hakkında ulaşılmış olan ilk kayıt 1682 tarihli olup tamirle ilgilidir. Tamir kaydında caminin kubbelerinin yenilenmesi ve camiye bir minare inşa edilmesinden bahsedilmektedir. Son kayıt ise 1784 tarihli olup cami görevlisinin aldığı yıllık ücretle bağlantılıdır. Sultan Mehmet Camisi'nin 1718 yılından itibaren imam, hatip, devirhan ve müezzin-i salâlık görevlerini İbrahim adlı kişinin yürüttüğü bilinmektedir. İbrahim'in 1782'de vefatıyla da devirhanlık ve müezzin-i salâlık vazifelerine oğlu Yahya getirilmiştir. Fakat imamlık ve hatiplik görevlerine biri ya da birilerinin getirildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamıştır. Bununla birlikte bu konuların geçmekte olduğu bir belgede imam Hüseyin ve imam Mustafa adında iki kişinin ismi geçmektedir. Bu kişilerin Fatih Camii imamları mı yoksa başka bir caminin imamları mı oldukları konusunda bir bilgiye ulaşılammıştır.

Görđus Kalesi'ndeki Fatih Camisi'nde 1718'den 1782'ye kadar 5 kişi görev almıştır. Bunlar İbrahim, Yahya, Ali, Mahmut, Ahmet adlı kişilerdir. Bu kişiler Fatih Camisi'nde, imamlık, hatiplik, devirhanlık, müezzin-i salâlık, müezzinlik ve kayyumluk görevlerinde bulunmuşlardır. Camideki bazı görevlilerin aynı anda birden fazla vazifeyi

²⁰⁰ BOA, İE.ML., 109/10316, 14 Ramazan 1142/2 Nisan 1730.

²⁰¹ BOA, C.EV., 232/11559. Tarih: 5 Cemaziye'l-ahir 1182/17 Ekim 1768.

²⁰² BOA, a.g.b.

üstlendikleri ve bu vazifelerde uzun yıllar kaldıkları görülmektedir. Bununla birlikte cami görevlisi vefat ettiği zaman varsa yerine büyük oğlu geçirilirdi. Cami görevlileri her yıl ücretlerini bağlı buldukları mukataaalardan almışlardır. Görđus Kalesi'ndeki Fatih Camisi hakkında 1784'ten sonraki kayıtlara ulaşılmamıştır.

3.1.3.2. *Sultan I. Ahmet Han Camii*

Görđus Kalesi'nde yer alan Sultan Ahmet Camisi'nin varlığı hakkında bugüne kadar bir bilgi verilmemiştir. İlk defa bu çalışmada caminin varlığı tespit edilmiştir. Caminin tamiri hakkında arşivde kayıtlar bulunmaktadır.

3.1.3.2.1. Cami Tamiri

1765 tarihinde Görđus Kalesi dahilindeki cephaneye yıldırım düşmüş cephane yanmış ve yıkılmıştır. Yıldırımın etkisiyle kalenin tophanesi, barut-ı siyah burcu, konuk mahalli, şehir hisarı ve tabyaları da zarar görmüştür. Bununla birlikte kalede yer alan Gazi Sultan Ahmet Han'ın inşa etmiş olduğu cami-i şerifi de tamire muhtaç hale gelmiştir. Bunun üzerine kalenin zarar görmüş yerleri ile Sultan Ahmet Cami-i şerifinin tamire muhtaç yerlerinin masraflarının hesap edilip defter edilmesi istenmiştir. Merkeze gönderilmiş olan keşif defterine göre kale derunundaki yapıların yeniden tamiri için toplam 49853 kuruş masraf gerekmekteydi. Bundan sonra Mora muhassılı tarafından hazine katibi, mübaşir ve mimarlardan fenninde mahir bir kişiler tayin edilmesi emredilmişti. Görđus kadısı, Mora mütesellimi Ali Efendi ve mübaşir aracılığıyla mimar başı tarafından tamir olunan ve de yenilenen mahaller için yeni bir defter tutulup mühürlenmesini, yeni defterin önceki defterle birlikte teslim edilmesini ilgili kişilere bildirmişti²⁰³.

Mütesellim mühürlü mektubunda konuyu anlatmış ve defter-i mezkurun mimar ağaya havale ve irsal olduğunu bildirmiştir. Yapılmış olan hesap sonucu mimar, cami-i şerifin kurşun örtüsü ile binaların toplam tamirat masrafının 26897,5 kuruş olduğunu gerekli yerlere aktarmıştır. Bunun üzerine verilen emre göre devlete ait olup tamir edilen veya yenilenen binaların sorumluluğu vezir tarafından mütesellime devredilmiş

²⁰³ BOA, C.AS., 55/2578, 13 Cemaziye'l-evvel 1179/28 Ekim 1765.

ve devlet hazinesinden 10000 kuruş havale edilmiştir. Binaların tamiri ve yenilenmesine dair bilgiler veren keşif defteri baş muhasebeye kaydedilmiştir²⁰⁴.

Yıldırım düşmesinden dolayı Görđus Kalesi'nde bulunan Sultan Ahmet Han Camii hasarının fazla olmasının sebebi cami örtüsünün kurşun olmasından kaynaklanmış olduğu yapılmış olan incelemelerde belirtilmiştir. Aynı zamanda caminin tamiri için de 3000 kuruş masraf gerekmiştir²⁰⁵.

Sultan Ahmet Han Camisi'nin tamiriyle ilgili ilki 1765, sonuncusu 1778 yılına ait olmak üzere iki kayıt bulunmuştur. Bu iki kayıt çok değerlidir. Çünkü hem caminin kaledeki varlığı tespit edilmiş, hem de kalenin ve kaledeki caminin yıldırım çarpması sebebiyle geçirmiş olduğu tamir ve masrafları hakkındaki bilgiler müşahede edilmiştir. Sultan Ahmet Han Camisi'nin yıldırım çarpmasından dolayı hasara uğramış olması caminin kaledeki cephaneye yakın olduğunu göstermektedir. Sultan Ahmet Camisi'nin görevlileri hakkında herhangi bir kayda ulaşılamadığından caminin görevlileri hakkında şimdilik bir bilgi verilememektedir.

3.2. BALLYABADRA (PATRA) ŞEHİRİ, KALELERİ VE KALELER DAHİLİNDEKİ CAMİLER

Balyabadra Kalesi'ndeki camilere ilişkin kayıtlarda camilerin kimler tarafından inşa ettirildiği, görevlileri, görevlilerinin ücretleri hakkında bilgiler mevcuttur. Bunların dışında Balyabadra şehrinde bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremden dolayı şehrin kalesi ve kaledeki camiler zarar görmüştür. Burada Görđus şehrinde meydana gelen depremin detayları üzerinde de durulacaktır. Bunların yanı sıra Balyabadra'ya bağlı Mora Kastel Kalesi ve kale camisi hakkındaki bulgular da değerlendirilecektir.

²⁰⁴ BOA, a.g.b.

²⁰⁵ BOA, C.AS., 861/36859, 24 Receb 1192/18 Ağustos 1778. Aradan yıllar geçmesine rağmen cami tamirinin gerçekleşmediği bu belgeyle ortaya çıkmıştır. Konunun gecikmesi Osmanlı Devleti'nin siyasi durumuyla ilgili olabilir. Ya da cami vakıfları giderleri karşılamak için yeterli gelirleri sağlamamış olabilirler.

3.2.1. Balyabadra (Patra) Şehri

Ballıbadra²⁰⁶ veya Balyabadra (Patra)²⁰⁷ günümüzde Yunanistan'ın üçüncü büyük kentidir²⁰⁸. Mora Yarımadası'nın kuzeybatısında yer alan önemli bir liman şehriydi. Balyabadra adı, Osmanlı Devleti'nin Badracık dedikleri Yunan ana karasında bulunan İzdin yakınındaki Yeni Patras ile Mora Yarımadası'nda yer alan Patras'ı birbirinden ayırmak için kullanılan eski Patras'tan gelmektedir²⁰⁹. Osmanlı belgelerinde şehrin adının Balyabadra olarak yer almasından dolayı bu çalışmada şehrin isimlendirilmesinde Balyabadra kullanımını tercih edilmiştir.

Tarihi 3000 yıl öncesine inen Balyabadra'nın üzerinde antik dönemde kurulan Akropolis'in daha sonra Ortaçağ'a ve ardından Osmanlı dönemine kadar uzanan bir tarihi mevcuttur. Balyabadra şehri, Osmanlı döneminde kalenin bulunduğu tepenin aşağı kesiminde yer almaktaydı. Bu şehir tarih boyunca Yunanistan'a girişi sağlayan ilk liman olma özelliği göstermekteydi. Ayrıca şehir Mora Yarımadası'nın en büyük merkezi olarak önem kazanmıştı. Osmanlı hâkimiyeti döneminde (1458-1687 ve 1715-1829) Balyabadra kalabalık bir nüfusa sahip olarak cami, mescit, mektep ve hamam gibi birçok İslamî eseri barındıran bir sancak merkezi haline gelmişti²¹⁰.

Balyabadra'nın Müslümanlarla doğrudan ilk teması, 805-807 tarihlerinde Slavların şehri karadan kuşattıkları sırada Abbasi donanmasının yardıma gelmesiyle gerçekleşmişti fakat kuşatma başarılı olamamıştı. Daha sonraları Balyabadra şehri, zaman zaman Frankların ve zaman zaman Mora despotlarının eline geçmişti²¹¹. Mora despotluğunun başkenti olarak gelişen şehir, II. Murat döneminde kuşatılmıştı.

²⁰⁶ Venedikliler tarafından kurulan Ballıbadra, şehrin bağlarındaki bir servi ağacında bal bulunduğundan bu ismi almıştır. Bu konu hakkında bkz., Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 90.

²⁰⁷ Osmanlıların Balyabadra olarak adlandırdığı bugünkü Patra şehri, Yunanistan'ın Mora Yarımadası'nın kuzeybatısında Korint Körfezi ile Akdeniz'in birleşme noktasında Patra Körfezi'nin kıyısında Atina'nın 215 km batısında yer alır. Bkz., Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Dönemi'nde Mora Yarımadası'nda Bir Sahil Şehri Balyabadra /Patra (1460-1715)", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. I/1-Temmuz, 2015, s. 68.

²⁰⁸ İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İslam Tarih ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), İstanbul, 2003, s. 35.

²⁰⁹ Machiel Kiel, "Balyabadra", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 5, İstanbul, 1992, s. 42.

²¹⁰ Machiel Kiel, "Balyabadra", s. 42. Balyabadra, kalenin güney ve batı tarafını kuşatmıştır. Balyabadra limanı, Venedik Körfezi'nin doğusunda Hulomîç Kalesi'nden içeriye doğru küçük körfezin bulunmaktadır. Şehir hakkında daha geniş bilgi için bkz., Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 100-101.

²¹¹ Machiel Kiel, "Balyabadra", s. 42.

Evrenosoğlu İsa Bey Korintos surunu yıkarak Mora Yarımadası'na girmiş ve 1423'de Balyabadra'yı Osmanlı topraklarına katmıştı²¹².

Mora despotu Teodoros 1435 yılında Balyabadra şehrine saldırarak kenti geri aldı. Bu sırada II. Murat Mora üzerine sefer düzenlemişti. Bu sefer esnasında Balyabadra tekrar kuşatılmış ve tekrar fethedilmişti. Bu zaferden sonra Kuzey Mora Teodoros'un yönetimine bırakıldı. Uzun bir aradan sonra Teodoros, yönetime karşı bir kez daha ayaklandı. 1458 yılında Mora Seferi'ne çıkan Fatih Sultan Mehmet Han Balyabadra şehrini de fethedip şehri tamamen Osmanlı topraklarına kattı. Bundan sonra Patra ismi Ballıbadra olarak anıldı²¹³.

Osmanlı Devleti, fetihten sonra Balyabadra'ya muhafızlar yerleştirdi²¹⁴. Bununla beraber herhangi bir tehlike anında muhafızlara yardımcı olmak için vergi muafiyeti karşılığında buraya Türk nüfusunu iskân ettirdi²¹⁵. Balyabadra nahiyesi 28 köy ve 7 mezraadan oluşmaktaydı. Balyabadra'ya bağlı nahiyeler, Mora vilayeti, mirlivası Sinan Bey ve Balyabadra subaşısı Murat Bey'in hasları²¹⁶ arasındaydı. Tüm nahiyenin vergi geliri ise 71.379 akçeydi²¹⁷. Osmanlı idaresinde uzun yıllar kalan Balyabadra sürekli saldırılara maruz kalmıştı. Gerek Cenevizliler (1532), gerek Venedikliler (1687) Balyabadra'yı ele geçirmek için sürekli uğraşmışlardı²¹⁸.

Osmanlı Devleti, Balyabadra şehrini ele geçirdikten sonra buradaki Hristiyan halka imtiyazlar vererek onların yarımada yaşamalarına izin vermişti. Hristiyan halkın bir kısmı korsan saldırılarına karşı limanın ve kıyıların muhafazası ile görevlendirilmişti. Hristiyan halkın bu hizmetleri cizye, avarız ve her türlü tekalif

²¹² İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, s. 35.

²¹³ İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, s. 35.

²¹⁴ Ballıbadra kazası üç yüz akça payesiyle itibarlı kazadır. Sipahi, kethüda-yeri, yeniçeri serdarı, gümrük emini, bacdarı, muhtesibi, şehir kethüdası, haraç emini, kapudan ağası, mimarbaşısı, şehir voyvodası, şehirçöplük subaşısı, kale dizdarı, iki yüz adet hisar eri, üç yüz adet frenk konsolosu ve şehir Rumlarının portonodurları vardı. Bkz., Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 99.

²¹⁵ Machiel Kiel, "Balyabadra", s. 42.

²¹⁶ Balyabadra'daki, nefis ve karye, has ve tımarlar için daha geniş bilgi için bkz., BOA, *367 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri (920-937/1514-1530) I*, s. 32-33.

²¹⁷ Levent Kayapınar, "Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi", s. 267.

²¹⁸ Machiel Kiel, "Balyabadra", s. 42.

vergilerinden muaf olma şartına bağlanmıştı. Söz konusu muafiyet her padişah değişikliğinde de yenilenmişti²¹⁹.

Şehrin nüfusu ve sosyal yapısı hakkında Osmanlı tahrir defterleri²²⁰ ayrıntılı bilgiler vermektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde tutulmuş olan 1528 tarihli bir icmal defterinde Balyabadra şehri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Deftere göre 1528 yılında Balyabadra'da, 76 hane bulunmaktaydı. Şehir, yirmi mücerred Müslüman nüfusa ve seksen tane kale muhafızına sahipti. Şehirde asıl kalabalık nüfusu Hristiyan ve Yahudiler oluşturmaktaydı²²¹.

Osmanlı Devleti, bütün saldırılara karşı Balyabadra'yı elde tutmaya çalıştı. Fakat Yunan Ayaklanması'nın başlangıcı sayılan 1821 yılındaki Patra Olayı'nda şehrin kalesi kuşatıldı. Bu kuşatmaya karşılık Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa görevlendirildi. İbrahim Paşa kuşatmayı kaldırıp 1825'de Balyabadra'yı geri aldı. Fakat 1827'de Avrupa devletleri tarafından gerçekleştirilen Navarin baskınından sonra şehir, Yunan Devleti'ne verildi²²². Böylece Osmanlı Devleti'nin şehirdeki hakimiyeti de son buldu.

3.2.1.1. Balyabadra Şehrinde Meydana Gelen Deprem

Balyabadra'da, 15 Şubat 1785 yılında gece saat on bir ve saat birde iki defa olmak üzere meydana gelen depremden dolayı Balyabadra Kalesi ve kasabasında mevcut 6 tane fethiye camii, şehrin kendisi, kalesi, şehrin su yolları, yatağı ve kemerleri zarar görmüş bazı kısımları yıkılmaya yüz tutmuştu. Bunun üzerine bu camilerin vakıfları var mı yok mu? Mütevellileri kimlerdir ve hangi binalar yıkılmış hangileri ayakta, bunların tamirleri için ne kadar masraf gerektiği konuları hususunda mimar başı vasıtasıyla keşif yapılması emredilmişti. Daha sonra ise keşif için bir neccar gönderilmesi istenmiş ayrıca şehrin muhafazasının sağlanması için de görevli tayini talep edilmişti. Bunun üzerine Mora Valisi Vezir Ruşen Hamit, Balyabadra şehrine, devlet hizmetinde olan Muharrem Ağa, mübaşir, neccar halifeleri ve bina emini ve

²¹⁹ Machiel Kiel, "Balyabadra", s. 42.

²²⁰ Bkz., Ayşe Kayapınar, Osmanlı Dönemi'nde Mora Yarımadası'nda Bir Sahil Şehri Balyabadra /Patra (1460-1715), adlı çalışmasında Balyabadra'daki nüfusla ilgili ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür.

²²¹ Machiel Kiel, "Balyabadra", s. 42.

²²² İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, s. 35.

mimar başının gelmiş olduklarını bunların hem şehrin muhafazasını sağladıklarını hem de keşifler yaparak tamir edilecek yapıların ve masraflarının tutarını tespit etmiş olduklarını belirtmişti. Neccar halifeleri Balyabadra Kalesi ve şehrinde tamire muhtaç olan camileri tek tek tespit edip masraflarını belirtmişlerdi. Yapılan keşif sonucunda toplam tamir masrafının 40947 kuruş olduğu tespit edilmişti²²³.

Mora Muhassılı (vergi tahsildarı) Mehmet Paşa 15 Şubat 1785 tarihinde Balyabadra'da meydana gelmiş olan depremin verdiği zararlar hakkında bir rapor düzenlemiştir. Bu raporda depremden dolayı hasar görmüş olan kalenin, kalede ve kasabada yer alan camilerin ve de şehrin su yollarının masrafları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Hasarların belirlenmesinde bir mimar görevli olarak tayin edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda depremden zarar görmüş camilerin evkafı olmadığı ortaya çıkmıştır. Muhassıl, cami görevlilerinin ücretlerini Balyabadra Mukataaası Malı'ndan aldığını bildirmiştir. Bununla birlikte muhassıl, camilerin tamire muhtaç olduğunu, tamir yapılmazsa eda-yı salâtın ve cami içerisinde namaz kılmanın mümkün olmadığını da belirtmiştir. Ayrıca kale ve çevresinin de tamir edilmesi gerektiğini, tamir masraflarının tahminen 80000 kuruş tutacağını da merkeze ayrıca bildirilmiştir. Mehmet Paşa, tamir işleri için bir tane bina emini (ustası), bir tane mimar tayin edilmesi ve Görice Kazası'ndan neccar tertib edilerek tekrar keşif yapılması gerektiğini ilgililere arz etmiştir²²⁴.

Balyabadra'da hasar gören yapıların tamiri için keşif yapmak üzere Balyabadra'ya, mimar başı gönderilmişti. Mimar başı keşif sonucunda tamir için 38326 kuruş masraf belirlemişti. Tamir için ilk olarak 7500 kuruşun vefat etmiş olan İsmail Paşa'nın hesabından karşılanması istenmişti. Ayrıca tamir için çalışacak kişilerin ve malzemelerin de Gördus ve Ayayoros kazalarından karşılanması emredilmişti. Balyabadra naibi, harap olmuş yapıların tamirine ve yeniden inşasına başlandığı ve bu durumlarla Balyabadra Kastel Kalesi dizdarı Mehmet Ağa'nın ilgilendiğini beyan etmişti²²⁵. 24 Eylül 1786 tarihinde ise hasar görmüş olan cami ve diğer binaların tamiri ve tamir işlerinde çalışacak olan işçilerin ücretlerinin şehir eminden karşılanması hususu belirtilmişti. İşçilere ücretlerinin ödenmesi ve hasar görmüş olan kale, şehir, su

²²³ BOA, AE.SABH.I., 244/16276, 10 Receb 1199/19 Mayıs 1785.

²²⁴ BOA, a.g.b.

²²⁵ BOA, AE.SABH.I., 28/2125, 17 Zilkade 1200/11 Eylül 1786.

yolları ve camilerin tamirlerinin derhal yapılması konusunda Balyabadra kadısı, naibi ve iş erlerinin özen göstermesi kendilerine bildirilmişti²²⁶.

11 Eylül 1786 tarihinde tekrar bir keşif yapıldığına göre bu durum depremden dolayı Balyabadra'da meydana gelen hasarların bu tarihte henüz giderilmediği ve tamir için gerekli olan ücretin bahsi geçen tarihte henüz karşılanmadığı anlaşılmaktadır.

3.2.1.2. Balyabadra Şehrindeki Camiler

1785 tarihinde Balyabadra'da meydana gelen deprem ve depremin vermiş olduğu hasarlar konusunda bilgi veren belgelerde şehirdeki camiler hakkında da malumatlar bulunmaktadır. Bu belgelerde depremden hasar görmüş altı tane fethiye camisinden bahsedilmektedir. Fakat belgede sadece Sultan Süleyman Camisi'nin kalede yer aldığı belirtilmiştir. Diğer 5 caminin ismi verilmemiştir. Bu camilerin hepsi Fethiye Camii olarak adlandırılmıştır. Belgede fethiye ismiyle geçen camiler Balyabadra şehrinde bulunuyordu. Bu camiler; Tekye Camii, Bağhane Mahallesi'nde yer alan Fethiye Camii, şehrin orta kısmında yer alan Kurşunlu Camii, şehirdeki çarşı yakınındaki Fethiye Camii, şehirdeki bir diğer Fethiye Camii idi²²⁷. Burada bahsedilmiş olan çarşı yakınındaki Fethiye Camii Fatih Sultan Mehmet Camii olabilir.

Balyabadra Kalesi'ndeki Fatih Camisi'ni Evliya Çelebi çarşı başındadır diyerek tarif eder. Yine Evliya Çelebi Beyazıt Camisi'nin yanında bir çeşme ve hamamdan bahseder. Belgede çarşı yakınında olduğu belirtilen Fethiye Camisi tarif edilirken caminin önünde bir çeşme bulunduğu belirtilmiştir. Bu sebeple ismi verilmeyen camilerin kimlere ait olduğu şimdilik tam olarak tespit edilememiştir. İsmi verilmemiş olan bu camiler de 1785 tarihinde Balyabadra'da meydana gelmiş olan depremden dolayı hasar görmüştü. Bu camilerin bazılarının minareleri, kubbeleri, duvarları, çatıları, avluları, tavanları, tavan döşemeleri, cam ve pencereleri, yolları ya yıkılmaya meyilli hale gelmiş ya da yıkılmıştı. Bunların tamiri için gerekli olan masrafın miktarını belirlemek üzere keşifler yapılmıştır. Bu hasarların giderilmesi için çalışacakların ivedilikle işe başlamaları ve yaptıkları işe itina göstermeleri emredilmiştir. Aynı zamanda hasar gören yerlerin yenilenmesi gereken kısımlarının yenilenip ve yeniden

²²⁶ BOA, AE.SABH.I., 28/2129, Selh Zilkade 1200/24 Eylül 1786.

²²⁷ BOA, AE.SABH.I., 244/16276, 19 Şaban 1199/27 Haziran 1785.

yapılması gereken yerlerin de yeniden yapılması konusunda emir gönderilmiştir. Belirtilmiş olan masrafın fazlasının da geri gönderilmesi istenmiştir²²⁸.

3.2.2. Balyabadra Kalesi

Balyabadra Kalesi'ni, “*Venedik Körfezi kenarında, bin adım içeride karada bir bayır burnunda kıbleden batıya badem şeklinde akça tahtası gibi sağlam taş bina surdur*” diye tarif eder Evliya Çelebi. Kalenin çevresinde bir hendek bulunmaktaydı. Kalenin kibleye bakan ve demirden yapılmış üç katlı sağlam bir kapısı bulunmaktaydı. Kalenin iç kalesi de vardı. İç kalesinde bir hendek, asma makaralı tahta köprü ve güneye bakan bir demir kapısı mevcuttu. Balyabadra Kalesi dahilinde cephane, zahire ambarları, su sarnıçları ve balyemez topları bulunmaktaydı²²⁹. Ayrıca kalede 100 adet kargir ev ve kalenin denize bakan tarafında ise bir tabya²³⁰ yer almaktaydı²³¹.

Balyabadra Kalesi'nde birçok görevli bulunmaktaydı. Bunlardan askerî görevliler kaleyi muhafaza ederlerdi. Kale dizdarı, ser-bölük, müselleman-ı kal'a, müstahfızan, nefer, kethüda gibi. Kaledeki dini kurumlar için de imam, hatip, müezzin ve kur'a gibi görevliler bulunmaktaydı. Kalede ayrıca manastır ve zirai birçok alan da yer almaktaydı²³². Balyabadra Kalesi fethedildiği zaman şehrin büyük kiliselerinden biri camiye çevrildi. Bu kilise, Fatih Camii adıyla anıldı. Şehirde kalan Hristiyan halk da kalenin tamiri ve yeniden inşasında çalıştırıldı. Bunun karşılığında ise şehirdeki Hristiyan halktan devşirme olarak alınmama gibi bazı önemli imtiyazlar verildi²³³.

1499'da İnebahtı Seferi sırasında II. Beyazıt (1481-1512) buraya gelerek kalede kubbeli bir cami ve bir hamam yapılmasını emretti²³⁴. Bu cami iç hisar kapısı önündeki hendeğin ötesinde bulunmaktaydı. Cami kapısı önünde de bir hamam ve bir çeşme

²²⁸ BOA, AE.SABH.I., 244/16276, 19 Şaban 1199/27 Haziran 1785.

²²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 100.

²³⁰ Limni Kalesi'nin karşısına da kasabayı düşman işgalinden korumak için bir tabya inşa edilmiştir. Bkz., BOA, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, s. 147.

²³¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 100.

²³² BOA, *367 Numaralı Muhassebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri (920-937/1514-1530) I*, s. 33. Kale içerisinde bulunan görevlilerin mevcut sayıları için adı geçen esere bakılabilir.

²³³ Machiel Kiel, “Balyabadra”, s. 42.

²³⁴ Machiel Kiel, “Balyabadra”, s. 42.

vardı²³⁵. II. Beyazıt, cami dışında Mora Yarımadası üzerinde iki yeni kale²³⁶ inşa ettirdi. O sırada Mora sancak beyi olan Vezir Hadım Ali Paşa²³⁷ da burada bir mektep yaptırdı²³⁸.

Savaşlar veya farklı nedenlerle kaleler ve kalelerin içerisinde barındırdıkları binalar zarar görebiliyordu. Venedik istilasını sırasında kale içerisinde bir cami, bir hamam, bir fırın harap olmuştu ve bu durum 1715 tarihli mufassal tahrir defterine de yansımıştı²³⁹. Yine Balyabadra Kalesi ve iç kalesinin 1785 tarihinde meydana gelmiş olan depremden dolayı zarar gördüğü ve tamir edildiği bilinmektedir²⁴⁰. Tamir hakkındaki kayıt sayesinde Balyabadra Kalesi dahilinde bulunan seyirdim yolu, silah, cephanelik, kule, kapı, hendek, tabya, karakol ve değirmen gibi yapıların sayıları ve nerede oldukları hakkında bilgiler edinilmiştir.

Depremde kalenin bu durumuyla ilgili bilgi veren kayda göre; Balyabadra Kalesi'nin duvarları ve iç duvarları yıkılmıştı. Silah ve cephanelik duvarları da yıkılacak hale gelmişti. Silah ve cephanelik arasındaki seyirdim yolunun duvarları da münhedim olmuştu. Cephane yakınında bulunan kale tabyasının bulunduğu yerdeki seyirdim duvarı ve kule duvarları da tamire muhtaçtı. Yine kalenin yukarı kısmında yer alan kapısı yakınındaki seyirdim duvarı da zarar görmüştü. Kale kapısının etrafındaki duvar ve denize hakim yukarı kalenin her iki tarafını kapsayan duvarları inhidam olmuştu. Yine yukarı kale kapısı bitişiğindeki küçük kale duvarı da hasara uğramıştı. İç kale önündeki hendeğin seyirdim bahçesinin ve kale kapısının yakınındaki küçük tabya kulesinin ve kaledeki tabya duvarlarının da tamir edilmesi zaruruydu. Girit tabyası ve karakolhane arasındaki seyirdim duvarı; karakolhane ve merhum Sultan Süleyman Han

²³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 100.

²³⁶ Sultan Bayezıt'ın yaptırmış olduğu bu kalelerden birinin Mora Kasteli'nin karşısındaki Rumeli Kastel'i olduğu kaynaklarda yazılmaktadır. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz., Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk IV (4., 5., 6. Kitap)*, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2000, s. 265.

²³⁷ Vezir Hadım Paşa'nın yaptırdığı mektep dışında; Balyabadra'da dini ve sosyal kurumlar arasında eski Kalamata kadısı Abdi Çelebi zaviyesi vakfı, Çaşnigir Sinan zaviyesi vakfı, Mehmet Çelebi zaviyesi vakfı, Ali Çelebi veled-i Firuz Bursevi vakfı, Ali Paşa vakfı ve Mehmet Çelebi vakfı bulunmaktadır. Bu kurumların kaydı 1514/1515 tarihli icmal defterinde geçmektedir. Bu defterde ayrıca Balyabadra'da bir hamam ve Ali Paşa'nın yaptırdığı bir muallimhanenin bulunduğu kaydı yer almaktadır. Bkz., Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Dönemi'nde Mora'da Bir Sahil Şehri Balyabadra /Patra (1460-1715)", s. 87.

²³⁸ Machiel Kiel, "Balyabadra", s. 42.

²³⁹ Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Dönemi'nde Mora'da Bir Sahil Şehri Balyabadra /Patra (1460-1715)", s. 87.

²⁴⁰ BOA, AE.SABH.I., 244/16276.

tabyası arasındaki seyirdim duvarları; yukarı kaleden Hüseyin Halife'nin evine varıncaya kadarki kısımda yer alan seyirdim duvarları ve cebeci tabyası yanındaki karakolhanenin tamire ihtiyacı vardı. Bununla birlikte cebeci tabyasından Sultan Süleyman tabyasına kadarki kısımda yer alan seyirdim duvarları, cebeci tabyasında bulunan seyirdim duvarları, bu duvarların üzerindeki kulenin de yenilenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte kalede daha önce bina edilen mahzen anbarı yakınındaki hisar geçidi duvarları üzerine de değirmen inşa edilecekti²⁴¹.

3.2.3. Balyabadra Kalesi'ndeki Camiler

Yapılan araştırmalar sonucu Balyabadra Kalesi içerisinde üç tane caminin varlığı tespit edilmiştir. Bu camilerin isimleri; Fatih Sultan Mehmet Han Camii, Kanuni Sultan Süleyman Han Camii ve Kale Camii (II. Beyazıt Camii olabilir). Kayıtlarda, camilerin imam, hatip, devirhan ve kayyum gibi görevlilerinin atamaları ve bunların görevleri karşılığı almış oldukları maaşları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Sultan Süleyman Han Camii'nin tamirine dair de bilgiler mevcuttur.

3.2.3.1. Fatih Sultan Mehmet Han Camii

Fatih Sultan Mehmet Han Camii, Balyabadra kalesi içerisinde çarşı başında yer almaktaydı. Bu cami, Balyabadra kalesi fethedildiği zaman kiliseden camiye çevrilmişti²⁴². İsmail Bıçakçı, Fatih Camii'nin günümüzde kilise olarak işlevini sürdürdüğünü belirtmiştir²⁴³. Ekrem Hakkı Ayverdi ise adı geçen caminin yıkıldığını bu yüzden kiliseye çevrilmesine mahal kalmadığını ifade etmiştir²⁴⁴. Fatih Sultan Mehmet Han Camisi'ne ilişkin bir tayin belgesi ve tamir kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlarla caminin kaledeki varlığı tespit edilmiştir. Kaledeki Fatih Sultan Mehmet Han Camii'ne hatip ataması hakkındaki bilgi şu şekildedir:

Fatih Sultan Mehmet Han Camii'nde 5 Ocak 1715 tarihi öncesinde hatiplik görevini yürütmekte olan ve ismi belirtilmeyen biri kendi rızasıyla bu kurumdaki hitabet

²⁴¹ BOA, a.g.b.

²⁴² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 100.

²⁴³ İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, s. 37.

²⁴⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi'nde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, No: 69, III. Cilt, 2. Baskı, İstanbul, 1989, s. 60.

vazifesini Hacı Hüseyin adlı kişiye devretmek istediğini bölgenin kadısı aracılığıyla arz etmişti²⁴⁵.

Fatih Sultan Mehmet Han Camisi'ne hatiplik dışında ataması yapılan kişilerin isimlerinin ve vazifelerinin ne olduğuna dair bulgular sunan başka kayıtlar da mevcuttur. Fakat bu kayıtlarda caminin kalede yer almış olduğuna dair bir ifade belirtilmemiştir. Bundan dolayı burada kayıttaki bilgilerin ayrıntılarına yer verilmemiştir. Bununla birlikte bahsedilen Sultan Mehmet Camisi'nin her ne kadar kalede olduğu ifade edilmese de kaledeki cami olduğu düşünülmektedir²⁴⁶.

1785 yılında Balyabadra'da meydana gelmiş olan deprem hakkında bilgiler veren bir kayıtta şehirdeki camilerden de söz edilmektedir. Fakat Sultan Süleyman Han Camii dışındaki camilerin isimleri verilmemiş, isim yerine Fethiye ibaresi kullanılmıştır. Bu yüzden kayıttaki camilerden hangisinin Fatih Sultan Mehmet'e ait olduğu tespit edilememiştir. Fakat Fethiye olarak geçen camilerden bir tanesinin Fatih Camii olduğu muhakkaktır.

²⁴⁵ BOA, HAT., 1664/72, 29 Zilhicce 1126/5 Ocak 1715. Bu belge Osmanlı Devleti'nin fetih geleneğini ortaya koyan ve Osmanlı'nın buradaki hakimiyetinin önemli bir kanıtı niteliğinde olmasından dolayı tarihi bir öneme sahiptir.

²⁴⁶ Balyabadra Kalesi içerisinde olduğu belirtilmediği için değerlendirilmeyen bazı belgeler mevcuttur. Bu belgelerdeki camiden, Balyabadra Kasabası'ndaki Fatih Camii olarak bahsedilmiştir. Bu caminin Balyabadra'nın fethinde kale içerisindeki kiliseden camiye çevrilmiş olan Fatih Camisi olduğu düşünülmektedir. Bu belgelerin özetleri ve künyeleri şu şekildedir: Mora Yarımadası Ceziresi'nde Balyabadra Kasabası'nda bulunan Ebulfeth Fatih Sultan Mehmet Han Camii imamının Ahmet Halife'nin fevtinden vazifesini Balyabadra mukataası malından almak üzere İbrahim bin Hüseyin'e tevcihi. Bkz., BOA, AE.SMHD.I., 143/10617, 23 Şaban 1154/3 Kasım 1741. Balyabadra Kasabası'nda bulunan Ebulfeth Sultan Mehmet Han Camii dersiam ve vaizliğinin eş-Şeyh Ahmet Efendi'nin fevtinden vazifesini Balyabadra mukataasından almak üzere es-Seyid Ali Efendi ibn-i es-Seyid Mustafa'ya tevcihi. Bkz., BOA, AE.SMHD.I., 143/10618, 23 Şaban 1154/3 Kasım 1741. Mora Yarımadası'nda Balyabadra Kasabası'nda Sultan Mehmet Camii imamlığına oranın mukataasından muhassas vazife-i müterakiminin alındığı. Bkz., BOA, C.EV., 532/26886, 29 Rebiülahir 1167/23 Şubat 1754. Balyabadra (Patras) Fatih Camii imamlık tevcihi. Bkz., C.EV., 212/10594, 29 Zilhicce 1216/2 Mayıs 1802. Mora Yarımadası Ceziresi'nin Balyabadra Kasabası'nda bulunan Fatih Sultan Mehmet Camii hitabet görevinin Seyyid halifeye tevcihi. Bkz., HAT., 1538/5, 10 Muharrem 1232/30 Kasım 1816. Eğer mezkur kayıtlar kaledeki Fatih Sultan Mehmet Camisi'ne aitse o zaman Fatih Sultan Mehmet Han Camiisi 1816 tarihine kadar mevcudiyetini sürdürmüştür denilebilir.

3.2.3.2. Sultan I. Süleyman Han Camii

Balyabadra şehri üzerine kaleme alınmış eserlerde, Sultan Süleyman Han Camii'nin varlığına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılmadı. Evliya Çelebi'nin eserinde de bu caminin varlığından bahsedilmemiştir. Ama aşivdeki araştırmalar sonucu Mora Yarımadası'nda yer alan Balyabadra Kalesi dahilinde Sultan Süleyman Han adıyla bir caminin var olduğu ortaya çıkmıştır. Caminin varlığının ispatıyla Osmanlı Devleti'nin Mora Yarımadası'ndaki bir eseri daha gün yüzüne çıkmıştır. Caminin imam, hatip devirhan, müezzin, kayyum ataması ve tamiri ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır.

3.2.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Balyabadra Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Han Camii'nde 13 Şubat 1765 tarihi öncesinde Mustafa'nın oğlu Ali adlı kişi imamlık yapmakta ve kurumun hatiplik görevini de yürütmekteydi. Ali, imamlık görevi için günlük 20, hatiplik görevi için de 10 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Balyabadra mukataaasından ödenmekteydi. Bahsi geçen Ali bila veled (çoçuksuz olarak) ölünce Ali'nin daha önce yürütmekte olduğu imamlık ve hatiplik görevlerinin Hacı Mehmet Halife'ye verilmesi şer'i mahkemeye arz edilmişti. Mahkeme, imamlık ve hatiplik vazifelerini Hacı Mehmet'e vermişti²⁴⁷. Bir başka kayıta ise Sultan Süleyman Han Camisi'nde, 15 Ekim 1819 tarihi öncesinde Mehmet'in oğlu Ahmet Emin adındaki bir kişinin imamlık yapmakta ve kurumun hatiplik görevini de yürütmekte olduğu bilgisi bulunmaktadır. Ahmet Emin, imamlık görevi için günlük 10 hatiplik görevi için de 25 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Balyabadra mukataaasından karşılanmaktaydı. Bahsi geçen Ahmet Emin, yürütmekte olduğu imamlık ve hatiplik görevlerini şer'i mahkemede kendi rızasıyla Nasuh oğlu Zeynelabidin adlı kişiye devredilmesini istemişti²⁴⁸.

Sultan Süleyman Han Camisi'ndeki imamlık ve hatiplik vazifelerinde 1764 yılından önce kimlerin olduğu konusunda herhangi bir veriye ulaşılmamıştır. 1764-65

²⁴⁷ BOA, C.EV., 582/29390, 16 Şevval 1178/8 Nisan 1765. Belge dilekçesinin tarihi: 21 Şaban 1178/13 Şubat 1765.

²⁴⁸ BOA, C.EV., 350/17770, 9 Muharrem 1235/28 Ekim 1819. Belge dilekçesinin tarihi: 25 Zilhicce 1234/15 Ekim 1819. Belge tarihinden yola çıkıldığı zaman yukarıda yer alan kayıttaki caminin 1819 yılına kadar varlığını devam ettirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bu kayıt caminin varlığının geç tarihlere kadar sürdürmüş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

yıllarında Ali, Ali'den sonra ise Hacı Mehmet adındaki kişiler camide imamlık ve müezzinlik görevlerinde bulunmuşlardır. Ali'nin ve Hacı Mehmet'in bu görevlerde ne kadar kaldıklarıyla ilgili şimdilik bir bilgi bulunmamaktadır. Ali çocuksuz vefat ettiği için yerine Mehmet atanmıştır. Bu da gösteriyor ki Ali'nin bir oğlu olsaydı babasının yerine camideki görevleri kendisi devralacaktı.

1819 yılına gelindiğinde Sultan Süleyman Camisi'nde Ahmet Emin adındaki kişinin imamlık ve hatiplik görevinde yer aldığı görülmüştür. Ahmet Emin kendi isteğiyle görevlerini Zeynelabidin isimli birine devretmek istemiştir. Ahmet Emin'in ne kadar süreyle imamlık ve hatiplik görevlerini icra ettiği bilinmemektedir. Genelde camide görevli kişiler kendi istekleriyle görevlerini başka birine bırakırlardı. Bu istek de gerekli kişiler tarafından da kabul edilirdi. Buradan yola çıkılarak Zeynelabidin'in de Sultan Süleyman Camisi'nde imamlık ve hatiplik görevlerinde bulunduğu söylenebilir.

1764 ve 1765 yıllarında camide imamlık için günlük 20, hatiplik için ise günlük 10 akçe verilmekteydi. Fakat 1819 yılına gelindiğinde imamlık için günlük 10, hatiplik için de günlük 25 akçe tahsis edildiği görülmüştür. Bu durum camideki görevlilerin ücretlerindeki değişimi göstermesi açısından önemlidir. Çünkü genelde bir camide aynı vazifeleri yürüten kişilerin maaşları hep aynı miktarda olmuştur. Üzerinden yıllar geçmesine rağmen bu miktar değişmemiştir. Sultan Süleyman Han Camisi'nde imamlık ve hatiplik görevleri dışında müezzinlik ve kayyumluk görevleriyle ilgili bilgiler içeren kayıtlar da bulunmaktadır. Bu bilgiler şu şekildedir.

Sultan Süleyman Camisi'nde²⁴⁹ 31 Ekim 1722 tarihi öncesinde Osman Halife adlı kişi müezzinlik görevini yürütmekteydi. Osman Halife müezzinlik görevi için günlük 8 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Balyabadra mukataaasından karşılanmaktaydı. Bahsi geçen Osman Halife'nin ölümünden dolayı yürütmekte olduğu müezzinlik görevinin Hüseyin Halife'ye verilmesi arz edilmişti²⁵⁰. Arz neticesinde aynı şartlarda Hüseyin Halife'nin camideki müezzinlik görevine getirilmiş olduğu söylenebilir.

²⁴⁹ Caminin ismi verilmemiştir. Fakat müezzine verilen akçe miktarı ve müezzinin ücretini aldığı mukataaadan yola çıkılarak ismi verilmeyen caminin Sultan Süleyman Camisi olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden yukarıdaki bilgiler Sultan Süleyman Camisi başlığı altında yer almıştır.

²⁵⁰ BOA, C.EV., 110/5481, 15 Safer 1135/25 Kasım 1722. Belge dilekçesinin tarihi: 20 Muharremü'l-haram 1135/31 Ekim 1722.

Sultan Süleyman Camisi'nin müezzinlik ve kayyumluk görevleriyle ilgili bir başka kayıta şöyledir. 13 Mayıs 1764 tarihi öncesinde Ahmet'in oğlu Ali camide müezzinlik yapmakta ve kurumun kayyumluk görevini de yürütmekteydi. Ali, müezzinlik görevi için yevmi 8, kayyumluk görevi için de 7 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Balyabadra mukataaasından ödenmekteydi. Bahsi geçen Ali, yürütmekte olduğu müezzinlik ve kayyumluk görevlerini kendi rızasıyla Hacı Mehmet'in oğlu Hacı Musa adlı kişiye devretmek istemişti. Bu görev beratını Balyabadra naibi Mevlana Seyyid Mehmet arz etmişti. Bunun üzerine Hacı Musa'nın, camiye müezzin ve kayyum olarak atanmasına karar verilmişti. Hacı Musa'ya, bu görevleri karşılığında günde 15 akçe verilmişti. Hacı Musa'nın ücreti Balyabadra Mukataaası'ndan ödenmişti. Hacı Musa'nın camideki müezzinlik ve kayyumluk vazifeleri için 2 Mart 1790 senesine ait bir yıllık maaşı olan 33 kuruş 30 paranın tamamını Balyabadra Mukataaası Emîni Hüseyin Efendi'den aldığı kayıtlarda geçmektedir²⁵¹.

Sultan Süleyman Camisi'nde 14 Nisan 1806 tarihi öncesinde Salih Halife adlı kişi müezzinlik görevini icra etmekteydi. Salih Halife müezzinlik görevi için yevmi 8 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Balyabadra mukataaasından karşılanmaktaydı. Bahsi geçen Salih'in ölümünden dolayı yürütmekte olduğu müezzinlik görevinin aynı şartlar dahilinde Ömer'in oğlu Davut'a verilmesi istenmekteydi²⁵². Davut'un camideki müezzinlik görevine getirildiğine dair kayıt yer almamakla birlikte Davut'un bu görevi icra etmiş olduğu söylenebilir. Fakat bu görevde ne kadar kaldığı hakkında herhangi bir bilgi şimdilik verilememektedir.

Sultan Süleyman Camisi'ndeki müezzinlik görevine ilişkin en erken kayıtlı belge 1722 yılına aittir. Daha sonraki kayıt 1764'de ve son kayıt da 1806 yılına aittir. Yalnız 1764 yılında müezzinlik görevlerini yürüten kişiler aynı zamanda caminin kayyumluk vazifesini de üstlenmişlerdir. Caminin müezzinlik ve kayyumluk vazifeleriyle ilgili veriler şimdilik yukarıda belirtilen tarihlerle sınırlıdır. Verilen tarihlerin arası uzun olduğu için kimlerin görevlerinde ne kadar kaldıklarına dair kesin

²⁵¹ BOA, C.EV., 307/15642, 12 Zilkade 1177/13 Mayıs 1764. Belge dilekçesinin tarihi: 12 Zilkade 1177/13 Mayıs 1764. Görevlinin maaşını aldığı tarih: 15 Recebül-mürecceb 1204.

²⁵² BOA, AE.SSLM.III., 341/19656, 11 Safer 1221/30 Nisan 1806. Belge dilekçesinin tarihi: 25 Muharrem 1221/14 Nisan 1806.

bilgiler verilememektedir. Fakat cami görevlilerinin olağan olmayan bir durum dışında uzun yıllar camideki vazifelerini yürüttüğü bilinmektedir. Örneğin, camide müezzinlik ve kayyumluk görevlerini yürüten Hacı Musa adındaki kişinin bu görevlerde 26 yıl kaldığı bilinmektedir. Bu 26 yıldan sonra görevine devam edip etmediği şimdilik bilinmemektedir. Dolayısıyla caminin diğer görevlileri de Hacı Musa gibi uzun yıllar görevlerini icra etmişlerse buradan cami görevlilerinin yukarıda belirtilen kişilerden ibaret olduğu sonucu çıkmaktadır.

Sultan Süleyman Camii'nin müezzinlik ve kayyumluk görevleriyle ilgili sadece yukarıda yer alan kayıtlara ulaşılmıştır. Cami ile ilgili son olarak devirhanlık tayini hakkında malumat veren bir kayıt vardır. Camide 28 Mart 1759 tarihi öncesi, Seyyid Ali'nin oğlu Seyyid Mustafa kurumun devirhanlık görevini yürütmekteydi. Mustafa, devirhanlık görevi için günlük 6 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Balyabadra mukataaasından ödenmekteydi. Mustafa camideki müezzinlik görevine başladığı 1759 yılına ait yıllık ücretinin tamamı olan 13,5 kuruşu, Balyabadra Mukataaası Emmini Abdulmecit ve Abdülkerim Ağa'nın oğlu Süleyman Ağa huzurunda aldığını beyan etmişti. Bunun dışında, Seyyid Mustafa 23 Ocak 1760 tarihi öncesinde bilinmeyen bir sebeple devirhanlık görev beratını kaybetmişti. Mustafa, Balyabadra kadısına beratının yenilenmesi için başvurmuştu. Kadının arzı sonucu Mustafa'nın beratı yenilenmişti. Böylece Mustafa, önceki beratda yazıldığı şartlarla görevine devam etmişti²⁵³.

Sultan Süleyman Camii devirhanlık vazifesiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Kayıtlara göre 1759 ve 1760 yıllarında camide devirhanlık görevinin icra edildiği bilinmektedir. Caminin devirhanlık vazifesiyle ilgili 1759-60 yılları dışında herhangi bir kayıt şimdilik bulunmamaktadır. Camideki görevlilerin tayin ve ücretleri dışında caminin geçirmiş olduğu bir tamir kaydı da bulunmaktadır.

²⁵³ BOA, C.EV., 606/30576, 29 Recebü'l-müreceb 1172/28 Mart 1759. Belge dilekçesinin tarihi: 29 Recep 1172/28 Mart 1759. Konunun geçtiği tarih, 4 Cemaziye'l-ahir 1173/23 Ocak 1760. Mustafa'nın 1756 yılında beratını kaybettiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Mustafa kadı aracılığıyla kaybedilen beratını yenileme talebinde bulunmuştur. Bkz., BOA, AE.SOSM.III., 81/6203, 23 Safer 1170/17 Kasım 1756.

3.2.3.2.2. Cami Tamiri

1785 yılında Balyabadra'da meydana gelen depremde şehirdeki binalar hasar görmüştü. Bu binalardan biri de Balyabadra Kalesi'nde yer alan Sultan Süleyman Camii'dir.

Depremden dolayı Sultan Süleyman Camii'nin kubbesi çatlamış kubbe çökmeye ve yıkılmaya meyilli hale gelmişti. Bu yüzden kubbenin yenilenmesi istenmişti. Mezkur cami kubbesi için 4000 kuruş masraf tespit edilmişti. Yine caminin kiremit örtülü çatısının yenilenmesi için 28000 kuruş masraf çıkmıştı. Caminin yenilenmiş olan çatısının tavan inşası için de 17500 kuruş hesap olunmuştu. Bunlarla birlikte caminin hava alma yerlerinin yenilenmesi de gerekiyordu. Bunun için de 9040 kuruş lazımdı. Ayrıca caminin minaresi de zelzeleden dolayı yıkılmıştı. Caminin kürsü minaresi yıkıldığı için yenilenmesine karar verilmişti. Minarenin 24000 kuruş masrafı vardı. Sultan Süleyman Camii haricinde bulunan avlu da tamamen yıkılmıştı. Üzerine kiremit örtülü çatı yapılması şartıyla avlunun yenilenmesi arz edilmişti. Avlunun masrafı ise 11700 kuruş idi. Yine caminin dışında yer alan kapının kemerleri yıkılmıştı. Yıkılmış olan bu kapı kemerlerinin yenilenmesi lazımdı. Bunun için de 6480 kuruş gerekiyordu. Sultan Süleyman Camii'nin depremden dolayı uğramış olduğu hasar masrafı toplamda 72640 kuruşdu²⁵⁴.

Sultan Süleyman Camisi'nin tamire muhtaç yerlerinin onarılması emredilmişti. Onarımı gerçekleştirecek olan caminin masrafları belirlenmişti. Gönderilmiş olan paralarının fazlasının geri gönderilmesi de istenmişti. Tamir işlerinde çalışacak olan kişilerin görevlerini layıkıyla yerine getirilmeleri hususunda da emirler gönderilmişti. Caminin onarılması gereken yerleri ve onarım masrafları bir kaç kez tahrir edilmişti. Tamir edilecek bölümler ve masraflar belirlenmişti. Fakat bu tamirlerin ne kadar sürdüğü ve sonucunda onarımın yapılıp yapılmadığı konusu şimdilik belli değildir.

Sultan Süleyman Han Camisi'nin görevli atamasına dair en erken tarihli belge 31 Ekim 1722 ve en geç tarihli belge ise 15 Ekim 1819 tarihlidir. Verilen bu tarihlerde camiye imam ve hatip atanmıştır. Caminin imamlık ve hatiplik görevlerini yürüten

²⁵⁴ BOA, AE.SABH.I., 244/16276/19 Şaban 1199/27 Haziran 1785.

kişiler; Ali, Hacı Mehmet, Ahmet Emin ve Zeynelabidin'dir. Caminin müezzinlik görevini yürütenler; Osman Halife, Hüseyin Halife, Salih Halife, Davut; müezzinlik ve kayyumluk görevini aynı anda icra eden şahıslar; Ali ve Hacı Musa'dır. Devirhanlık vazifesini yerine getiren kişi ise Seyyid Mustafa'dır. Bu bilgilere göre Sultan Süleyman Camisi'nde şimdilik on bir kişinin görev almış olduğu tespit edilmiştir. Sultan Süleyman Camii'nin tamiriyle ilgili belge de 1785 yılına aittir. Caminin 1722 yılından 1819 yılına kadar ayakta kaldığı bilinmektedir. Bu durumda caminin Osmanlı Devleti'nin Mora Yarımadası'ndan çekildiği tarihe kadar işlevini sürdürdüğü söylenebilir.

3.2.4. Mora Kastel Kalesi

Mora Kastel Kalesi dahilinde bulunan camiler hakkında bilgiler veren kayıtlarda kalenin Balyabadra'ya bağlı olduğu yazılmaktadır. Kastel, şehirdeki liman ağızlarında veya dağlarında karakol gibi yapılan kulelere verilen bir addır. Kaleyi Fatih Sultan Mehmet Han İnebahtı Körfezi'ni dış saldırılara karşı korumak için inşa ettirmişti. İlk inşasında küçük olan kaleyi daha sonra Sultan Süleyman Han dörtgen şeklinde inşa ettirerek biraz daha genişletmişti. Sağlam yapıdaki bu kalenin dizdarı ve iki yüz adet hisar eri bulunmaktaydı. Kalenin kadısı Balyabadra şehrindeydi. Hisar içinde elli adet kiremit yapıllı asker evleri bulunurdu. Ayrıca bir camisi, hamamı ve de bir çeşmesi yer almaktaydı. Hanları ve dükkanları olmayan bu kalenin bağ ve bahçeleri vardı²⁵⁵.

3.2.5. Mora Kastel Kalesi'ndeki Cami

Kastel kalesi dahilinde sadece bir cami bulunmaktaydı. Bu cami de Sultan Ahmet Han Camisi idi. Bu camiye ait görevli tayinlerine dair birçok kayıt bulunmaktadır. Ayrıca depremden dolayı camide meydana gelen tamir hakkında bilgi veren bir kayıt da vardır.

3.2.5.1. Sultan I. Ahmet Han Camii

Evliya Çelebi, Mora Kastel Kalesi'nde bir caminin varlığından bahsetmiştir. Fakat bu caminin kime ait olduğunu, ne zaman inşa ettirildiğini ve vakıfları hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Yapılmış olan araştırmalar sonucunda kaledeki caminin

²⁵⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 98.

Sultan I. Ahmet Han'a ait olduğu ortaya çıkmıştır. Camiyle ilgili vazifeli tayini ve Kastel Kalesi'nde meydana gelmiş depremden dolayı cami tamirine dair kayıtlar mevcuttur.

3.2.5.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Sultan Ahmet Han Camisi'nde, imamlık, hatiplik, vaizlik, müezzinlik ve kayyumluk vazifeleri bulunmaktaydı.

Bu vazifelere dair bilgiler şöyledir. Balyabadra'ya bağlı Kastel Kalesi'ndeki camiye ilişkin imamlık ve hatiplik görevlerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Buna göre Kastel Kalesi'ndeki cami-i şerifte imam ve hatiplik vazifeleri için henüz maaş tayininde bulunulmamıştı. 25 Aralık 1716 tarihinde caminin imam ve hatip maaşının tayin edilmesi hususunu Mora Seraskeri Vezir Osman Paşa arz eylemişti. Arz neticesinde Balyabadra mukataası malından almak üzere imamlık ve hatiplik görevleri için günlük 30 akçe tayin olunmuştu²⁵⁶. Sultan Ahmet Camisi'nde 1725 yılı öncesinde Ahmet adlı kişi kurumun imamlık ve hatiplik görevlerini icra etmekteydi. Ahmet, yevmi 30 akçe almaktaydı. Ahmet kendi rızasıyla camideki görevlerini Hasan adlı kişiye devretmek istemişti. Adı geçen görevlerin Hasan'a verilmesi arz edilmişti²⁵⁷. Maaşların henüz tayin edilmediği 1716 yılında muhtemelen Ahmet adındaki şahıs caminin imamlık ve hatiplik vazifesinde bulunuyordu. Ahmet'den sonra caminin imamlık ve hatiplik görevlerine 1725'de Hasan getirilmiştir.

Bir başka kayda göre 1756 yılında caminin imamlık ve hatiplik vazifelerini Mübarek'in oğlu Abdülkasım'ın yürüttüğü görülmektedir. Abdülkasım'a Balyabadra mukataası malından almak üzere günlük 30 akçe verilmekteydi. 1756 yılının sonlarında Abdülkasım vefat etmişti. Abdülkasım oğlu olmadığı için caminin imamlık ve hatiplik cihetleri bir süre boş kalmıştı. Boş kalan bu görevlere Mehmet'in oğlu Osman tayin edilmişti²⁵⁸. Abdülkasım'ın 1756 yılı öncesinde Sultan Ahmet Camisi'nde ne kadar süreyle imamlık ve hatiplik yaptığı bilinmemektedir. Yine Osman'ın da

²⁵⁶ BOA, AE.SAMD.III., 89/8909, 20 Muharrem 1129/4 Ocak 1717.

²⁵⁷ BOA, AE.SAMD.III., 132/12945, 9 Safer 1138/17 Ekim 1725.

²⁵⁸ BOA, AE.SOSM.III., 95/7281, 4 Muharrem 1170/29 Eylül 1756. Dilekçe Tarihi: 4 Zilhicce 1169/30 Ağustos 1756.

camideki görevlerini kaç yılına kadar sürdürdüğü konusunda şimdilik bir kayıt bulunmamaktadır.

Başka bir belge kaydında 1806'dan önce caminin imamlık, hatiplik ve vaizlik görevlerini Mustafa'nın oğlu Salih yürütmekteydi. Salih, imamlık vazifesi için günlük 4 akçe, hatiplik için 12 akçe ve vaizlik için 15 akçe almaktaydı. Görevlinin ücretleri Sultan Ahmet Han Vakfı'ndan ödenmekteydi. Salih bu görevlerinden kendi rızasıyla vazgeçmişti. Kurumun adı geçen görevlerine Mehmet Emin adlı kişinin getirilmesi için vakfın darüssaade ağası arzda bulunmuştu. Arz neticesinde caminin imamlık, hatiplik ve vaizlik görevlerine Mehmet Emin getirilmişti²⁵⁹. Bu kayda göre caminin imamlık ve hatiplik dışında vaizlik vazifesi de bulunmaktaydı. Bununla birlikte Sultan Ahmet'in Balyabadra'da bir vakfının bulunduğu ve bu vakıftan Kastel Kalesi'ndeki Sultan Ahmet Camii görevlilerinin ücretlerinin ödendiği görülmüştür. Sultan Ahmet Han hem cami inşa ettirmiş hem de vakıf kurdurarak bu vakıfla camisinin giderlerini karşılamıştır.

1840 tarihli bir kayda göre de caminin bu tarihte hatiplik görevinde kimse yoktu. Darüssaade ağası caminin hatiplik vazifesine Seyyid İsmail adlı kişinin getirilmesi için durumu arz etmişti²⁶⁰. Muhtemelen arz neticesinde Seyyid İsmail hatiplik vazifesi için berat almıştır. Caminin hatiplik vazifesine dair ulaşılan en erken tarihli kayıt 1717 yılına ait olup en geç tarihli kayıt ise 1840 yılına aittir. Bu dönemde caminin faal duruma geçmesinden itibaren kurumda imamlık ve hatiplik vazifeleri bulunmuştur. Bunun yanı sıra 1806 'da vaizlik kaydı da yer almaktadır. 1806 yılına kadar imamlık ve hatiplik vazifeleri için görevlilere 30 akçe tayin edilmiştir. 1806 yılında ise imamlık ve hatiplik için toplamda 16 akçe verildiği görülmektedir. Vaizlik için ise 15 akçe tahsis edilmiştir. Caminin görevlilerine ödenen ücret Balyabadra mukataaası malından veya Sultan Ahmet Vakfı'ndan karşılanmıştır. Ahmet, Hasan, Abdülkasım, Osman adlı kişiler caminin hem imamlık hem de hatiplik görevlerini birlikte yürütmüşlerdir. Salih ve Mehmet Emin adlı kişiler de imamlık ve hatiplik vazifesinin yanı sıra bir de vaizlik görevinde bulunmuştur. Seyyid İsmail isimli kişi ise caminin hatiplik vasifesinde yer almıştır.

²⁵⁹ BOA, HAT., 1496/49, 15 Cemaziyelahir 1221. 30 Ağustos 1806.

²⁶⁰ BOA, HAT., 1628/76, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840. Bu belgenin tarihi arşivin kayda vermiş olduğu tarihten alındı. Bu tarihte Mora Yarımadası Osmanlı Devleti'nin elinde değildi. Bu tarihte bir tayin kaydı bulunması ilginçtir. Tarih yanlış verilmiş de olabilir.

Sultan Ahmet Camisi'nin imamlık, hatiplik, vaizlik dışında müezzinlik vazifesine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre caminin müezzinlik görevini 1759 yılı öncesinde Mehmet'in oğlu Ahmet yürütmekteydi. Ahmet günlük 8 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti Balyabadra mukataası malından ödenmekteydi. Ahmet'in ölümünden dolayı kurumun boş kalan müezzinlik görevine Osman'ın oğlu İsmail'in getirilmesi istenmekteydi. Bu durum merkeze iletilmişti²⁶¹. Fakat bir diğer kayıttta 1761 senesinde caminin müezzinlik makamında Mehmet'in oğlu Molla Hasib'in olduğu görülmektedir. Molla Hasib müezzinlik için günlük 8 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Balyabadra mukataası malından ödenmekteydi. Molla Hasib hasta olduğu için müezzinlik görevinin Mustafa'nın oğlu Ahmet'e verilmesi istenmişti. Kurumun müezzinlik vazifesinin Ahmet'e verilmesi arz edilmişti²⁶². Osman adında bir kişi caminin imamlık ve hatiplik görevlerini yürütmekteydi. 1759'da müezzinlik görevine getirilmek istenen İsmail Osman'ın oğlu olabilir. İsmail'e müezzinlik beratının verildiğine dair bir kayıt şimdilik yoktur. Fakat İsmail'e müezzinlik beratı verildiyse de 1761 yılına ait kayda göre İsmail bu görevde sadece 2 yıl kalmıştır ve hangi gerekçeyle İsmail'den sonra müezzinlik görevine Molla Hasib'in getirildiğine dair bir bilgi bulunmamıştır.

Molla Hasip'ten sonra caminin müezzinlik vazifesine Ahmet getirilmişti. Ahmet, müezzinlik vazifesinin yanısıra kurumun kayyumluk görevini de yürütmekteydi. Ahmet, müezzinlik vazifesi için günlük 8 akçe, kayyumluk vazifesi için de günlük 7 akçe almaktaydı. Ahmet çocuksuz olarak vefat etmişti. Bu yüzden caminin müezzinlik ve kayyumluk görevleri boş kalmıştı. Boş kalan bu görevlere Mustafa'nın oğlu Veli'nin getirilmesi arz edilmişti. Fakat arzın üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen camiye müezzinlik ve kayyumluk için atama yapılmadığından bu durum tekrar bildirilmişti²⁶³.

Sultan Ahmet Han Camisi'nde Ahmet, İsmail ve Molla Hasib adlı kişiler müezzinlik görevlerinde bulunmuşlardır. Ahmet ve Veli isimli şahıslar da hem müezzinlik hem de kayyumluk vazifelerini ifa etmişlerdir. Cami görevlileri müezzinlik için günlük 8 kayyumluk için 7 akçe almışlardır. Görevlilerin ücretleri Balyabadra

²⁶¹ BOA, AE.SMST.III., 283/22759, 9 Şevval 1172/5 Haziran 1759.

²⁶² BOA, AE.SMST.III., 285/22938, 8 Şevval 1174/13 Mayıs 1761.

²⁶³ BOA, C.EV., 19/927, 3 Cemaziyelevvel 1176/20 Kasım 1762.

mukataası malından karşılanmıştır. Müezzink ve kayyumlukla ilgili kayıtlar 1759 ve 1763 tarihleri arasını kapsamaktadır.

3.2.5.1.2. Cami Tamiri

Mora Ceziresi'nde bulunan Mora Kastel Kalesi, kalenin fethini müteakip tamir olunmamıştı. Kastel Kalesi'nde 1769 yılında meydana gelen deprem sebebiyle kalenin tabyaları, burçları, yeniçeri kışlakları ve kalede bulunan Sultan Ahmet Han Camii zarar görmüştü. Bununla birlikte kalenin harap hale gelmesinden dolayı halkın kalede ikamet etme sığınma durumu da zorlaşmıştı. Bu durumda kalenin terk edilerek insanların yakın yerlere gitmesi istenmişti. Ayrıca kalenin tabya, burç, yeniçeri kışlağı ve Sultan Ahmet Camii'nin tamire muhtaç yerlerinin tespiti için keşif yapılması bildirilmişti. Bunun üzerine kale dizdarı ve zabitanlarına hitaben yazılan fermanla, mimar halifelerinden Ebubekir Halife'nin kaleye gidip keşif yapması emredilmişti. Kaleye varan mimar Ebubekir'in yaptığı keşif sonucunda 27172 buçuk kuruş ile 24 akçeyi bulan onarım masrafı ortaya çıkmıştı. Tamir masraflarının belirlenmesinden sonra yenileme izni padişahın arzına sunulmuştu²⁶⁴. Arz sonucunda kale, kalenin yapıları ve Sultan Ahmet Han Camii'nin tamire ihtiyaç olmayan kısımlarının keşfe dahil edilmemesi şartıyla keşfine müsaade buyrulmuştu. Mimar Ebubekir, kale dizdarı, zabitan ve ihtiyarlar marifetiyle yapılan keşif sonucunda hasarlı bölümlerin 27172 buçuk kuruş masrafla tamamlanabileceği konusunda bir keşif defteri ilgililere iletilmişti²⁶⁵.

Kastel Kalesi yukarıda da beyan edildiği gibi körfezi korumak için inşa edilmiş Balyabadra şehrine bağlı bir kaleydi. Evliya Çelebi, kalede bir camii olduğunu belirtmiştir. Fakat ismini vermemiştir. Kaledeki cami atamaları ve tamir kayıtlarından bu caminin Sultan Ahmet Han Camii olduğu ortaya çıkmıştır. Caminin ilk kaydı imam ve hatip maaşlarının belirlenmesi hakkında olup 1716 tarihlidir. Son kayıt ise yine hatiplik tayiniyle ilgili olup 1840 tarihlidir. Bu hatiplik cihetine dair belgenin üstünde tarihi bulunmamaktadır. Bu sebeple arşiv katalog kaydında yer alan belge tarihi göz önünde bulundurulmuştur. Fakat 1840 tarihinde Mora artık Yunanistan'a bağlı bir yarımada olduğu için arşiv kaydına yanlış tarih yazılmış veya herhangi bir antlaşmayla

²⁶⁴ BOA, C.AS., 148/6540, 15 Şaban 1183/14 Aralık 1769.

²⁶⁵ BOA, C.AS., 148/6540, 11 Şaban 1173/29 Mart 1760.

belli bir süreliğine buradaki caminin ve vakıflarının hakimiyeti Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Bu tarihten önceki son tarih ise imamlık, hatiplik ve vaizlik atamasıyla ilgili olan 1806 tarihli belgedir. Netice itibarıyla bu tarihe kadar Sultan Ahmet Camisi'nin görevini icra ettiği bilinmektedir. Caminin bu tarihlerden sonraki görevlileri hakkında herhangi bir belgeye ulaşılmadığından bunlar dışında başka bir bilgi verilmemektedir.

Balyabadra'da 1769'da meydana gelen depremden dolayı caminin tamir masraflarıyla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bu deprem sebebiyle Kastel kalesi ve camisi tamire muhtaç hale gelmiştir. Onarım masrafları belirlenmiş ve yenilenme için izin arzında bulunulmuştur. Fakat bu kayıt dışında başka bir kayda ulaşılmadığından caminin tamir edilip edilmediği, edildiyse tamir sonrası durumu hakkında bilgi verilememektedir. Bununla beraber 1785 tarihine ait de bir deprem kaydı bulunmaktadır. Bu depremde de Balyabadra Kalesi ve kale içerisindeki Sultan Süleyman Camii ve kasabadaki camilerin gerek minareleri ve gerek duvarları, su yolları zarara uğramış ve tamire ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum gösteriyor ki Balyabadra'da 1769 ve 1785 tarihine ait olmak üzere iki defa deprem olmuştur. Fakat 1769 tarihinde meydana gelmiş olan depremde sadece Kastel Kalesi'nden bahsedilirken 1785 tarihinde meydana gelmiş olan depremde sadece Balyabadra Kalesi'nden bahsedilmiştir. Bu depremlerde hem şehir hem de şehrin kaleleri ve dini kurumları zarar görmüştür.

1769 yılında meydana gelen depremde Mora Kastel Kalesi hasar gördüğünden dolayı kale halkı kalede ikamet edememiş ve halk bir süre yakın kalelere gönderilmiştir. Bu durum gösteriyor ki zorunlu durumlarda kale dahilinde yaşayan halk kale dışına çıkarılabilmektedir. Bunun dışında depremden sonra kalede ve diğer bölümlerde oluşan yıkımların keşfi için özellikle mimarbaşı görevlendirilmiştir. Tamire ihtiyaç olmayan kısımların onarım masrafına eklenmemesi emredilmiştir. Bu durum gereksiz yere para harcanmaması konusuna ehemmiyet verildiğini göstermektedir. Depremden dolayı Sultan Ahmet Camisi hasar görmüştür. Fakat konuya dair bilgi veren kayıta caminin hangi bölümlerinin zarar gördüğü belirtilmemiştir. Bununla birlikte caminin 1769 yılına ait görev tayinine veya görev ücretine dair bilgi veren bir kayda şimdilik ulaşılmamıştır. Bu durum caminin 1769 ve sonrasında uzun bir zaman kullanılmadığını göstermektedir.

Balyabadra Kalesi'nin ve kaledeki camilerin varlığının belgelenmiş olması açısından bu çalışma kayda değerdir. Ayrıca Mora Kastel Kalesi adında bir kalenin varlığının belgelenmesi de önemlidir. Kastel Kalesi'nden sadece Evliya Çelebi bahseder fakat kaledeki caminin ismini vermez. Bu çalışma neticesinde caminin ismi ve kim tarafından yapıldığı da ortaya çıkmış oldu. Bununla birlikte yine sadece Evliya Çelebi'nin eserinde zikredilen Sultan Beyazıt Camii hakkında da kesin olmamakla birlikte bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bu incelemeler sonucunda herhangi bir kaynakta yer almamış olan Osmanlılara ait ibadet kurumlarının varlığının tespit edilmiş olması önemlidir.

3.3. MİZİSTRE ŞEHİRİ KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ

Bu başlık altında Mizistre şehri ve kalesi hakkında detaylı bilgiler verilip Mizistre Kalesi'nde bulunan cami hakkındaki veriler üzerinde durulacaktır.

3.3.1. Mizistre Şehri

Fetihten önce Venediklilerin elinde bulunan şehir Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmişti. Şehirde vezir, kapudan paşa, kadı, naip, sipahi, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, hisar eri, gümrük-haraç emini, bacdar, muhtesip-mimar ağası ve şehir kethüdası görev yapmaktaydı. Şehirde Rumlar dışında Yahudiler de yaşamaktaydı²⁶⁶.

Mizistre'de dükkan, kervansaray, han, hamam, tekke, cami, mescit, kilise gibi ticarî ve dinî yapılar bulunmaktaydı. İç kalesi olan Mizistre Kalesi de şehirde yer almaktaydı. Varoşunda Müslüman, Yahudi ve Rum evleri vardı. Evler bağlı bahçeli geniş evlerdi. Yine ticari ve dini yapıları mevcuttu. Varoşda yılda bir kez pazar kurulurdu ve bu pazara büyük katılım sağlanırdı²⁶⁷.

Mizistre şehri 1460 yılında Fatih Sultan Mehmet zamanında fethedilmişti. Fakat şehir 1687'den 1715 tarihine kadar Venediklilerin elinde kalmıştı. Daha sonra 1770 yılında ise Mora halkının isyan etmesi sonucunda buradaki Müslüman halk isyancılar tarafından öldürülmüştür. Şehir bundan sonra bir daha eski ihtişamına kavuşamadığı

²⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 128-130.

²⁶⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 129-131.

için yavaş yavaş boşaltılmıştı. Mizistre boş ve ölü bir şehir halinde günümüze kadar gelmiştir²⁶⁸.

3.3.2. Mizistre Kalesi

Mizistre kalesi badem şeklinde olup sivri bir yalçın kaya üzerinde kurulmuştu. Kalenin iç kalesi vardı. Kalenin birden fazla kapısı mevcuttu. Bu kapılardan birinde Fatih Sultan Mehmet makamı yer almaktaydı. Kale üç kattan oluşmaktaydı. Bu üç kat iç kalelerinin narin kulesi içinde kale dizdarının evi, cephane, zahire anbarı ve su sarnıcı bulunmaktaydı. Üç kat hisar içinde 80 adet kiremit örtülü ev ve Sultan Mehmet Camii bulunmaktaydı²⁶⁹.

Mizistre iç kaleleri büyük bir kaleyi oluşturmaktaydı. Kalelerin güney tarafı uçurum olduğundan kale duvarı inşa edilmemişti. Kale beşgen bir yapıya sahipti. Kalenin 8 kapısı bulunmaktaydı. Bu kapıların her biri bir tarafa açılmaktaydı. Kale içinde kat kat avlusuz 1100 adet Rum evi mevcuttu. Kalede cami dışında yedi tane büyük kilise vardı²⁷⁰.

3.3.3. Mizistre Kalesi'ndeki Cami

Mizistre Kalesi'nde sadece bir cami bulunmaktaydı. Bu cami Fatih Sultan Mehmet Han Camisi'ydi.

3.3.3.1. Fatih Sultan Mehmet Han Camii

Sultan Mehmet Han Camii, iç kalede bulunan minaresiz bir camiydi. Bu camiyle ilgili imamlık, hatiplik ve müezzinlik atamasına dair kayıtlar mevcuttur.

3.3.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Sultan Mehmet Camisi'nde Hasan'ın oğlu Mahmut adındaki kişi imamlık ve hatiplik görevlerini yerine getirmekteydi. Mahmut yevmi 20 akçe almaktaydı.

²⁶⁸ Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri I", s. 214. Mizistre şehrindeki camilere dair bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri I".

²⁶⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 129.

²⁷⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 129-130.

Mahmut'un ücreti Hulumiç mukataası malından karşılanmaktaydı. Mahmut'un yaşlılığı sebebiyle yürütmekte olduğu görevlerini kardeşi Mustafa'nın oğlu Hasan'a feragat etmişti²⁷¹. Mahmut'un imamlık ve hatiplik vazifesine kaç senesinde getirildiğiyle ilgili şimdilik bir bilgi yer almamaktadır. Fakat görevini yerine getiremeyecek kadar yaşlı olmasına bakılacak olursa caminin imamlık ve hatiplik görevlerinde uzun süre kaldığı söylenebilir. Mahmut'tan sonra imamlık ve hatiplik vazifesine Hasan getirilmişti. Hasan'ın maaşına beş akçe zam yapılması için talepte bulunulmuştu²⁷². Bu talep nadir görülen bir durumdur. Gerektiğinde görevlilerin maaşlarına zam istediklerini göstermesi açısından önemli bir kayıttır. Bu camiden bahsedilirken kalede vaki olduğu belirtilmemiştir. Fakat Mizistre'de bir tane Sultan Mehmet Han Camisi olduğu için bahsi geçen caminin kalede bulunan Fatih Camisi olduğu düşünülmektedir.

Müezzinlikle ilgili kayıt şu şekildedir. Caminin müezzini Mustafa adlı biriydi. Mustafa müezzinlik vazifesi karşılığında yevmi 8 akçe almaktaydı. Mustafa'nın ücreti Hulumiç mukataası malından ödenmekteydi. Mustafa vazifesini eda ettiği dönemde vefat etmişti. Bu sebeple caminin müezzinlik vazifesi muattal kalmıştı. Müezzinlik görevine müteveffa Mustafa'nın oğlu Mahmut'un getirilmesi için ricada bulunulmuştu. Merkezden gelen onay üzerine 31 Mayıs 1676 tarihinde Mahmut adlı kişiye Fatih sultan Mehmet Camisi'nin müezzinlik vazifesi tevcih edilip görev berati verilmişti. Müezzin, önceden olduğu gibi günlük 8 akçe alacaktı. Ücreti Hulumiç mukataası malından ödenecekti²⁷³. Mahmut'un, 1683 yılına ait bir yıllık ücreti olan 2880 akçenin tamamını mukataaa emini Mehmet Ağa'dan almıştı²⁷⁴. Bu kayıtlara göre Mahmut, 8 yıldan fazla Fatih Camisi'nde müezzinlik görevinde bulunmuştur.

Sultan Mehmet Camii'ne dair yukarıdaki kayıtlar dışında başka kayıtlara ulaşılmadığından Fatih Camisi'nin zikrolunan tarihlerden önceki ve sonraki varlığı hakkında malumat verilememektedir. Sadece erken dönemde varlığı ortaya konulmuştur. Sultan Mehmet Camisi'nin 1607 ve 1683 yılları aralığındaki varlığı tespit edilmiştir. Zaten şehir 1687'den 1715 yılına kadar Venedik elinde kalmıştır. Dolayısıyla

²⁷¹ BOA, AE.SMMD.IV., 19/2076. Tarih belirtilmemiştir.

²⁷² BOA, AE.SAMD.I., 7/631, 13 Zilkade 1015/12 Mart 1607.

²⁷³ BOA, İE.EV., 4/461, 24 Rebiü'l-evvel 1087/6 Haziran 1676.

²⁷⁴ BOA, İE.EV., a.g.b., 20-29 Şaban 1094/14-23 Ağustos 1683.

bu yıllar aralığında cami görevlilerine ait bir kaydın bulunmaması normaldir. 1607 yılında Mahmut ve Hasan caminin imamlık ve hatiplik vazifelerini 1676 ve 1683 yıllarında ise Mustafa ve oğlu Mahmut müezzinlik görevini yürütmüşlerdir. Şimdilik Fatih Camisi'nde çalışan toplamda dört kişi tespit edilmiştir.

3.4. KALAMATA ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ

Burada Kalamata şehri, şehrin kalesi ve kale dahilinde bulunan camiyle alakalı bilgiler aktarılacaktır.

3.4.1. Kalamata Şehri

Türkçeye Kalamata olarak geçen şehir Rumca'da Kalamatya olarak adlandırılmaktadır. Kalamata şehri, Fatih Sultan Mehmet Han tarafından 1481 yılında fethedilmişti. Fetihden sonra şehir yeniden imar edilmişti. Kalamata şehri Mizistre sancağı toprağında kapudan paşaların hassıydı. Yüz elli akçe payeli olan kazayı yüz neferle Kalamata kaymakamı idare etmekteydi. Şehirde mizan-ı harir emini, bacdar, kale dizdarı ve üç yüz adet hisar eri görev yapmaktaydı. Şehrin Müslüman nüfusu²⁷⁵ az olduğundan şehirde sadece küçük bir cami vardı. Nüfusun çoğunluğu Rum olduğu için şehirde dokuz adet kilise bulunmaktaydı²⁷⁶.

3.4.2. Kalamata Kalesi

Kalamata Kalesi, Koron körfezi sonunda kuzeydoğuda bir sivri kaya üzerinde etrafı altı yüz adım bir kaledir. Kale içerisinde 24 tane kiremit yapılı ev bulunmaktaydı. Kale içerisinde farklı çeşitte toprak bulundurulurdu. Kalenin, doğuya bakan demir bir kapısı vardı. Kalamata Kalesi fethedildikten sonra yer yer yıktırılmıştı. Daha sonra kale, Manya keferesinden korunmak için Sultan Dördüncü Mehmet zamanında Köprülü Mehmet Paşa tarafından onarılmıştı. Kale içerisinde Sultan Mehmet'e ait minaresiz bir cami²⁷⁷ yer almaktaydı²⁷⁸.

²⁷⁵ Kalamata kazasının nüfusu ve idaresi hakkında daha fazla bilgi için bkz., BOA, 367 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri (920-937/1514-1530) I, s. 38.

²⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 125.

²⁷⁷ Evliya Çelebi IV. Mehmet'e ait minaresiz küçük bir caminin varlığından bahsetmektedir. Fakat belgedeki konunun geçmiş olduğu tarihte Sultan IV. Mehmet hayattadır. Fakat belgede "merhum" Sultan

İç kaleyi kuşatan büyük bir kale bulunmaktaydı. Daha sonra yapıldığı bilinen bu büyük kale alçak bir kaya üzerinde uzun bir kaleydi. Kale dahilinde otuz adet nefer evleri vardı. Batıya bakan demir bir kapısı yer almaktaydı. Kalenin her tarafı kesme yalçın kaya yapısıyla çevrili olduğu için kalenin hiç bir tarafında hendek yoktu. Ama duvarlarında burçları ve mazgalları vardı²⁷⁹.

3.4.3. Kalamata Kalesi'ndeki Cami

Kalamata Kalesi'nde Müslüman nüfusun az olmasından dolayı sadece bir camisi bulunmaktaydı. Bu cami de Fatih Sultan Mehmet Camisi'ydi. Camiyle ilgili görevli atamalarına dair kayıtlar vardır.

3.4.3.1. Fatih Sultan Mehmet Han Camii

Fatih Camisi hakkında sadece tek bir belgeye ulaşılmıştır. Fakat tek bir belge bile çok önemlidir. Çünkü bu belgeyle Kalamata Kalesi'nde bulunan caminin varlığı ortaya konulmuştur. Bu belgede caminin imam ve hatibiyle ilgili bilgiler mevcuttur.

Kalamata Kalesi'ndeki Sultan Mehmet Han Camii'nde 25 Kasım 1677 tarihi öncesinde Hasan adlı kişi imamlık yapmakta ve kurumun hitabet görevini de yürütmekteydi. Hasan, imamlık ve hatiplik görevi için yevmi 20 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Kalamata Kalesi varoşu reayası cizyesinden ödenmekteydi. Bahsi geçen Hasan'ın ölümünden dolayı daha önce yürütmekte olduğu imamlık ve hatiplik görevlerinin kale sakinlerinden Mustafa'ya verilmesi arzedilmişti. Arz neticesinde imamlık ve hatiplik görevleri Mustafa'ya verilmişti²⁸⁰. Bu bilgiler dışında caminin önceki ve sonraki görevlileri hakkında şimdilik başka bir bilgi mevcut değildir.

Kalamata Kalesi dahilindeki camiye ait şimdilik bir kaydın bulunması bile çok önemlidir. En azından caminin varlığı belgelenmiş oldu. Kalamata Kalesi 1481'de ele geçirildiğine göre; kalenin fethinden itibaren cami vardı. Bu caminin 1677 yılına kadar

---

Mehmet Han yazılmaktadır. Bu sebeple bu belgede sözü edilen caminin Fatih Sultan Mehmet'e ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Evliya Çelebi isim benzerliğinden dolayı karıştırmış olabilir.

²⁷⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 125.

²⁷⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 125.

²⁸⁰ BOA, AE.SMMD.IV., 1/48, 29 Ramazanü'l-mübarek 1088.

varlığını devam ettirdiği yukarıdaki kayıta anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle Kalamata şehrinin Osmanlı'nın elinden çıkışına kadar da cami varlığını sürdürmüştür.

3.5. KORON ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİLER

İlgili başlık altında, Koron şehri, şehrin kalesi ve kale dahilinde bulunan camiler üzerinde durulacaktır.

3.5.1. Koron Şehri

Mora Yarımadası'nın güney batı kısmında Kalamata körfezine bakan mevkide yer alan Koron şehri önce Venedik daha sonra Osmanlı limanı ve müstahkem şehri olarak gelişme gösterdi. Osmanlılar ilk olarak 1423 yılında kısa bir süre için Koron kalesini zaptetmişlerdi. Fatih Sultan Mehmet 1460 yılında Mora Yarımadası'nı fethederken Koron, Venediklilerin elinde olduğu için bu şehre karışmadı. Daha sonra 1499-1503 yıllarındaki Osmanlı-Venedik Savaşları sırasında 1500 yılında II. Beyazıt Koron şehrini ele geçirdi²⁸¹.

Koron şehri Osmanlı'nın fethinden sonra hızlı bir şekilde gelişerek bölgenin önemli bir kenti haline geldi. Fakat 1532 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan Seferi sırasında kısa bir süreliğine şehir Osmanlı'nın elinden çıktı. Sultan Süleyman Han 1534 yılında Koron'a Semendire Beyi ve Slovanya fatihi Yahya Paşazade Mehmet Bey'i gönderdi. Koron antlaşma yoluyla geri alındı. 1685 yılında Mora Yarımadası'ndaki müttefik halk tekrar Koron şehrini teslim aldı. 1715 tarihinde Silahdar Şehid Ali Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusu Koron'u tekrar geri aldı. Bundan sonra Yunanistan kurulana kadar Koron şehri Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde kaldı²⁸².

Koron, Meton kaymakamının idaresindeydi. Şehirde, kethüda, kethüda beyi, serdar, emin, bacdar, haraç ağası, mimar ağası, muhtesib ağası, nakibü'l-eşraf, şeyhülislam ve sancak sahipleri görev yapmaktaydı²⁸³. Koron şehrinde 1810 tarihinde

²⁸¹ Machiel Kiel, "Koron", *DİA*, Türk Diyanet Vakfı, c. 26, Ankara, 2002, s. 208.

²⁸² Machiel Kiel, "a.g.m.", s. 209.

²⁸³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 124.

Osmanlı birliğine ait 217 muhafızın da görev yaptığı bilinmektedir²⁸⁴. Koron şehrinin varoşunda 600 adet ev, iki Müslüman mahallesi, bir cami, medrese, iki tekke, iki çocuk mektebi, hamam, han, bu hanın içinde 200 dükkan ve 20 sebil bulunmaktaydı²⁸⁵.

3.5.2. Koron Kalesi

Koron Kalesi, Akdeniz kıyısında Koron burnunda, üçgen biçimde kayalar üzerinde inşa edilmişti. Koron Kalesi karşısında Livadye Kalesi bulunurdu. Fakat Yahyapaşazade Mehmet Bey Koron Kalesi'nin kuşatılmasını kolaylaştırmak için bu kaleyi yıktırmıştı. Kalenin sarp yapısı sebebiyle hendeği yoktu. Kaleye bitişik bir iç hisarı bulunurdu. Bu iç hisarda bir karakolhane mevcuttu. Sağlam kapıları bulunan karakolhanede gözcü, bekçi ve kapıcılar nöbet tutarlardı. Kalenin etrafında 11 büyük tabya bulunurdu. Sağlam burçları ve topları vardı. Kalede 600 hane, iç kale ve kalede kiliseden camiye çevrilmiş Sultan Beyazıt Camii mevcuttu. Kalede 12 kale ağası, 300 kale neferi görev yaparlardı²⁸⁶.

20 Ekim 1820'de Navarin Baskını'ndan sonra Fransız keşif birliği Koron'u ele geçirdi. Bu birlikler iç kalenin tamamını yıktırdı. Kaledeki Sultan Beyazıt Camii kilise olarak yeniden inşa edildi. Koron şehrinde Osmanlı'dan geriye kalanlar ise Beyazıt Camii minare kalıntıları, Atik Ali Paşa hamamı yıkıntıları yanında varoşta ev olarak kullanılan küçük bir cami ve Mehmet Bey'in yaptırdığı istihkâmlardı²⁸⁷.

Koron Kalesi içerisinde Sultan Beyazıt Camii ve Evliya Çelebi'nin adını zikretmediği Ayasofya Camii adında bir caminin varlığı tespit edilmiştir.

3.5.3. Koron Kalesi'ndeki Camiler

Koron Kalesi'nde Sultan Beyazıt'a ait ve Ayasofya adında iki caminin varlığı tespit edilmiştir. Sultan Beyazıt Camisi'nin imamlık ve hatiplik tayinleriyle ilgili bilgiler bulunurken Ayasofya Camisi'ne dair vazife tayini, beratların yenilenmesi ve alınan ücretler hakkında birçok kayıt bulunmuştur.

²⁸⁴ Machiel K1el, "Koron", s. 209.

²⁸⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 121.

²⁸⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 121-122.

²⁸⁷ Machiel K1el, "Koron", s. 209.

3.5.3.1. Sultan II. Beyazıt Camii

Sultan Beyazıt Camii, fetih sırasında kale içerisinde bulunan kiliseden çevrilmiş tek minareli fazla geniş olmayan küçük yapı bir camiydi²⁸⁸. Camiyle ilgili imamlık ve hatiplik tayini hususunda bilgiler bulunmaktadır.

Koron Kalesi'nde bulunan Sultan Beyazıt Camii'nin hatiplik vazifesi boş kaldığından 20 Mayıs 1670 tarihinde caminin hatiplik vazifesine Mehmet oğlu Abdullah'ın getirilmesi istenmekteydi²⁸⁹. 20 Mayıs 1670 tarihinden önce Sultan Beyazıt Camii'nin imamlık ve hatiplik görevlerini Hasan adlı bir kişi yürütmekteydi. Hasan, imamlık ve hatiplik görevleri için yevmi 15 akçe almaktaydı. Hasan'ın ücreti Koron keferesi cizyesi malından karşılanmaktaydı. Caminin imamlık ve hatiplik görevlerini yürüten Hasan'ın, ölümünden dolayı bu görevler boş kalmıştı. Bu görevlere Koron kadısının arzıyla önceden Abdullah adlı kişi tayin edilmişti. Fakat Abdullah uzak diyarlarda olduğu için görevlerini yerine getiremiyordu. Bu yüzden 21 Nisan 1679 tarihinde Abdullah'ın yerine imamlık ve hatiplik görevlerine Ali adlı kişinin getirilmesi istenmekteydi²⁹⁰. Büyük olasılıkla Ali berat almıştır. Beyazıt Camisi'nde Hasan, Abdullah ve Ali adındaki kişilerin imamlık ve hatiplik yaptıkları belirlenmiştir.

3.5.3.1.1. Cami Tamiri

19 Temmuz 1528 tarihi öncesinde Koron Kalesi ve kale dahilinde bulunan Sultan Beyazıt Camisi'nin tamiri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Koron Kalesi, 1500 tarihinde fethedilmişti. Fethinden 28 yıl sonra bilinmeyen bir sebeple kalenin tamir edilmesi istenmekteydi. Aynı zamanda Sultan Beyazıt Camii minaresinin de tamir edilmesi gerektiğinden bahsedilmekteydi. Tamir için cami imamı Mustafa, katib, bölgenin kadısı, hisar erleri ve mimar İshak tarafından teftiş edilmesi emredilmişti. Bu emir üzerine mimar İshak keşif sonucunda kalenin ve caminin tamiri için ne kadar masraf lazım geldiğini merkeze bildirmişti²⁹¹.

²⁸⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 122.

²⁸⁹ BOA, İE.HAT., 4/341, 29 Zilhicce 1080/20 Mayıs 1670.

²⁹⁰ BOA, İE.EV., 14/1646, 18 Rebiü'l-evvel 1090/29 Nisan 1679.

²⁹¹ BOA, İE.EV., 1/51, 28 Zilka'de 933/26 Ağustos 1527-29 Safer 934/24 Kasım 1527.

Koron Kalesi'ndeki Sultan Beyazıt Camisi'nin görevli atamalarıyla ilgili başka bir belgeye ulaşılmadığından kurumun önceki ve sonraki görevlileri hakkında malumat bulunmamaktadır. Fakat tamir belgesinde imam Mustafa diye birinin isminin geçmesi 1528 tarihinde Mustafa adındaki kişinin Koron Kalesi'ndeki Sultan Beyazıt Camisi'nde imamlık yaptığını göstermektedir. 1679 tarihinde ise mezbur caminin imamlık ve hatiplik görevine Ali isimli birinin getirilmesi için arzda bulunulmuştu. Zikredilen tarihlerde cami ibadete açık durumdaydı.

3.5.3.2. Ayasofya Camii

Ayasofya Camii'nin varlığından Evliya Çelebi bahsetmemektedir. Fakat yapılan araştırmalar sonucu Koron Kalesi'nde Ayasofya adında bir caminin varlığı tespit edilmiştir. Bu tespit önemlidir. Çünkü bu cami hakkında bugüne kadar bilgi veren herhangi bir kaynak ortaya çıkmamıştır. Bu cami ile ilgili kayıtlarda camiye yapılan görevli tayinleri ve cami görevlilerinin yıllık almış olduğu ücretler hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır.

3.5.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Ayasofya Camisi'nin imamlarının görev beratlarının yenilenmesi ve imamların yıllık ücretlerine dair kayıtlar şu şekildedir. Koron Kalesi dahilinde bulunan Ayasofya Camii'nde 1730 tarihinde Mustafa'nın oğlu Ali adlı kişi kurumun imamlık vazifesini yürütmekteydi. Ali imamlık görevi için günlük 25 akçe almaktaydı. Ali'nin maaşı Mora muhassıllığı malından ödenmekteydi. Ali elindeki eski beratının yenilenmesi için talepte bulunmuştu. Ali'nin bu talebi 2 Ekim 1730 (19 Rebiülevvel 1143) yılında kabul edilip beratı yenilenmişti. İmamın yeni beratıyla birlikte önceki görevine aynı şartlar dahilinde devam etmesi kabul edilmişti²⁹². Ali ayrıca iki defa şer'i meclise giderek imamlık vazifesi karşılığında 1742²⁹³ ve 1743 yılı itibariyle alması gereken yıllık maaşı olan 56 kuruş ve bir rub'ı Mora muhassılı ve aynı zamanda muhafızı olan Ebubekir

²⁹² BOA, C.EV., 558/28163, 10 Cemaziye'l-evvel 1156/2 Temmuz 1743. Dilekçenin Tarihi: 7 Zilka'de 1143/14 Mayıs 1731.

²⁹³ BOA, C.EV., 558/28163, Evail-i Cemaziye'l-evvel 1155/4-13 Temmuz 1742.

Paşa'dan almış olduğunu ifade etmişti²⁹⁴. Bu bilgilere göre Ali 1730 yılı öncesinden 1743 yılına kadar Ayasofya Camisi'nin imamlığını yürütmüş görünmektedir.

Bir başka kayda göre Ayasofya Camisi'nde 1757 tarihi öncesinde Salih adlı kişi imamlık vazifesini yürütmekteydi. Salih imamlık vazifesi için yevmi 25 akçe ücret almaktaydı. İmamın maaşı Mora muhassıllığı malından ödenmekteydi. Salih, imamlık beratını yenilemek için başvurmuştu. 30 Ekim 1757 tarihinde Salih'in beratının yenilenme başvurusu kabul edilmişti. Salih'in, daha önce olduğu gibi günlük 25 akçe ile Ayasofya Camisi'nde imamlık vazifesine devam etmesine karar verilmişti²⁹⁵. Ayasofya Camii imamı olan Salih ile ilgili bir başka kayıta ise kendisi 30 Mart 1759/Gurre-i Şaban 1172 tarihinden 18 Mart 1760/Gaye-i Recep 1173 tarihine kadar bir yıllık maaşı olan 75 kuruşu meclis-i şer'ide Mora kaimimakamı karşısında aldığını beyan etmişti²⁹⁶.

Ayasofya Camisi'ne ilişkin başka bir belge kaydına göre ise 1800 tarihi öncesinde caminin imamlık görevini Hüseyin adlı kişi yürütmekteydi. Hüseyin Efendi görevi karşılığında günlük 25 akçe almaktaydı. Kurumun imamı, maaşını Mora muhassıllığı malından almaktaydı. Hüseyin Efendi'nin imamlık vazifesi dışında askeri beratıyla Balyabadra'dan almak üzere 25 akçelik başka vazifeleri de bulunmaktaydı. Fakat imam efendi altı yıldan beri hem imamlık hem de diğer vazifeleri için alması gereken ücretleri alamamaktaydı. Hüseyin bu durumunu Koron naibi vasıtasıyla arz etmişti²⁹⁷.

²⁹⁴ BOA, C.EV., 558/28163, Evail-i Rebiü'l-ahir 1156/25-3 Haziran 1743. Belgenin dilekçe kısmında Seyyid Mustafa adlı biri hatip olarak kaydedilmiştir. Bu kayda göre caminin bir hatibinin de bulunduğu söylenebilir.

²⁹⁵ BOA, C.EV., 31/1513, 17 Safer 1174/28 Eylül 1760. Belgenin dilekçe tarihi: 5 Receb 1172/4 Mart 1759. Ayasofya Camii'nin 1763 tarihine ait başka bir kaydı daha mevcuttur. Bu kayıta cami ve Mora Yarımadası'nın bir kaç kale camii çalışanlarının bir yıllık toplam ücretleri akçe ve kuruş hesabı olarak verilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. BOA, D.BŞM.d., 3650, s. 3, 4 Muharrem 1177/15 Temmuz 1763. Mezkur çalışanlarının ücretlerine dair olan yıllık tarih ise 21 Safer 1177/31 Ağustos 1763.

²⁹⁶ BOA, C.EV., 31/1513, 10 Şevval 1172/6 Haziran 1759. Belgenin dilekçe kısmında Ayasofya Camii müezzini Molla Hüseyin adında bir kişinin ismi bulunmaktadır. Ayasofya Camii müezzinine dair herhangi bir belgeye ulaşılmadı fakat bu isimden anlaşıldığı kadarıyla bu camide görevli bir de müezzin vardı. Bunun dışında Vaiz olan Seyyid Mustafa adında bir isim daha bulunmaktadır. Bu da camide vaizlik vazifesinin de bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca Mahmut hatip cami-i Kürd Mehmet Paşa adında bir cami ismi ve vazifelisi de belirtilmiştir. Caminin kale dahilinde mi yoksa kale dışında mı olduğu bilinmemektedir. Fakat diğer camiler kale dahilinde olduğuna göre adı geçen cami de kale içerisinde olabilir. Cami ve görevlisi daha önce başka bir belge kaydında da geçmişti. Bkz., BOA, C.EV., 558/28163, 4-13 Temmuz 1742.

²⁹⁷ BOA, AE.SSLM.III., 362/20709, 29 Safer 1215/22 Temmuz 1800.

Koron Naibi'nin arzı neticesinde imamın bu durumu için araştırma yapılmıştı. Hüseyin'in Balyabadra'da vazife kaydına dair herhangi bir bilgi bulunmamıştı. Balyabadra'daki vazife kaydı için Anadolu Baş Muhasebe, Baş muhasebe ve Askeriyeden ihraç mukataaasına sorulmuştu. Bunun üzerine Hüseyin'in askeri beratıyla açıktan tayin olduğu ve muhassıllık unvanının 1787 yılında silinmiş olduğu ortaya çıkmıştı. Bununla ilgili vazifeleri de kayıt edilmeyip diğer hesaplarına dahil edilmemişti. Araştırma sonucunda imamın Mora muhassıllığı malından alması gereken ücretinin verilmediği ortaya çıkmıştı. Beratı, askeri ruznamçesinden çıkarılmış olan Hüseyin'in mağdur olduğuna karar verilmişti. Bunun için Hüseyin'in 1799 senesi itibariyle vazifeleri karşılığında ücretini Mora Yarımadası'ndaki adet-i ağnam Koron mukataaası malından almak üzere Ağustos-Eylül aylarında vazife beratı verilmişti. Bu vazifelere dair kayıtlar ve hesaplar Baş Muhasebe ve Küçük Kale kalemlerinde kayıtlıydı²⁹⁸.

Yukarıdaki kayıtlara göre 1730-1800 yılları arasında Ali, Salih ve Hüseyin isimli kişiler Ayasofya Camisi'nde imamlık görevini yürütmüşlerdir. Hüseyin adlı imamın vazife kaydına göre bir kişi cami imamlığının yanısıra başka kurumlarda da görev yapabilmektedir. Caminin imamlık dışında hatiplik vazifesi de vardı. Caminin hatiplik görevine dair bilgiler şöyledir.

Ayasofya Camisi'nin hatiplik kaydına göre camide hatip olan Hüseyin'in oğlu Ali görevine riayet etmeyip kaçmıştı. Ali'nin yerine kurumun hatiplik görevine Mustafa'nın oğlu Hacı Ahmet'in getirilmesi için Koron Kale muhafızı Ebubekir Paşa arzda bulunmuştu. Bu arz sonucunda 21 Nisan 1719 tarihinde hatiplik görevi Hacı Ahmet'e verilmişti²⁹⁹. Hacı Ahmet beratının yenilenip vazifesinin kendisine verilmesini talep etmişti. Hacı Ahmet'in beratı yenilenmişti fakat maaşını nereden alacağı hakkında henüz bilgi verilmemişti. Mora Yarımadası'ndaki birçok cami görevlisinin³⁰⁰ bu

²⁹⁸ BOA, a.g.b.

²⁹⁹ BOA, AE.SAMD.III., 183/17761, 1 Cemaziye'l-ahir 1131/21 Nisan 1719.

³⁰⁰ 23 Şaban 1131/11 Temmuz 1719'da Balyabadra, Kastel, Kastel-i İnebahtı, Guston, Trepoliçe ve Arkadya şehirlerinde bulunan camilerdeki görevlilerin vazifelerinin de Balyabadra mukataaası malından verilmesi için ferman buyrulmuştu. 19 Şevval 1131/7 Temmuz 1719 tarihli aynı belgede Mustafa oğlu Hüseyin adındaki bir görevlinin maaşının belirsizliğine dair de bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte Mora Ceziresi'ndeki Mizistre kasabası yakınındaki cami çalışanlarının ücretlerinin devlet hazinesinden ödenmesi. Benefşe Kalesi'ndeki cami-i şerif hademesinin vazife tayini ve mevaciplerinin defterde

durumda olduğu beyan edilmişti. Neticede Hatip Hacı Ahmet'e vazifesi karşılığında 30 akçe tahsis edilmesine ve Hacı Ahmet'in bu ücreti, Balyabadra mukataaası muhassıllığından alması kararlaştırılmıştı³⁰¹.

Hatıplikle ilgili başka bir kayda göre Ayasofya Camisi'nde 3 Ekim 1792 yılı öncesinde Osman'ın oğlu Ahmet adlı kişi kurumun hatiplik görevini yürütmekteydi. Ahmet hatiplik görevi için 20 akçe ücret almaktaydı. Hatipin ücreti, Balyabadra mukataaası malından ödenmekteydi. Hatip Ahmet'in vefat etmiş olmasından dolayı caminin hatiplik makamı boş kalmıştı³⁰². Ömerin oğlu Ahmet boş kalan hatiplik görevine gelmek için arzuhal sunmuştu. Ahmet'e 3 Kasım 1792 tarihinde Ayasofya Camii'nde hatip olması için berat verilmişti. Ahmet yevmi 20 akçeyi Balyabadra mukataaası malından almak üzere vazifesine başlamıştı³⁰³. Ahmet daha sonra hatiplik görevinden günlük 45 akçe almıştı. Fakat Ahmet hatiplik görevini yürütmekte olduğu sırada vefat etmişti. Ayasofya Camii'nin hatiplik görevine Ahmet'in oğlu Hasan'ın gelmesi arz edilmişti³⁰⁴. 1819 yılında Hasan'ın hatiplik beratı kendisine verilmişti³⁰⁵. Ahmet vefatından önce 27 yıl boyunca camide hatiplik görevini yürütmüştü. Bu kayda göre Ahmet, Ahmet'in oğlu, oğlundan sonra da torunu camide imamlık vazifelerinde bulunmuşlardır. Bu da gösteriyor ki bir cami vazifesini uzun yıllar boyunca aynı aileden gelen kişiler devralmaktadır.

1719 yılında Ayasofya Camisi'nin hatip ücreti 30 akçe, 1794 yılında 20 akçe ve 1819 yılında da 45 akçe olarak kaydedilmiştir. Hatiplik ücretlerinin değişiklik sebebi şimdilik bilinmemektedir. Camide 1719-1819 yılları arasında Ali, Ahmet ve Hasan adlı kişiler hatiplik görevini yürütmüşlerdir. 1719-1819 yılları arasında Ayasofya Camisi'nde toplamda sekiz kişinin görev yaptığı ortaya çıkmıştır. Caminin 1719 yılından 1819 yılına kadar ibadete açık olduğu tespit edilmiştir. İmam ve hatiplik

---

yazıldığı gibi verilmesi istenmiştir. Tarih: 13 Şaban 1131/1 Temmuz 1719. Bkz., BOA, AE.SAMD.III., 43/4228, 27 Şaban 1131/15 Temmuz 1719.

³⁰¹ BOA, AE.SAMD.III., a.g.b.

³⁰² BOA, C.EV., 51/2542, 16 Safer 1207/3 Ekim 1792.

³⁰³ BOA, C.EV., 143/7123, 24 Rebiü'l-evvel 1209/19 Ekim 1794.

³⁰⁴ BOA, C.EV., a.g.b., Evail-i Recebü'l-ferd 1234/26 Nisan-5 Mayıs 1819.

³⁰⁵ BOA, HAT., 1545/27, 17 Şevval 1234/9 Ağustos 1819. Kalenin hatiplik ciheti kaydını içeren bir diğer belgede Koron Kalesi'nin ismi Marmara olarak geçmektedir. Koron Kalesi'nin bir diğer ismi de Marmara olabilir. Benefşe Kalesi'nin de bir diğer ismi Menekşe'dir ve bir kayıтта Menekşe ismi geçmektedir. Dolayısıyla Koron Kalesi'nin bir diğer ismi de Marmara olabilir.

tayinleri, görev beratlarının yenilenmesi, görevlilerin ücretlerini almaları hakkında yukarıdaki kayıtlar, cami varlığının tespiti ve cami konusunda önemli bilgiler vermektedir. Camiye dair başka kayıtlara ulaşılamadığından kurumun önceki ve sonraki görevlileri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca cami hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığından kimin tarafından inşa edildiği veya ne zamana kadar ayakta durduğu ve de son durumuna ilişkin bilgi verilememektedir. Yalnız cami hakkında ulaşılabilen en erken kayıt 1719 ve son kayıt ise 1819 tarihlidir. Koron Kalesi 1820 senesinde elden çıkmıştır. Bu duruma bakıldığında Evliya Çelebi'nin bahsetmediği Ayasofya Camisi'ne, kalenin elden çıkışından bir yıl önce görevli tayin edilmişti. Bu anlamda camiye ait bu tarihteki kayıt değerlidir.

3.6. METON ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ VE MESCİTLER

İlgili başlık altında Meton şehri, kalesi ve kale içerisinde bulunan cami ve mescitler hakkında bilgiler verilecektir.

3.6.1. Meton Şehri

Osmanlı döneminde stratejik öneme sahip bir şehir olan Meton³⁰⁶, Mora Yarımadası'nın güneybatı kesiminde yer almaktadır³⁰⁷. Meton, ilkçağlarda Messenia olarak adlandırılan bölge içerisinde yer almaktaydı. Meton şehrinin en önemli özelliği, bir liman şehri olması ve İtalya Yarımadasıyla Anadolu arasındaki deniz yolu üzerinde bir durak görevi görmesidir³⁰⁸. Meton şehri için Venedik, Frank Latinleri ve Mora Bizans Despotluğu arasında sürekli bir mücadele yaşanmıştır³⁰⁹.

³⁰⁶ Bugün Methoni adıyla anılan şehir bkz., Machiel Kieel, "Meton", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 30, İstanbul, 2005, s. 222; Yeniçağ boyunca Osmanlılar tarafından Methon olarak adlandırılmıştır. Bkz., Levent Kayapınar, Arslan Kileiç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Meton", *Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, ed. Hatice Oruç-Muhammed Ceyhan, c. 1, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2016, s. 522. İncelenen Osmanlıca metinlerde ise şehrin ismi Meton olarak geçtiği için bu kullanım tercih edilmiştir.

³⁰⁷ Machiel Kieel, "Meton", s. 222.

³⁰⁸ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Meton", s. 522.

³⁰⁹ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "a.g.m.", s. 525.

Osmanlı Devleti'nin Meton'a gelmesinde ise şehir için mücadele eden siyasi güçlerin birbirlerine karşı bir destek aramaları sonucu olmuştur. Örneğin, Mora despotu Theodors Koron ve Meton'u içine alacak bir Rum-Latin Prenslığı kurmak için Venedikle mücadeleye girmiş fakat başaramamıştır. Bu sebeple Evrenos Bey komutasındaki Osmanlı ordusunu Mora Yarımadası'na davet etmiştir. Evrenos Bey bundan sonra Mora Yarımadası'na akınlar düzenlemiş ve bu sırada Meton şehrinin taşra bölgesine kadar gitmiştir³¹⁰. Bunun sonucunda Osmanlılar Meton şehrini keşfetmişlerdi.

Evrenos Bey'in Mora Yarımadası'na gidişinden sonra da Osmanlılar Mora Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine akınlar düzenlemişlerdi. Hatta Sultan I. Beyazıt'ın İstanbul kuşatması sırasında ümitsizliğe kapılan İmparator Manuel Meton'a gitmiş ve Mora Yarımadası'nın Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi durumunda ailesinin burada kalması için Venedik'e ricada bulunmuştu. Fetret devrinde bile Mora seferlerini aksatmayan Osmanlı Devleti, İstanbul'u fethettikten sonra Mora akınlarını hızlandırmıştı. Birçok Mora şehrini ele geçiren Osmanlı Devleti'nin Meton'u ele geçirme tarihi 1499 yılında İnebahtı kara ve deniz savaşları sonucunda gerçekleşmişti. Bahsi geçen tarihten bir yıl sonra bizzat II. Beyazıt'ın kumanda ettiği ordu Meton ve Koron şehirlerini ele geçirmek için sefere çıktı. İki şehri de ele geçiren Osmanlı Devleti ile 1503 tarihinde yapılan antlaşma neticesinde Venedik bu mağlubiyeti kabul etti³¹¹.

Meton ele geçirildiği zaman şehri savunan Venediklilerin çoğu öldürüldü. Sivil halk ise önceden Venedikliler tarafından çıkartılmıştı. Tamamen boşaltılmış ve harap bir şekilde ele geçirilen Meton'u şenlendirmek için Mora Yarımadası'nın her köyünden beş aile mezkur şehre göç ettirildi. Tahribata uğramış olan surlar onarıldı. Yeni bir bölme duvarla şehrin iç kalesi yeniden inşa edildi. Bunlarla birlikte liman girişindeki kayalık küçük adaya top kulesi ve sağlam bir batarya yeri yapıldı³¹². Bütün bu işler için de 300 amele istihdam edilmişti. Şehre 1500 yeniçeri muhafız getirilmişti³¹³. Meton'un en büyük kilisesi olan Saint Jean başkilisesi camiye çevrildi. Mora sancak beyi Hadım

³¹⁰ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "a.g.m.", s. 522.

³¹¹ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "a.g.m.", s. 530-536.

³¹² Machiel Kiel, "Meton", s. 222-223.

³¹³ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Meton", s. 506.

Ali Paşa tarafından da bir okul ve iki hamam inşa edilmişti³¹⁴. Bu şekilde Meton şehri yeniden canlandırılmıştı.

Meton'un tahriri tüm Mora Yarımadası'yla birlikte Hicri 920 (1514-1515) tarihinde yapılmıştır. Bu tahrir için tutulmuş olan defter Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda TT 80 kayıt numarası ile muhafaza edilmektedir. 1508 tarihinde II. Beyazıt döneminde Meton'a getirilmiş olan Müslüman nüfusun en erken kaydı bu defterde yer almaktadır. Defterde belirtilmiş olduğu üzere şehrin nüfusunu Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve Çingeneler oluşturmaktadır. Zaman zaman bu gruplar arasındaki nüfus oranları değişimler göstermiştir. Meton, coğrafi konumu sebebiyle Venedik için çok şey ifade ediyordu. Osmanlı Devleti şehri fethettiği zaman Venedik'in buradaki 300 yıllık hakimiyeti sona ermişti ve 300 yıllık Osmanlı hakimiyeti başlamıştı³¹⁵. Fakat bu kadar önemli olan şehir zaman zaman Venedik saldırılarına maruz kalmıştı. Bu saldırılar sonucunda 1686 yılında şehir 29 yıl süresince Venediklilerin eline geçmişti. 1715'te tekrar ele geçirilen şehir 1828 tarihine kadar Osmanlı Devleti'nin yönetiminde kaldı. Bu tarihten önce çıkarılmış olan Rum İsyanı sonucunda Fransızlar burayı ele geçirmiş birkaç ay sonra da şehri Yunanistan'a teslim etmişlerdi. Böylece 8 Ekim 1828'de Meton Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştı³¹⁶. Şehir, 2011 yılına kadar Messenia idari birimine bağlıyken bu tarihten sonra Pylos-Nestora belediyesine bağlanmıştır³¹⁷.

3.6.2. Meton Kalesi

Meton şehrini önemli kılan bir deniz üssü olmasıydı. Şehre bu önemini kazandıran ise coğrafi konumunun yanı sıra kalesiydi³¹⁸. Arap coğrafyacısı İdrîsî (1153) eserinde Meton'dan bahsederken kalesinin denize hakim olduğunu belirtmiştir³¹⁹. Evliya Çelebi, Meton Kalesi'ni tarif ederken onun Mora toprağında kıbleye karşı, alçak, kayalık bir yerde, deniz kenarında olduğunu aktarmıştır³²⁰. Fakat bu kalenin Venedik öncesi, Venediklilerin ilk hakimiyet yıllarında ve fetih sırasında yıkıldığı

³¹⁴ Machiel Kiel, "Meton", s. 223.

³¹⁵ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "a.g.m.", s. 534-541.

³¹⁶ Machiel Kiel, "Meton", s. 223-224.

³¹⁷ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "a.g.m.", s. 522.

³¹⁸ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "a.g.m.", s. 534-546.

³¹⁹ Machiel Kiel, "Meton", s. 222.

³²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 115.

bilinmektedir³²¹. II. Beyazıt'ın, Meton'u şenlendirmek adına şehri fetihten sonra yeniden imar ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu kaleyi de yeniden tamir ettirmiş olabilir.

Evliya Çelebi eserinde Meton Kalesi'nden söz ederken; deniz kenarında bir kale, iç kale ve büyük Meton Kalesi diye ayırır. Deniz kenarındaki kaleyi anlatırken ise bu kalenin, denizle çevrili olduğunu, etrafında iki adet hendek bulunduğunu, kale içerisinde her gece kalkan ahşap köprüler yer aldığını ve kalenin etrafının büyük duvarlarla örüldüğünü aktarır. İç kalenin ise yedi yüz adım büyüklüğünde olduğunu, şehirden biraz uzakta olduğu için Meton ve Koron halkının buraya kasaba dediklerini de ayrıca belirtir. Bununla birlikte kale fethedildiği zaman İslam askerlerinin burada bir müddet kaldıklarını beyan etmiştir. Evliya Çelebi, iç kalede elli ev ve Sultan Üçüncü Murat'ın küçük bir camisi dışında başka bir imaretinin olmadığını da ifade etmiştir³²².

Büyük Meton Kalesi, etrafı kulelerle çevrili olup yüksek duvarlara ve büyük toplara sahip bir kaleydi. İçinde yağmur sularıyla dolan bir su sarnıcı olan kalenin dört kapısı bulunmaktaydı. Her kapıya da toplar yerleştirilmişti³²³. 1514 tarihli Mora Yarımadası'na ait tahrir defterinde Meton Kalesi'nde bulunan cephaneye ve savaş malzemesi de kayıt altına alınmıştır. Bu malzemeler içinde en dikkat çekici olanlar kaledeki toplardır. Bu topların demirden ve kurşundan yapıldığına dair bilgilerin olduğu bilinmektedir³²⁴. Zira kalenin üzerindeki kulelerin üstlerinin kurşun örtülü olduğunu Evliya Çelebi eserinde belirtmiştir. Bu da topların kurşundan yapıldığını gösterir³²⁵.

Kalenin yedi adet ibadethanesinin mevcut olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri iç kaledeki Sultan Üçüncü Murat'ın camisi ve bir diğeri kiliseden çevrilmiş büyük kaledeki Sultan Beyazıt-ı Veli Camisi idi. Kalede birçok mescit, medrese, imarethane ve dükkanlar da bulunmaktaydı³²⁶. Meton, Koron ve Anavarin'deki Müslüman halk Meton kalesinde bulunan hayır kurumları için vakıflar kurmuşlardı. Bu vakıflar arasında

³²¹ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Meton", s. 534-546.

³²² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 115-116.

³²³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 116-117.

³²⁴ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Meton", s. 534-547.

³²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 116.

³²⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 117.

kale içinde mevcut olan Muslihiddin Mescidi, kalenin varoşunda yer alan Hamamönü Mescidi ve Meton Kalesi'nde inşa ettiği mescidine ve muallimhanesine sarf edebilmek için Meton Kalesi merdanlarından Hoca Ahmet'in kurduğu vakıf ve Yahya Paşa'nın Meton Kalesi içinde ve taşrasında yaptırdığı camilerin vakfı sayılabilir. Ayrıca Meton ve Koron gelirleri, 1501 yılında inşa edilmiş olan Beyazıt Camii ve Mekke vakıflarına tahsis edilmiştir³²⁷.

Şehrin limanı kalenin doğu tarafında yer almaktaydı. Büyük bir liman olmasına rağmen her türlü geminin girebileceği bir liman değildi. Bu liman ile limanın kıble tarafında yer alan Spençe Adası arasında yabancı gemiler geçmesin diye Sultan Beyazıt-ı Veli Meton önünde bir mendirek yaptırmıştı. Şehirde kale dışında imaret suyu kuyusu ve şehitler mezarlığı bulunmaktaydı. Ayrıca şehir ve kale halkının en büyük geçim kaynağı zeytincilik idi³²⁸. Zira 166.908 akçe olan şehir gelir vergisinin çoğunun zeytinden karşılandığı bilinmektedir³²⁹.

Osmanlı Devleti döneminde Meton, önemli bir deniz üssü olma özelliğini korumuşken 8 Ekim 1828 tarihinden sonra Yunanistan'ın eline geçmesiyle eski önemini yavaş yavaş kaybetmiştir. Osmanlı dönemine ait eserlerden sadece XVIII. yüzyıldan kalma hamamlar, II. Beyazıt Camii minaresinin kaidesi, iç kalenin duvarları ve II. Beyazıt'ın inşa ettiği liman önündeki adada bulunan Bourtsi suru ayakta kalmıştır. Meton, günümüzde nüfusu pek değişmeyen, geçimini balıkçılık ve turizmle sağlayan bir şehir durumundadır. Günümüzde Meton, Yunanistan'ın idari teşkilatı içinde merkezi Kalamata olan Messinia idarî birimi içinde bulunmaktadır³³⁰.

3.6.3. Meton Kalesi'ndeki Cami ve Mescitler

Meton Kalesinde, Sultan Beyazıt Camii, Fethiye Camii, Ağa Camii ve Recep Efendi Mescidi'nin varlığı tespit edilmiştir. Bu dini kurumlarla ilgili görevli tayini, görevlilerin yıllık ücretleri hakkında bilgiler mevcuttur. Ayrıca Sultan Beyazıt Camii'ne

³²⁷ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Meton", s. 546-547.

³²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 118.

³²⁹ Levent Kayapınar-Arslan Kileiç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Meton", s. 546-543.

³³⁰ Machiel Kiel, "Meton", s. 224.

minare inşasıyla ilgili bir kayıt bulunmaktadır. Fethiye Camisi'nin tamiriyle de ilgili veriler mevcuttur.

3.6.3.1. Sultan II. Beyazıt Han Camii

Sultan Beyazıt Camisi Meton'da büyük kalede bulunmaktaydı. Cami fethedilmeden önce bir kiliseydi. Fetihden sonra kilise camiye çevrilmişti. Caminin mihrabı Kudüs'ten Mekke'ye çevrilmişti³³¹. Günümüzde Sultan Beyazıt Camisi minaresinin kaidesinin ayakta kaldığı bilinmektedir³³². Kayıtlarda caminin müezzin ve kayyum atamalarına dair bilgi bulunmaktadır.

3.6.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Meton Kalesi'ndeki Sultan Beyazıt Han Camisi'nin müezzinlik ve kayyumluk vazifelerini Mustafa'nın oğlu Ahmet yürütmekteydi. Ahmet aynı zamanda caminin hasır ve şem' bahasına da mutasarrıf idi. Ahmet müezzinlik ve kayyumluk görevlerinden günlük 6 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Hulumiç mukataaası malından ödenmekteydi. Ahmet'in ölümüyle caminin müezzinlik ve kayyumluk görevleri boş kalmıştı. Boş kalan bu kuruma uygun görülmüş olan Ahmet'in büyük oğlu Mustafa'nın getirilmesi için kadı Mevlana Hasan durumu arz etmişti. 29 Nisan 1677 tarihinde Ahmet'in oğlu Mustafa'ya camideki müezzinlik ve kayyumluk vazifeleri için berat verilmişti. Bu berat-ı şerife göre Mustafa babasının camideki müezzinlik ve kayyumluk vazifelerinin yanı sıra caminin hasır ve şem' bahalarına da mutasarrıf olmuştu. Günlük 6 akçe alacak olan Mustafa'nın ücreti Hulumiç mukataaası malından karşılanmıştı³³³. Mustafa, 1682 yılına ait bir yıllık toplam maaşının tamamını günlük 6 akçeden Hulumiç mukataaasına memur olan Mehmet Ağa huzurunda aldığını beyan etmişti³³⁴.

Meton Kalesi'ndeki Sultan Beyazıt Camisi ile ilgili ilk kayıt 1677; son kayıt ise 1683 tarihlidir. 1677 tarihi caminin müezzin ve kayyum ataması ile ilgilidir. 1683 tarihi ise cami görevlilerinin ücretleri hakkındadır. Zikredilen tarihler arasında Sultan Beyazıt

³³¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 117.

³³² Machiel Kiel, "Meton", s. 224.

³³³ BOA, İE.EV., 4/463, 25 Sefarü'l-hayr 1088/29 Nisan 1677.

³³⁴ BOA, İE.EV., 4/463, Evahir-i Rebiü'l-ahir 1094/19 Nisan-27 Nisan 1683.

Camisi'nin varlığı ortaya konulmuştur. Fakat bunlar dışında başka bir kayda rastlanılmadığı için caminin anılan tarihlerden önceki ve sonraki durumu hakkında bilgi verilememektedir.

Meton Kalesi dahilindeki bazı camiler hakkındaki kayıtlar 1800'lü yıllara kadar gitmektedir. Buna göre Sultan Beyazıt Camisi'nin de 1800 tarihine kadar varlığını sürdürmesi muhtemeldir. Yukarıda verilen tarihlerden sonra cami hakkında bir kaydın olmayışı Meton şehrinin 1715 yılındaki fethinden önceki Venedik hakimiyetinde Sultan Beyazıt Camisi'nin yıkılmış olma ihtimalinden kaynaklanmış olabilir. Bununla birlikte cami görevlisinin ücreti hakkında bilgi veren belgenin dilekçe kısmında imam ve müezzin olarak Ali Hoca diye biri kayıtlıdır. Yine kayıтта imam Mustafa Efendi'nin ismi zikredilmektedir. Bu kişilerin hangi camide görev yaptıklarına dair şimdilik elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.

3.6.3.1.2. Camiye Minare İnşası

Sultan Beyazıt Camisi'nin görevlileriyle ilgili kayıtlar dışında kalede bir minare inşa edilmesine dair bir kayıt bulunmaktadır.

Mora Muhafızı Ahmet Paşa ve Meton Kadısı'na gönderilmiş olan bir hükümde: Mora Ceziresi'nde bulunan Meton Kalesi'nin fethinden beri kalede henüz bir minare inşa edilmemişti. Bu yüzden kale sakinleri ve muhafızları namaz vakitlerini takip edemiyorlardı. Aynı zamanda minare olmadığı için salâ da duyurulamıyordu. Bu sebeplerden dolayı Mora muhafızı ve muhassılı olan Paşa'ya kalede bulunan camiye³³⁵ taştan sağlam bir minarenin yapılması ve tamamlanması için emr-i şerif verilmişti³³⁶.

Belgede Meton Kalesi'nde bir minare inşasından bahsedilmektedir. Fakat minarenin hangi camiye yapılacağından bahsedilmemiştir. Minare inşa edilecek olan caminin kiliseden çevrilme bir cami olması muhtemeldir. Zira baştan inşa edilen olan bir caminin minaresi zaten yapılırdı. Bununla birlikte Sultan Beyazıt Camisi'nin minare

³³⁵ Kaledeki minare inşası ile ilgili olan caminin ismi tam olarak belirli değildir. Fakat konu hakkında arşiv kaydından cami ismi Gelik olarak verilmiştir. Belgede fetihten beri ifadesine ve tarihine bakılacak olursa 1715 yılından sonraki fetih kastedilmektedir. Cami ismi için bkz. BOA, İE. EV., 57/6254, 27 Recep 1133/24 Mayıs 1721.

³³⁶ BOA, İE.EV., 57/6254, 27 Recep 1133/24 Mayıs 1721.

kaide kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır. Bu durumlar bahsedilen caminin Sultan Beyazıt Camisi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Meton Kalesi'nin 1715 tarihi öncesindeki Venedik hakimiyeti sürecinde önceden camiye çevrilmiş olan kilisenin minaresi yıktırılmış olma ihtimali de yüksektir. Fetihden sonra kilise tekrar camiye çevrilmişse bir minareye ihtiyaç duyulmuştur. Kaledeki minare Sultan Beyazıt Camisi için inşa edilmişse o zaman caminin 1721 tarihine kadar varlığını sürdürmüş olduğu söylenebilir.

3.6.3.2. Fethiye Camii

Fethiye Camisi'nin, belgelerde Sultan Ahmet Han Vakfı'na bağlı olduğu yazılmıştır. Kiliseden çevirme bir cami olmadığı halde Fethiye Camii denilmiştir. Evliya Çelebi'nin bahsetmediği bu camiye ilişkin³³⁷ birçok kayıt mevcuttur. Bu kayıtlar; imamlık, hatiplik, müezzinlik, kayyumluk, devirhanlık, vaizlik, dersiamlık, nâsihlik tayinleri ve cami çalışanlarının ücretleri ile cami giderleri hakkındadır.

3.6.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Meton Kalesi'nde yer alan ve kayıтта büyük cami diye isimlendirilen caminin ve bir mescid-i şerifin görevlilerine ilişkin bilgiler şöyledir.

Meton Kalesi'ndeki Büyük Cami ve mescid-i şerifin³³⁸ hatib, imam ve hademeleri fetihden beri kendilerine tayin olunan akçe ve üçer akçe olan maaşlarını ancak 1721 tarihinin sonuna gelindiğinde alabilmişlerdi. 13 Kasım 1722 tarihinde zikredilen vazifelilerin beratları yenilenmişti. Cami ve mescit çalışanları mücedded beratlarına göre belirlenmiş maaşlarını ise Mora muhafızı ve muhassılı olan Ahmet Paşa'dan alamamışlardı. Bu yüzden de sıkıntıya düşmüşlerdi. Ahmet Paşa, cami görevlilerine tayin olunan ücretlerini ödememekle beraber cami hademelerine de kötü muamelede bulunmuştu. Bununla birlikte Ahmet Paşa üzerine düşen vazifelerini de

³³⁷ Sultan Ahmet Camii hakkında bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk IV*, s. 267.

³³⁸ Büyük cami ve mescid-i şerif denilen cami ve mescitin Sultan Ahmet Han Vakfına bağlı olan Fethiye Camii olma olasılığı büyüktür. Çünkü Fethiye Camisi hakkındaki kayıtlara bakılacak olunursa mezkur kayıtlardan Fethiye Camisi'nin büyük bir cami olduğu bilgisi çıkarılabilir. Ayrıca Sultan Ahmet'in cami dışında bir de mesciti vardır. Sultan Ahmet'e ait cami ve mescitle ilgili konulara da aynı belgede yer verildiğine bakılacak olursa cami-i kebir ve mescid-i şerifin Sultan Ahmet Han Vakfın'a bağlı kurumlar olduğu bilgisi çıkartılabilir.

yerine getirmemekteydi. Bundan dolayı kaledeki ulema, imamlar, hatipler, zâbitanlar ve ocak ağaları toplanıp şer'î meclise giderek Ahmet Paşa ile ilgili maruzatlarını beyan etmişlerdi³³⁹.

Büyük Cami ve mescit çalışanlarının ücretlerinin karşılanıp karşılanmadığı hakkında şimdilik bir kayıt yoktur. Fakat caminin imamlık vazifesine dair kayıtlar vardır. Bu kayıtlardaki bilgi şöyledir.

Fethiye Cami-i şerifinin imamlık görevini Abdullah'ın oğlu İbrahim icra etmekteydi. İbrahim günlük 20 akçe almaktaydı. Görevli maaşını Mora muhassıllığı malından almaktaydı. İbrahim'in Fethiye Camisi'ndeki imamlık beratı bir şekilde yanıp zayi olmuştu³⁴⁰. Bundan dolayı İbrahim yanmış olan beratının yenilenmesi için ricada bulunmuştu. Bu ricasını cami mütevellisi İbrahim arz etmişti. Arz neticesinde Reisülküttab Hacı Mehmet'in ilamıyla İbrahim'in imamlık beratı 18 Şubat 1763 tarihinde yenilenmişti. İmam İbrahim, aynı şartlar dahilinde Fethiye Camisi'nde imamlık görevine devam edecekti³⁴¹. Fakat bir kaç ay sonra İbrahim'in kendi rızasıyla camideki imamlık vazifesinden vazgeçtiği bilinmektedir. Boş kalan imamlık vazifesine ise İbrahim'in kardeşi Süleyman'ın getirilmesi için cami mütevellisi İbrahim yeniden arz etmiştir. Arz neticesinde 14 Mayıs 1763 tarihinde Fethiye Camii'nin imamlık görevine Süleyman getirildi. Kendisine imamlık beratı verilmiş olan Süleyman günlük 20 akçe alacaktı. Görevlinin ücreti, Mora muhassıllığından ödenecekti. Böylece İbrahim'in kendi rızasıyla imamlık beratını vermiş olduğu Süleyman zikredilen tarihten sonra imamlık vazifesine başlamıştı³⁴².

Fethiye Camisi'ndeki imamlık görevini Abdullah'ın oğlu Süleyman yürütmekteydi. Süleyman günlük 20 akçe almaktaydı. Görevli ücretini Koron ve Meton

³³⁹ BOA, C.EV., 641/32320, 7 Safer 1137/26 Ekim 1724.

³⁴⁰ Fethiye Cami imamı İbrahim'in imamlık beratının yandığına dair bir başka vesika daha mevcuttur. Bu vesikada İbrahim'in Fethiye Camisi'nde imamlık ile birlikte aynı zamanda hatiplik ve muallim-i sıbyanlık görevinin de bulunduğu belirtilmektedir. Görev beratlarının yandığını ve bu sebepten dolayı gereğinin yapılması arz edilmektedir. Bkz., BAO, AE.SMST.III., 106/8097, Evail-i Cemaziye'l-ahir 1172/30 Ocak-8 Şubat 1759.

³⁴¹ BOA, AE.SMST.III., 178/14034, 15 Şaban 1176/1 Mart 1763. Fethiye Camii'nin 1763 tarihine ait başka bir kaydı daha mevcuttur. Bu kayıтта Meton Kalesi'ndeki birkaç kale cami çalışanının bir yıllık toplam ücretleri akçe ve kuruş hesabı olarak verilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. BOA, D.BŞM.d., 3650, s. 3, 4 Muharrem 1177/15 Temmuz 1763. Mezkur çalışanlarının ücretlerine dair olan yıllık tarih ise 21 Safer 1177/31 Ağustos 1763.

³⁴² BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilhicce 1212/22 Mayıs 1798.

mukataaası malından almaktaydı³⁴³. Süleyman, yevmi 20 akçeden 1797 senesine ait bir yıllık maaşını almak için şer'i meclise başvurmuştu. Bunun sonucunda imam Süleyman Mora muhassılı olan Ağa'dan bir yıllık maaşının tamamını almıştı³⁴⁴. Bununla birlikte imam Süleyman hasta ve yaşlı olduğunu belirterek Fethiye Camisi'ndeki imamlık görevini kendi rızasıyla büyük oğlu Mehmet Emin'e bırakmak istemişti. Süleyman'ın bu isteğini cami mütevellisi olan Süleyman arz etmişti. Bu arz sonucunda 17 Ekim 1801 tarihinde Fethiye Camii imamlık vazife beratı Mehmet Emin'e verilmişti. Mehmet Emin verilmiş olan berata göre babasının yerine camide imamlık görevine başlamıştı. Mehmet Emin'in ücreti yevmi 20 akçeydi. Görevlinin maaşı adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenecekti³⁴⁵. Mehmet Emin imamlık vazifesinden 1820 yılına ait bir yıllık toplam ücreti olan 44 kuruş 10 parayı Meton mukataaası eminden almıştı³⁴⁶.

1763 yılından önce Fethiye Camisi'nin imamı İbrahim idi. İbrahim'in imamlık görevinde kaç yıl kaldığı şimdilik bilinmemektedir. İbrahim'den sonra 1763'te kardeşi Süleyman imamlık görevine getirilmişti. Süleyman otuz üç yıl caminin imamlık vazifesini yürüttükten sonra yerine oğlu Mehmet Emin getirilmişti. 1797 yılına ait Süleyman'ın ücretine dair bir kayıt vardır. Fakat bir başka kayda göre Ahmet adlı bir kişi Mora muhassılığı malından almak üzere günlük 20 akçe ile imamlık görevinde yer almaktaydı. İmam Ahmet de 1797 yılına ait bir yıllık ücretinin tamamını Mora muhassılı Ağa'dan almıştı³⁴⁷. Bu durum gösteriyor ki camide aynı yıllarda iki kişi imamlık vazifesini yürütmüştür.

Fethiye Camisi'nin imamlık dışında hatip vazifesi kaydı da vardı. Hatiplik vazifesine ilişkin kayda göre 1716'da Mora Ceziresi'nde yer alan Meton Kalesi dahilindeki Hünkâr³⁴⁸ Camisi'ne hatip tayini henüz yapılmaktaydı. Kalede sol kol süvari neferi olan Abdullah adlı kişi caminin hatiplik vazifesi için uygun görülmüştü. Abdullah'ın günlük 20 akçeyle hatiplik görevine getirilmesi için Mora Seraskeri Mustafa Paşa arz etmişti. Arz neticesinde bahsi geçen vazife Abdullah'a tevcih

³⁴³ BOA, C.MF., 5/232, 13 Şevval 1239/11 Haziran 1824.

³⁴⁴ BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilhicce 1212/22 Mayıs 1798.

³⁴⁵ BOA, C.MF., 5/232, 13 Şevval 1239/11 Haziran 1824.

³⁴⁶ BOA, C.MF., a.g.b., Evahir-i Muharremu'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

³⁴⁷ BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilhicce 1212/22 Mayıs 1798.

³⁴⁸ Hünkâr diye nitelendirilen mezbur caminin Sultan Ahmet Han Vakfı'na bağlı olan Fethiye Camisi olduğu düşünülmektedir.

edilmişti³⁴⁹. 1716 tarihi erken döneme ait bir tarih olması hasebiyle önemlidir. İlk olarak bu tarihte camiye hatip atanmıştır. Adı geçen Abdullah'ın, aynı zamanda imamlık yapmış olan İbrahim ve Süleyman'ın babası olma ihtimali vardır.

Bir diğer kayda göre de İbrahim adlı bir kişi Fethiye Camisi'nde hatiplik vazifesini icra etmekteydi. İbrahim hatiplik görevinden günlük 20 akçe almaktaydı. Hatibin ücreti Mora muhassıllığı malından karşılanmaktaydı. İbrahim kendi rızasıyla elindeki hatiplik beratını oğlu Abdullah'a devretmek istedi. Onun bu isteğini vakfın mütevellisi İbrahim arz eyledi. Hatt-ı hümayun üzere 9 Eylül 1763 tarihinde caminin hatiplik beratı Abdullah'a verildi. Abdullah bu tarihten sonra cami-i şerifde günlük 20 akçe ile hatiplik vazifesine başlamıştı. Abdullah'ın ücreti Mora muhassıllığından ödenmekteydi³⁵⁰. Abdullah hatiplik görevine başladıktan sonra 1764 yılına ait toplam bir yıllık ücreti olan 45 kuruşun tamamını Mora muhassılı ve muhafızı Seyid Ahmet Paşa'dan almıştı.³⁵¹ İbrahim 1763 yılı öncesinde caminin imamlık görevini de yürütmekteydi. Zikredilen tarihte imamlık vazifesini kardeşi Süleyman'a bırakmıştı. Bu kayıttta da anılan tarihte hatiplik vazifesini oğlu Abdullah'a bırakmıştır. Bu kayıtlara göre İbrahim, 1763 yılı öncesinde caminin hem imamlık hem de hatiplik vazifelerini yerine getirmiştir.

Hatipliğe dair bir başka kayıttta da Fethiye Cami'sinin hatiplik görevini İbrahim'in oğlu Mehmet Emin'in yürüttüğü görülmektedir. Mehmet Emin'in maaşı 20 akçeydi. Hatip maaşını Mora Ceziresi muhassıllığı malından almaktaydı. Fakat Mehmet Emin'in ölmesiyle caminin hatiplik ciheti boş kaldı. Fethiye Camisi'nin hatiplik görevine Abdullah'ın oğlu Süleyman uygun görülmüştü. Bu durumu cami vakfının mütevellisi İbrahim arz etmişti. Neticede 31 Mayıs 1794 tarihinde verilen hatt-ı hümayunla hatiplik beratı Süleyman'a verildi. Süleyman yevmi 20 akçeyi Mora muhassıllığı malından almak kaydıyla hatiplik görevini üstlendi³⁵². Mehmet Emin'in

³⁴⁹ BOA, İE.EV., 71/7661, 19 Muharrem 1128/14 Ocak 1716.

³⁵⁰ BOA, C.EV., 35/1738.

³⁵¹ BOA, a.g.b., Tarih: Evail-i Zilkade 1178/22 Nisan-1 Mayıs 1765.

³⁵² BOA, AE.SSLM.III., 366/20904, 20 Rebiü'l-evvel 1212/12 Eylül 1797. Aynı vesikada Fethiye Camii hademeleri (çalışanlarının) ücretlerinin adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmesi konusu arz edilmekteydi. Tarih: 19 Rebiü'l-ahir 1212/11 Ekim 1797. Abdullah'ın oğlu Süleyman aynı camide hem imamlık bkz. BOA, C.MF., 5/232; hem hatiplik hem de müezzinlik görevlerini yürütmekteydi. Bkz. BOA, AE.SMST.III., 106/8097, Evail Camaziye'l-ahir 1172/30 Ocak-8 Şubat 1759.

vefatı ve yerine gelecek olan Süleyman'ın hatip olması için daha önce 27 Eylül 1793 yılında bir arzuhal sunulmuştu. Ancak bir yıl sonra verilen hatt-ı hümayunla Süleyman'a hatiplik görevi verilmişti³⁵³. Süleyman, hatiplik görevine başladıktan sonra 1797 yılına ait bir yıllık ücretinin tamamını Mora muhassılı Ağa'dan almıştı³⁵⁴.

Fethiye Camisi'nin hatiplik vazifesini yürüten Süleyman 1801 yılında hasta ve yaşlı olduğunu belirterek camideki hatiplik görevini kendi rızasıyla büyük oğlu olan Mehmet Emin'e devretmek istemişti. Mehmet Emin'in, vazifeye alınması için durum arz edilmişti³⁵⁵. Arz neticesinde 26 Ekim 1801 tarihinde verilen hatt-ı hümayun ile Mehmet Emin camideki hatiplik görevine kabul edilmişti. Mehmet Emin, hatiplik görevinden yevmi 20 akçe almaktaydı. Hatip'in ücreti Koron ve Meton şehirlerinin hayvan vergilerinden ödenecekti³⁵⁶. Mehmet Emin'in 1820 yılına ait bir yıllık ücretinin tamamı kendisine verilmişti³⁵⁷. Yine Mehmet Emin 1822 yılına ait bir yıllık toplam ücreti olan 44 kuruş 10 paranın tamamını Koron ve Meton mukataaası eminden almıştı³⁵⁸.

Yukarıdaki kayıtlara göre Fethiye Camisi'nin imamlık ve hatiplik görevlerini aynı aileden olan kişiler yürütmüşlerdir. İmamlık ve hatiplik vazifeleri de birlikte yürütülmüştür. Kayıtlara göre Abdullah adlı kişi dışında İbrahim, İbrahim'in kardeşi Süleyman ve Süleyman'ın oğlu Mehmet Emin camide hem imamlık hem de hatiplik görevlerinde yer almışlardır. İbrahim'in oğlu Mehmet Emin ve Süleyman adlı kişiler de

---

Süleyman'ın müezzinlik görevinden bahseden vesikada müezzinin vazife beratının yanıp zayı olması sebebiyle beratın yenilenmesi arz edilmişti.

³⁵³ BOA, HAT., 1455/20, 20 Safer 1208/27 Eylül 1793. Bu konu şu künyeli belgede de geçmektedir. BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilhicce 1212/22 Mayıs 1798.

³⁵⁴ BOA, C.ML., a.g.b.

³⁵⁵ BOA, HAT., 1482/4, Evail-i Cemaziye'l-evvel 1216/9 Eylül-18 Eylül 1801. Aynı camide imamlık görevini de yürütmekte olan Süleyman yine hasta ve yaşlı olduğunu belirterek camideki imamlık görevini büyük oğlu Mehmet Emin'e devredilmesini istemişti. Bunun neticesinde 17 Ekim 1801 tarihinde Mehmet Emin caminin imamlık görevini de üstlenmişti. Bkz. BOA, C.MF., 5/232, 13 Şevval 1239/11 Haziran 1824.

³⁵⁶ BOA, C.MF., Dosya No: a.g.b. Aynı belgede Mehmet Emin'e hatiplik görevinin 18 Cemazye'l-ahir 1212/8 Aralık 1797 tarihinde verildiği belirtilmektedir.

³⁵⁷ BOA, C.MF., a.g.b., Evahir-i Muharremü'l-haram 1237/18 Ekim-27Ekim 1821.

³⁵⁸ BOA, C.MF., a.g.b., Evahir-i Muharremü'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823. Mehmet Emin, daha önce yine babası Süleyman'ın hasta ve yaşlı olması sebebiyle aynı camideki imamlık görevini kendisine tevcih etmesini istemişti. Arz neticesinde Mehmet Emin'e imamlık görevi tayin edilmişti. Ayrıca Mehmet Emin şer'i mecliste 1820 yılına ait bir yıllık imametlik maaşı da 44 kuruş 10 pareydi. Bkz. BOA, a.g.b. Mehmet Emin de babası gibi aynı camide hem imamlık hem de hatiplik görevlerini icra etmişti.

caminin hatiplik görevinde bulunmuşlardır. Caminin imamlık ve hatiplik dışında müezzinlik vazifesi de bulunmaktaydı.

29 Ekim 1757 tarihinde cülus-ı hümayun üzere bütün beratlar yenilenmişti. Fethiye Camisi'nde Abdullatif adlı kişi müezzinlik görevini icra etmekteydi. Abdullatif günlük 14 akçe almaktaydı. Görevli ücretini Mora muhassıllığı malından almaktaydı. Abdullatif vazifesini sürdürmekteyken vefat edince müezzinlik ciheti boş kalmıştı. Boş kalan vazifeye yeni birinin getirilmesi için cami vakfının mütevellisi İbrahim durumu arz etmişti. Bununla birlikte 1 Ekim 1750 tarihinde merhum Sultan Mahmut Han zamanında verilmiş olan berat-ı şerif 27 Mayıs 1755 tarihinde Sultan Osman Han devrinde yenilenmişti. Yenilenen bu beratın tekrar yenilenmesi için cami görevlisi ricada bulunmuştu. Neticede atik berat 30 Haziran 1759 yılında yenilenmişti. Yenilenen berat vakıf mütevellisinin daha önceki arzı üzerine Mahmut'un oğlu Mehmet'e verilmişti. Bunun üzerine Mehmet, yevmi 14 akçeyle camide müezzinlik vasifesine başlamıştı. Mehmet'in ücreti Mora muhassıllığı malından karşılanmıştı³⁵⁹.

Fethiye Camisi'ndeki müezzinlik vazifesini yürüten Mehmet³⁶⁰ görevini sürdürdüğü dönemde şer'i meclise başvurmuş 1765 yılına ait bir yıllık ücreti olan 31,5 kuruşun tamamını Mora muhafızı ve muhassılı Ahmet Paşa'dan aldığını beyan etmişti³⁶¹. Mehmet müezzinlik görevini yürütmekteyken vefat etmişti. Dolayısıyla caminin müezzinlik görevi de boş kalmıştı. Bu göreve Mehmet'in büyük oğlu Mahmut'un getirilmesi arz edilmişti³⁶². Arz neticesi şimdilik belli değildir.

Bir başka kayıta ise Mehmet'in oğlu Hasan'ın caminin müezzinlik görevini yürüttüğü yazılmaktadır. Hasan müezzinlik vazifesi için günlük 14 akçe almaktaydı. Hasan'ın ücreti Mora muhassıllığı malından verilmekteydi. Hasan kendi rızasıyla müezzinlik vazifesinden ayrılmıştı. Caminin müezzinlik görevine Abdullah'ın oğlu Osman'ın getirilmesi için cami vakfının mütevellisi İbrahim durumu arz etmişti. Arz gereği 17 Temmuz 1775 senesinde Osman'a berat-ı hümayun verilmişti. Osman bu tarihten itibaren yevmi 14 akçeyi Mora muhassıllığı malından almak kaydıyla Fethiye

³⁵⁹ BOA, C.AS., 420/17415, 4 Zilkade 1172/29 Haziran 1759.

³⁶⁰ BOA, AE.SMST.III., 200, 15693, 7 Rebiü'l-evvel 1181/3 Ağustos 1767.

³⁶¹ BOA, C.AS., 420/17415, Gurre-i Safer 1181/29 Haziran 1767.

³⁶² BOA, AE.SMST.III., 200/15693, 7 Rebiü'l-evvel 1181/3 Ağustos 1767.

Camisi'nin müezzinlik vazifesine başlamıştı³⁶³. Görevini yerine getirmekte olan Osman, 1798 yılına ait toplam bir yıllık ücretinin tamamını Mora muhassılı olan Ağa'dan almıştı³⁶⁴.

Bir başka belgeye göre Fethiye Camisi'nin müezzini Abdullah'ın oğlu Süleyman³⁶⁵ idi. Süleyman, günlük 14 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti Mora muhassıllığı malından verilmekteydi. Süleyman, müezzinlik vazifesini bırakmıştı. Bu yüzden caminin müezzinlik hizmeti boş kalmıştı. Müezzinlik görevine Süleyman'ın oğlu Nuh'un getirilmesi uygun görülmüştü. Bu durumu cami vakfının mütevellisi İbrahim arz etmişti. Neticede 14 Kasım 1796 tarihinde bu görev Nuh adlı kişiye verilmişti. Aynı zamanda zikredilen muhassıllığın irsaliye kayıtları yeniden düzenlenmişti. 1798 tarihinde uygulanan bu düzenlemeden sonra cami görevlilerinin ücretleri adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmeye başlanmıştı. Bu yüzden cami çalışanlarının beratlarını değiştirmeleri için İstanbul'a göndermeleri emredilmişti. Ayrıca müezzin Nuh da dersiam beratının değiştirilmesini rica etmişti. Bununla birlikte caminin müezzinlik vazifesinin kendisinde olduğuna dair yazının da olduğunu belirtmiş olan Nuh, müezzinlik beratının yeniden değiştirilmesini istemişti. Bunun üzerine müezzinin beratı 9 Kasım 1797 tarihinde yenilenmişti. Elindeki yeni berata göre Süleyman oğlu Nuh, günlük 14 akçe alacaktı. Nuh'un ücreti, Koron ve Meton adet-i ağnam mukataaası malından ödenecekti³⁶⁶.

Nuh, müezzinlik vazifesine başladığı 1796 yılına ait toplam maaşının tamamını Mora kaymakamından aldığını beyan etmişti³⁶⁷. Müezzin, bir yıl sonra yani 1797 senesine ait ücretinin tamamını Ağa'dan almıştı³⁶⁸. Yine Nuh, 1821 yılına ait bir yıllık toplam ücreti olan 30 kuruş 39 paranın tamamını mukataaa emininden temin etmişti³⁶⁹.

³⁶³ BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilhicce 1212/22 Mayıs 1798.

³⁶⁴ BOA, C.ML., a.g.b.

³⁶⁵ Abdullah'ın oğlu Süleyman, bu belgede yazıldığı üzere Fethiye Camisi'nin müezzinlik görevini yürütmekteydi. Süleyman Fethiye Camisi'nin aynı zamanda imamlık ve hatiplik görevlerini de yapmıştır. Buna dair bilgiler Fethiye Camisin'in ilgili başlıkları altında işlenmiştir.

³⁶⁶ BOA, C.MF., 5/232, 19 Şevval 1239/17 Haziran 1824. Bu konu başka bir vesikada da geçmektedir. Bkz. BOA, C.EV., 130/6486, 4 Rebiü'l-evvel 1212/27 Ağustos 1797.

³⁶⁷ BOA, C.EV., 130/6486, 29 Zilhicce 1211/25 Haziran 1797.

³⁶⁸ BOA, C.ML., 21/955, 26 Rebiü'l-ahir 1212/18 Ekim 1797.

³⁶⁹ BOA, C.MF., 5/232, Evahir-i Muharrem 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

Nuh'un ücretine dair bu kayda göre Fethiye Camisi 1821 yılına kadar ibadete açık durumdaydı.

Yukarıdaki kayda göre Abdullah'ın oğlu Süleyman Fethiye Camisi'nde imamlık, hatiplik ve müezzinlik görevlerinde bulunmuştur. Nuh adlı kişi de aynı camide müezzinlik ve dersiamlık vazifelerini birlikte yürütmüştür. Bu bilgiye göre Fethiye Camisi medrese görevi de görmekteydi. Fethiye Camisi sadece namaz kılınan bir yer değil aynı zamanda ders verilen bir eğitim kurumu görevini üstlenmiştir.

Bir kayda göre de Abdusseyid'in oğlu Osman adlı bir kişi Fethiye Camisi'nde müezzinlik görevini yürütmekteydi. Osman, günlük 14 akçe almaktaydı. Müezzinin maaşı Mora Ceziresi muhassıllığı malından ödenmekteydi. Osman, müezzinlik görevini icra ettiği sırada vefat edince boş kalan vazifeye Musa'nın oğlu Mehmet'in getirilmesi için cami mütevellisi Süleyman tarafından durum arz edilmişti. Fakat adı geçen muhassıllığın irsaliye beratları ve muhassıllık kaydı silinmişti. Bu yüzden 1798 senesi itibariyle cami çalışanlarının maaşları adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından verilmesine dair bir düzenleme yapılması istenmişti. Ayrıca görevlilerin ellerinde bulundurdukları beratları der aliyeye göndermeleri için 15 Temmuz 1798 tarihinde emr-i şerif verilmişti. Bununla birlikte Mehmet'in ücreti adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmek kaydıyla müezzinlik görevine getirilme isteği kabul edilmişti³⁷⁰.

Cami müezzini Mehmet uzun yıllar caminin müezzinlik görevini yerine getirmişti. Fakat Mehmet görevini sürdürdüğü dönemde vefat etmişti. Mehmet'in yerine Şeyh Süleyman'ın oğlu Ali'nin getirilmesi için cami mütevellisi Süleyman durumu arz etmişti. Neticede 4 Aralık 1815 senesinde verilen beratla Ali adlı kişi müezzinlik görevine kabul edilmişti. Ali, yevmi 14 akçeyi Koron ve Meton adet-i ağnam mukataaası malından almak kaydıyla müezzinlik görevine mutasarrıf olmuştu³⁷¹. Ali, 1823 yılına ait toplam ücreti olan 30 kuruş 39 paranın tamamını almıştı³⁷². Bu kayıt gösteriyor ki cami zikredilen yıla kadar ibadete açık vaziyetteydi.

³⁷⁰ BOA, C.EV., 536/27057, 8 Cemaziye'l-evvel 1212/29 Ekim 1797.

³⁷¹ BOA, C.MF., 5, 232, 11 Şevval 1239/9 Haziran 1824.

³⁷² BOA, C.MF., a.g.b., Evahir-i Muharrem 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

Yukarıda verilen bilgilere göre Fethiye Camisi'nde, Abdullatif, Mehmet, Mahmut, Hasan, Osman, Süleyman, Nuh, Osman, Mehmet ve Ali adlı kişiler müezzinlik görevlerini yürütmüşlerdir. Müezzinlik görevine dair 1823 yılı bu zamana kadar caminin ibadete açık olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Caminin imamlık, hatiplik ve müezzinlik haricinde kayyumluk vazifesi de vardı.

Fethiye Camisi'nin kayyumluk görevini Hasan'ın oğlu Mustafa yürütmekteydi. Mustafa günlük 14 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Mora muhassıllığı malından ödenmekteydi. Mustafa kendi rızasıyla elinde bulundurmuş olduğu kayyumluk beratını Mustafa'nın oğlu Şaban'a feragat etmişti. Kayyumluk vazifesine Şaban'ın gelmesi için cami mütevellisi İbrahim arz etmişti. Arz sonucunda 1 Nisan 1786 tarihinde verilen hattı hümayun ile caminin kayyumluk vazife beratı Şaban'a verilmişti. Şaban 14 akçeyi Mora muhassıllığı malından almak kaydıyla kayyumluk görevine başlamıştı³⁷³. Kayyum Şaban, şer'i meclise başvurarak 1798 tarihine ait bir yıllık toplam maaşının tamamını Mora muhassılı Ağa'dan aldığını beyan etmişti³⁷⁴.

Kayyum olan Şaban'ın ücreti daha sonra adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından karşılanmıştı. Şaban çocuğu olmadan vefat edince kayyumluk görevi boş kalmıştı. Bu göreve Şeyh Süleyman'ın oğlu Molla Mahmut'un getirilmesi için cami vakfının mütevellisi İbrahim arz etmişti. 2 Temmuz 1819 tarihinde verilen berat-ı hümayun ile Molla Mahmut caminin kayyumluk görevine getirilmişti. Mahmut, günlük 14 akçe alacaktı. Mahmut'un maaşı adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenecekti.³⁷⁵ Mahmut adlı kayyum görevine başlamıştı. Mahmut'un 1820 yılına ait toplam bir yıllık ücreti olan 30 kuruş 39 paranın tamamı kendisine verilmişti. Mahmut yine 1822 yılına ait bir yıllık ücreti olan 30 kuruş 39 paranın tamamını da zikredilen mukataaadan almıştı³⁷⁶.

Kayyumlukla ilgili kayıtlara göre Fethiye Camisi'nde, Mustafa, Şaban ve Mahmut adlı kişiler kayyumluk vazifesini yürütmüşlerdir. Şeyh Süleyman'ın oğlu olan Mahmut camide kayyumluk görevinde bulunurken kardeşi Ali de caminin müezzinlik

³⁷³ BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilhicce 1212/22 Mayıs 1798.

³⁷⁴ BOA, a.g.b.

³⁷⁵ BOA, C.MF., 5/232, 12 Şevval 1239/10 Haziran 1824.

³⁷⁶ BOA, C.MF., a.g.b., Evahir-i Muharremü'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

vazifesinde yer almaktaydı. Caminin devirhanlık vazifesine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Bu kayıtlar şunlardır.

Fethiye Camisi'nin devirhanlık vazifesini Hüseyin adlı kişi yürütmekteydi. Hüseyin günlük 10 akçe almaktaydı. Devirhan'ın maaşı Mora muhassıllığı malından ödenmekteydi. Hüseyin bu görevini yürütmekteyken vefat edince Fethiye Camisi'nin devirhanlık ciheti boş kalmıştı. Boş kalan bu göreve Mehmet'in oğlu Mustafa'nın getirilmesi için cami mütevellisi Süleyman arzda bulunmuştu. Mustafa, 23 Mayıs 1794 tarihinde devirhanlık vazifesine getirilmişti³⁷⁷. Mustafa, 1798 yılına ait bir yıllık toplam ücretinin tamamını Mora muhassıllığından aldığı bilinmektedir³⁷⁸. Mora muhassıllığına bağlı beratların tümünün muhassıllık kayıtları silinmiş olduğundan dolayı Mustafa devirhanlık beratının beratlarının yenilenmesi ve ücretini adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmesi için ricada bulunmuştu. Bunun üzerine 15 Eylül 1797 tarihinde Mustafa'nın devirhanlık beratı yenilenmişti. Böylece Mustafa, Fethiye Camisi'nde devirhanlık hizmetine devam edecekti. Mustafa, yevmi 10 akçe alacaktı. Görevlinin maaşı Mora muhassıllığı malından değil zikredilen tarihten itibaren adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenecekti³⁷⁹.

10 akçe ile Fethiye Camii şerifinde devirhanlık vazifesini yürütmekte olan Mustafa, şer'i meclise başvurmuştu. Mustafa mecliste, 1821 yılına ait toplam bir yıllık ücreti olan 22 kuruş 5 paranın tamamını hala vazifesini yapmakta olan mukataaa emininden aldığını beyan etmişti³⁸⁰. Devirhan Mustafa 1823 yılına ait toplam bir yıllık ücreti olan 22 kuruş 5 paranın tamamını mukataaa emininden almıştı³⁸¹. Caminin devirhanlık vazifesini yerine getiren Hüseyin ve Mustafa adlı iki kişi tespit edilmiştir.

Caminin kayyumluk vazifesinin yanı sıra vaiz, dersiam ve nâsih vazifeleri de vardı. Fethiye Camisi'nin vaizlik ve dersiamlık vazifelerini Mehmet adlı kişi yürütmekteydi. Mehmet yevmi 56 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti Anavarin mukataaası malından karşılanmaktaydı. Mehmet Efendi ölünce yürütmekte olduğu vazifelere oğlu Mustafa uygun görülmüştü. Bu sebeple cami mütevellisi Süleyman

³⁷⁷ BOA, C.ML., 21/955, 16 Zilhicce 1212/1 Haziran 1798.

³⁷⁸ BOA, C.ML., a.g.b., Evahir-i Muharremü'l-haram 1239/29 Ekim-7 Kasım 1820.

³⁷⁹ BOA, C.MF., 5/232, 11 Şevval 1239/9 Haziran 1824.

³⁸⁰ BOA, C.MF., a.g.b., Evahir-i Muharremü'l-haram 1239/29 Ekim-7 Kasım 1820.

³⁸¹ BOA, a.g.b.

vaizlik ve dersiamlık cihetlerine Mustafa'nın getirilmesi için arzda bulunmuştu. 24 Ocak 1796 tarihinde verilen beratla Mustafa anılan vazifelere getirilmişti³⁸².

Mustafa görevlerini sürdürmekte olduğu dönemde vefat etmişti. Bu sebeple caminin vaizlik ciheti muattal kalmıştı. Mustafa'nın büyük oğlu Mehmet'in vaizlik görevine getirilmesi için cami mütevellisi İbrahim arzda bulunmuştu. Arz neticesinde Mehmet babasının yerine vaizlik görevine kabul edilmişti. Mehmet görevi karşılığında günlük 10 akçe alacaktı. Görevlinin ücreti Mora muhassıllığı malından ödenecekti³⁸³. Mehmet vazifesine başladıktan sonra şeri meclise başvurmuştu. Mehmet burada 1798 yılına ait bir yıllık ücretinin tamamını almış olduğunu beyan etmişti³⁸⁴.

Bir başka kayda göre Fethiye Camii şerifindeki vaizlik ve dersiamlık vazifelerini Mustafa'nın oğlu Ahmet icra etmekteydi. Ahmet, günlük 56 akçe almaktaydı. Ahmet'in maaşı, Anavarin Mukataaası malından ödenmekteydi. Ahmet, kendi rızasıyla elinde bulundurmuş olduğu vazife beratlarını Abdullah'ın oğlu Süleyman'a vermek istemişti. Bunun üzerine cami mütevellisi Süleyman caminin vaizlik ve dersiamlık vazifelerinin Süleyman'a verilmesi için arzda bulunmuştu. Şeyhülislam Ömer Efendi'nin uygun görmesi ve padişahın inayeti üzerine zikredilen vazifeler Süleyman'a tevcih edilmişti. 23 Şubat 1801 tarihinde verilmiş olan beratla birlikte Süleyman Fethiye Camisi'ndeki görevlerine başlayacaktı. Anavarin mukataaası malından almak kaydıyla günlük 56 akçe alacaktı³⁸⁵. Süleyman'ın 1822 yılına ait bir yıllık ücretinin tamamı olan 124 kuruşu mukataaa eminden aldığı bilinmektedir³⁸⁶.

Bir diğer kayda göre ise İbrahim adlı bir kişi Fethiye Camisi'nde vaizlik ve nâsihlik hizmetlerini yürütmekteydi. İbrahim vazifesine karşılık yevmi 10 akçe almaktaydı. Vazifelinin ücreti, adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmekteydi. İbrahim kendi rızasıyla elindeki beratından vazgeçmişti. Caminin

³⁸² BOA, AE.SSLM.III., 243/14166, Gurre-i Muharrem 1215/25 Mayıs 1800. Mustafa'ya verilmiş olan berat bilinmeyen bir sebeple zayi' olduğundan dolayı beratın yenilenmesi için ferman emri istenmişti. Konu aynı belgede geçmektedir.

³⁸³ BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilhicce 1212/22 Mayıs 1798.

³⁸⁴ BOA, a.g.b.

³⁸⁵ BOA, C.MF., 5/232, 17 Şevval 1239/15 Haziran 1824. Aynı konu başka bir belgede de geçmektedir. Bkz., BOA, C.MF., 61/3007, 4 Recep 1215/21 Kasım 1800.

³⁸⁶ BOA, C.MF., 5/232, Evahir-i Muharremü'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

mütevellisi Süleyman vaizlik ve nâsihlik görevlerine Abdullah'ın oğlu Süleyman'ın³⁸⁷ getirilmesi için arzda bulunmuştu. Şeyhülislam Mevlana Ömer'in işareti ve padişahın inayetiyle 17 Ekim 1801 tarihinde verilmiş olan berat-ı hümayunla Süleyman'a vaizlik ve nâsihlik hizmetleri verilmişti. Böylece Süleyman adlı kişi adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından almak üzere günlük 10 akçeyle mezkur camideki vazifelerine başlamıştı³⁸⁸. Süleyman zaten vaizlik vazifesini yürütmekteydi. İbrahim'in yerine nâsihlik görevine atanmıştır. Süleyman'ın, 1822³⁸⁹ ve 1823 yılına ait bir yıllık ücreti olan 22 kuruş 5 paranın tamamını mukataaa eminden aldığı bilinmektedir³⁹⁰. Süleyman aynı camide vaizlik, dersiamlık ve nâsihlik görevlerini yürütmüştür.

Yukarıdaki kayıtlara göre caminin dersaim ve vaizlik görevlerini, Mehmet, Mustafa, Ahmet Süleyman; vaizlik görevini Mehmet; vaiz ve nâsih görevlerini de İbrahim ve Süleyman adlı kişiler yürütmüştür. Fethiye camisinin müezzinlik görevini yürüten Nuh adlı kişi aynı zamanda caminin dersiamlık vazifesinde de bulunuyordu.

Fethiye Camisi'nde anılan vazifeler dışında muallim-i sıbyanlık vazifesi de vardır. Fethiye Camisi'nin muallim-i sıbyanlık vazifesini Molla İbrahim yürütmekteydi. Molla İbrahim günlük 10 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı, Mora Ceziresi muhassıllığı malından ödenmekteydi. Molla İbrahim'in ölümünden dolayı yürütmüş olduğu vazife muattal kalmıştı. Bu sebeple cami mütevellisi Süleyman muallim-i sıbyanlık vazifesine Abdullah'ın oğlu Süleyman'ın getirilmesi için arzda bulunmuştu. Arz neticesinde verilen emr-i şerifle 23 Mayıs 1794 tarihinde caminin muallim-i sıbyanlık vazife beratı Süleyman'a verilmişti. Böylece Süleyman Mora muhassıllığı malından almak kaydıyla günlük 10 akçe ile caminin bahsi geçen vazifesine mutasarrıf olmuştu³⁹¹. Bununla birlikte Süleyman, 1798 yılına ait bir yıllık toplam ücretinin tamamını Mora muhassıllığı malından aldığını açıklamıştı³⁹².

³⁸⁷ Şeyh Süleyman'ın vazilik vazifesi için ayrıca bkz., BOA, AE.SMHD.II., 102/8643, 15 Muharrem 1225/20 Şubat 1810. Aynı konu için bkz. BOA, AE.SMHD.II., 79/06165, 15 Muharrem 1225. Bu arada Fethiye cami ismi BOA, AE.SMHD.II., 102/8643 nolu kayıтта Maltepe Camii olarak verilmiştir. Halbuki caminin ismi Fethiye Camisi'dir.

³⁸⁸ BOA, C.MF., 5/232, 15 Şevval 1239/13 Haziran 1824.

³⁸⁹ BOA, C.MF., a.g.b., Evahir-i Muharremü'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

³⁹⁰ BOA, a.g.b.

³⁹¹ BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilhicce 1212/22 Mayıs 1798.

³⁹² BOA, C.ML., a.g.b.

Süleyman'ın muallim-i sıbyanlık beratı bir kaza sonucu yanmış ve zayi olmuştu. Bu sebeple Süleyman'ın vazife beratının yenilenmesi için rica edilmişti³⁹³. Bu durumu cami mütevellisi Süleyman arz etmişti. Arz neticesinde Süleyman'ın camide muallim-i sıbyan olup olmadığı tetkik edilmişti. Tetkik sonucu Süleyman'ın camide daha önce muallim-i sıbyanlık vazifesini yürütmüş olduğu tespit edilmişti. Fakat Mora muhassıllığına bağlı beratların kayıtları silinmiş olduğu için artık Fethiye Camisi çalışanları ücretlerini Mora muhassıllığı malından alamayacaklardı. Bu yüzden Süleyman'ın 22 Eylül 1797 tarihinde hem muallim-i sıbyanlık beratı yenilenmiş, hem de diğer cami çalışanları gibi Süleyman da artık ücretini Mora muhassıllığı malından değil adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından almaya başlamıştı³⁹⁴. Süleyman, 1821 yılına ait toplam bir yıllık alacağı olan 22 kuruş 5 paranın tamamını mukataaa emininden aldığını beyan etmişti³⁹⁵.

İbrahim ve Süleymanla ilgili başka bir kayda göre de Fethiye Camisi'nin muallim-i sıbyanlık vazifesini İbrahim yerine getirmekteydi. İbrahim caminin temizlik, hasır, şem' ve revgan giderleriyle de ilgilenmekteydi. İbrahim hem bu giderler hem de muallim-i sıbyanlık hizmeti için yıllık 1500 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti, adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından karşılanmaktaydı. İbrahim'in fevtinden dolayı muallim-i sıbyanlık vazifesine Süleyman adlı kişinin getirilmesi için cami mütevellisi Süleyman arz etmişti. Rikab-ı hümayun defterdarı Seyid Feyzullah'ın telhisi sonucu verilen ruus-ı hümayunla 8 Şubat 1802 tarihinde Süleyman'a berat-ı hümayun verilmişti. Bu berata göre Süleyman muallim-i sıbyanlık vazifesini, caminin ferraş, hasır, şem' ve revgan bahası için senevi verilen 1500 akçeyi adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından almak kaydıyla bahsi geçen vazifeye mutasarrıf olacaktı³⁹⁶.

Süleyman, adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından senevi 1500 akçe almak üzere ve ayrıca cami-i şerifin hasır, şem' ve revgan bahalarına da mutasarrıf olarak camideki hizmetine başlamıştı. Süleyman, vazifesine başladığı ilk yıl olan 1802 tarihine ait toplam bir yıllık alacağı ile ilgili bilgi vermek için şer'i meclise başvurmuştu. Süleyman burada 12 kuruş 20 para olan bir yıllık alacağının hepsini

³⁹³ BOA, C.MF., 171/ 8540, Evail-i Rebiü'l-evvel 1212/24 Ağustos-2 Eylül 1797.

³⁹⁴ BOA, C.MF., 5/232, 13 Şevval 1239/11 Haziran 1824.

³⁹⁵ BOA, a.g.b., Evahir Muharremü'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

³⁹⁶ BOA, a.g.b., 14 Şevval 1239/12 Haziran 1824.

mezkur mukataaa eminden aldığı açıklamıştı³⁹⁷. Süleyman daha sonra 1823 yılına ait bir yıllık alacağı olan 12 kuruş 20 paranın tamamını mukataaa eminden aldığı mecliste dile getirmişti³⁹⁸. Bu iki kayda göre Süleyman 1802 yılında atanmıştır. Süleyman adı geçen yılda atanmamıştır. Çünkü Süleyman 1794 'te caminin muallim-i sıbyanlık görevine getirilmiştir. Anılan tarihte Süleyman, muallim-ı sıbyanlık göreviyle birlikte caminin hasır, şem' ve revgan giderleriyle de ilgilenmiştir. Bu giderler için yıllık belli bir ücret kendisine tahsis edilmiştir. Fethiye Camisi'nde İbrahim ve Süleyman adlı kişiler muallim-i sıbyanlık görevlerini yürütmüşlerdir.

3.6.3.2.2. Fethiye Cami Giderleri ve Cami Görevlilerinin Maaşları

Mora Ceziresi'nde vaki Meton Nahiyesi'nde adalar arasında yer alan Dalyan bölgesi 1765 yılında Abdullah'ın oğlu Ali'nin tasarrufunda idi. Ali bu bölgenin tasarrufunu, Meton Kalesi'ndeki Sultan Ahmet Han Vakfı olan Fethiye Camisi'nin kandilleri için senevî 50 vukiyye (okka) revgan-ı zeyti (zeytinyağı) karşılamak şartıyla elinde bulundurmaktaydı. Fakat Ali adlı kişi bu şartı ihlal etmişti. Birkaç sene boyunca caminin revgan-ı zeyt giderlerini karşılamadan vefat etmişti. Bunun üzerine dalyan muattal kaldığı için vakfa da zarar verilmişti. Bu sebeple bu durumun uzamaması için dalyanın mutasarrıfına caminin senevî 50 vukiyye revgan-ı zeytini karşılamak şartıyla Mehmet Emin adlı bir kişiye verilmesi için cami mütevellisi arzda bulunmuştu³⁹⁹. Buna göre yapılan araştırmaya göre dalyanın daha önce Yorgi adlı zımminin tasarrufunda olduğu ve Fethiye Camii'nin yıllık 50 vukiyye revgan-ı zeyt bahasını gidermek şartıyla Mora mütesellimi ve Meton kadısının arzıyla 1765 tarihinde Ali adlı kişiye tevcih edildiği başmuhasebeden kontrol edilmişti. Ali'nin fevtiyle bu vazifenin İbrahim'in oğlu Mehmet Emin'e verilmesi için cami mütevellisi ve Meton naibi arz etmişti⁴⁰⁰. Aynı konu daha sonra da merkeze arz edilmişti⁴⁰¹.

Cami mütevellisi ve naibin arzı sonucu Mehmet Emin Dalyan bölgesinin tasarrufunu elde etmişti. Mehmet Emin altı yıl Dalyan'ın gelirlerini elinde

³⁹⁷ BOA, C.MF., 5/232, Evahir-i Muharremü'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

³⁹⁸ BOA, a.g.b., Evahir-i Muharremü'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

³⁹⁹ BOA, C.ML., 516/21060, Evasıt Ramazanü'l-mübarek 1191-21 Şevval 1191/13 Ekim-22 Ekim 1777-22 Kasım 1777.

⁴⁰⁰ BOA, a.g.b., 29 Ramazan 1191/31 Ekim 1777.

⁴⁰¹ BOA, a.g.b., Evasıt-ı Zilkadetü'ş-şerif 1191/11 Aralık-20 Aralık 1777. Aynı konu hakkında bkz. BOA, C.BLD., 20/966, Tarih: 19 Zilkade 1210/26 Mayıs 1796.

bulundurmuştu. Fakat Mehmet Emin vefat etmişti ve vefat ederken çocuğu yoktu. Bu sebeple vakfin mütevellisi, Mehmet Emin'in yerine İbrahim'in oğlu Abdullah'ın getirilmesi için berat arzında bulunmuştu. Abdullah'ın zikredilen yerin gelirlerini elinde tutması için Fethiye Camisi'nin senelik 50 vukiyye revgan-ı zeytini karşılaması gerekmektedir⁴⁰².

Yukarıdaki kayıtlarda Fethiye Camisi'nin Sultan Ahmet Han Camisi olduğu ve bu cami için Sultan Ahmet'in vakıf kurmuş olduğu bilgisi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte padişahın bir mülkünü inşa ettirmiş olduğu bir caminin giderleri karşılamak için herhangi bir kimseye kiraladığı da ortaya çıkan başka bir malumattır.

Bir kayda göre Fethiye Camisi'nin hasır, şem' ve revgan giderleri için Mora muhassıllığı malından 1500 akçe tayin edilmişti. Zikredilen meblağın alınması için mütevelliler 27 Mayıs 1755 tarihinde Hüdavendigâr-ı sabık zamanında verilmiş olan eski beratın yenilenmesi için arzda bulunmuşlardı. Bunun üzerine 17 Aralık 1757 tarihinde istenilen berat verilmişti. Verilen beratla göre belirlenmiş olan meblağın her sene alınması ve caminin hasır, şem' ve revgan giderlerine harcanması emredilmişti⁴⁰³. Bu emirden sonra caminin harcamaları için senevî 1500 akçe 1798 yılı hesabına Mora muhassıllığı malından tamamen alınmış ve defter olunmuştu⁴⁰⁴.

Caminin giderleri ve cami çalışanlarının ücretlerine dair bilgi veren kayda göre Sultan Ahmet Han'ın Fethiye Cami-i şerifi ile mescid-i şerifinin mütevellisi, imam, hatip, meşihat ve hüddamlarının ücretleri; cami için gereken revgan-ı zeyt, şem' ve hasır giderleri Mora muhassıllığı malından karşılanmaktaydı. Mescid-i sani çalışanlarının ücretleri de Mora Ceziresi'nin avarız malından ödenmekteydi. 1783 senesinin vazifeleri Mora Muhassıllığı İsmail Paşa tarafından sahiplerine verilmişti. 1 Nisan-10 Nisan 1784 tarihinde İsmail Paşa azledilip yerine Mehmet Paşa Mora muhassıllığına getirilmişti. Cami ve çalışanları bahsi geçen tarihten sonra ücretlerini ve cami-mescit giderlerini

⁴⁰² BOA, C.EV., 585/29507, Evail Rebiü'l-ahir 1196-6 Cemaziye'l-evvel 1196/16 Mart-25 Mart 1782-19 Nisan 1782. Bu arz daha sonra 15 Cemaziye'l-evvel 1196/28 Nisan 1782 tarihli kayıttan yeniden dile getirilmiştir.

⁴⁰³ BOA, C.ML., 21/955, 15 Zilhicce 1212/31 Mayıs 1798.

⁴⁰⁴ BOA, a.g.b.

Mora muhassıllığı malından karşılanmasını talep etmişlerdi⁴⁰⁵. 1798 yılında ücretlerini alamayan cami görevlileri zikredilen yıla ait ücretlerini almayı talep etmişlerdi. Talep neticesinde hesap yapılmıştı. Hesaba göre cami ve mescit çalışanlarının toplam 348,5 kuruş alacakları mevcuttu. Bu toplam paranın 18,5 kuruşu verilmişti. Geriye kalmış olan 330 kuruşun 1798 senesi gelirlerinden havale edilmesi için baş muhasebe kaydı istenmişti⁴⁰⁶.

Meton Kalesi'ndeki Fethiye Camisi hakkındaki ilk kayıt 1716; son kayıt ise 1824 tarihlidir. Cami hakkındaki ilk kaydın 1716 tarihine ait olması bu caminin 1715 yılındaki fetihten sonra yapılmış olduğu ihtimalini ortaya koymaktadır. Eğer Fethiye Camisi 1715 yılından sonra yapıldıysa camiyle ilgili inşasından hemen sonraki kayıtlara ulaşılmış demektir. Camiye dair 1716 tarihli kayıt hatip tayini ile ilgilidir. Yine 1824 tarihli kayıt da camiye görevli tayini hakkındadır. Fethiye Camisi'ne birçok görevli tayini söz konusudur. Bu durum Fethiye'nin büyük bir cami olduğunu göstermektedir. Bunun dışında 1824 tarihi de ayrıca önemli bir tarihtir. Çünkü Meton Kalesi'nin elden çıkışından 4 yıl önceki bir tarihtir. Bu tarihe kadar Fethiye Camisi varlığını sürdürmüştür. Anılan tarihte camiye birçok atama yapılmıştır. Bu da bu tarihlerde Meton şehrinde ve kalesinde her şeyin yolunda gittiğini göstermektedir.

Fethiye Camisi'yle ilgili adadaki diğer kale camilerine oranla sayıca fazla kayıt bulunmaktadır. Caminin vakfiyle ilgili bilgiler de incelenen belgeler arasında mevcuttur. Kayıtlarda caminin birçok görevlisinin olduğu müşahede edilmektedir. Bu da Fethiye'nin büyük bir cami olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Meton Kalesi'ndeki cami ve mescidin sayısına bakılacak olursa Meton Kalesi'nin de büyük bir kale olduğu ortaya çıkmaktadır. Sultan Ahmet Camisi'nde görev alan kişilerin genelinin akraba olduğu görülmüştür. Genellikle camide vazifeli olan kişinin ölümünden veya başka bir durumundan dolayı vazifesini bırakması gerektiğinde varsa yerine oğlu geçmiştir. Camide hizmetli kişinin oğlu yoksa kardeşi ya da başka biri onun yerine

⁴⁰⁵ BOA, C.EV., 473/23933, Evail-i Şabanü'l-muazzam 1189/27 Eylül-6 Ekim 1775. Caminin şem', revgan-ı zeyt ve hasır bahası senevî 1200 akçe idi. Aynı belgede 15 Şevval 1198/1 Eylül 1784 tarihli kayıttta yazılmaktadır.

⁴⁰⁶ BOA, C.ML., 21/955, 27 Rebiü'l-evvel 1212/19 Eylül 1797. 1798 yılı öncesinde Fethiye Cami giderleri ve çalışanlarının maaşları Mora muhassıllığı malından ödenmekteydi. Fakat bahsi geçen tarihten sonra caminin giderleri ve hüddamlarının vazifeleri adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmeye başlandı. Çalışanları alacaklarının adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından almak için talepte bulunmuşlardı. Aynı belgede bu konu geçmektedir. 26 Rebiü'l-ahir 1212/18 Ekim 1797.

vazife beratını almıştır. Fethiye Camisi dışında kalede Sultan Ahmet'in inşa ettirmiş olduğu bir de mescidi ortaya çıkmıştır. Mescit hakkında bilgi veren kayda göre mescitte birçok görevli mevcuttur. Meton Kalesi'nde, Fethiye Camisi, Sultan Ahmet Mescidi dışında Ağa isimli bir cami daha vardı.

3.6.3.3. Ağa Camii

Ağa Camisi hakkında ne Evliya Çelebi'de ne de başka bir kaynakta herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. İsminden yola çıkılarak Ağa Camisi'nin kale sakinlerinden biri tarafından inşa ettirilmiş olduğu söylenebilir. Cami hakkında imam, müezzin, kayyum atamasına dair kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıca cami çalışanlarının ücretlerine dair bilgi veren kayıtlar mevcuttur.

3.6.3.3.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Ağa Camisi'nin imamlık vazifesi bulunmaktaydı. Bu vazifeye dair kayıtlardaki bilgiler şöyledir.

Ağa Camisi'nin, imamlık vazifesini Yusuf adlı kişi yürütmekteydi. Yusuf, yevmi 20 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti Mora muhassıllığı malından ödenmekteydi. Yusuf'un ölümü nedeniyle caminin imamlık ciheti boş kalmıştı. Boş kalan imamlık vazifesine İbrahim'in oğlu Hüseyin'in getirilmesini caminin mütevellisi Abdullah arz etmişti. Arz sonucunda imamlık vazifesi Ağustos 1743 yılında Hüseyin'e verilmişti. Bu berat Sultan Osman Han zamanında yenilenmişti. 28 Mayıs 1755 tarihinde eski beratın yenilenmesi talep edilmişti. 5 Nisan 1759 tarihinde yenilenen berat Hüseyin'e verilmişti⁴⁰⁷. Elindeki berata göre Hüseyin 20 akçe olan ücretini Mora muhassıllığı malından alacaktı. Hüseyin yenilenen beratıyla birlikte hizmetine başlamıştı hatta daha sonra 1764 yılına ait bir senelik toplam maaşı olan 45 kuruşun tamamını Mora muhassılı ve muhafızı Seyyid Hacı Ahmet Paşa'dan almıştı⁴⁰⁸.

Başka bir kayda göre Ağa Camisi'nin imamlık vazifesinde 1792 yılı öncesinde Ali'nin oğlu Ahmet bulunmaktaydı. Ahmet, imamlık görevinden günlük 20 akçe

⁴⁰⁷ BOA, C.EV., 35/1737, 2 Şaban 1207/15 Mart 1793.

⁴⁰⁸ BOA, C.EV., a.g.b., Evail- Zilk'ade 1178/22 Nisan-1 Mayıs 1765.

almaktaydı. Görevlinin maaşı Mora muhassıllığı malından karşılanmaktaydı. Ahmet'in ölümüyle kurumun imamlık vazifesesi boş kalmıştı. Boş kalan bu göreve Halil'in oğlu Ahmet'in getirilmesini caminin mütevellisi İbrahim arz etmişti⁴⁰⁹. 31 Ekim 1792 tarihinde Ahmet'e Meton Kalesi'ndeki Ağa Camisi'nin imamlık beratı verilmişti. Ahmet elindeki berata göre günlük 20 akçeyi Mora muhassıllığı malından almak kaydıyla imamlık vasifesini yerine getirecekti⁴¹⁰.

İlgili kayıtlara göre Yusuf, Hüseyin, Ali'nin oğlu Ahmet ve Halil'in oğlu Ahmet adlı kişiler Ağa Camisi'nin imamlık vazifesinde bulunmuşlardır. 1792 yılına kadarki dönemde Ağa Camisi'nin imamlık ciheti yer almaktaydı.

Caminin imamlık haricinde müezzinlik vazifesi de vardı. Yeni padişahın⁴¹¹ tahta cülusu münasebetiyle 31 Ekim 1757 tarihinde beratların yenilenmesi emredilmişti. Bununla birlikte Meton Kalesi'ndeki Ağa Camii'de Mora Ceziresi muhassıllığı malından almak üzere 10 akçe ile müezzin olan Hacı İsmail başka bir şehirde olduğu için müezzinlik vazifesini icra edememekteydi. Boş kalan müezzinlik vazifesinin Abdullah'ın oğlu Ali'ye verilmesini cami mütevellisi Abdullah arz etmişti. Ağustos 1743 senesinde verilen berat Sultan Osman Han zamanında yenilenmişti. 27 Mayıs 1755 tarihinde önceden yenilenmiş olan berat tekrar yenilenmek üzere padişaha arz edilmişti. Bunun üzerine beratı yenilenen Ali'nin günlük 10 akçeyi Mora Ceziresi muhassıllığı malından almak üzere müezzinlik görevini yerine getirmesi emredilmişti.⁴¹²

Ali camideki müezzinlik görevini yürüttüğü dönemde vefat etmişti. Ali'nin vefatı üzerine boş kalan müezzinlik cihetine oğlu Mehmet'in getirilmesi arz edilmişti⁴¹³. Mehmet, müezzinlik vazifesine başlamıştı. 27 Ocak 1774 yılında tahta çıkan padişahın⁴¹⁴ fermanı üzere beratların yenilenmesi emredilmişti. Mehmet'in müezzinlik beratı daha önce 1754 yılında Sultan Mustafa Han zamanında yenilenmişti. Şimdi tekrar

⁴⁰⁹ BOA, C.EV., 594/29995, Evahir-i Zilhicce 1207/30 Temmuz-8 Ağustos 1793.

⁴¹⁰ BOA, C.ML., 21/955, Tarih: 6 Zilkade 1212/22 Nisan 1798.

⁴¹¹ Yukarıda zikredilen yılda tahta Sultan III. Mustafa geçmiştir.

⁴¹² BOA, C.AS., 240/17415, Tarih: 5 Şaban 1172/3 Nisan 1759.

⁴¹³ BOA, C.EV., 324/16459, Tarih: Evahir-i Zilka'de 1180/20 Nisan-29 Nisan 1767.

⁴¹⁴ Sultan Birinci Abdülhamit.

yenilenmek üzere durum arz edilmişti. Neticede 3 Aralık 1775 tarihinde Mehmet'in müezzinlik beratı yenilenmişti⁴¹⁵.

Mehmet müezzinlik vasifesine başladığı dönemde ücretini Mora muhassıllığı malından almaktaydı⁴¹⁶. Fakat daha sonra bilinmeyen bir sebeple Mehmet'in maaşını aldığı muhassıllık kaydı bulunmadığından ve zayi olduğundan ötürü 1798 tarihinden itibaren müezzinlik ücreti Koron ve Meton mukataaası malından verilmeye başlanmıştı. 26 Temmuz 1797 tarihinde emri şerif verilip bu durum kayda geçirilmişti. Ali'nin oğlu Mehmet'in vefat etmesinden dolayı boş kalan müezzinlik görevine Mehmet'in oğlu Hüseyin'in getirilmesini cami mütevellisi Süleyman arz etmişti. Hüseyin'in 1798 itibariyle Koron ve Meton mukataaası malından almak üzere müezzinliğin kendisine verilmesi durumu gerekli yerlere bildirilmişti⁴¹⁷. Mehmet ayrıca şer'i mecliste 1795 yılına ait bir yıllık ücretinin tamamını Mora muhassıllığından almıştı⁴¹⁸. Bu kayıtlara göre Ağa Camisi'nin müezzinlik görevlerinde, Hacı İsmail, Ali, Ali'nin oğlu Mehmet, Mehmet'in oğlu Süleyman isimli kişiler bulunmuşlardı.

Ağa Camisi'nin imamlık ve müezzinlik dışında kayyumluk vazifesi de bulunmaktaydı. Ağa Camisi'nde 3 Ağustos 1746 tarihi öncesinde Mehmet'in oğlu Halil kayyumluk görevini yürütmekteydi. Halil kayyumluk vazifesinden günlük 10 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı, Mora muhassıllığı malından ödenmekteydi. Halil vazifesini yerine getirmeyip başka bir işe giriştiğinden dolayı kayyumluk vazifesi boş kalmıştı. Boş kalan kayyumluk görevi için Abdullah'ın oğlu Ali uygun görülmüştü. Bu sebeple caminin kayyumluk vazifesine Ali'nin getirilmesi için kadı Hüseyin Efendi arz etmişti⁴¹⁹.

Ali kayyumluk görevini devam ettirdiği dönemde bilinmeyen bir nedenle elindeki görev beratını kaybetmişti. Bu yüzden Ali, kayyumluk beratının tekrar verilmesini camii mütevellisi İbrahim aracılığıya talep etmişti. Beratını kaybetmesiyle ilgili durumun Reisülküttab Hacı Mehmet aracılığıyla araştırma yapılmıştı. Araştırma neticesinde Ali'nin beratını gerçekten kaybettiği ortaya çıkmıştı. Merkeze bildirilen

⁴¹⁵ BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilkade 1212/22 Nisan 1798.

⁴¹⁶ BOA, C.EV., 244/12179, Evail- Rebiü'l-evvel 1212/24 Ağustos-2 Eylül 1797.

⁴¹⁷ BOA, a.g.b., 3 Rebiülevvel 1212/26 Ağustos 1797.

⁴¹⁸ BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilkade 1212/22 Nisan 1798.

⁴¹⁹ BOA, AE.SMHD.I., 195/15291, 15 Receb 1159/3 Ağustos 1746.

durum sonucunda 18 Şubat 1763⁴²⁰ tarihinde Ali'nin kayyumluk beratı yenilenmişti. Elindeki berata göre Ali günlük 10 akçe almak kaydıyla camideki kayyumluk vazifesine devam edecekti. Ali önceden olduğu gibi ücretini Mora muhassıllığı malından alacaktı⁴²¹. Ali'nin, 1764 yılına ait bir senelik ücretinin toplamı olan 22,5 kuruşun tamamını hâlâ Mora muhafızı ve muhassılı görevindeki Ahmet Paşa'dan aldığı bilinmektedir⁴²². Bu kayda göre Ali uzun yıllar caminin kayyumluk görevini yürütmüştür.

Başka bir kayda göre Ağa Camisi'nde Mora muhassıllığı malından almak üzere 10 akçe maaşla kayyumluk görevini İbrahim'in oğlu Mehmet yürütmekteydi. Mehmet vefat etmişti. Mehmet'in oğlu yoktu. Bu yüzden boş kalan kayyumluk görevine Süleyman'ın oğlu Abdullah'ın getirilmesi için cami mütevellisi İbrahim arz etmişti. 6 Şubat 1783 yılında Abdullah'a Ağa Camisi'nin kayyumluk beratı verilmişti. Abdullah'ın, 1797 yılına ait bir yıllık ücretinin tamamını Mora muhassılı olan ağadan almış olduğu kayıtlarda vardır⁴²³. Mevcut kayıtlara göre Ağa Camisi'nde Halil, Ali, Mehmet ve Abdullah adlı kişiler kayyumluk vazifesini yürütmüşlerdir.

Ağa Camii görevlilerinin ücretlerine dair bir diğer kayda göre cami-i şerif çalışanlarının yıllık belirlenmiş olan ücretleri ile caminin mum, yağ ve hasır giderleri Mora muassıllığı malından verilmekteydi. Fakat 1797 senesinden itibaren Mora mukataaası irsaliye kaydı ve Mora muhassıllığı mal kaydı silinmişti. Bu sebeple 1798 tarihine ait ücretlerini alamayan cami çalışanları anılan yıla ait olan ücretlerini almayı talep etmişlerdi. Talep neticesinde yapılmış olan hesaba göre cami görevlilerinin toplam 348,5 kuruş alacakları mevcuttu. Bu toplam paranın 18,5 kuruşu verilmişti. Geriye

⁴²⁰ Ağa Camii'nin 1763 tarihine ait başka bir kaydı daha mevcuttur. Bu kayıta caminin ve Mora Yarımadası'nın bir kaç kale camii çalışanlarının bir yıllık toplam ücretleri akçe ve kuruş hesabı olarak verilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. BOA, D.BŞM.d., 3650, s. 3, 4 Muharrem 1177/15 Temmuz 1763. Mezkur çalışanlarının ücretlerine dair olan yıllık tarih ise 21 Safer 1177/31 Ağustos 1763.

⁴²¹ BOA, C.AS., 240, 17415, 5 Şaban 1176. 19 Şubat 1763. 22-23 Mart 1765.

⁴²² BOA, C.AS., 240/17415, Evahir Ramazan 1178. Bu konu ile ilgili bir bilgi de, BOA, AE.SMST.III., 106/08097, Evail-i Cemaziye'l-ahir 1172/30 Ocak-8 Şubat 1759 tarihli kayıta mevcuttur. Bu kayıta Ali'nin beratının bir kaza sonucu yanmış olduğundan dolayı beratının yenilenmesi ricası arz edilmişti.

⁴²³ BOA, C.ML., 21/955, 6 Zilkade 1212/ 22 Nisan 1798. Aynı konu BOA, C.EV., 272/13857, fonunda da kayıtlıdır.

kalmış olan 330 kuruşun ise 1798 senesi mallarından havale edilmesi için baş muhasebe kaydı istenmişti⁴²⁴. Bu durum Fethiye Camii çalışanları için de söz konusuydu.

Meton Kalesi'ndeki Ağa Camisi'ne ait ilk kayıt 1746; son kayıt 1798 tarihlidir. Bu yıllarda camiye görevli tayinleri gerçekleşmiştir. Kayıtlarda, zikredilen yıllarda cami görevlilerinin yıllık ücretleri konusu da işlenmiştir. Bununla birlikte görevlilerin ücretlerini hangi mukataaattan aldıkları bilgisi de kayıtlarda mevcuttur. Ağa Camisi'nin bahsi geçen tarihlerde Meton Kalesi'ndeki varlığı kanıtlanmıştır. Meton Kalesi'nde Fethiye, Ağa Camisi ve Sultan Ahmet Mescidi haricinde Recep Efendi Mescidi de vardı.

3.6.3.4. Recep Efendi Mescidi

Recep Efendi Mescidi'ne dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamıştır. Kayıtlarda yer alan bilgilere göre ise mescit daha sonra camiye çevrilmiştir. Mescit dönemine ait, imamlık tayini ve mescit çalışanlarının ücretlerine ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Recep Efendi Mescidi'nin cami olduktan sonraki döneme ait ise müezzinlik tayiniyle alakalı kayıt vardır.

3.6.3.4.1. Mescit Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Mescitte imam, hatip, müezzin ve kayyumla alakalı kayıtlar mevcuttur. Meton Kalesi'ndeki merhum Recep Efendi'nin Mescidi'nde 3 nefer çalışanlarının günlük 60 akçe olan ücretleri Mora Ceziresi cizye ve avarız faiz malından ödenmekteydi. Çalışanların ücretleri ve beratları baş muhasebede kayıtlıydı. Çalışanlar 1784 yılına ait ücretleri için bu dönemde Mora muhassılı olan Mehmet Paşa'dan adı geçen ücretlerini talep etmişlerdi. Fakat Mehmet Paşa talep edilen ücretin kendi zımmetinde olmadığını ifade edip bu talebi reddetmişti. Mescit çalışanları, maaşlarının Mora muhassılı

⁴²⁴ BOA, C.ML., 21/955, 27 Rebiü'l-evvel 1212/19 Eylül 1797. 1798 yılı öncesinde cami-i şerif giderleri ve çalışanlarının maaşları Mora muhassılığı malından ödenmekteydi. Fakat zikredilen tarihten sonra caminin giderleri ve hademelerinin vazifeleri adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmeye başlandı. Çalışanlar alacaklarını adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından almak için talepte bulunmuşlardı. Aynı belgede bu konu geçmektedir. 26 Rebiü'l-ahir 1212/18 Ekim 1797 tarihinde.

Mehmet Paşa tarafından ödenmesine dair emir talebinde bulunmuşlardı⁴²⁵. Bu kayda göre 1784 yılında mescidi inşa ettiren Recep Efendi hayatta değildi.

Bir başka kayda göre Recep Efendi Mescidi'nin imamı, müezzini ve kayyumu ücretlerini alma konusunda sıkıntı çekmekteydiler. Mescid-i Şerif'in imamı günlük 40 akçe, müezzini günlük 12 akçe ve kayyumu günlük 8 akçe yevmiye ile vazifelidiler. İmanın ücreti Mora cizyesi faizinden, müezzini ve kayyumun ücreti ise Mora avarızı faizinden karşılanmaktaydı. Fakat zikrolunan cizye ve avarız faizlerinin tahsili ashab-ı malikane ve voyvodalara verildiğinden dolayı mescit çalışanları ücretlerini alamamışlardı. Ücretlerini alamadıkları için de mescitteki görevlerini yerine getiremiyorlardı. Bu yüzden mescit de muattal kalmıştı. Bununla birlikte maaşları konusunda karşılarında bir muhatap da bulamamışlardı. Cami görevlileri maaşları ve maddi anlamda bir dayanakları olmadığı için kendileri de zor durumda kalmışlardı. Durum böyle olunca kalenin sakinleri, imamları, hatipleri, ağaları ve zabitanları mevcut sıkıntıları için şer'i meclise başvurmuşlardı. Mescid çalışanlarının önceki ücretlerinin ödenmesi talep edilmişti mecliste. Ayrıca Fethiye ve Ağa Camii çalışanlarının ücretlerinin adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödendiği gibi adı geçen mescidin çalışanlarının da ücretlerinin adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmesi istenmekteydi⁴²⁶.

Recep Efendi Mescidi'nin diğer çalışanlarının ayrıntılı bir bilgisi şimdilik yoktur. Fakat mescidin imamlık vazifesinde kimlerin bulunduğu ve yıllık ücretleri bilinmektedir. Buna göre bahsi geçen mescitte imamlık vazifesini Mustafa'nın oğlu Hafız Ahmet adlı kişi yürütmekteydi. Ahmet günlük 40 akçe almaktaydı. Ahmet'in maaşı adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmekteydi. Ahmet'in vefatından dolayı imamlık vazifesi muattal kalmıştı. Ahmet'in yerine zikredilen vazifeye Ahmet'in büyük oğlu Ahmet uygun görülmüştü. Ahmet'in göreve tayini için Meton naibi Süleyman arzda bulunmuştu. Arz sonucunda 31 Ekim 1801 tarihinde Ahmet, Recep Efendi Mescidi'ne imam olarak tayin edilmişti. 28 Temmuz 1808

⁴²⁵ BOA, C.MF., 502/25382, 25 Rebiü'l-evvel 1198/17 Şubat 1784.

⁴²⁶ BOA, C.EV., 355/18022. Bu konuyla ilgili aynı kayıta farklı tarihlerde arzuhaller sunulmuştu. Bu tarihler şu şekildedir. 27 Rebiü'l-evvel 1214/29 Ağustos 1799; 18 Cemaziye'l-evvel 1214/18 Ekim 1799; Cemaziye'l-ahir 1214/Ekim-Kasım 1799.

tarihinde tahta cülus eden padişahın⁴²⁷ emriyle bütün vazife beratları yenilenmişti. İmam Ahmet de daha önce Sultan Selim Han zamanında verilen beratının yenilenmesi için gerekli yerlere başvurmuştu. Başvuru sonucunda bahsi geçen tarihte Ahmet'in imamlık beratı yenilenmişti. Ahmet elindeki berata göre önceden olduğu gibi adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından karşılanmak şartıyla yevmi 40 akçe alacaktı⁴²⁸. Ahmet daha sonra 1823 yılına ait toplam bir yıllık ücreti olan 80 kuruş 20 paranın tamamını adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası eminden almıştı⁴²⁹. Bu kayda göre Ahmet, Recep Efendi Mescidi'nde 22 yıl imamlık yapmıştır.

İlgili kayda göre Recep Efendi Mescidi'nin imamlık dışında müezzin, kayyum ve hatip vazifesi de vardı. Mescit çalışanlarından sadece imamların kimler olduğu bilinmektedir. Buna göre Mustafa'nın oğlu Ahmet ve Ahmet'in büyük oğlu Ahmet mescitte imamlık vazifesinde bulunmuşlardı. Mescit çalışanlarının ücretlerinin ödenmemesine dair sıkıntı da çözülmüştür. Çünkü Ahmet'in 1823 yılına ait olan ücreti adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından ödenmiştir. Recep Efendi Mescidi daha sonraki yıllarda camiye çevrilmişti. Recep Efendi Camisi'ne ilişkin müezzinlik kaydı bulunmaktadır.

Recep Efendi Camisi'nde⁴³⁰ Mehmet'in oğlu Salih müezzinlik görevini yerine getirmekteydi. Salih yevmi 12 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından karşılanmaktaydı. Salih kendi rızasıyla müezzinlik beratını Abdulkadir'in oğlu Mehmet'e bırakmak istemişti. Mehmet'in müezzinlik hizmetine kabul edilmesi için caminin mütevellisi Süleyman durumu merkeze bildirmişti. Neticede 2 Temmuz 1819 tarihinde müezzinlik beratı Mehmet adlı kişiye verilmişti. Mehmet adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası malından almak üzere günlük 12 akçeyle camideki görevine başlamıştı⁴³¹. Abdulkadir oğlu Mehmet, Recep Efendi Camii'ndeki müezzinlik vazifesi için daha sonra şer'i meclise başvurmuştu. Mehmet meclisde 1821 yılına ait toplam bir yıllık ücreti olan 26 kuruş 22 paranın tamamını adet-i ağnam Koron ve Meton mukataaası eminden aldığını beyan etmişti.

⁴²⁷ Sultan İkinci Mahmut 1808 yılında tahta çıkmıştır.

⁴²⁸ BOA, C.MF., 5/232, 13 Şevval 1239/11 Haziran 1824.

⁴²⁹ BOA, C.MF., a.g.b., Evahir Muharremü'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

⁴³⁰ Mescit daha sonra camiye çevrilmiştir.

⁴³¹ BOA, C.MF., a.g.b., 13 Şevval 1239/11 Haziran 1824.

Mehmet'in mezbur yıla ait herhangi bir alacağı kalmamıştı⁴³². Bu kayda göre Recep Efendi Camisin'nde Salih ve Mehmet adlı kişiler müezzinlik görevini yürütmüşlerdi.

Recep Efendi Mescidi hakkında bulunmuş olan ilk kayıt 1784; son kayıt ise 1824 tarihlidir. Mescid daha sonra camiye çevrilmiştir. Camiye çevrilmesinin sebebi cemaata mescit olarak yetersiz olmasıdır. Recep Efendi Mescidi camiye çevrildikten sonra da varlığını 1824 yılına kadar sürdürmüştür.

3.7. ANAVARİN ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ VE MESCİTLER

İlgili başlık altında Anavarin şehri, kalesi ve kale dahilinde tespit edilen cami ve mescitle ilgili belgelerden çıkarılan bilgiler aktarılacaktır.

3.7.1. Anavarin Şehri

Fatih Sultan Mehmet'in 1460 Mora Seferi'nde Anavarin şehri Osmanlılara teslim olmuştu. Fakat 1479'da yapılmış olan bir antlaşmadan dolayı Venediklilere geri verilmişti. 1500 yılına gelindiğinde II. Beyazıt Meton şehri üzerine bir sefer düzenlemişti. Bu sefer sırasında Meton ele geçirilmekle beraber Anavarin de Hadım Ali Paşa'ya teslim olmuştu. 1573 yılında Mustafa Ağa'nın arzıyla kalesi yeniden inşa edilen Anavarin şehri, 1686'da Venediklilerin saldırısına uğramıştı. 1715 yılında geri alınan kale son olarak 1821 Yunan İsyanı ile birlikte tekrar düşman eline geçmişti. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa 26 Şubat 1825 tarihinde şehri geri almış olsa da 28 Ağustos 1828 tarihinde Anavarin tamamen Osmanlı egemenliğinden çıktı⁴³³. Anavarin şehri günümüzde Pylos adıyla anılan turistik bir kasaba olarak yaşamını devam ettirmektedir⁴³⁴.

Anavarin şehrinde eski ve yeni olmak üzere iki kale ayrıca bir cami, mescid, han, hamam, dükkanlar ve Rumlara ait evler vardı. Anavarin limanı ise şehir için önemliydi⁴³⁵. Yapılan araştırmalar sonucunda Anavarin şehrinin fethinden sonra

⁴³² BOA, C.MF., 5/232, Evahir Muharremü'l-haram 1239/27 Eylül-6 Ekim 1823.

⁴³³ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Tesisleri, İstanbul, 1985, s. 377.

⁴³⁴ İdris Bostan, "Navarin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 32, İstanbul, 2006, s. 443.

⁴³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 114-115.

limanda Osmanlı yapıtı yeni bir kale inşa edilmiş ve bu kalede bir mescid ve de bir cuma camisi yapılmasına karar verilmiş olduğu ortaya çıkmıştır.

3.7.2. Anavarin Kalesi

Anavarin'de Venedik yapımı bir kale bulunurdu. Fetihden sonra Mora Sancağı'na bağlanan Anavarin Kalesi dizdarın yönetiminde 200 kale eri tarafından korunmaktaydı⁴³⁶. Bu kaleden başka fetihden sonra Anavarin limanının daha iyi korunması için liman ağzında Osmanlı eseri olan yeni bir kale inşa edilmişti. Venedik yapımı olan kale çok dik ve sarp bir kaleydi. Kalenin doğuya bakan kısmında var olan demir kapısının ardında aşağı kale kısmı bulunmaktaydı. Daracık evlerin bulunduğu bu kalede Sultan Beyazıt Camii yer almaktaydı. Bu kalenin güneyine bakan kısmında bir kapı vardı. Bu kapının yanında orta kale kısmı bulunurdu. Bu kısımda evler ve su sarnıcı yer alırdı. Bu orta kalede kapıcılar nöbet tutardı ve dizdar Ağa burada oturmaktaydı⁴³⁷.

Liman ağzında yapılan yeni kale ise 1569 yılında⁴³⁸ Kılıç Ali Paşa tarafından inşa edilmişti. Mora'ya bağlı voyvodalık olan bu kale Meton kazasının bir nahiyesiydi. Kalede müftü, nakib, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, hisar erleri, muhtesib, bacdar, harac emini, şehir kethüdası, mimarbaşı ve on iki kale ağası görevliydi. On iki kapısı olan bu kalenin altı köşeli bir iç kalesi bulunurdu. İç kalede savunma amaçlı tabya ve mazgallar vardı. Kale içinde ayrıca karakolhane bulunmakla beraber kalenin kuzeye bakan kısmındaki kapı üzerinde bulunan kubbede kale ağaları ve neferlerinin divanhanesi mevcuttu. Gece ve gündüz olmak üzere gözcüler ve bekçiler bu kısımda nöbet tutarlardı⁴³⁹.

⁴³⁶ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, s. 377.

⁴³⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 112-113.

⁴³⁸ Evliya Çelebi bahsi geçen kalenin III. Murat döneminde inşa edildiğini ifade etmektedir. Bkz., Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 114. Ekrem Hakkı Ayverdi ise Anavarin Kalesi'nin inşa yılına dair bir malumata ulaşamadıkları için Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgilerde yanlış düştüğü kanısına varmıştır. Bu konu hakkında bkz., Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk IV*, s. 267.

⁴³⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 113.

Evliya Çelebi, aşağı dış kalede III. Murat'a ait bir caminin olduğunu belirtmiştir⁴⁴⁰. Çarşı içinde Ferhat Ağa Camisi'nin bulunduğunu bu caminin altında dükkanların yer aldığını beyan etmiştir. Ayrıca cami dışında bir mescidin var olduğunu bunun yanı sıra bir medrese ve bir mektebin de III. Murat hayratı olduğunu aktarmıştır⁴⁴¹. Osmanlı Devleti'nin, önemli yapıtlar bırakmış olduğu bu şehir 1828 yılında Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda Anavarin şehri, kalesi ve yapıtları hakkında en ayrıntılı bilgiyi Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu görülmüştür. Anavarin şehrindeki Osmanlı Devleti'nin inşa ettirmiş olduğu yapıları ele alan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin de bu yapılarla ilgili verdiği bilgiler Evliya Çelebi'nin eserinde aktardığının ötesine geçemediği müşahede edilmiştir. İncelemeler sonucunda Evliya Çelebi'nin bahsetmiş olduğu cami ve mescitlerin varlığının tespiti yapılmış ayrıca Evliya Çelebi'nin zikretmediği bir başka Osmanlı camisinin varlığı da tespit edilmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, fetihten sonra şehirde yapılmış yeni kalenin tarihi hakkında herhangi bir malumat olmadığını belirtmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu bu kalenin inşa tarihi hakkında da bilgiye ulaşılmıştır. Bu çalışmanın önemli yanlarından biri de hakkında bilgi bulunmadığı söylenen kaleler veya camilerin tespitinin yapılmış olmasıdır.

3.7.3. Anavarin-i Cedid Kalesi, Kalede Cami ve Mescit Yapımı

Anavarin'in fethinden sonra Anavarin Limanı'nı daha iyi koruyabilmek için liman girişinde yeni bir kale inşasına karar verilmişti. Bunun üzerine kale içerisinde kaç tane ev yapılacağı, bu evlere kimlerin hangi vasıflarla yerleştirileceği hakkında mimardan malumat istenmişti. İnşa olunan kalenin mimarı Şaban, kale içerisindeki arazi ölçümlerini yaparak buraya kaç tane ev yapılabileceği hakkında bilgi vermişti⁴⁴². Limanları korumak için genelde liman ağızlarına kaleler inşa edilirdi. Bu kaydın değerli

⁴⁴⁰ Evliya Çelebi'nin, III. Murat Camii kitabesinde vermiş olduğu 1016 tarihi, III. Murat dönemi değil, Sultan Ahmet dönemi tarihidir. Bkz., Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 114. Yapılan araştırmalar sonucu III. Murat'a ait bir caminin varlığı tespit edilmiştir. Evliya Çelebi'nin bahsetmediği Sultan Ahmet Camii adında bir eserin varlığı da araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Ekrem Hakkı, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Sultan Beyazıt Camii ve Sultan Ahmet Caminin varlığına rastladığını fakat III. Murat Camisi'nin varlığına dair bir kayıt bulunmadığını belirtmiştir. Bkz., Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk IV*, s. 267.

⁴⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 114.

⁴⁴² BOA, C.EV., 31/637-145, Tarih: 8 Receb 985/21 Eylül 1577.

olmasının sebebi Osmanlı Devleti'nin Mora Yarımadası'nda büyük bir kale inşa ettirmiş olmasıdır.

Anavarin Limanı'nda inşa edilen kalenin dizdarı, topçubaşısı ve sair neferleri Meton kadısı Şemsi'ye giderek iç kale içerisinde 5 vakit namaz için bir mescit ve taşrada bir cuma camii yapılmasını istemişlerdi. Kadı, bu durumu ilgililere arz etmişti. Arzın neticesinde durumun ertelenmeyip uygun görülen yerde bir cami inşa edilmesi emredilmişti. Ayrıca cami inşası için gerekli olan mimar ve ustaların temin edilmesi, masrafların oranın mukataaat mahsullerinden karşılanması ve lazım olan ne varsa yazılıp gönderilmesi emredilmişti⁴⁴³.

Anavarin'de yapılan yeni kalenin inşası tamamlanmış ve masraf defteri de İstanbul'a gönderilmişti. Mora Beyi kalenin içinde halk olmadığından dolayı kaleyi şenlendirmek amacıyla etraftan Yahudiler'in getirilmesi gerekliliği hususunu bildirilmişti. Bunun üzerine Mora Sancağı, Balyabadra ve İnebahtı'ndan yeterli miktarda Yahudinin toplanıp kalede iskân ettirilmesi emredilmişti. Bununla beraber ne kadar Yahudinin iskan ettirilmiş olduğunun da bildirilmesi istenmişti⁴⁴⁴.

Evliya Çelebi, kalenin 977/1569 yılında, III. Murat (1574-1595) zamanında Kılıç Ali Paşa tarafından bina olunduğunu bildirmiştir. Fakat verilen tarihte tahtta II. Selim bulunmaktaydı. Araştırmalar sonucunda yeni kalenin 1577 yılında tamamlandığı ortaya çıkmıştır. İç kalede mescit⁴⁴⁵ yapılması istenmiş fakat yapılıp yapılmadığı hakkında herhangi bir belgeye ulaşamamıştır. Fakat Evliya Çelebi mescit olduğunu bildirmiştir. İç kalede bulunan görevliler için mescit yapılmış olması muhtemeldir. Taşrada padişah adına bir cuma camisinin yapılması istenmiş ve bu istek onaylanmıştı. Kalenin tamamlanmış olduğu tarih 985/1577'dir⁴⁴⁶.

⁴⁴³ BOA, a.g.b.

⁴⁴⁴ BOA, a.g.b.

⁴⁴⁵ Yeni Anavarin Kalesi'nin iç kalesinde bir mescit yapılma isteğine dair bir kayıt daha bulunmaktadır. Bu kayıt, BOA, A. {DVNSMHHM.d., 31/637, 8 Recep 985/21 Eylül 1577. Mezkur kayda göre yapılması istenen mescit ve cami için paranın ödendiği belirtilmiştir. Buna göre bahsi geçen mescit ve cami yaptırılmıştır denilebilir.

⁴⁴⁶ BOA, C.EV., 31/637-145, Tarih: 8 Recep 985/21 Eylül 1577.

3.7.4. Eski Ve Yeni Anavarin Kalesi'ndeki Cami Ve Mescitler

Araştırmalar sonucu Anavarin Kalesi'nde, Sultan II. Beyazıt Camii; Yeni Anavarin Kalesi'nde de III. Murat Camii⁴⁴⁷ ve Mescidi, Ferhat Ağa Camii ve Sultan I. Ahmet Camii tespit edilmiştir.

3.7.3.1. Sultan II. Beyazıt Camii

Sultan Beyazıt Camii, Eski Anavarin Kalesi'nde bulunmaktaydı. Camiye dair imamlık ve hatiplik tayinleri ve cami görevlilerinin ücretleri hakkında kayıtlar bulunmaktadır.

3.7.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Sultan Beyazıt Camisi'nde imam ve hatip atamalarına dair kayıtlar mevcuttur. Caminin mütevellisi de vardır.

Sultan Beyazıt Camisi'nde 23 Ekim 1727 tarihi öncesinde Ramazan'ın oğlu İbrahim Efendi kurumun imamlık ve hatiplik görevlerini yürütmekteydi. İbrahim Efendi görevleri karşılığında 30 akçe almaktaydı. İbrahim Efendi görevlerini yürüttüğü sırada vefat etmişti. Bu yüzden Sultan Beyazıt Camisi'nin imamlık ve hatiplik kurumları boş kalmıştı. Bu görevlere Hafız Mustafa'nın getirilmesini Mora muhassılı Hacı Hasan arz etmişti⁴⁴⁸. Caminin imamlık ve hatiplik görevleri Hafız Mustafa'ya verilmişti. Kurumdaki görevlerini uzun yıllar devam ettiren Hafız Mustafa vefat etmişti. Görevlinin vefatı üzerine oğlu Osman bu vazifelerin kendisine verilmesini kale dizdarı olup aynı zamanda caminin mütevellisi olan Mehmet Emin'e arz etmişti. Bu arz sonucunda 5 Kasım 1745 yılında caminin imamlık ve hatiplik görevleri Osman'a verilmişti. Osman'a elindeki berata göre görevleri karşılığında günlük 30 akçe alacaktı. Osman'ın ücretinin Anavarin mukataası malından verilmesi için ilgililere durum arz

⁴⁴⁷ Evliya Çelebi, III. Murat Camii için 1016/1607-1608 yılını verir. Fakat verilen yılda tahtta Sultan I. Ahmet bulunmaktadır. Bkz., Evliya Çelebi, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankof), *Seyahatname*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1940, s. 142. Evliya Çelebi'nin Mora Yarımadası'nı anlattığı kısım için adı geçen kitap incelenmiştir.

⁴⁴⁸ BOA, C.EV., 536/27073, Tarih: 7 Rebiü'l-evvel 1140/23 Ekim 1727.

edilmişti⁴⁴⁹. Neticede Osman'ın talebi kabul edilmişti. Osman görevine başladıktan 3 yıl sonra yani 1748 senesine ait ücretinin tamamı olan 10800 akçeyi Anavarin mukataası emini İbrahim Ağa'dan almıştı⁴⁵⁰.

14 Aralık 1754 tarihinde cami çalışanlarının ellerindeki beratlarını yenilemeleri emredilmişti. Bu sebeple Sultan Beyazıt Camisi'nin imam ve hatibi olan Osman'ın elinde bulundurduğu beratı zikrolunan tarihte yenilenmişti. Yenilenen berata göre Osman, görevleri karşılığında yine toplamda 30 akçe alacaktı. Görevlinin ücreti önceki beratta yazılı olduğu gibi Anavarin mukataası malından ödenecekti⁴⁵¹. Osman 'ın 1762 yılına ait bir yıllık ücreti olan 90 kuruşu Mustafa Ağa'dan aldığı bilinmektedir⁴⁵². İmam ve hatip olan Osman 1763 yılına ait toplam 90 kuruş olan ücretini de hâlâ mukataaa emini olan Osman Ağa'dan almıştı⁴⁵³.

Osman uzun yıllar Sultan Beyazıt Camisi'nde imamlık ve hatiplik görevlerini ifa etmişti. Fakat 1803 yılına gelindiğinde Osman vefat etmişti. Osman'ın vefatıyla adı geçen caminin boş kalan görevlerine Osman'ın oğlu Yusuf Zihni'nin, getirilmesi için caminin mütevellisi ve kalenin dizdarı olan İbrahim Ağa tarafından arz edilmişti. Arzın değerlendirilmesi sonucunda 1 Kasım 1803 yılında zikrolunan görevler Osman'ın oğlu Yusuf Zihni'ye verilmişti. Verilen berata göre Yusuf Zihni yevmi 20 akçe ile imam ve 10 akçe ile hatiplik görevlerini yürütecekti. Görevlinin maaşı Anavarin mukataası malından ödenecekti⁴⁵⁴. Yusuf Zihni görevine başladıktan sonra 1809 senesine ait bir yıllık ücreti olan 90 kuruşu Anavarin mukataası eminden almıştı⁴⁵⁵.

1500 tarihinde fetih olunan Anavarin Kalesi içerisinde bulunan Beyazıt Camisi hakkında ulaşılabilen ilk belge ve bilgiler 1727 tarihli olup kurumun imamlık ve hatiplik tayiniyle ilgilidir. Son belge ve malumat ise 1810 tarihlidir. Bu caminin imamlık ve hatiplik vazifeleri 1727 tarihinden 1810 tarihine kadar babadan oğula

⁴⁴⁹ BOA, AE.SMHD.I., 48/2898, 28 Muharrem 1161/29 Ocak 1748. Dilekçe Tarihi: 14 Şevval 1158/9 Kasım 1745.

⁴⁵⁰ BOA, AE.SMHD.I., a.g.b., 28 Muharrem 1161/29 Ocak 1748.

⁴⁵¹ BOA, AE.SOSM.III., 4/235, 12 Şevval 1168/22 Temmuz 1755.

⁴⁵² BOA, AE.SOSM.III., a.g.b.,16 Şaban 1175/12 Mart 1762. Belgede dilekçe tarihi 1 Mart 1170 diye geçmektedir. Yine BOA kayıtlarında da 29 Zilhicce 1170/14 Eylül 1757 diye kayıtlıdır. Fakat 1175 yılındaki maaş 1170 de istenemeyeceğine göre tarihlerde bir yanlışlık olmalı.

⁴⁵³ BOA, AE.SMST.III., 17/1170, 27 Şaban 1176/13 Mart 1763.

⁴⁵⁴ BOA, AE.SMHD.II., 103/8712, 9 Safer 1225/16 Mart 1810.

⁴⁵⁵ BOA, AE.SMHD.II., 103/8712, 13 Şaban 1224/23 Eylül 1809.

geçmiştir. Caminin imamlık ve hatiplik vazifelerini İbrahim, Mustafa ve Mustafa'nın oğlu Osman adlı kişiler yürütmüşlerdi. Anavarin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmadan yakın zamana kadar burada Osmanlı'nın bir camisi ve cami görevlisi bulunmaktadır. Bu anlamda belgelerden elde edilen bilgiler kayda değerdir. Sultan Beyazıt Camisi eski kale içerisinde bulunmaktaydı. Yeni kalede ise Ferhat Ağa Camisi yer almaktaydı.

3.7.3.2. Ferhat Ağa Camii

Ferhat Ağa Camii, Yeni Anavarin Kalesi'nde çarşı içerisinde bulunmaktaydı. Kiremit yapılı, minareli bir camiydi. Camiye taş merdivenlerle çıkılırdı. Caminin altında dükkanlar vardı⁴⁵⁶. Ferhat Ağa Camii hakkında hatiplik göreviyle ilgili bilgi bulunmaktadır.

Anavarin-i cedit Kalesi'nde bulunan Ferhat Ağa Camisi'nde 1661 yılı öncesi Mustafa'nın oğlu Hasan hatiplik görevini yürütmekteydi. Hasan, hatiplik görevi için 16 akçe almaktaydı. Hasan kurumun hatiplik görevindeyken vefat etmişti. Bu sebeple Ferhat Ağa Camii hatiplik görevi boş kalmıştı. Hasan'ın yerine kurumun hatiplik görevine Muslihiddin'in oğlu Ramazan'ın getirilmesi arz edilmişti⁴⁵⁷.

Ferhat Ağa Camii hatiplik göreviyle ilgili ilk belge 1663 tarihine aittir. Ama atama isteği 1661 tarihinde arzedilmiştir. 1661 tarihinden önce ve sonra caminin kullanıldığı ve görevlilerinin olduğu bu kayıtla anlaşılmıştır. Bununla birlikte konuyla ilgili başka bir belgeye ulaşılmadığından hatiplik vazifesi veya varsa diğer görevlileri hakkında şimdilik bir bilgi verilememektedir. Fakat en azından Ferhat Ağa Camisi'nin kalede var olduğunun tespiti açısından bulunmuş olan ilgili kayıt değerlidir. Ferhat Ağa Camii dışında yeni kalede Sultan Ahmet Han Cami'de bulunmaktaydı.

3.7.3.3. Sultan I. Ahmet Han Camii

Anavarin-i Cedit Kalesi'nde bulunan Sultan Ahmet Han Camii hakkında imam, hatip, müezzin, muallim-i sıbyan ve vaiz görevleri ve görevlilerin ücretleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

⁴⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 114.

⁴⁵⁷ BOA, İE.EV., 6/666, 9 Ramazan 1073/17 Nisan 1663. Dilekçenin Tarihi: Evail-i Rebiü'l-evvel 1072/25 Ekim3 Kasım 1661.

3.7.3.3.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Sultan Ahmet Camii'nde 31 Ocak 1719 tarihi öncesinde Şeyh Abdullah adlı kişi kurumun imamlık ve hatiplik görevlerini yürütmekteydi. Şeyh Abdullah vazifeleri karşılığında yevmi 30 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti Anavarin mukataaası malından karşılanmaktaydı. Şeyh Abdullah şer'i meclise giderek iki seneden beri ücretini alamadığını ve almanın da bir türlü mümkün olmadığını beyan etmişti. Bunun üzerine Abdullah'ın bundan sonra maaşının Anadolu (Anadolu) mukataaası malından verilmesi emredilmişti. Fakat buna rağmen hala maaşını alamadığından bu durum tekrar arz edilmişti⁴⁵⁸.

Başka bir kayda göre Abdullah 1732 yılına kadar caminin imamlık ve hatiplik vazifelerinde bulunmuştu. Abdullah'ın, zikredilen görevler için günlük 35 akçe aldığı belirtilmişti. Fakat 1719 yılında Abdullah'ın ücreti günlük 30 akçeydi. Bu durum daha sonra Abdullah'ın ücretine zam yapıldığı ve daha önce ücretinin ödenmemesine dair sorunun giderildiğini göstermektedir. 1732 yılına gelindiğinde ise Abdullah vefat etmişti. Vefatından dolayı boş kalan imamlık ve hatiplik görevlerine Seyyid Ahmet'in oğlu Mustafa'nın getirilmesi arz edilmişti. Yapılan incelemeler sonucunda bu görevlere getirilmesinde bir sorun olmayan Mustafa'ya 7 Eylül 1732 tarihinde görev beratı verilmişti⁴⁵⁹.

Bir diğer kayda göre Sultan Ahmet Han Camisi'nde 1767 tarihi öncesinde Osman'ın oğlu Süleyman imamlık görevini yürütmekteydi. Süleyman imamlık görevi için yevmi 15 akçe almaktaydı. Görevlinin ulufesi Anadolu Gümrüğü mukataaasından ödenmekteydi. Süleyman kendi rızasıyla imamlık görevini Osman'ın oğlu Hamza'ya vermek istemişti. Süleyman'ın bu isteği kabul edilmişti. Anadolu gümrüğü

⁴⁵⁸ BOA, C.EV., 398/20160, 10 Recep 1131/29 Mayıs 1719. Dilekçe Tarihi: Gurre-i Rebiü'l-evvel 1131/22 Ocak 1719.

⁴⁵⁹ BOA, AE.SMHD.I., 223/17713, 17 Rebiü'l-evvel 1145/7 Eylül 1732. Anavarin Kalesi'nde Sultan Ahmet Camii'nin 29 Zilhicce 1174/1 Ağustos 1761 tarihli hatiplik göreviyle ilgili bir belge daha vardır. Fakat bu belge tamir işlemi gördüğü için belge içeriği görülmedi. Belge özetinde Sultan Ahmet Camii hatibi Mustafa'nın mahlulundan Süleyman'a hatiplik tayini tevcihi hakkında olduğu beyan edilmiştir. 1732 tarihinde caminin hatiplik vazifesine getirilen Mustafa adlı kişiden bahsediyor olması gerekir. Çünkü 1732'de zikrolunan göreve Mustafa getirilmekte daha sonra ise 1767 tarihinde Süleyman adlı kişinin kendi rızasıyla hatiplik görevini Hamza adlı kişiye devretmesinden bahsedilmektedir. Demek ki belge özetinde kendisinden bahsedilen Süleyman 1761 yılında hatiplik görevine gelmiştir. 1767 yılında da kendi isteğiyle Hamza'ya bu görevini devretmiştir.

mukataaasından almak üzere yevmi 15 akçeyle caminin imamlık vazifesi Hamza'ya verilmişti⁴⁶⁰.

28 Şubat 1808 tarihine bakıldığında ise bu dönemde Sultan Ahmet Han Camisi'nin hatiplik vazifesine Seyyid Osman'ın getirilmesini camii mütevellisi arz etmişti. Arzın sonucunda bahsi geçen tarihte Seyyid Osman kurumun hatiplik görevine getirilmişti⁴⁶¹. Anavarin Kalesi'ndeki Sultan Ahmet Camisinin'de Şeyh Abdullah ve Mustafa adlı kişiler hem imamlık hem de hatiplik vazifelerini yürütmüşlerdir. Süleyman ve Hamza adlı kişiler caminin imamlık görevinde bulunmuşlardır. Son kayda göre ise Seyyid Osman adındaki kişi camideki hatiplik hizmetini ifa etmiştir. Sultan Ahmet Camisi'nin hatiplik dışında muallim-i sıbyanlık vazifesi de bulunmaktaydı. Bu vazifeye dair belgelerdeki bilgiler şöyledir.

Sultan Ahmet Camisi'nde 1731 tarihi öncesinde Ahmet adlı kişi muallim-i sıbyanlık görevini yürütmekteydi. Ahmet, günlük 19 akçe almaktaydı. Ahmet'in ölümünden dolayı caminin muallim-i sıbyanlık vazifesi boş kalmıştı. Bu görevin Feyzullah'ın oğlu Süleyman'a verilmesi durumu arz edilmişti⁴⁶². Arz sonucunda Süleyman göreve getirilmiştir.

Başka bir kayda göre Sultan Ahmet Camisi'nde Osman'ın oğlu Hamza muallimlik görevi yapmaktaydı. Hamza muallimlik görevi için yevmi 19 akçe almaktaydı. Muallim Hamza maaşını Anabolu Gümrüğü mukataaası malından almaktaydı. Hamza'nın ölümünden dolayı boş kalan caminin muallimlik görevine 1800 tarihinde Hamza'nın oğlu Osman'ın getirilmesi için cami mütevellisi ve kale dizdarı İbrahim arz etmişti⁴⁶³. İlgili kayıtlara göre caminin muallimlik görevinin Ahmet, Süleyman, Hamza ve Hamza'nın oğlu Osman tarafından yürütülmüştür. Bu kayıtlara göre Hamza caminin hem hatiplik hem de muallimlik görevini birlikte yerine getirmiştir. Belgelerden çıkan bu bilgilere göre Sultan Ahmet Camisi ibadet yeri olması dışında sıbyan mektebi olarak da kullanılmıştır. Cami çevresindeki mahallelerde bulunan çocuklara eğitim-öğretim hizmeti vermiştir.

⁴⁶⁰ BOA, AE.SMST.III., 192/15127, 29 Cemaziye'l-evvel 1181/23 Ekim 1767.

⁴⁶¹ BOA, HAT., 1503/70, 29 Zilhicce 1222/27 Şubat 1808.

⁴⁶² BOA, C.MF., 160/7993, 5 Şaban 1144/2 Şubat 1732.

⁴⁶³ BOA, AE.SSLM.III., 236/13722, 4 Cemaziye'l-evvel 1215/23 Eylül 1800.

Sultan Ahmet Camisi'ne fetihten sonra imam ve hatip tayin edilmişti. Fakat bunun dışında lazım olan bazı görevlilerinin ataması yapılmamıştı. Bu görevliler müezzin, kayyum, muallim-i sıbyan ve ferraştı. Bahsi geçen görevlere derhal atama yapılmasının gerekli olduğu merkeze bildirilmişti. Bununla birlikte kale muhafazasında bulunan gureban-ı evvel ve sani cemaatlerinden 40 akçe yevmiye ile dizdar olunub gerekli olan 80 akçe maaşlarından da 15 akçe ücretle Mustafa adlı kişi'ye Anabolu gümrüğü malından almak üzere 18 Ağustos 1722 tarihinde müezzinlik vazifesi verilmişti⁴⁶⁴. Mustafa 1731 yılında bilinmeyen bir sebeple baş müezzinlik görevini kendi isteğiyle oğlu Osman'a bırakmak istemişti⁴⁶⁵.

İlgili kayda göre bir yer fethedildikten sonra idari teşkilatlanma için o yere hemen görevli atamaları yapılmaktaydı. Kayıttaki bilgilere göre Anavarin Kalesi'ne 40 akçe ile bir dizdar atanmıştır. Sultan Ahmet Camisi'ne de ihtiyaç dahilinde imam ve hatip fetihle beraber atanmıştır. Fakat camide daha sonra başka görevlilere de ihtiyaç duyulmuştur. İhtiyaç üzerine camiye gerekli olan görev atamaları yapılmıştır. Ayrıca kaledeki çocukların eğitim-öğretimleri için de muallimlik ataması yapılmıştır. Bu tür bir teşkilatlanma Osmanlı Devleti'nin fethettiği yerlerde kalıcılığını sağlaması açısından önemliydi.

1577 yılında Yeni Anavarin Kalesi'nin inşasının tamamlanmasından sonra kalede kaç tane ev yapılacağı bu evlerde kimlerin oturacağına dair mimardan bilgi istenmişti. Yine kale halkı tarafından bu kalede bir mescit ve cami yapılması talep edilmişti. Bu isteklerinin yerine getirildiği görülmüştür. Zira yukarıdaki kayda göre Sultan Ahmet Camisi'ne fetihle beraber imam ve hatip atanmış fakat diğer vazifelere atama yapılmamıştı. Kale halkı caminin bazı vazifeleri hakkında berat ricasında bulunmuştu. Bu kayıtlara göre Osmanlı Devleti fetihten hemen sonra bir kiliseyi camiye çevirdi. Fakat kiliseden çevrilme cami halka yetmediğinden kale sakinleri iç kalede bir mescit taşrada da bir Cuma camisi yapılmasını istemişlerdi. İnşa ettirilen camiye de daha sonra görevli ataması için arzda bulunmuşlardı. 1731 yılına gelindiğinde bu isteklerin yerine getirildiği görülmüştür. Bu kayıtlar Osmanlı Devleti'nin fetih sonrası bölgede nasıl teşkilatlandığına dair önemli bilgiler vermektedir.

⁴⁶⁴ BOA, C.EV., 552/27880, 27 Zilka'de 1134/8 Eylül 1722.

⁴⁶⁵ BOA, C.EV., 553/27948, 5 Şaban 1144/2 Şubat 1732.

Sultan Ahmet Camisi'nde müezzinlik görevini yürüten Mustafa bilinmeyen bir sebeple bahsi geçen vazifesini kendi isteğiyle 1731'de bırakmak istemişti. Yerine müezzin olarak oğlu Osman'ın geçmesi için arz da bulunmuştu. Fakat başka bir kayda göre Mustafa'nın bırakmış olduğu müezzinlik vazifesinin 1733 senesinde kalenin dizdarı aynı zamanda caminin mütevellisi olan Ahmet'in oğlu Mehmet'e verilmesi istenmişti⁴⁶⁶. Bu durumda müezzinlik görevi bilinmeyen bir sebeple Osman'a değil Mehmet'e verilmiştir. İlgili kayda göre Mehmet kalenin dizdarıdır. Mehmet dizdarlıkla birlikte caminin mütevellilik ve müezzinlik görevlerini de yürütmüştür. Yani kale dizdarlarının kaledeki başka kurumlarda da görev yaptığı bilgisi ortaya çıkmıştır.

Bir diğer kayda göre Sultan Ahmet Camisi'nde Mustafa'nın oğlu Ömer adlı kişi müezzinlik görevini yürütmekteydi. Ömer müezzinlik vazifesi için günlük 15 akçe almaktaydı. Ömer'in maaşı Anabolu gümrüğü malından ödenmekteydi. Ömer, bilinmeyen bir sebeple müezzinlik vazifesini Osman'ın oğlu Molla Süleyman'a vermek istemişti. Bu istek üzerine caminin mütevellisi olan kale dizdarı Mehmet Emin bu durumu arz etmişti. Arz neticesinde 17 Ekim 1751 tarihinde müezzinlik beratı Ömer'den alınıp Süleyman'a verilmişti. Süleyman'ın, Anabolu gümrüğü malından almak üzere 15 akçe ile camideki müezzinlik vazifesine başlaması istenmişti ve bu göreve kimsenin müdahale etmemesi emredilmişti⁴⁶⁷.

Müezzinlikle ilgili bir başka kayda göre Sultan Ahmet Camisi'nin müezzinlik görevinde Ahmet'in oğlu Bekir adlı kişi bulunmaktaydı. Bekir, müezzinlik vazifesi için yevmi 15 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Anabolu gümrüğü mukataaası malından ödenmekteydi. Bekir'in ölümü sebebiyle boş kalan müezzinlik görevine 1766 tarihinde Bekir'in oğlu Mehmet'in getirilmesi durumu arz edilmişti⁴⁶⁸.

Sultan Ahmet Han Camisi'nde Ahmet'in oğlu Abdülkerim adlı kişi müezzinlik görevini yürütmekteydi. Abdülkerim mezkur vazifesi için 15 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Anabolu gümrüğü mukataaası malından ödenmekteydi. Abdülkerim'in evlatsız olarak vefat etmesi üzerine müezzinlik görevine 1777 tarihinde

⁴⁶⁶ BOA, AE.SMHD.I., 128/9393, 7 Muharrem 1146/20 Haziran 1733.

⁴⁶⁷ BOA, C.EV., 198/9866, 1 Zilhicce 1164/21 Ekim 1751.

⁴⁶⁸ BOA, C.EV., 658/33172, 11 Şaban 1180/12 Ocak 1767.

İbrahim'in oğlu Ahmet'in getirilmesi arz edilmişti⁴⁶⁹. Sultan Ahmet Camisi'nde, Mustafa, Mehmet, Ömer, Süleyman, Bekir Abdülkerim ve Ahmet adlı kişiler müezzinlik görevlerini yürütmüşlerdir. İlgili kayıtlara göre caminin ibadete açılmasından sonra müezzinlik vasifesine atamalar yapılmıştır.

Müezzinlik dışında camide vaizlik vazifesi de vardı. Sultan Ahmet Camisi'nde günlük 30 akçe ile vaizlik görevini yürüten Yusuf'un ölümünden dolayı zikrolunan görev boş kalmıştı. Yusuf'un yerine vaizlik görevine Yusuf adlı kişinin getirilmesini Anavarin kadısı Hasan arz etmişti. Yusuf Koron Kalesi ahalisinden idi ve kaledeki halka din dersleri vererek nâsihette bulunan biriydi. Anavarin Kalesi'ndeki Sultan Ahmet Camisi'nin vaizlik görevi için de uygun biri olarak görülüyordu. Bu yüzden Anavarin kadısının da arzı neticesinde istenilen vazife kendisine verilmişti. Yusuf, Meton ve Koron mukataaası malından almak üzere günlük 30 akçe vazifeyle kimsenin müdahalesi olmadan 6 Eylül 1733 tarihinde vaizlik görevine getirilmişti⁴⁷⁰. Vaiz ve nâsih olan Yusuf görevine başladıktan sonra şer'i meclise giderek 1740-1742 yıllarını kapsayan 2 yıllık toplam maaşının tamamını mukataaa emini Musa Ağa'dan aldığını beyan etmişti⁴⁷¹. Bu kayda göre bir kimsenin herhangi bir camide görev yapması için caminin bulunduğu kale halkından olması gerekmiyordu. Çünkü Yusuf Anavarin değil Koron Kalesi'nde ikâmet eden biriydi.

Bir diğer kayda göre Sultan Ahmet Camisi'nde vaizlik görevini Şeyh Abdullah yürütmekteydi. Abdullah adlı kişi ücretini İnebahtı Gümrüğü İrsaliyesi mukataaasından almaktaydı. Abdullah adlı kişi 1732 yılında vefat etmişti. Mezkur kişiden boş kalan vaizlik görevine de Seyyid Ahmet'in oğlu Mustafa'nın getirilmesi istenmekteydi. Bunun için Anavarin Kalesi dizdarı, Sultan Ahmet Cami mütevellisi Mehmet ve Şeyhülislam İshak Efendi ricada bulunmuşlardı. Bu rica üzerine Mustafa adlı kişi yılında Sultan Ahmet Camisi'nin vaizlik görevine getirilmişti⁴⁷². Şeyh Abdullah caminin imamlık ve hatiplik vazifelerini de yürütmüştür. Ölümünden sonra zikredilen görevlere Seyyid Ahmet'in oğlu Mustafa getirilmişti. Bu kayıtlara göre Şeyh Abdullah ve Mustafa caminin imamlık, hatiplik ve vaizlik görevlerinde bulunmuşlardır.

⁴⁶⁹ BOA, C.EV., 498/25191, 4 Cemaziye'l-ahir 1191/10 Temmuz 1777.

⁴⁷⁰ BOA, AE.SMHD.I., 234/18819, 22 Rebiü'l-evvel 1146/2 Eylül 1733.

⁴⁷¹ BOA, AE.SMHD.I., a.g.b., 17 Rebiü'l-ahir 1157/30 Mayıs 1744.

⁴⁷² BOA, AE.SMHD.I., 69/4545, 19 Şevval 1146/25 Mart 1734.

Belgedeki başka bir bilgiye göre Sultan Ahmet Han Camisi'nde kalenin fethinden itibaren günlük 30 akçe ile müezzinlik ve vaizlik görevleri bulunmaktaydı. Müezzinlik vazifesi İnebahtı gümrüğü malından ödenmekteydi. Vaizlik görevi ise Koron ve Meton mukataaası malından karşılanmaktaydı. Kalenin ulema ileri gelenleri, caminin vaizi olan Seyyid Mustafa'nın vefat etmiş olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine vaizlik görevine vâkıf olabilecek Süleyman'ın oğlu Mustafa'nın bahsi geçen göreve getirilmesi için şeyhülislam tavsiyede bulunmuştu. 16 Şubat 1761⁴⁷³ tarihinde Süleyman'a vaizlik beratı verilmişti. Önceden Koron ve Meton mukataaası malından verilen vazifenin de iptal edilmesi istenmişti. 1761 tarihinden itibaren ise caminin vaizlik ücretinin İnebahtı gümrüğü mukataaası malından verilmesi kabul edilmişti⁴⁷⁴. Mustafa'nın 1780 yılı toplam ücreti olan 10800 akçenin tamamını Meton ve Koron gümrüğü mukataaası eminden aldığı kayıtlarda geçmektedir⁴⁷⁵. Bu kayda göre Mustafa, 19 yıl caminin vaizlik vazifesini yürütmüştür. Camide, Yusuf, başka bir Yusuf, Şeyh Abdullah, Seyyid Ahmet'in oğlu Mustafa, Süleyman'ın oğlu Mustafa vaizlik görevini yürütmüşlerdir.

Sultan Ahmet Cami görevlileri hakkında bilgi veren ve ulaşılabilen ilk tarih 1719 imamlık ve hatiplik vazifeleriyle ilgilidir. Son tarihli belge ise 1808 yılı olup caminin muallim-i sıbyanlık vazifesiyle ilgilidir. Bununla birlikte fetihten sonra yapılan Anavarin Kalesi ve kalede yapılması istenilen mescit ve cami yapımına dair en erken kayıt ise 1577 tarihlidir. Bu kayıt önemli bir kayıttır. Çünkü kalenin yapımı, yapım tarihi ve içerisinde yapılması düşünülen ibadethaneler konusunda şimdiye kadar bu bilgileri veren bir kaynak ya da eser göze çarpmamıştır.

3.8. ARKADYA ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİ

Bu başlık altında, Arkadya şehri, kalesi ve kale içerisindeki cami hakkında bilgi verilecektir. Bununla birlikte kale içerisinde yer alan caminin kime ait olduğu, görevlileri, vazifelilerin günlük ve yıllık ücretleri hakkında da malumat verilecektir.

⁴⁷³ BOA, C.EV., 584/29487, 11 Receb 1174/16 Şubat 1761.

⁴⁷⁴ BOA, AE.SMST.III., 113/8605, 11 Şevval 1175/5 Mayıs 1762.

⁴⁷⁵ BOA, C.EV., 584/29487, 13 Rebiü'l-evvel 1197/16 Şubat 1783.

3.8.1. Arkadya Şehri

Arkadya şehri 1500 yılında Sultan Beyazıt tarafından fethedilmişti⁴⁷⁶. Arkadya, Mora'da paşa hassı ve voyvodalıktı. Şehir üç yüz akçe payesiyle itibarlı bir kazaydı. Kazada kethüda, yeniçeri serdarı, muhtesib, bacdar, mimar, haraç ağası, şehir kethüdası gibi görevliler yer almaktaydı⁴⁷⁷. Şehirdeki evler sarp ve kayalık zeminler üzerine kurulmuştu. Bu evler mazgallarla sıkı bir şekilde korunmuştu. Şehir içerisinde çarşısı ve dükkanları mevcuttu. Ayrıca şehir içerisinde bir cami, bir medrese, iki ilkokul, bir han ve hamam bulunmaktaydı. Arkadya bir sahil şehri olmakla beraber şehir halkı pamuktan kumaş yapıp elbise dokumak işini de yapmaktaydı⁴⁷⁸.

3.8.2. Arkadya Kalesi

Arkadya Kalesi'ni Evliya Çelebi, “deniz kıyısından bir top menzili içerde, doğu tarafında Cuma köyü burnunda havalesiz, badem şeklinde, taş yapılı, sağlam ve dört tarafa nazır bir kale” olarak tanımlar. Yalçın kayalar üzerinde kurulduğu için etrafında hendekler bulunmamaktaydı. Kalın duvarları vardı. Kalenin etrafında sekiz adet burç yer almaktaydı. Bu burçlar üzerinde sağlam toplar vardı. Kalenin iç kalesi de sağlamdı. Kalede, kale dizdarı ve doksan adet hisar eri görev yapmaktaydı. Doğuya bakan iki katlı bir demir kapısı olan kalede orta kapı önünde Sultan Süleyman Camii mevcuttu⁴⁷⁹. Yapılan araştırmalar sonucu böyle bir caminin kale içerisindeki varlığı tespit edilmiştir.

3.8.3. Arkadya Kalesi'ndeki Cami

Yapılan araştırmalara göre Arkadya Kalesi dahilinde yalnızca bir cami kaydına rastlanılmıştır. Bu cami de Sultan Süleyman Camii'dir.

⁴⁷⁶ Fetihten sonraki idari yapılanmada Arkadya nahiyesi, 14 köy ve 2 mezradan oluşmuştu. Nahiyedeki köyler, nüfusu ve daha fazla bilgi için bkz., Levent Kayapınar, “Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi”, s. 260-261.

⁴⁷⁷ Arkadya şehrindeki yapıların ve görevlilerin sayısı hakkında bkz., BOA, 367 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri (920-937/1514-1530) I, s. 38.

⁴⁷⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 110-111.

⁴⁷⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 110.

3.8.3.1. Sultan I. Süleyman Han Camii

Sultan Süleyman Camisi kalenin doğuya bakan orta kapısı önünde yer almaktaydı. Eski usul olup ruhani bir havası vardı mezkur caminin⁴⁸⁰. Sultan Süleyman Han Camii hakkındaki kayıtlarda imam, hatip ve müezzin tayinleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu görevlilerin günlük aldıkları maaşlar ve bu maaşlarını nereden aldıklarıyla ilgili de bilgiler yer almaktadır.

3.8.3.1.1. Cami Görevlileri ve Maaşları

Arkadya Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Han Camisi'nde 16 Mart 1681⁴⁸¹ tarihi öncesinde Zeynelabidin adlı kişi imamlık yapmakta ve kurumun hatiplik görevini de yürütmekteydi. Zeynelabidin, imamlık ve hatiplik görevleri için günlük 6 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı Hulumiç mukataaasından ödenmekteydi. Bahsi geçen Zeynelabidin adlı kişinin ölümünden dolayı Sultan Süleyman Camii imamlık ve hatiplik vazifeleri muattal kalmıştı. Bu sebeple Zeynelabidin'in daha önce yürütmekte olduğu imamlık ve hatiplik görevlerinin Mevlana Hüseyin'e verilmesini Arkadya kadısı Mevlana Mustafa arz etmişti. Arz neticesinde 5 Mart 1681 tarihinde Arkadya Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Han Camisi'nin imamlık ve hatiplik görevi Mevlana Hüseyin'e verildi. Hüseyin imamlık ve hatiplik vazifeleri için günlük 6 akçe alacaktı. Görevlinin maaşı ise önceden olduğu gibi Hulumiç mukataaasından ödenecekti⁴⁸². Mevlana Hüseyin, görevine başladıktan sonra 1682 senesinde günlük 6 akçeden toplamda alması gereken 2196 akçenin tamamını, mukataaa emini Mehmet Ağa'dan aldığını beyan etmişti⁴⁸³.

Bir başka kayda göre Sultan Süleyman Han Camii'nin müezzinlik kurumunda İsmail'in oğlu Abdulkadir görev yapmaktaydı. 24 Nisan 1678 yılı öncesinde göreve başlamış olan Abdulkadir, müezzinlik görevi için günlük 4 akçe almaktaydı. Abdulkadir'in maaşı ilk önceleri Vostiçe mukataaası malından karşılanmaktaydı. Ama

⁴⁸⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*

⁴⁸¹ Hicri Tarihi: 25 Saferü'l-hayr 1092.

⁴⁸² BOA, İE.EV., 4/480, 15 Saferü'l-hayr 1092/56Mart 1681.

⁴⁸³ BOA, İE. EV., a.g.b., Evahir-i Ramazanü'l-mübarek 1093/23 Eylül-2 Ekim 1682.

daha sonra Abdulkadir 18 Nisan 1678⁴⁸⁴ tarihi itibariyle verilmiş olan kararlar maaşını Hulumiç mukataaasından almaya başlamıştı. Daha sonra 20-29 Aralık 1683 tarihinde Abdulkadir, 11 Mart 1682 yılından 16 Mart 1783 yılına kadar olan ücretini yevmi 4 akçeden toplamda 1440 akçenin tamamını Arkadya kadısı Mehmet Ağa'dan aldığını ifade etmişti⁴⁸⁵.

Arkadya Kalesi'ndeki, Sultan Süleyman Camii hakkında bulunan ilk belge 1681 tarihlidir. Bu tarihte camiye atanan imam ve hatip ile alakalı bilgiler verilmiştir. 1683 tarihli son belgede ise kurumun müezzinlik görevini üstlenmekte olan kişinin maaşı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Verilen bu tarihlerde caminin ayakta olduğu, görevlilerinin bulunduğu ve ibadete açık olduğu bilinmektedir. Camide, Zeynelabidin ile Hüseyin imamlık ve hatiplik vazifelerini Abdülkadir isimli kişi ise müezzinlik görevinde bulunmuşlardır. Bu bilgiler dışında cami ile ilgili başka bir belgeye ulaşılamadığından kurumun önceki ve sonraki görevlileri ve ahvali hakkında bilgi verilememiştir.

3.9. BENEŞE ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDEKİ CAMİLER

İlgili başlık altında, Benefşe şehri, kalesi ve kaledeki bulunan camiler hakkında bilgiler verilecektir.

3.9.1. Benefşe Şehri

Benefşe şehri Mora Yarımadası'nın doğusunda yer almaktaydı. Düz bir kayalığın üstünde kurulmuş olan Benefşe şehrinin sadece bir girişi bulunmaktaydı. Bu yüzden şehre, tek giriş anlamına gelen Monemvasia adı verilmişti. Bu isim Düstûrnâme-i Enverî adlı eserde geçmektedir. Şehir iki kısımdan oluşmaktaydı. Bu şehirlerden birisi kalenin yukarı kısmında diğeri de kalenin aşağı kısmında bulunmaktaydı⁴⁸⁶.

⁴⁸⁴ Hicri Tarih: 25 Saferü'l-hayr 1089.

⁴⁸⁵ BOA, İE.EV., 4/480, Evail-i Muharremü'l-haram 1095/20-29 Aralık 1683.

⁴⁸⁶ Machiel Kiel, "Benefşe", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 5, İstanbul, 1992, s. 434-435.

Benefşe şehri, tarih boyunca Bizans, Latin ve Venedik hakimiyetinde kalmıştı⁴⁸⁷. Bizanslıların, Anadolu'dan getirtmiş oldukları ücretli askerlerle birlikte Müslümanlar ilk defa Benefşe şehrine ayak basmış oldular. 1462 senesinde Fatih Sultan Mehmet Mora Yarımadası'na sefer düzenlemiş fakat buraya kadar gelinememişti. Daha sonra 1499 tarihinde Sultan Beyazıt Mora Yarımadası'na sefer düzenlemişti. Bu sefer, Vatika ile Benefşe'nin yarımadaıyla bağlantısının kesilmesine sebep olmuştu. Daha sonra 1537-40 yılları arasındaki Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında Kanuni Sultan Süleyman 1540 senesinde Benefşe şehrini tamamen fethetmişti⁴⁸⁸.

Fetihten sonra Venedik askeri, topçuları ve sivil halk şehri terketmiştir. Şehir Kasım Paşa'nın adamlarından Yunus Bey'e bırakılmıştır. 1540-1570 yılları arasında yeni bir idari sistem kurularak şehir Mora Sancağı'na bağlanmıştır. 1570 yılı sonrası ise şehir Mizistre Sancağı'na bağlı bir kaza haline getirilmiştir. Kaza idaresine getirilen Benefşe'nin, 1583 tarihinde buldurmuş olduğu askeri birlikte toplam nüfusu 2000'ne ulaşmıştı⁴⁸⁹. Evliya Çelebi, bu şehri gezmiş olduğu dönemde şehirde muhtesib, bacdar, şehir kethüdası ve portobor adlı görevlilerin yer aldığını bildirmiştir⁴⁹⁰.

1683-1684 yıllarındaki olaylar sırasında Benefşe dışında tüm Mora tamamıyla Venedik eline geçmişti. Osmanlı idaresinde daha da önemli bir şehir haline gelmiş olan Benefşe, 1690'a kadar dayanabilmiş ise de bu tarihte Venedik hakimiyetine geçmişti. 1716'da geri alınan Benefşe, Yunan İsyanı sırasında 1821 yılında şartlı olarak teslim olmuştu. Benefşe'nin elden çıkmasıyla buradaki Türk nüfus Anadola'ya nekledilmişti. Osmanlı döneminde önemli bir askerî üs ve kalabalık bir merkez olan Benefşe şehri ise günümüzde anakara üzerinde bir balıkçı köyü haline gelmiştir⁴⁹¹.

3.9.2. Benefşe Kalesi

Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilen Benefşe Kalesi, yalçın bir kaya üzerine kurulmuş bir iç kaleydi. Bu kaleyle beraber Anadolu ve Termiş kaleleri de

⁴⁸⁷ Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri II", *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1955, s. 215.

⁴⁸⁸ Machiel Kiel, "Benefşe", s. 435.

⁴⁸⁹ Machiel Kiel, "Benefşe", s. 435.

⁴⁹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 134.

⁴⁹¹ Machiel Kiel, "Benefşe", s. 434-436.

fethedilmişti. Böylece Mora Yarımadası'nın fethi tamamlanmış oldu⁴⁹². İç kale aşağı şehri 1645-1699 yıllarında Girit Savaşları sırasında Venedikliler tarafından alınmaya çalışılmıştı⁴⁹³. Bu girişimden sonra aşağı şehir surlarla çevrilmişti. Bu surların IV. Mehmet zamanında inşa edildiği bilinmektedir⁴⁹⁴.

Benefşe Kalesi'nde iki tane dizdar bulunmaktaydı. Bu dizdarlardan biri yukarı hisarda diğeri aşağı hisarda yer almaktaydı⁴⁹⁵. Ayrıca 1699 tarihli bir Osmanlı bütçesine göre ise kazada 523 asker ve topçu bulunmaktaydı⁴⁹⁶. Bir diğeri ismi Menekşe olan iç kalede sadece Müslüman evleri bulunmaktaydı. Bununla beraber iki adet cami yer almaktaydı⁴⁹⁷. Bunlardan biri 1300'lü yıllarda Bizans İmparatoru Andronikos tarafından kurulmuş olan Ayasofya Katedrali'nden camiye çevrilmiş olan ve Fethiye ya da Sultan Süleyman Camii olarak isimlendirilen camiydi⁴⁹⁸. Diğeri de kapının iç yüzünde bulunmuş olan Derviş Mehmet Ağa Camii idi⁴⁹⁹.

Benefşe Kalesi'nin doğu ucunda içinde cephane ve mühimmat bulunan bir kulesi vardı. Batı ucunda ise içerisinde çeşitli zahire, yiyecek ve içecek bulunduran bir kulesi bulunmaktaydı. Kalenin varoşunda ismi bilinmeyen kargir kubbeli ve kargir minareli çarşı içerisinde iki adet cami, iki mescid, iki mektep ve 50 tane dükkan yer almaktaydı. Ayrıca büyük öneme sahip bir de Benefşe limanı bulunmaktaydı. Bir ada olan Benefşe Kalesi'nin anakarayla bağlantısı bir köprüyle sağlanmaktaydı⁵⁰⁰.

1821'de Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinden sonra şehir gerilemeye başlamıştır. Daha sonraları yapılmış olan bir sayımda şehirde sadece 82 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Günümüzde kalenin yukarı şehir kısmı terkedilmiş vaziyettedir. Kalenin aşağı şehir kısmı ise küçük bir balıkçı köyü şeklindedir. Ayrıca aşağı kesimde mimari özelliği bulunmayan bir cami, bir kaç harap çeşme ve IV. Mehmet tarafından yaptırılmış olan surlar ayakta kalmıştır. Sultan Süleyman Camii'ne çevrilmiş olan

⁴⁹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 134.

⁴⁹³ Machiel Kieel, "Benefşe", s. 435-436.

⁴⁹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 135.

⁴⁹⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁹⁶ Machiel Kieel, "Benefşe", s. 436.

⁴⁹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 134-135.

⁴⁹⁸ Machiel Kieel, "Benefşe", s. 435.

⁴⁹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 135.

⁵⁰⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 134-136.

başkilisenin mihrabı terkedilmiş durumdaki yukarı şehirde bulunmaktadır⁵⁰¹. Derviş Mehmet Ağa Camii ise yakın zamana kadar kahvehane binası olarak kullanılmıştır⁵⁰².

3.9.3. Benefşe Kalesi'ndeki Camiler

Benefşe Kalesi dahilinde Sultan Süleyman ve Sultan Ahmet'e ait camilerin varlığı tespit edilmiştir. Sultan Ahmet Camisi'nin vakfına dair bilgiler de bulunmuştur. İncelenen kayıtlarda, camilerin görevlileri, bunların ücretleri, cami tamirleri, minare inşası, cami ihtiyaçları, ihtiyaçların giderilmesiyle ilgili konular bulunmaktadır.

3.9.3.1. Sultan I. Süleyman Han Camii

Sultan Süleyman Camii kalenin yukarı şehir kısmında yer almaktaydı. Kale fethedildiği zaman yukarı şehirdeki kiliseye bir mihrab yapılarak cami olarak kullanılmaya başlanmıştı. Sultan Süleyman Camisi hakkında bulunan kayıtlarda mezkur caminin tamiri ve çalışanları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

3.9.3.1.1. Cami Tamiri, Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Benefşe Kalesi'nde bulunan Sultan Süleyman Camisi'nin cuma vaiz vekili olan Topçubaşı Mehmet Ağa adlı kişi şer'i meclise giderek Yazıcı Mehmet Ağa isimli kişinin huzurunda Sultan Süleyman Camisi'nin zamanla harap hale geldiğini bildirmişti. Bu sebeple de tamire ihtiyacı olduğunu ve tahmini tamir masrafının da 80 bin akçe olduğunu belirtmişti. Bu durum merkeze arz edilmişti. Arz neticesinde tamir masrafı için lazım olan 80 bin akçeyi Yazıcı Mehmet Ağa'nın 1672 yılı zeamet ve tımar bedelleri toplam mahsülünden karşılanması emredilmişti. Bu ücretin de kale dizdarı Hasan Ağa'ya teslim edilmesi ve dizdarın bu parayı muhafaza etmesi emredilmişti⁵⁰³.

⁵⁰¹ Machiel Kiel, "Benefşe", s. 435-436.

⁵⁰² Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri II", s. 216.

⁵⁰³ BOA, YB.04., 4/104, Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1084/3-11 Ekim 1673.

25 Muharrem 1085/1 Mayıs 1674. 22 Muharrem 1086/18 Nisan 1675. Bu tarihlerin verilmesi sebebi aynı tür belgede aynı konunun tekrar edilmesi ve bu konunun bütününden derlenip özetlenmesi. Ayrıca 1672 tarihinde caminin tamirinden bahsedilirken konu 1675 yılına kadar uzaması tamirin bu tarihe kadar tamamlanmadığını göstermektedir. Aynı konu, BOA, YB.04., 2/104, 23 Muharrem 1086 tarihli belgede geçmektedir.

Cami görevlilerinin ücretlerine dair bir kayda göre Sultan Süleyman Camisi'nin imam ve hatibi ile kale varoşu neferlerinin 1723 yılına ait bir senelik ücretleri olan toplam 45148 akçeyi alamamışlardı. Bu ücretin ödenmesi için kale ağası arzda bulunmuştu. Bunun üzerine ücretlere dair bilgilerin yazılması ve görevlilere ücretlerinin Hacı Ali adlı kişi tarafından havale edilmesi emredilmişti⁵⁰⁴. Bununla birlikte Benefşe mukataasından ödenmek üzere Benefşe Kalesi'nin neferleriyle Sultan Süleyman Camii çalışanlarının maaşlarının mahalli mukataasından ödenmesine dair 1739 yılına ait muhasebeyi içeren bir özet sunulmuştu⁵⁰⁵. Yine kalenin muhtelif askeri cemaatleri ile Sultan Süleyman Camii hademelerinin maaşlarına dair 1761 yılına ait bir tezkire arz edilmişti⁵⁰⁶. Ayrıca kale muhafızları ve Sultan Süleyman Camii'nin imam, hatip ve de hademelerinin ücretlerinin hassadan Mehmet Efendi ve onun sorumluluğunda olan Mora müste'men taifesi maktuundan ödenmesine dair 1765 tarihli açıklamalı bir pusula gönderilmişti⁵⁰⁷. Benefşe Kalesi neferleri ve kale dahilindeki Sultan Süleyman Camisi'nin imam, hatip ve diğer çalışanlarının 1769 yılına ait kendilerine verilmesi gereken maaşlarının muhtelif mukataalardan ödenmesi için Mora salyanecisi İsmail arz etmişti⁵⁰⁸.

Sultan Süleyman Camii'nin tamiriyle ilgili bilgi bulunmakta fakat daha sonra tamirinin yapılıp yapılmadığı hakkında herhangi bir belgeye ulaşılamadığından konu hakkında şimdilik başka bir bilgi verilememektedir. Fakat 1672 yılında caminin bir tamir geçirdiği bilgisi kesindir. Bununla birlikte caminin imam, hatip ve vaiz gibi görevlilerinin olduğu bilinmekte fakat tayinleri, günlük ve yıllık ücretlerine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Sultan Süleyman Camisi'nin bahsi geçen görevlileri dışında camide hademe vazifesinin de bulunduğu bilinmektedir. Bununla

⁵⁰⁴ BOA, AE.SAMD.III., 49/4923, 11 Rebiü'l-ahir 1136/8 Ocak 1724. Benefşe Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Camii'ne Hafız Hüseyin adlı birinin getirilmesine dair bir kayıt daha bulunmaktadır. Bkz., BOA, AE.SAMD.III., 106/10495, 19 Rebü'l-evvel 1131/9 Şubat 1719.

⁵⁰⁵ BOA, C.ML., 476/19400, 10 Muharrem 1152/19 Nisan 1739.

⁵⁰⁶ BOA, AE.SMST.III., 00116/08894, 9 Cemaziye'l-ahir 1174/16 Ocak 1761.

⁵⁰⁷ BOA, AE.SMST.III., 334/27005, 15 Cemaziye'l-ahir 1178/10 Kasım 1764.

⁵⁰⁸ BOA, AE.SMST.III., 116/08828, Tarih: 29 Zilhicce 1182/6 Mayıs 1769. Sultan Süleyman Camii çalışanları ve kale neferlerinin ücretleri hakkında bilgiler veren bu belgelerde ücretler hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek akçe ve kuruş hesabı yapılmış ayrıca mukataaalardan gelen ücretlerde tek tek hesaplanmıştır. Bu belgeler muhasebe kayıtlarını içermektedir. Bununla birlikte Sultan Süleyman Camii çalışanları olan imam ve hatip maaşının Mora Yarımadası mizan-ı harir resmi mukataaası akçesinden verilmesine dair bir kayıt daha bulunmaktadır. Bkz., AE.SMST.III., 17/1178, 29 Zilhicce 1173/12 Ağustos 1760.

birlikte cami çalışanlarının ücretlerinin ödendiği mukataaa gelirlerinin tek tek hesabı yapılarak ayrıntılı bir muhasebe kaydı oluşturulmuştur. Ama cami çalışanlarının ücretlerinin ödenmesine dair bilinmeyen bir sebeple sürekli sıkıntılar yaşandığı kayıtlardaki bilgilerden çıkarılmaktadır. Camiyle ilgili ilk kayıt kurumun tamiri ve tamir masrafiyle ilgili olup 1672 yılına aittir. Son kayıt ise cami hademelerinin maaşlarının ödenmesi hakkındaki 1769 yılındaki kayıttır. Caminin bundan önceki ve sonraki çalışanları hakkında bilgiye ulaşılmamakla beraber bugün caminin halen ayakta olmasına bakılacak olursa, şehrin Osmanlı'nın elinden çıkış tarihine kadar kurumun görevini icra ettiği söylenilebilir.

Sultan Süleyman Camii kalenin yukarı kısmında yer almaktaydı. Kalenin aşağı kısmında ise Sultan Ahmet Camisi bulunmaktaydı. Bu cami ve görevlilerine dair bilgiler incelenmiştir.

3.9.3.2. Sultan I. Ahmet Han Camii

Evliya Çelebi, Sultan Ahmet Han Camii ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Sadece varoшта ismini vermediği iki caminin varlığından bahsetmektedir. Kalenin aşağısında yer alan Frenk Manra Kilisesi'ni Sultan Ahmet yıktırarak yerine cami yaptırmıştır. Camiyle ilgili görevli tayinleri, çalışanların maaşları, cami tamiri ve ihtiyaçları, cami vakıflarıyla ilgili bilgiler vardır.

3.9.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Benefşe Kalesi'nin aşağı kısmında yer alan Sultan Ahmet Han Camii'nde 31 Ağustos 1720 tarihi öncesinde Mehmet adlı kişi imamlık ve hatiplik görevlerini yürütmekteydi. Mehmet görevleri karşılığında yevmi 15 akçe almaktaydı. Fakat görevlinin ulufesi ödenmemişti. Bu durumu Mora Valisi Ahmet Paşa'ya arz eden Mehmet'in ulufesinin muhassıllıktan ödenmesine karar verilmişti. Mehmet Mora Yarımadası'nın fethine katılmış olduğu sırada⁵⁰⁹ kendisine bu görevleri tayin olunmuştu. Mehmet vazifesinin başında olmadığı bir zamanda Süleyman adlı bir kişi caminin imamlık vazifesini almak istemişti. Hatta bunun için kadıdan arz talebinde bile

⁵⁰⁹ Bu dönemde Mora Yarımadası'nın tamamı feth olunduğu için burada bahsedilen Mora Yarımadası'nın fethine katılmış olması durumu o sırada Mora Yarımadası'nın herhangi bir şehrinin Osmanlı elinden çıkması halinde geri alınması durumundan bahsediyor olsa gerek.

bulunmuştu. Vazifesine geri dönen Mehmet bu sorununu defterdar efendiye bildirmişti. Bunun üzerine Mehmet ve Süleyman imamlik tayini meselesi için mürafaya çıkmışlardı. Fakat Muhzırağa Hüseyin tarafından Mehmet hapsedilmişti. Bunun üzerine Mehmet'in, hapisten çıkarılması ve imamlik vazifesinin kendisine geri verilmesi için durum merkeze arz edilmişti⁵¹⁰.

Başka bir kayda göre Mehmet adlı biri 1725 tarihi⁵¹¹ öncesinde Benefşe (Menekşe) Kalesi zirindeki cami-i şerifin hatiblik görevini yürütmekteydi. Mehmet hatiplik vazifesi için günlük 15 akçe ve her ay 3 kile hinta almaktaydı. Fakat Mehmet hatiplik görevini yerine getirmemekle beraber kale halkını da çıkardığı çeşitli huzursuzluklarla rahatsız etmekteydi. Bu yüzden Mehmet'in hatiplik beratının alınması ve maaşının da derhal kesilmesi istenmekteydi. Mehmet'in yerine hatiplik görevine ise Şeyh Ahmet'in getirilmesi için 14 Ekim 1733 tarihinde Kaptan-ı Derya Vezir Mehmet Paşa arz etmiş baş defterdar da konuyla ilgili malumat vermişti⁵¹². Bu kayıтта bahsi geçen Mehmet'in bir önceki kayıтта caminin imamlik vazifesini yürüten kişi olduğu düşünülmektedir.

1733 senesinden itibaren hatiplik vazifesine Şeyh Ahmet getirilmişti. Şeyh Ahmet hatiplik görevi için yevmi 15 akçe ve her ay 3 kile hinta almaktaydı. Görevlinin maaşı Mora muhassıllığına ilaveten Benefşe Mukataaası malından ödenmekteydi. Şeyh Ahmet hatiplik görevini yürütürken vefat etmişti. Bunun üzerine Mehmet adlı kişi Şeyh Ahmet'in çocuğunun olmadığını ve kaptan paşanın henüz hatiplik görevi için kimseyi arz etmediğini, bu yüzden hatiplik görevine kendisinin tayin edilmesini istemişti. Bu istek üzerine boş kalan hatiplik görevine 23 Mart 1737 tarihinde Mehmet atanmıştı. Mehmet elindeki berata göre camideki hatiplik görevi için günlük 15 akçe ve her ay 3 kile hintayı Benefşe Mukataaası malından alacaktı⁵¹³.

⁵¹⁰ BOA, İE.EV., 44/4956, 28 Şaban 1132/5 Temmuz 1720.

⁵¹¹ Olayın geçtiği hicri tarih: Evail-i Cemaziye'l-ahir 1137/16-25 Ocak 1725.

⁵¹² BOA, C.EV., 565/28528, 5 Cemaziye'l-evvel 1146/14 Ekim 1733. 1725 tarihinde hatip olan Mehmet ile ilgili sorun zikredilen yılda başlamasına rağmen 1733 yılına kadar sorun çözülememiştir. Çünkü bu tarihe gelindiğinde de Mehmet ile ilgili aynı sorunlardan şikayet edilmektedir. Bu sorunun bu tarihe kadar çözülememiş olmasının sebebi devletin başka sorun ve sıkıntılarla uğraşıyor olmasından kaynaklanabilir. Çünkü hem idareciler şikayetçi hem de halk şikayetçi. Ayrıca görevini yerine getirmemekle beraber halka türlü zulümlerde de bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşiv kaydında caminin imamlik tevcihinden bahsedilmektedir. Fakat belgelerde caminin yalnızca hatiplik görevinden söz edilmektedir.

⁵¹³ BOA, C.EV., 191/9550, 29 Muharrem 1150/ 29 Mayıs 1737.

Bir diğerk kayda göre cami-i şerifin imamet vazifesinde Seyyid Süleyman adlı biri vardı. Süleyman'ın ücreti günlük 15 akçe idi. İmam maaşını Mora ceziresi muhassıllık malından almaktaydı. Seyyid Süleyman'dan sonra caminin imamlık vazifesine Mustafa'nın oğlu Mehmet getirilmişti. Mehmet ise kendi rızasıyla imamlık görevini Ahmet'in oğlu Mustafa'ya bırakmak istemişti. Bu isteğın yerine getirilmesi için Benefşe kadısı Mevlana Mehmet arzda bulunmuştu. Bunun üzerine 15 Mart 1726 tarihinde Mustafa imamlık vazifesine atanmıştı. Mustafa günlük 15 ekçeyi Mora muhassıllık malından alıp imamlık cihetini yerine getirecekti⁵¹⁴. Mustafa vazifesine başladıktan bir süre sonra Trepoliçe şehrindeki şer'i meclise giderek 1729 senesine ait bir yıllık toplamda alması gereken ücreti olan 5400 akçenin tamamını bu işle vazifelendirilmiş olan ağadan almış olduğunu 8 Nisan 1730 tarihinde beyan etmişti⁵¹⁵. Mustafa camideki görevine devam ettiği dönemde vefat etmişti. Mustafa'nın yerine 1782 tarihinde büyük oğlu Abdülkerim'in getirilmesi istenmişti⁵¹⁶. Bu kayda göre Mustafa 56 yıl caminin imamlık vazifesini yürütmüştür.

Caminin imamlık ve hatiplik ile ilgili ilk kaydı 1720 tarihine aittir. Son kayıt ise caminin imamıyla ilgili olup 1782 tarihlidir. Kurumun bu tarihlerden önceki ve sonraki imam ve hatiplerin tayin ve ücretleri hakkında kayıtlara rastlanılmamıştır. İlgili kayıtlara göre Mehmet adlı kişi caminin imamlık ve hatiplik vazifelerini, Süleyman, Mehmet Mustafa ve Abdülkerim yalnızca imamlık, Mehmet ve Şeyh Ahmet ise hatiplik görevini yürütmüşlerdir. Camide imam ve hatip dışında müezzinler de görev yapmaktaydı.

Camide imamlık ve hatipliğın yanı sıra müezzinlik vazifesi de bulunmaktaydı. Sultan Ahmet Camisi'nin müezzinlik vazifesi için 20 akçe ve her ay 3 kile hınta verilmekteydi. Müezzinlerin maaşı Mora muhassıllığı malından ödenmekteydi. Ahmet kalenin aşağısında yer alan bu camide müezzin-i evvellik vazifesini yürütmekteydi. Ahmet müezzin-i evvellik vazifesi dışında caminin bir de müezzin-i sanilik görevini icra etmeye çalışıyordu. Aynı zamanda Ahmet, cebehane ocağında da vazifeliydi. Bu yüzden caminin bir müezzin-i saniye ihtiyacı vardı. Müezzin-i sanilik vazifesinin

⁵¹⁴ BOA, İE.ML., 109/10319, 8 Şaban 1138/11 Nisan 1726.

⁵¹⁵ BOA, İE.ML., a.g.b., 5 Şevval 1143/13 Nisan 1731. Dilekçenin Tarihi: 20 Ramazan 1142/8 Nisan 1730.

⁵¹⁶ BOA, C.EV., 621/31320, 9 Muharrem 1197/15 Aralık 1782.

eksikliği sebebiyle müslüman cemaat sıkıntı çekmekteydi. Bunların yanı sıra Ahmet'e yürütmüş olduğu görevleri karşılığında alması gereken ücret ve hınta verilmemekteydi. Netice itibariyle Mehmet adlı birinin yevmi 10 akçe ve her ay 1.5 kile hınta almak kaydıyla müezzini-i sanilik vazifesine getirilmesi ve müezzini-i evvel Ahmet'in ücretinin ve hıntasının kendisine tayin edilmesi için Benefşe naibi İbrahim arz etmişti. Arzın sonucunda müezzini-i evvel Ahmet'in vazifesinin ve hıntasının yeniden düzenlenmesine, Mehmet'in ise müezzini-i sanilik görev beratının verilmesine 23 Temmuz 1725 tarihinde karar verilmişti. Padişahın buyruğuna göre, Ahmet, günlük 10 akçe ve her ay 1.5 kile hıntayı Mora muhassıllığı malından muhassıl olanlardan almak kaydıyla camide müezzini-i evvellik görevine başlayacaktı. Mehmet ise aynı şartlar mukabilinde müezzini-i sanilik vazifesini yerine getirecekti⁵¹⁷.

Caminin müezzini-i evveli Ahmet ve müezzini-i sanisi Mehmet Trepoliçe şehrinde şer'i meclise giderek Mora muhassılı Hacı Ahmet Ağa huzurunda maaşlarıyla ilgili beyanda bulunmuşlardı. Ahmet ve Mehmet adlı cami görevlileri 1729 senesine ait bir yıllık ücretleri olan 3600 akçe ve 18 kile hıntanın tamamını Ahmet Ağa'dan aldıklarını 8 Nisan 1730 tarihinde ifade etmişlerdi⁵¹⁸. Müezzini-i sani Hüseyin'in oğlu Mehmet bilinmeyen bir sebeple kendi rızasıyla görevinden ayrılmıştı. Mehmet'in yerine caminin müezzini-i sanilik vazifesine büyük oğlu Abdurrahman'ın getirilmesi için kadı durumu arz etmişti. Neticede 11 Haziran 1755 tarihinde Abdurrahman caminin müezzini-i sanilik vazifesine getirildi. Abdurrahman'ın ücreti olan 10 akçe Mora muhassıllığı malından; 1.5 kile hınta ise Benefşe mukataası malından ödenecekti⁵¹⁹.

Bir başka kayda göre kalenin zirindeki camide 2 Eylül 1767⁵²⁰ tarihi öncesinde Salih, müezzini-i evvel; Ahmet, müezzini-i sani ve Mustafa imamlık görevini yürütmekteydi. Müezzini-i evvel ve müezzini-i sani 20 akçe ve 3 kile hınta, imam ise 15

⁵¹⁷ BOA, İE.ML., 119/10319, Tarih: 24 Zilkade 1137/4 Ağustos 1725.

⁵¹⁸ BOA, İE.ML., a.g.b., 5 Şevval 1143-13 Nisan 1731. Dilekçenin Tarihi: 20 Ramazan 1142/8 Nisan 1730.

⁵¹⁹ BOA, AE.SOSM.III., 88/6793, 17 Rebiü'l-evvel 1169/15 Aralık 1755. Dilekçe Tarihi: Evail-i Ramazanü'l-mübarek 1168/11-20 Haziran 1755.

⁵²⁰ 1767'den önce 1763 yılına dair Benefşe Kale Camii'ne ait başka bir kayıt daha mevcuttur. Bu kayıta cami ve Mora Yarımadası'nın bir kaç kale camii çalışanlarının bir yıllık toplam ücretleri akçe ve kuruluş hesabı olarak verilmiştir. Ayrıca cami çalışanlarının masrafları hakkında da bilgiler aktarılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz., BOA, D.BŞM.d., 3650, s. 3, 4 Muharrem 1177/15 Temmuz 1763. Mezkur çalışanlarının ücretlerine dair olan yıllık tarih ise 21 Safer 1177/31 Ağustos 1763.

akçe almaktaydı. Görevlilerin ücretleri Mora muhassıllığı malından ödenmekteydi. Fakat görevlilerin hem akçeleri hem de hıntaları eksik verilmekteydi. Bu durumdan şikayetçi olan görevliler ücretlerinin ve hıntalarının tam olarak verilmesi için Mora valisine emir verilmesini istemişlerdi⁵²¹.

Bir diğer kayda göre Sultan Ahmet Han Cami-i Şerifi'nde Mahmut'un oğlu Ahmet müezzin-i sanilik görevini yürütmekteydi. Ahmet müezzin-i sanilik görevi için yevmi 10 akçe ve bir buçuk kile hınta almaktaydı. Müezzinin maaşı Benefşe mukataaası malından verilmekteydi. Bilinmeyen bir sebeple Ahmet görevini terk etmişti. Bundan dolayı kurumun müezzin-i sanilik vazifesi boş kalmıştı. Ahmet'in terkinden dolayı boş kalan müezzin-i sanilik görevine Süleyman adlı kişinin getirilmesi için Benefşe naibi Mevlana Mehmet Emin arz etmişti. Arz neticesinde 7 Aralık 1804 tarihinde Süleyman'a Sultan Ahmet Camii'nin müezzinlik görev beratı verilmişti. Berata göre Süleyman günlük 10 akçe ve şehriye bir buçuk kile hınta alacaktı. Süleyman'ın ücreti Benefşe mukataaası malından ödenecekti⁵²². 1804 yılında müezzinlik görevine getirilen Süleyman'ın 1814 yılına ait bir malumatta müezzinlik beratının yenilenmesi ve bu konuda gereğinin yapılmasını arz etmişti⁵²³.

Başka bir kayıta ise Sultan Ahmet Han Cami-i Şerifi'nin 1819 yılında müezzin-i evvelinin İbrahim'in oğlu Salih olduğu ifade edilmektedir. Salih bu görevine karşılık günlük 10 akçe ve şehriye bir buçuk kile hınta almaktaydı. Salih'in ücreti ve hıntası Benefşe mukataaası malından karşılanmaktaydı. Salih'in ölümünden dolayı boş kalan müezzinlik görevine Salih'in büyük oğlu İbrahim'in getirilmesi rica olunmuştu⁵²⁴.

Caminin yine müezzin-i evvel ve müezzin-i sanilik atamaları ve maaşlarıyla ilgili yukarıdaki kayıtlar bulunmuştur. Müezzinlerle ilgili ilk kayıt 1725 yılına aittir. Son kayıt ise 1820 tarihlidir. Bu son kayıt önemlidir. Çünkü Benefşe şehrinin elden çıkmasından bir yıl öncesine kadar caminin varlığını sürdürdüğü ve görevini ifa ettiğini gösteren bir kayıttır. İlgili kayıtlara göre Ahmet ve Salih adlı kişiler caminin müezzin-i evvelik, Mehmet, Abdurrahman, Mustafa, Ahmet ve Süleyman adlı kişiler de müezzin-

⁵²¹ BOA, C.EV., 18/875, 7 Rebiü'l-ahir 1181/2 Eylül 1767.

⁵²² BOA, C.EV., 455/23012, 8 Şevval 1229/23 Eylül 1814.

⁵²³ BOA, C.EV., a.g.b., 4 Şaban 1230/12 Temmuz 1815.

⁵²⁴ BOA, C.EV., 386/19588, Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1235/7-15 Ocak 1820. Belgede, göreve gelecek olan İbrahim oğlu Salih'in aynı zamanda imtihana tabi tutulduğu belirtilmekteydi.

i sanilik vazifesini yürütmüşlerdir. 1820 yılına kadar Müslüman halk burada yaşamakta ve camide halkın dini ve ibadet ihtiyacını karşılamaya devam etmekteydi.

Müezzinlik dışında Sultan Ahmet Camisi'nin bir de kayyuma ihtiyacı vardı. Caminin kayyum ve bazı ihtiyaçları için kale halkının kadıya başvurduğuna dair bir kayıt mevcuttur.

Benefşe Kalesi'nin aşağı kısmında yer alan cami keferenin saldırısına uğradığı için vakıfları zayi olmuştu. Uzun zamandan beri de döşemeleri, zeytin yağı, kandil ihtiyaçları giderilmemişti. Ayrıca kurumun kayyumu olmadığı için Müslüman cemaat namaz vakitleri konusunda sıkıntı çekmekteydiler. Ahaliyle birlikte durumu denetleyen Benefşe kadısı caminin imam, hatip ve iki müezzini olduğunu fakat kayyumu olmadığını müşahede ederek arz etmişti. Bunun üzerine yevmi 7 akçe ile bir kayyum atanması; mum, zeytinyağı ve hasır giderleri için her sene 15 kuruş Benefşe mukataasından verilmek üzere tayin olunmasına kara verilmişti. Ayrıca tayin olunan miktarın Benefşe mukataası muhassılı tarafından iltizam olunan eminler tarafından zamanında verilip kaydedilmesi emredilmişti. Günlük 7 akçeyi Benefşe mukataası malından almak kaydıyla Mehmet adlı kişi 20 Ağustos 1727 tarihinde kayyum olarak atanmıştı⁵²⁵.

Mehmet adlı kişi kayyumluk görevine başladıktan sonra Trepoliçe şehrinde şer'i meclisde Mora muhassılı vazifesine memur Hacı Ahmet Ağa huzurunda 1729 yılına ait bir senelik toplam ücreti olan 2520 akçenin tamamını aldığını ifade etmişti. Bununla birlikte Mehmet, 1729 senesine ait caminin mum, zeytinyağı ve hasır giderleri için tayin olunan 15 kuruşun tamamını da Ahmet Ağa'dan almıştı⁵²⁶.

Bir diğer kayda göre Sultan Ahmet Han Camisi hademelerinin (imam, müezzin ve vaiz) ücretleri olan yevmi 50 akçe ile şehriye 6 kile hinta cerreleri Mora muhassıllığı mukataası malından; yevmi 7 akçe kayyumluk vazifesi ile 15 kuruş mum, zeytin yağı ve hasır giderleri ise Benefşe mukataası malından tayin olunmuştu. Bununla birlikte Sultan Ahmet hayratı olan bu caminin bakımıyla ilgilenecek bir görevli tayin edilmediğinden caminin döşemeleri zamanla tahrip olduğundan yenilenmeye ihtiyacı

⁵²⁵ BOA, İE.ML., 109/10319, 4 Muharrem 1140/22 Ağustos 1727.

⁵²⁶ BOA, İE.ML., a.g.b., 20 Ramazan 1142/8 Nisan 1730.

olduğu belirtilmişti. Bununla birlikte caminin döşemeleri ve mum yağı gibi bazı ihtiyaçları için Benefşe mukataaası malından ya da Mora muhassıllığı malından verilmek üzere yıllık 30'ar kuruş tayin için Benefşe kadısı tarafından 19 Haziran 1767 tarihinde arz olunmuştu. Zikrolunan konular baş muhasebeye yazılarak padişaha arz edilmişti⁵²⁷. İlgili kayıtlar Sultan Ahmet Camisi'nin bazı ihtiyaçlarının karşılanması sorununun zaman zaman tekrarlandığını göstermektedir.

3.9.3.2.2. Cami Tamiri ve İhtiyaçlarının Karşlanması

Benefşe Kalesi'nde bulunan ulema, suleha, imamlar, hatipler ve sair ahali huzur-ı şer'e çıkıp Sultan Ahmet Han Camisi'nin fetihten beri tamir ve onarımı için görevli tayin edilmediğini bildirmişlerdi. Sadece fetihten sonra zeytin yağı ve hasır giderleri için Benefşe mukataaası malından ödenmek üzere 15 kuruş tayin edilmişti. Bu yüzden zamanla caminin tamiri elzem duruma gelmişti. Hatta caminin kibleye bakan duvarı yıkılmaya yüz tutmuştu. Eğer duvar yıkılırsa tamir masrafı daha fazla olacaktı. Bunu önlemek için tamire memur edilen Hüseyin adlı kişiye bu durum bildirildiğinde cami tamirinin keşfe dahil olmadığını beyan ederek camiyi tamir etmemişti. Bunun üzerine kale halkının rica ve istekleri doğrultusunda tahminen 1500 kuruş masrafı olacak cami tamirinin kale bina eminine havale edilmesini Benefşe kadısı arz etmişti⁵²⁸.

Benefşe Kalesi'ne isabet eden yıldırım sebebiyle yanmış ve harap olmuş baruthane ve cephaneye ve bazı mahallerde daha önce müteveffa Mustafa Paşa'nın Mora muhassıllığında keşif yapılmıştı. Daha sonraki tahrir için kale sakinlerinden olan Hacı Ağa adlı bir kişi görevlendirilmişti. Memuriyet için Ağustos 1666 senesinde emri şerif verilmişti. 1726 senesine gelindiğinde cami-i şerif Mora muhassılı olan Hasan Ağa tarafından tamir edilmişti. Masraf için gerekli olan 300 kuruş Mora muhassıllığı malından tahsil edilmişti. Bununla birlikte daha önceden 1717 senesinde cami-i şerifin hademesinin ücreti olan 50 akçe ve şehriye 6 kile hinta ile 15 kuruş Benefşe mukataaası malından tayin edilmişti. Fakat vakıfdan sorumlu bir görevliye kayıtlarda rastlanılmadığı ve bu hususun baş muhasebeye yazıldığı beyan edilmişti. Ayrıca cami-i şerif masrafından kaçınıp masrafın tahriri gerek bina emini ve gerek vakıf görevlileri

⁵²⁷ BOA, AE.SMST.III., 360/28811, 22 Rebiü'levvel 1181/ 18 Ağustos 1767.

⁵²⁸ BOA, C.AS., 66/3130, 25 Safer 1179/13 Ağustos 1735.

tarafından yazılıp kaidelere uygun bir şekilde keşif defteriyle birlikte arz edilmesi emredilmişti.⁵²⁹

Sultan Ahmet Camisi'nin tamirleriyle ilgilenmesi için bir görevli atanması; caminin döşemelerinin yenilenmesi, mum, zeytinyağı ve hasır giderlerinin karşılanmasına dair 1727 yılına ait kayda göre giderler için senelik 15 kuruş tayin edilmişti⁵³⁰. 1767 yılına gelindiğinde ise cami giderleri için 30 kuruş tayin edilmesi durumu ilgililere arz edilmişti⁵³¹. Bu talebin karşılanıp karşılanmadığı daha sonraki yıllarda caminin ihtiyaçlarının giderilmesine dair bir sorunun yaşanıp yaşanmadığına dair henüz bir kayıt olmadığı için ilgili durumlar şimdilik bilinmemektedir.

3.9.3.2.3. Camiye Minare İnşası

Benefşe Kalesi'nin sakinleri olan ulema, suleha ve sair kişiler şer'i meclise Sultan Ahmet Han Cami minaresinin harap olduğunu ve civarında ezan okunacak bir yer olmadığından namazların vakitli kılınmadığını bildirmişlerdi. Kale sakinleri minarenin tamir ve yenilenmesini istemişlerdi. 25 Kasım 1797 tarihinde Benefşe kadısı durumu arz etmişti. Bunun üzerine kale, kalenin gezi yerleri ve cami minaresinin tamir masrafı belirlendikten sonra minarenin tamiri ve yenilenmesi için keşif yapıp bunu deftere kaydedecek ve tamirle vazife olunacak mimar halifeleri ve mühendisler baş muhasebeye yazılmıştı⁵³².

Sultan Ahmet Camisi 1666 yılı öncesi bir tamire ihtiyaç duymuştu. Fakat sadece cami değil şehirdeki bazı yerler de tamire muhtaç hale gelmişti. Bu da kalenin ve diğer kurumlarının bir tamir geçirdiğini göstermektedir. Tamirle ilgili ulaşılan son kayıt 1797 tarihidir. Kayyum atamasıyla ilgili kayda ise 1727 tarihinde rastlanılmaktadır. Caminin hem tamiri hem kayyum ataması hem de diğer görevlilerinin maaşları ile ilgili hususlar hakkında İstanbul'a dilekçe gönderilmiştir. Bunların yanı sıra caminin vakıflarıyla da ilgili bilgiler verilmiştir. Vakıfların zayi olmasından dolayı cami ihtiyaçlarının giderilmediği müşahede edilmiştir. Kayıtlardaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Benefşe

⁵²⁹ BOA, C.AS., 66/3130, 25 Safer 1179/13 Ağustos 1735.

⁵³⁰ BOA, İE.ML., 109, 10319, 4 Muharrem 1140/22 Ağustos 1727.

⁵³¹ BOA, AE.SMST.III., 360/28811, 22 Rebiü'l-evvel 1181/ 18 Ağustos 1767.

⁵³² BOA, C.EV., 241/12017, 5 Cemaziye'l-ahir 1212/25 Kasım 1797.

Kalesi'ndeki camiler kale feth olunduğu tarihten elden çıkış tarihine değin Müslüman cemaatin dini hizmetlerini ifa etme vazifesini sürdürmüştür.

Evliya Çelebi'nin kale kapısının iç yüzünde olduğunu belirttiği Derviş Ağa Camii hakkında bir malumata ulaşılmadı. Fakat Evliya Çelebi kalenin aşağısında yer alan Sultan Ahmet Han Camisi'nden de bahsetmemiştir. Sadece varošta ismini vermediği iki caminin varlığından bahsetmiştir. Sultan Süleyman Camii kalenin yukarı şehrinde yer almaktadır. Evliya Çelebi bunu kale camisi olarak belirtmiştir. Sultan Ahmet Camisi de kalenin aşağı şehrinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu da bir kale camisidir. Nitekim IV. Mehmet zamanında aşağı şehrin surlarla çevrildiği göz önünde bulundurulduğunda bu yerinde bir tespit olmaktadır. Bazı belgelerde kalenin zîrindeki cami diye zikredilen caminin ismi verilmemiştir. Fakat caminin görevli ataması ve tamirle ilgili durumlara bakıldığında Sultan Ahmet Han Camii'nin görevli atamaları ve camii tamir kayıtlarının devamı niteliğinde olduğu için o kayıtları içeren konular da Sultan Ahmet Camii başlığı altında işlenmiştir.

Derviş Ağa Camisi ile ilgili bir kayda ulaşılmaması konu ile ilgili kayıtların olmadığını göstermez. Nitekim Semavi Eyice, Derviş Ağa Camisi'nin yakın zamana kadar kahvehane olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu cami kaledeki görevliler için inşa edilmiş bir cami olabilir. Bununla birlikte Sultan Ahmet Han Camisi'nin minare tamiri kaydında caminin etrafında ezan okunacak yer olmadığından namaz vakitlerinde cemaatin sıkıntı çektiği belirtilmiştir. Sultan Ahmet Camisi kalenin hemen bitişiğinde yer aldığına göre o zaman Derviş Ağa Camisi minaresiz bir camiydi. Ya da küçük bir mescit tarzında da inşa edilmiş olabilir.

3.10. ANABOLU ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLER

Bu başlık altında, Anabolu şehri, kaleleri ve kaleler dahilinde bulunan camiler, mescitler, camilerin ve mescitlerin vakıfları hakkında bilgiler verilecektir.

3.10.1. Anabolu Şehri

Anabolu, Mora Yarımadası'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır⁵³³. Evliya Çelebi, birçok dilde farklı isimle adlandırılan Anabolu'nun Osmanlı dilindeki isminin Anaboli olduğunu ve mezkur ismin Anapoli'den galat olduğunu beyan etmiştir⁵³⁴. Anabolu şehrine 1540 öncesinde Venedikliler hakimdi. 1540 tarihine gelindiğinde ise Mora Sancakbeyi Güzelce Kasım Paşa şehri kuşatmıştı. Zikredilen tarihte Osmanlı-Venedik Antlaşması sonucu şehir Osmanlılara bırakılmıştı. Şehrin Osmanlıların eline geçmesinden sonra şehri terk edenlerin mülkleri satılmıştı. Şehir halkından bazıları ise mallarını kendi rızalarıyla Müslüman halka satmışlardı. Anabolu'da oldukları bilinmeyen bazı kimselerin malları sahihsiz zannedilerek satılmıştı. Fakat daha sonra bu konuda yapılan müracaatlar sonucunda malları kendilerine teslim edilmişti. Bunun dışında ilk fetih yıllarında korsan kayıklarının şehirde dolaştıkları ve köyleri basarak birçok köyün hicret etmesine sebebiyet verdiği de bilinmektedir⁵³⁵.

Sultan Süleyman Han emriyle Güzelce Kasım Paşa tarafından fethedilen Anabolu şehrinin alınmasıyla Mora Yarımadası'nın fethi tamamlanmıştı. Anabolu şehrinin öneminden bahseden Evliya Çelebi, şehrin Mora paşasının hassı ve voyvodalık olduğunu belirterek 300 akçelik paye ile şerif bir kaza olduğunu aktarmıştır. Ayrıca şeyhülislam, nakibü'l-eşraf, sürsat, nüzul, iştira, gümrük, muhtesib, bacdar, harac ve mimar ağaları, sipahi, kethüdayeri, yeniçeri serdari, anbar emini ve anbar nazırı gibi birçok makamın şehirde görevli olduğunu yazmıştır. Bununla birlikte Girit'e gidecek bütün zahire, mühimmat ve ihtiyacatın Anabolu'dan gönderildiğini de ayrıca belirtmiştir⁵³⁶. Anabolu'nun aynı zamanda 1520 tarihlerinde tuz ticaretinde önemli bir rol oynadığı da bilinmektedir⁵³⁷.

Anabolu şehrinde bir liman ve üç tane kale bulunmaktaydı. Bu kalelerden biri Anabolu Kalesi, biri Kastel-i Bahriyye Kalesi ve bir diğeri de Palamida Kalesi'ydi⁵³⁸.

⁵³³ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", *İbrahim Hakkı Uzunçarşılı Armağanı Ayırbasım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 461.

⁵³⁴ Evliya Çelebi, *Seyhatname*, s. 140.

⁵³⁵ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", s. 462.

⁵³⁶ Evliya Çelebi, *Seyhatname*, s. 140.

⁵³⁷ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", s. 464.

⁵³⁸ Evliya Çelebi, *Seyhatname*, s. 140-143.

Bugün Bourzi de denilen Kastel-i Bahriyye Kalesi, 1471 yılından sonra kuzeybatıdaki küçük bir ada üzerinde inşa edilmişti. Şehir fethedildikten sonra şehirdeki kiliseler camiye çevrilmişti. Şehir kuşatmasının kumandanı Güzelce Kasım Paşa ve daha sonraları şehre görevli tayin edilen paşalar da Anabolu'da birçok cami, mescit ve hayrat bina etmişlerdi⁵³⁹.

Evliya Çelebi'nin Anabolu gezisinden on dokuz yıl sonra Venedik kuvvetleri Francesco Morosini komutasındaki ücretli askerler 30 Temmuz 1686'da Mora Yarımadası'nı zapt etmişlerdi. Venedikliler Anabolu şehir ve kalesine hakim Palamidi Dağı'na yerleştirmiş oldukları toplarla saldırmışlardı. Atılan top atışları sonucunda ve çıkan yangınlarla beraber birçok ev ve dükkan harap hale gelmişti. Osmanlı kuvvetleri saldırılar karşısında sadece 3-4 hafta kadar dayanabilmişti. Daha sonra Osmanlı kuvvetleri şehri teslim etmek zorunda kalmışlardı. Şehirdeki Müslüman halktan sağ kalabilenler yakın Ege adalarına kaçabilmişlerdi. Venedik idaresinin başşehri olan Anabolu'da Venedikliler şehri ele geçirdikten sonra yeni kiliseler, yeni bir mahalle, kışla ve mahzen inşa etmişlerdi. Palamidi Dağı'na da merdivenlerle iç kaleye bağlanan yeni bir kale inşa etmişlerdi⁵⁴⁰.

Anabolu'ya tekrar hakim olmak isteyen Osmanlı Devleti, Şehit Ali Paşa'nın Mora Seferi sırasında Anabolu şehrini kuşatmak için harekete geçmişti. İçerisinde Anadolu Beylerbeyi, Rumeli Beylerbeyi ve Yeniçeri Ağası'nında bulunduğu Osmanlı birlikleri Şehit Ali Paşa'nın serdarlığında önce Gördüs'ü zapt etmişlerdi. Daha sonra Arhos kasabası üzerinden 12 Temmuz 1715'de Anabolu şehrine gelerek çadırlarını kurmuşlardı. Osmanlı birlikleri 19 Temmuz 1715'te taarruza geçmişlerdi. Taarruz sonucunda önce Anabolu daha sonra Kastel-i Bahriyye Kalesi teslim alınmıştı. Anabolu'nun ikinci Türk hakimiyetinden sonra şehre yeni görevli atamaları gerçekleştirilmişti. Şehirde tekrardan ihya çalışmaları başlatılmıştı. Anabolu 1790 tarihine kadar Mora'da idari merkez vazifesini görmüştü. Bu tarihten sonra da cezire daha korunaklı olan Tripoliçe şehrine nakil olmuştu⁵⁴¹.

⁵³⁹ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", s. 462-486.

⁵⁴⁰ Nejat Göyünç, "a.g.m.", s. 465-466.

⁵⁴¹ Nejat Göyünç, "a.g.m.", s. 466-485.

Anadolu'da Osmanlı idaresinin yeniden tesis edilmesinden sonra küçük çaplı bazı isyanlar dışında Anadolu büyük bir sorunla karşılaşmamıştı. Fakat 1800'lü yıllardan itibaren Mora Yarımadası'nda başlayan Yunan bağımsızlık girişimleri Anadolu şehrinde de baş göstermişti. Bunun neticesinde 1822'de Yunan ihtilalinin öncülerinden olan Theodore Kolokotronis tarafından Anadolu Kalesi ele geçirilmişti. Müslüman nüfusun bir kısmı kaçmış geriye kalanlar kaleye sığınarak savunmaya başlamışlardı şehri. Fakat yardım gelmeyince kale teslim edilmişti. Palamida Kalesi de Staikos Staikopoulos isimindeki bir ihtilalci liderin önderliğindeki 350 kişilik bir kuvvetle ele geçirilmişti. Böylece kentteki Osmanlı hakimiyeti de son bulmuştu. Anadolu şehri henüz sınırları belli olmayan devletin 1827 yılında başkentliğini üstlenmişti. 1833 tarihinde de Yunan Devleti'nin resmen başkenti olmuştu. 1834 yılında başkentin Atina'ya taşınmasıyla Anadolu başkent olma özelliğini kaybetmişti⁵⁴².

3.10.2. Anadolu Kalesi

Anadolu Kalesi, Anadolu Körfezi'nin sonunda deniz kıyısı boyunca uzanan sağlam ve güzel bir kaleydi. Kale içerisinde Sultan Süleyman Han'ın fetihten sonra kiliseden bozma Fethiye Camisi yer almaktaydı. Bu caminin büyük bir minaresi vardı. Cami içerisinde bulunan su sarnıcından bütün iç kale halkı istifade etmekteydi. Kale içerisinde 200 adet Müslüman evi bulunmaktaydı. Fetihden sonra evler harap hale gelince yeni yapılan evler İslami tarzda inşa edilmişlerdi. İç kalenin doğuya bakan kısmında bir hisar bulunmaktaydı. Bu hisarda bir mescit ve beş ev vardı. Bu hisarın aşağı kısmında başka bir hisar daha bulunmaktaydı. Bu hisarda da bir cami ve seksen adet kiremetli ev yer almaktaydı⁵⁴³.

3.10.3. Anadolu Kalesi'ndeki Cami ve Mescitler

Anadolu Kalesi'nde, Sultan Süleyman Camii, Ahmet Paşa Camii, Sultan Ahmet Camii, Vezir Hacı İbrahim Paşa Camii, Sadrazam Şehit Ali Paşa Camii, Hacı Mustafa Efendi Mescidi, Recep Efendi Mescidi, Sultan Ahmet Paşa Mescidi bulunmaktaydı. Bu

⁵⁴² Mehmet Ali Gökaçtı, "Mora Yarımadası'nda Bir Kent Nafplio (Anadolu)", *Tarih Ve Toplum Dergisi*, c. 36, S. 216, İletişim Yayınları, Aralık 2001, s. 391.

⁵⁴³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 140-141.

camiler ve mescitler hakkında görevli tayini, görevlilerin günlük ve yıllık ücretleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

3.10.3.1. Sultan I. Süleyman Camii

Evliya Çelebi Sultan Süleyman Camisi'nin iç kalede olduğunu belirterek kiliseden bozma Fethiye Camisi olduğunu bildirmiştir. Ayrıca caminin güzel bir minaresi olduğunu ve içerisinde bütün iç kalenin su ihtiyacını gideren bir sarnıç olduğunu da belirtmiştir⁵⁴⁴. Fethiye Camisi ile ilgili sadece bir kayda ulaşılmıştır. Kayıta cami çalışanlarının aldıkları ücret hakkında bilgi verilmektedir. 1670 tarihine ait olan bu kayıt erken döneme ait önemli bir kayıttır. Cami çalışanlarının tayinleri ve bu görevlilerin kimler olduğu hakkında başka kayıtlara rastlanılmamışsa da caminin birçok çalışanı olduğu tespit edilen kayıta görülmektedir.

3.10.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Termiş Kalesi, Anabolu Kalesi ve Kastel-i Bahriyye de yer alan Sultan Süleyman Camii şeriflerinin çalışanlarına, yevmi 48, senevi 17280 akçe tayin olunmuştu. Görevlilerin maaşları Termiş mukataası malından ödenmekteydi. Camilerin çalışanlarının ücret miktarı atik defterde yazılmıştı. Daha sonra tekrar tahrir yapılarak defter-i cedide de kayd edilmişti. Sultan Süleyman Camileri'nin çalışanları olan imamlar, hatipler, müezzinler ve kayyumlar şer'i meclise başvurmuşlardı. Mezkur vazifeliler şer'i mecliste mukataa emini huzurunda Termiş memlehası mukataasından almak üzere 1672-1673 ve 1674 yıllarına ait günlük 48 akçe ve toplamda yıllık 17280 akçenin tamamını Termiş memlehası eminlerinden aldıklarını ifade etmişlerdi⁵⁴⁵.

Bahsi geçen cami hakkında başka bir kayda rastlanılmamıştır. Fakat Nejat Göyünç, cami ve minaresinin 951/1544 tarihinde bir tamir kaydının olduğunu aktarmıştır⁵⁴⁶. Bununla birlikte Sultan Süleyman Camisi adında bir yapının Anabolu Kalesi karşısında yer alan Kastel-i Bahriyye Kalesi'nde de yer aldığını bahsi geçen kayıttan görmekteyiz. Bununla birlikte kayıta cami çalışanları arasında imam, müezzin

⁵⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 140-141.

⁵⁴⁵ BOA, AE.SMMD.IV., 103/12003, Evail-i Şabanü'l-muazzam 1080/25 Aralık 1669-3 Ocak 1670. 12 Şevval 1080/5 Mart 1670.

⁵⁴⁶ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", s. 463.

ve kayyumların olduğu da tespit edilmiştir. 1670 tarihli ilgili kayıt Anabolu'nun ilk fethinden itibaren mezkur şehrin kalesinde ve ismi verilmiş olan diğer kalelerde camilerin olduğunu ve çok sayıda çalışanı olduğunu da göstermektedir. Bu anlamda 1670 tarihli kayıt oldukça önemlidir.

3.10.3.2. Ahmet Paşa Camii

Nejat Göyünç, 17. yüzyılın ilk yarısında Mora'da birden fazla Ahmet Paşa'nın var olduğunu tespit etmiştir. Bu yüzden mezkur camiyi yaptırmış olanın hangi Ahmet Paşa olduğunun kesin olarak bilinmediğini belirtmiştir⁵⁴⁷. Ahmet Paşa Camii ile ilgili cuma kürsü vaizi hakkında bilgiler mevcuttur.

3.10.3.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Anadolu Kalesi'nde yer alan merhum Ahmet Paşa'nın yaptırmış olduğu cami-i şerifinde Şeyh Mustafa adlı kişi günlük 5 akçe yevmiye ile Cuma kürsüsünde vaizlik yapmaktaydı. Mustafa kendi rızasıyla vaizlik görevini Abdullah adlı kişiye feragat etmişti. Vaizlik görevine Abdullah'ın getirilmesi için emr-i şerif ricasında bulunulmuştu⁵⁴⁸.

Ahmet Paşa Camisi'ne dair bulunan kayıt 1667 tarihlidir. Bu tarihte camiye cuma kürsüsü vaizi atanmıştır. Bunun dışında başka bir kayda rastlanılmadığı için Ahmet Paşa Camisi'nin varlığını ne zamana kadar sürdürdüğü konusunda kesin bilgi verilememektedir. Bununla birlikte 1667 tarihine bakılacak olursa mezkur cami Anadolu şehrinin ilk fethinden sonra inşa edilmiştir denilebilir.

3.10.3.3. Hüseyin Efendi Camii Ve Mescidi

Hüseyin Efendi Anadolu Kalesi'nde süvari mukabelesi baş-halifesi⁵⁴⁹. 15 Kasım 1718'den önce vefat etmiş olduğu bilinmektedir. Anadolu Kalesi'nde yaptırmış

⁵⁴⁷ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) Ve Yapıları", s. 464.

⁵⁴⁸ BOA, İE.EV., Dosya No: 00006, Gömlek No: 00711, Tarih: Evasit-ı Ramazanü'l-mübarek 1077/7-16 Mart 1667.

⁵⁴⁹ Hüseyin Bey'in Anadolu Kalesi'nde mukabele-i süvari baş halifesi olduğu zikredilen kişinin vakfından bahseden vakıf defterlerinde de geçmektedir. Bkz., VGM, Defter-i Evamir-i Alişan, 00379, s. 47.

olduğu mescide 1721 tarihinde bir minber ilave edilerek camiye⁵⁵⁰ çevrilmiş olduğunu Göyünç aktarmıştır⁵⁵¹.

Camiye çevrilmiş olan mescidin⁵⁵² 1795 ve 1806 tarihine dair hatiplikle ilgili kayıtları mevcuttur. Caminin 1806 gibi geç bir tarihe kadar varlığını devam ettirmiş olması önemlidir. Hüseyin Efendi kalede yaptırmış olduğu mescit/cami için vakıf kurdurmuştur. Bu vakıfla mescit/cami giderlerini karşılamıştır. Hüseyin Efendi'nin kurmuş olduğu vakıfla ilgili kayıtlar mevcuttur.

3.10.3.3.1. Hüseyin Efendi Vakfı

Mora Ceziresi'nde Anabolu Kalesi'nde sabık süvari mukabelesi baş halifesi Hüseyin Efendi'nin vakfı bulunmaktaydı. Bu vakfın mütevellisi Zeliha Hanım isimli biriydi. Zeliha Hanım'ın vakfa kaymakam olarak önceden atamış olduğu kişi kalede iskan eden imam Hüseyin Efendi namındaki kişiydi. Hüseyin Efendi vakıf idaresini kendi işine geldiği gibi idare ederek vakfın masraf gelirlerini kendine harcamaktaydı. Mezbur kaymakam vakfın 908 kuruş masrafı vardır diyerek müteveli Zeliha Hanım'a masraf defteri göndermişti. Bu defter incelendikten sonra Hüseyin Efendi'nin vakıf gelirlerini kendisine harcamış olduğu ortaya çıkmıştı. Bunun için kaymakam Hüseyin Efendi görevinden alınarak yerine Ali adındaki bir kişi vakfa kaymakam olarak tayin edilmişti⁵⁵³.

Vakıfla ilgili bir başka kayda göre ise Mora Ceziresi'nde vaki Anabolu Kalesi'nde süvari mukabelesi baş halifesi Hüseyin Efendi'nin yaptırmış olduğu mescit

⁵⁵⁰ Bir kayıтта mukabele baş halifesi Hacı Hüseyin Efendi'nin cami hatiplik bilgisi bulunmaktadır. Bkz., BOA, EV.HMH.D., 4981, s. 8. Hatiplik tarihi, 23 Rebiü'l-evvel 1168/7 Ocak 1755. Demek ki bu tarihte mescit camiye çevrilmişti.

⁵⁵¹ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", s. 479.

⁵⁵² Bir kayıтта mescidin yeri ve mescide vakfedilmiş gelirler hakkında bilgi verilirken; mescit, Anabolu Kalesi dahilinde paşa sarayı yakınlarındaki mahallede bulunmaktadır ifadesi yer almaktadır. Gelirleri ise 3 oda, müstemil menzil ve su yolu. Haremeyn vakfi defterine kayıtlı. Kayıt numarası 136, tarihi, 1130/1717-1718. İki tarafı kale duvarı, bir tarafı mescid-i şerif ve bir tarafı tarık-ı amm diye yazılmaktadır. Bkz. VGM, Eski Yunanistan Mora Yarımadası Ve Tevabi-i İcare-i Vahide Defteri, Defter No: 02400, s. 39.

⁵⁵³ VGM, Emr-i Ali Alişan, 00354, s. 131. Yine Hüseyin Efendi vakfının gelirlerinden olan Balyabadra kazasındaki Çukale karyesindeki değirmen hasılatının tahsili ve vakfın icare gelirlerine el koyanlara müdahale edilmesi konusunda vakıf mütevellisi Zeliha Hanım'ın merkeze göndermiş olduğu bir kayıt daha mevcuttur. Daha fazla bilgi için bkz., VGM, Defter-i Evamir-i Alişan, 379, s. 48, 24 Şaban 1208/27 Mart 1794.

ve cami bulunmaktaydı. Bu mescit ve camilerin vakıfları da bulunmaktaydı. Vakıfların mütevellisi Zeliha Hanımdı. Vakıfların gelirlerine aherden müdahale bulunmaktaydı. Defter Emini Hacı Mustafa Efendi şer'î meclisteki konuşmasında vakıf gelirlerinden yararlandığını belirtmişti. Vakfın gelirlerinden olan değirmenler, zeytin ağaçları ve zeytin yağları, Anabolu, Mizistre, Gördus ve Arhus gibi şehirlerden sağlanmaktaydı. Zikredilen şehirlerin naiplerinin arzı üzerine bahsi geçen gelirlerin icare-i vahide sistemiyle her yıl bir başka kişilere kiralanması istenmekteydi. Bu istek kabul edilerek emr-i şerif verilmişti⁵⁵⁴.

İlgili kayıtlarda Hüseyin Efendi'nin bir mescit yaptırmış olduğu ve daha sonra ise bu mescidin camiye çevrildiği anlatılmaktadır. Bununla birlikte bir başka kayıтта Hüseyin Efendi'nin hem mescit hem de cami yaptırmış olduğu belirtmiştir. Hatta bu mescit ve caminin vakıflarının bulunduğu bilgisi de kayıtlarda verilmiştir. Mescit ve cami hakkındaki son kayıt tarihi ibadethanelerin bu tarihe kadar varlığını sürdürmüş olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra bahsi geçen ibadet kurumlarının vakıflarının da mescit ve camiyle birlikte işlevselliğini devam ettirdiği görülmektedir.

Yukarıdaki kayıtlardan birinde Hüseyin Efendi'nin mescit ve camileri ifadesi bulunmaktadır. İlk önce mescit olarak yaptırmış olduğu kurumun tam olarak hangi yılda camiye çevrildiği bilinmemektedir. Ulaşılabilen 1772 tarihli bir kayıтта hem mescitten hem de camiden söz edilmektedir. Başka bir kayıтта da 1755 yılında Hüseyin Efendi'nin camisine dair hatiplik bilgisi vardır. Bir diğer kayıтта yer alan camileri ifadesine bakılacak olursa Hüseyin Efendi'nin başka camiler de yaptırmış olabileceği düşünülmektedir. Bu bilgilerden Hüseyin Efendi'nin hem mescit hem de cami yaptırmış olabileceği bilgisi çıkmaktadır. Hüseyin Efendi Camisi'nin hatiplik vazifesine dair bir kayıt bulunmaktadır.

Anabolu Kalesi'nde Hüseyin Efendi'nin bir camiisi bulunmaktaydı. Caminin hatiplik vazifesi muattal kalmıştı. Caminin hatiplik vazifesine Mustafa adlı bir kişinin getirilmesi istenmişti⁵⁵⁵. 1806 tarihinde yine Hüseyin Efendi Camisi'nin hatiplik

⁵⁵⁴ VGM, Kuyudat-ı Ahkâm-ı Evamir-i Aliyye, 368, s. 255-256, 14 Rebiü'l-evvel 1186/12 Haziran 1772. Aynı konu hakkında bilgi veren bir başka kaynak bkz., VGM, Evamir-i Alişan, 363, s. 236-237, Gurre-i Muharrem 1191/9 Şubat 1777.

⁵⁵⁵ BOA, HAT., 1458/51, 29 Zilhicce 1209/17 Temmuz 1795.

cihetine Hafız Zekerriyya adlı kişinin getirilmesi için caminin vakıf nazırı darüssaade ağası arzda bulunmuştu⁵⁵⁶. Hüseyin Efendi'nin mescit görevlilerine dair şimdilik bir bilgi bulunmazken camisiyle ilgili hatiplik vazife kaydına ulaşılmıştır. Anabolu Kalesi'nde Hacı Mustafa Efendi'nin yaptırmış olduğu bir mescit bulunmaktaydı.

3.10.3.4. Hacı Mustafa Efendi Camii Ve Mescidi

Mustafa Efendi, Anabolu'nun 1715 yılındaki fethinde Şehit Ali Paşa'nın ordusunda reisülküttaplık yapan kişidir. Mustafa Efendi kale içerisindeki bir kiliseyi satın alıp onu mescide çevirmiştir. Bir ev, iki mahzen ve bir de zeytinlik satın alarak mescide vakfetmiştir. Mustafa Efendi Defter Emmini lakabıyla da ünlüdür⁵⁵⁷.

Hacı Mustafa Camii veya çalışanları hakkında ayrıca bir kayda rastlanılmamakla beraber Anabolu Kalesi'nin bazı yerlerinin tamiri için gereken meblağın temini hakkında bilgi veren bir kayıta cami veya mescit ismi geçmektedir. Kaydın ilgili kısmı şu şekildedir: Anabolu Kalesi'nde Sultan Ahmet Han'ın bina ve ihya etmiş olduğu altı adet cami-i şerif ve bir medrese bunun dışında Şehit Ali Paşa, Kapudan İbrahim Paşa ve Defter Emmini Mustafa Efendi'nin⁵⁵⁸ camileri ve mescitleri ve muhsinzade çeşmeleri bulunmaktaydı⁵⁵⁹ ifadeleri yer almaktaydı. Buradaki ifadelerden Anabolu Kalesi'nde Mustafa Efendi'nin cami ve mescidinin olduğu anlaşılmaktadır.

3.10.3.5. Vezir Hacı İbrahim Paşa Camii Ve Mescidi

Kandiye Muhafızı İbrahim Paşa'nın, aşçı lakabıyla bilinen ve aslen Mora Yarımadası'nın Tripoliçe şehrinden olan İbrahim Paşa olduğu bilinmektedir⁵⁶⁰. Kayıtlarda kendisine Kandiye Muhafızı veya Kapudan Paşa olarak hitap edilmektedir. İbrahim Paşa'nın bir mescidi olduğuna dair bilgi bir kayıta geçmektedir. Bu kayıta şunlar yazılmaktadır: “Anabolu Kalesi'nde Sultan Ahmet Han'ın bina ve ihya etmiş

⁵⁵⁶ BOA, HAT., 1495/49, 29 Zilhicce 1220/20 Mart 1806.

⁵⁵⁷ Nejat Göyünç, “XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları”, s. 479. Mustafa Efendi'nin mescidi için satın almış olduğu emlak listesi için bkz., BOA, MAD.d., Defter No: 1360, Tarih: Muharrem Zilkade 1128/17 Ekim 1716.

⁵⁵⁸ Defter Emmini Mustafa Efendi'nin bahsi, Hüseyin Efendi'nin vakfları hakkında bilgiler veren bir kayıta geçmektedir. Bkz. VGM, Kuyudat-ı Ahkâm-ı Evamir-i Aliyye, 368, s. 256, Tarih: 14 Rebiü'l-evvel 1186/12 Haziran 1772.

⁵⁵⁹ BOA, C.EV., 360, Gömlek No: 18295, Tarih: 19 Cemaziye'l-ahir 1213/28 Kasım 1798.

⁵⁶⁰ Nejat Göyünç, “XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları”, s. 480.

olduğu altı adet cami-i şerif ve bir medrese bunun dışında Şehit Ali Paşa, Kapudan İbrahim Paşa ve Defter Emmini Mustafa Efendi'nin camileri ve mescitleri ve muhsinzade çeşmeleri bulunmaktaydı⁵⁶¹ . Bu kayda göre İbrahim Paşa'nın da bir mescidi mevcuttur. Fakat mescidin varlığına dair bunun dışında başka bir kayda şimdilik ulaşılamamıştır. İbrahim Paşa Camii'ne dair ise hatiplik vazifesiyle ilgili kayıtlar mevcuttur.

3.10.3.5.1. Cami Görevlileri Ve Görevlilerin Maaşları

Anadolu Kalesi'nde Kandiye Muhafızı müteveffa Vezir İbrahim Paşa'nın bir camisi bulunmaktaydı. Cami-i şerifte Ahmet adlı kişi hatiplik görevini yürütmekteydi. Ahmet günlük 10 akçe almaktaydı. Ahmet vefat edince caminin hatiplik vazifesi muattal kalmıştı. İbrahim Paşa Camisi'nin vakıf müteveli kaimimakamı boş kalan hatiplik görevinin Mustafa'nın oğlu Abdullah'a verilmesi için arzda bulunmuştu⁵⁶² .

Bir başka belgeye göre Kapudan İbrahim Paşa'nın bina ve ihya etmiş olduğu bir cami-i şerifi vardı. Bu caminin hatiplik vazifesini Hüseyin'in oğlu Hasan yürütmekteydi. Hasan günlük 10 akçe almaktaydı. Hasan kendi hüsn-i rızasıyla hatiplik vazifesini Ömer'in oğlu İsmail'e feragat etmişti. İsmail'in zikredilen hatiplik vazifesine sezâver ve müstehak olduğunu beyan etmiş olan vakıf kaimimakamı Mehmet Emin, hatiplik vazifesinin İsmail'e verilmesi için durumu merkeze arz etmişti⁵⁶³ .

Bir diğer kayda göre Kandiye Muhafızı Kaptan Hacı İbrahim Paşa'nın Anadolu Kalesi'ndeki camisinin hatiplik görevine İsmail getirilmişti. İsmail vazifesini ifa ettiği dönemde vefat etmişti. Bu sebeple caminin hatiplik vazifesi mahlul kalmıştı. Caminin mahlul kalan hatiplik görevine Hüseyin'in oğlu Seyyit Ömer adlı kişinin getirilmesi durumu merkeze bildirilmişti⁵⁶⁴ .

İbrahim Paşa camisiyle ilgili ulaşılabilen en erken kayıt 1737 ve son kayıt ise 1811 tarihine aittir. Bu tarihe kadar caminin kaledeki varlığını koruduğu görülmektedir. Anadolu Kalesi'nde Sultan Ahmet Han Camii de vardı.

⁵⁶¹ BOA, C.EV., 360/18295, 19 Cemaziye'l-ahir 1213/28 Kasım 1798.

⁵⁶² BOA, C.EV., 190/9472, 19 Cemaziye'l-evvel 1150/14 Eylül 1737.

⁵⁶³ BOA, C.EV., 122/6088, 22 Rebiü'l-ahir 1208/27 Kasım 1793.

⁵⁶⁴ BOA, HAT., 1516/43, 20 Cemaziye'l-evvel 1226/12 Haziran 1811.

3.10.3.6. Sultan I. Ahmet Han Camii

Sultan Ahmet Han Camii kale içerisinde yalı kapısında bulunan taş bilezikli kuyu meydanından doğuya giderken sol taraftaki sokakta bulunmaktaydı⁵⁶⁵. Camiye ait ilk kayıt 1715 tarihli erken bir kayıttır. Bu kayıt caminin zikredilen tarihteki görevlilerine verilmesi gereken beratları hakkındadır. Bu kayıt değerlidir. Çünkü hem erken tarihli bir kayıttır, hem de kayıta caminin bütün görevlileri aldıkları günlük ve yıllık maaşları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. İlgili cami hakkındaki bulunan son kayıt ise 1811 yılına aittir. Bu kayıt ise cami vakfı gelirlerini ödemeyen mültezim ile ilgilidir. Son kayıt Osmanlı Devleti'nin Anabolu şehrindeki hakimiyetinin sona ermeden kısa bir zaman öncesine kadar caminin varlığını göstermesi açısından önemlidir.

3.10.3.6.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Anabolu Kalesi'ndeki Sultan Ahmet Camisi'ne 29 Ekim 1715 tarihinde atanmış olan görevlilerin isimleri, görevleri ve aldıkları ücretleri gösteren bir defter bulunmaktadır. Bu defterde daha önce kendilerine berat verilmemiş olan 11 cüz-i şerif ile Arapça öğretimi için 14 nefer danişmendanın da isimleri bulunmaktadır. Bahsi geçen defter, Anabolu Kalesi Muhafızı Ahmet Paşa tarafından kaydedilen, caminin görevli atamalarının yapılmış olduğunu gösteren mühürlü defterdir. Şimdiye kadar tayinleri yapılmamış ve beratları verilmemiş olan görevlilerin ise tayinlerinin yapıp beratlarının verilmesi için Muhafız Ahmet Paşa arz etmişti⁵⁶⁶. Defterdeki cami görevlilerine dair bilgi aşağıda tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Sultan I. Ahmet Han Camisi'nin Görevlileri

Caminin İsmi	Görevlinin İsmi	Görevlinin Vazifesi	Günlük Ücret	Yıllık Hınta Miktarı
Sultan I. Ahmet	Hasan	İmamet-i evvel, hatip	30-25 akçe	30-30 kile
“	Ahmet	İmamet-i sani, devirhan	20-4 akçe	20-30 kile
“	Hüseyin Efendi	Kitabet	15 akçe	25 kile
“	Müslüm	Cibayet	10 akçe	20 kile
“	Seyyid Mustafa	Ser-müezzin, müezzin-i salâ	15-5 akçe	25-10 kile
“	Seyyid Mehmet	Müezzin-i sanî, müezzin-i salâ	8-5 akçe	20-10 kile
“	Yusuf	Müezzin-i sâlîs, müezzin-i	8-5 akçe	20-30 kile

⁵⁶⁵ Nejat Göyünç, “XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları”, s. 475.

⁵⁶⁶ BOA, AE.SAMD.III., 43/4266, 17 Cemaziye'l-evvel 1127/21 Mayıs 1715.

		salâ		
“	İbrahim	Müezzîn-i salâ, devirhan	5-9 akçe	10-20 kile
“	Molla Yusuf	Naathân, devirhân	5-14 akçe	10-20 kile
“	Molla Ahmet	Devirhân	6 akçe	20 kile
“	Molla Mustafa	Devirhân, cüz-i şerif	4-3 akçe	10-10 kile
“	Seyyid Mehmet	Muvakkit-i salât, bevvab	4-6 akçe	15-15 kile
“	Derviş Ahmet	Kayyum, kandil-i fûruz-ı minare	10-5 akçe	20-10 kile
“	İbrahim	Kandil, kandil-i fûruz, ferraş	10-15 akçe	15-35 kile
“	Hüseyin	Kayyum, kandil-i fûruz	10 akçe	20 kile
“	Mehmet	Âb-keş, cüz-i şerif	8-11 akçe	15-26 kile
“	Molla Ahmet	Bevvab, cüz-i şerif	6-3 akçe	15-10 kile
“	Ömer Efendi	Vaiz-i Cuma	20 akçe	45 kile
“	Molla Mehmet	Cüz-i şerif	4 akçe	10 kile
“	Molla İbrahim	Cüz-i şerif	3 akçe	10 kile
“	Molla Mehmet	Cüz-i şerif	3 akçe	10 kile
“	Molla Abdurrahman	Cüz-i şerif	3 akçe	10 kile
“	Molla Hüseyin	Cüz-i şerif	3 akçe	10 kile
“	Molla Abdülbaki	Cüz-i şerif	3 akçe	10 kile
Toplam	24 kişi	21 vazife	299 akçe	580 kile

Yukarıdaki kayıt dışında caminin imam ve hatibi hakkında ayrıca bilgi veren bir kayıt daha mevcuttur. Anabolu Kalesi’nde yer alan Sultan Ahmet Han Camisi’nde Hasan’ın oğlu İbrahim hem imamlık hem de hatiplik görevlerini yerine getirmekteydi. İbrahim imamlık vazifesinden yevmi 30 akçe senevî 30 kile hinta; hatiplik görevinden ise yevmi 20 akçe ve senede bir miktar hinta⁵⁶⁷ almaktaydı. İbrahim’in maaşı cami vakfından tayin edilmekteydi. İbrahim’in vefatı üzerine mezbur cihetler muattal kaldı. Bu cihetlerin İsmail oğlu Hüseyin’e verilmesi durumu arz olunmuştu⁵⁶⁸. Bu kayda göre Sultan Ahmet Camisi için bir de Sultan Ahmet Vakfı mevcuttur. Çünkü caminin imamı ve hatibi olan İbrahim’in ücreti vakıftan karşılanmıştır. Dolayısıyla Sultan Ahmet Camisi bir vakıf camisidir. Caminin müezzinlik görevi hakkında da bilgi bulunmaktadır.

1776’da Sultan Ahmet Han Camisi’nde Ahmet’in oğlu Abdülkerim müezzinlik cihetini yürütmekteydi. Abdülkerim yevmi 15 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti Anabolu gümrüğü mukataaası malından ödenmekteydi. Abdülkerim çocuksuz vefat

⁵⁶⁷ Miktarın yazılmış olduğu kısım yırtıldığından dolayı hatiplik için kişiye verilmiş olan hinta miktarı bilinmemektedir.

⁵⁶⁸ BOA, AE.SMHD.I., 250/20398, 27 Rebiü’l-evvel 1159/19 Nisan 1746.

edince yürütmüş olduğu müezzinlik görevi muattal kalmıştı. Bu yüzden vazife-i mezbureye uygun görülmüş olan İbrahim'in oğlu Ahmet'in getirilmesi için kale dizdarı Ahmet arzda bulunmuştu⁵⁶⁹.

Bir başka kayda göre Sultan Ahmet Han Camisi'nin müezzin-i salislik görevini 1784'te Mustafa'nın oğlu Abdurrahman yürütmekteydi. Abdurrahman aynı zamanda caminin müezzin-i salâlık görevini de yerine getirmekteydi. Abdurrahman camide yürütmekte olduğu müezzinlik vazifesi için günlük 8 akçe ve yıllık 20 kile hinta almaktaydı. Ayrıca Abdurrahman'a müezzin-i salâ görevi için günlük 5 akçe ve senevi 10 kile hinta da verilmekteydi. Abdurrahman kendi hüsn-i rızasıyla camideki vazifelerini Veli'nin oğlu Mustafa'ya feragat etmişti. Mustafa camideki hizmet için uygun görüldüğünden kendisine berat-ı şerif verilmişti⁵⁷⁰. Caminin cüzhanlık vazifesine dair malumatlar aşağıdaki gibidir.

Sultan Ahmet Han Camisi'nde 1790'da Ali'nin oğlu Hüseyin cüzhanlık görevini yürütmekteydi. Hüseyin günlük 3 akçe ve yıllık 10 kile hinta-i cerre almaktaydı. Hüseyin cüzhanlık görevini yürütmekte olduğu sırada vefat etmişti. Hüseyin erkek çocuğu olmadan vefat ettiği için cüzhanlık vazifesi muattal kalmıştı. Bu sebeple cüzhanlık hizmetine Molla Hüseyin'in oğlu İbrahim getirilmesi için durum arz edilmişti⁵⁷¹.

Caminin cüzhanlık vazifesinin yanı sıra hatiplik vazifesi de vardı. 1747'de Anabolu Kalesi'nde yer alan Sultan Ahmet Han Camisi'ndeki hatiplik cihetinde herhangi bir görevli bulunmamaktaydı. Bu sebeple caminin hatip ihtiyacını gidermek için cami vakfiyle ilgilenen saadetü'ş-şerife ağası arzda bulunmuştu. Ağa Hüseyin adlı kişinin camiye hatip olarak tayin ricasında bulunmuştu⁵⁷².

1790 yılına ait bir başka kayda göre Sultan Ahmet Han vakfindan olan caminin hatiplik vazifesini Hafız Mehmet Emin adındaki bir kişi yürütmekteydi. Mehmet Emin bilinmeyen bir sebeple kendi rızasıyla camideki hatiplik görevinden vazgeçmişti.

⁵⁶⁹ BOA, C.EV., 469/23741, 16 Cemaziye'l-evvel 1190/3 Temmuz 1776.

⁵⁷⁰ BOA, C.EV., 619/31225, 23 Zilhicce 1198/7 Kasım 1784.

⁵⁷¹ BOA, AE.SSLM.III., 342/19738, 29 Şevval 1204/12 Temmuz 1790.

⁵⁷² BOA, AE.SMHD.I., 250/20398, 29 Zilhicce 1159/12 Ocak 1747.

Mehmet Emin'den mahlul kalmış olan hatiplik cihetine Hafız Seyyid Ali adında bir kişinin getirilmesi istenmişti⁵⁷³.

Sultan Ahmet Han Camii'ne dair yukarıdaki son kayıt dışında bir kayıt daha mevcuttur. Bu 1760 yılına ait olan kayıta Sultan Ahmet Han Evkafı'na bağlı olduğu belirtilen Beyazıt Camii adındaki dini bir yapının imamlık ve hatiplik cihetiyle ilgilidir⁵⁷⁴. Nejat Göyünç, bu mescit ya da cami olduğu söylenen dini yapının kale-i balada olduğunu bildirmektedir. Yalnız kalenin Sultan Süleyman zamanında fethedilmiş olduğuna bakılacak olunursa Anabolu Kalesi'nde Beyazıt Camisi'nin olmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Beyazıt diye anılan caminin iç kaledeki Sultan Süleyman Camii ile karıştırılmış ya da caminin Sultan Beyazıt'a ithaf edilmiş olabileceğini belirtmiştir⁵⁷⁵.

Yukarıdaki kayıtlara göre Sultan Ahmet Camii'nde görev yapan 36 kişi ve bu kişilerin vazifeleri tespit edilmiştir. Camiyle ilgili 1791-1792 yıllarına ait kayıtlarda yer almaktadır. 1791 tarihli kayıt camiye dersiam atamasına dairdir. Bu kayda göre Sultan Ahmet Camisi çocukların ders gördüğü bir eğitim-öğretim kurumuydu.

Bu kayıtlar dışındaki bilgiler şöyledir. Anabolu naibine ve hünkâr-ı âli kapıcıbaşlarından Mora mütesellimi olan Mehmet Paşa'ya gönderilmiş olan bir hükümde şunlar yazılmaktaydı: Anabolu Kalesi'ndeki, mustahfız neferleri veba bahanesiyle bir iki seneden beri hizmetlerini terk etmişlerdi. Anabolu muhafızı ve kadısı bu durumu Mora mütesellimi Mehmet adlı kişiye bildirmişlerdi. Mora mütesellimi Mehmet, Anabolu Kalesi'ndeki neferlerin hizmetlerine dönmeleri için gayrette bulunmuştu. Aynı zamanda onları uyarmıştı. Fakat elebaşları olan kale müftüsü Mustafa, kale müderrisi Nasreddin ve Hünkâr Camii imamı Emin adlı kişiler firar etmişti. Bu kişilerin emre itaatsizlikleri sebebiyle mustahfızan-ı saireden bir nefer dahi kaleye gitmedikleri için kale boş kalmıştı. Ayrıca kale kapıları gece ve gündüz açık durumda kalmıştı. Bu durumu mütesellim Mehmet merkeze bildirmişti. Bunun üzerine bahsi geçen neferler ve görevlilerin kaleye geri gitmeleri ve hizmetlerine devam etmeleri emredilmişti. Eğer emre uymazlarsa nan parelerinin başkalarına verileceği

⁵⁷³ BOA, AE.SMHD.II., 112/9579, 10 Rebiü'l-evvel 1224/25 Nisan 1809.

⁵⁷⁴ BOA, C.EV., 38 /1855, 19 Cemaziye'l-evvel 1174/27 Aralık 1760.

⁵⁷⁵ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", s. 478.

ferman olunmuştur. Bunların yanı sıra Anabolu naibine asayiş sağlması emredilmişti⁵⁷⁶. Bu kayda göre 1792 yılında kalede veba salgını vardı. Kaledeki halk ve kalede görev yapan kişiler kale dışına çıkmışlardı. Kale kapılarının açık kalması kaleyi korumasız bırakmıştır. Camiye 1792 yılından sonra görev tayini yapıldığına göre kaledeki asayiş sağlanmıştır. Cami çalışanları ve ücretleriyle ilgili kayıtlar dışında caminin vakfına ve vakıf çalışanlarına dair de kayıtlar mevcuttur.

3.10.3.6.2. Vakıf Gelirleri ve Görevlileri

Sultan Ahmet Camisi'nin vakıfları, vakıf köyleri, görevlileri ve çalışanlarıyla ilgili bilgi bulunmaktadır.

Arhus mukataasına bağlı Ayapetre kazasında bulunan Yeraki, Kuzme ve bunlara tabi olan köyler Mora Ceziresi'nde vaki Anabolu Kalesi'nde yer alan Sulltan Ahmet Han Camisi'nin evkafına bağlıydı. 1756 yılında zikredilen köylerin zabıtlığını Mehmet'in oğlu Bostani Hüseyin Ağa yapmaktaydı. Hüseyin Ağa zabıtlığı döneminde reayanın ağnam akçesi ve yemeklik ücretleri olan 1172,5 kuruşu vermemişti. Bunun üzerine halk şer'i meclise başvurmuştu ve mecliste bu durumu ispat etmişlerdi. Verilen karar gereği Hüseyin Ağa bahsi geçen meblağı ödeyeceği zaman hem bu meblağı ödememek hem de suçlandığı konuları bertaraf etmek için Tropoliçe şehrinden kaçmıştı. Bunun üzerine fakir halk bu durumu şikayet edip kendilerine verilmesi gereken alacaklarının tahsil edilmesini talep etmişlerdi⁵⁷⁷. Bu kayıta vakıf görevlilerinin vazifelerini yerine getirmeyip vakfın parasını kendi hesabına göre harcadığı görülmektedir.

Bir başka kayda göre Mora Ceziresi'ndeki Anabolu Kalesi'nde Sultan Ahmet Han'ın yaptırmış olduğu camilerin vakıfları mevcuttu. Bu vakıfların gelirlerinin bir kısmı Arhus ve Arhus'a bağlı kazaların mukataalarından karşılanmaktaydı. Caminin

⁵⁷⁶ BOA, C.AS., 870/37292, 4 Şevval 1206/26 Mayıs 1792. Bundan öncede Mora mütesellimi tarafından mübaşir ile gönderilmiş olan bir buyrulduda; Anabolu Kale görevlilerinin kaleye dönmelerini Murat etmelerine rağmen emre itaatsizlik yapıldığını kale Muhafızı Abdullah Paşa ve kadı ilamında beyan edilmişti. Bununla birlikte Anabolu Kalesi yeniçeri zabıtlı Turnacıbaşı İsmail Ağa kaleye gitmişti. Fakat burada kale halkının dağ ve bayır benzeri taşralarda gezdiklerini beyan etmişti. Ayrıca muma ileyh ağalık mektebini okuduğu için kale anahtarlarını kabul etmediği mütesellime bildirilmişti. Bkz. BOA, C.AS., 70/37292, 23 Recep 1206/17 Mart 1792.

⁵⁷⁷ BOA, C.EV., 161/8020, 29 Zilhicce 1225/25 Ocak 1811.

vakfına gelir sağlayan kazalara dair bilgiler Mora valisine, Arhus ve bağlı kadılarına yazılmış olan bir hükümdeki kayıtda bulunmaktadır. Bu kayda göre Arhus ve Arhus'a bağlı kazaların reayalarının hırsızlık yaptıklarına dair şikayetler vardı. Bununla birlikte zikredilen yerlerin vakfa vermesi gereken 1759 yılına ait 5500 kuruşun kaybedildiği ve verilmediği de merkeze bildirilmişti. Bu konuların araştırılması için bahsi geçen yerlere gidilip olaya müdahale edilmesini ve reayanın eşya ve arazilerinin zabt edilmesinin önüne geçilmesi emredilmişti. Bunun üzerine konusu geçen kazalara gidilmişti. Buraların voyvodası olan Yusuf Bey üzerinde bulunan rüsum ve cizyelerin teslim edilmesini, kaybedilmiş olan 5500 kuruşun da ödenmesini taahhüt edip reayanın mal ve arazilerine başka yerlerden müdahalele edilmesine izin verilmemesi konusunda ricada bulunmuştu. Bu ricayı kethüda Mehmet Efendi bildirmişti. Ayrıca yukarıda belirtilen senelerde mültezimde bulunan 45488,5 kuruşun da darbhaneye teslimi istenmişti. Sonuç olarak verilmesi gereken meblağ darbhaneye teslim olunmuş ve kaybedilmiş olan 5500 kuruş da ödenmişti. Aynı zamanda kazalardaki reayanın eşya ve arazilerine müdahale edilmemesi durumu da merkeze bildirilmişti⁵⁷⁸. Bu kayıtda bir olayın araştırılması için görevliler tayin edip bizzat olayın yaşandığı yere gidilerek yerinde inceleme yapıp müdahale edildiği görülmektedir.

1798 yılına ait bir diğer kayda göre ise Anabolu Kalesi'nde Sultan Ahmet Han'ın bina ve ihya etmiş olduğu altı adet cami-i şerif ve bir medrese bunun dışında Şehit Ali Paşa, kapudan İbrahim Paşa ve Defter Emmini Mustafa Efendi'nin cami ve mescitleri ve muhsinzade çeşmeleri bulunmaktaydı. Bu hayratların vakıf gelirleri bahsi geçen hayratların çalışanlarına harcanmıştı. Bununla birlikte fetihden beri Anabolu Kalesi lağımları ve su yolları tamire muhtaçtı ama bu ana dek tamir edilmemişti. Onarılmaya muhtaç bu yerlerin masrafı ise adı geçen hayratların vakıflarından karşılanmaktaydı. Fakat vakfın gelirleri sadece görevlilerin ücretlerine yetebilmişti. Tamir edilecek mahaller için cümle ahali, nazır, ehl-i hibre ve mimarlar tarafından keşif yapılmıştı. Keşif sonucunda 4070 kuruş masraf belirlenmişti. Bu arada Anabolu Kalesi halkından olan yerli topçu başı Ali Ağa bina emini tayin edilmişti. Ancak tamir için

⁵⁷⁸ VGM, Kuyudat-ı Ahkâm-ı Evamir-i Aliyye, 368, s. 216, 9 Şevval 1188/13 Aralık 1774. Sultan Ahmet'in Anabolu Kalesi'ndeki vakıfları hakkında bilgiler veren başka kayıtlarda bulunmaktadır. Bkz., VGM, Berevat-ı Alişan Muhasebe-i Haremeyn-i Şerifeyn, 370, s. 5, 17 Rebiü'l-evvel 1192/15 Nisan 1778. VGM, Defter-i Berevat-ı Alişan Tabi'-i Kalemi Muhasebe-i Haremeyn-i Şerifeyn, 391, s. 287, Tarih: 20 Şaban 1203/16 Mayıs 1789.

gerekli olan 4070 kuruş evkafın fazladan akçesi olmadığı için zikredilen kuruşun Mizistre'yi kapsayan kazalardaki reyalara dağıtılması, Mora Valisi aracılığıyla tahsil ettirilmesi ve bu tahsilatın bina eminine teslim edilmesi arz edilmişti. Mamafih su yolları defteri gereği tamir olunacak yerler bina emini, Anabolu Kalesi mimarı Mustafa, su yolları nazırı Salih ve marifet-i şer' ile tekrar hesap edilmişti. Hesap sonucu 4455,5 kuruş olduğu tespit edilmişti. Buna dair bir tane defter bina eminine gönderilmişti. 4455,5 kuruş ve bina emininin vermesi gerekli olan 385,5 kuruşun Mora Yarımadası'na havale edilmesini Anabolu kadısı bildirmişti⁵⁷⁹. Daha sonra tekrar gerekli olan 385 kuruş talep edilmişti. Ayrıca masrafın müfredatını kapsayan ikinci defter talep edilmişken henüz gönderilmediği hususu dile getirilip ilgili defterin gönderilmesi durumu arz edilmişti⁵⁸⁰.

Sultan Ahmet Vakfına dair yukarıdaki kayıtlardan vakıf görevlilerinin zaman zaman görevini suistimal ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte vakıf gelirlerinin vakıf kurumlarının giderleri için yeterli olmadığı müşahede edilmiştir. Sultan Ahmet Han Vakfı, vakıf kurumlarının yanı sıra kalenin ihtiyaçlarını da gidermek için gelir sağlamaktaydı. Zira yukarıdaki kayıta Anabolu Kalesi'nin lağımlarının ve su yolları tamir masraflarının vakıftan karşılanacağı belirtilmiştir. Bunların dışında, kalede hem mimar hem de su yollarının tamiri için ayrıca bir görevli bulunduğu da ilgili kayıta yazılmıştır. Vakıflarla ilgili sorunlar yaşanmıştır. Fakat bu sorunların giderilmesi için çalışılmıştır.

3.10.3.7. Sultan I. Ahmet Han Mescidi

Mora Ceziresi'nde bulunan Anabolu Kalesi'nde Sultan Ahmet Han'ın yaptırmış olduğu cami vakfına dahil olan bir mescidi⁵⁸¹ bulunmaktaydı. Bu mescidin kadimden iki kapısı vardı. Bu kapılardan birinde 1777'de Ahmet adlı biri muhafızlık yapmaktaydı. Muhafız Ahmet mescid-i mezburun kapısını açmamakla beş vakit namazı engellemekteydi. Bu sebeple namaz bahçede cemaat-i müslimin tarafından eda

⁵⁷⁹ BOA, C.EV., 360/18295, 17 Cemaziye'l-ahir 1213/26 Kasım 1798.

⁵⁸⁰ BOA, C.EV., a.g.b.

⁵⁸¹ Mora Yarımadası Ceziresi'nde Anabolu Kalesi'nde vaki hüdevendigâr-ı sabık Sultan Ahmet Han'ın ihya eylediği mescid-i şerifinin müceddeden hitabeti yazılan bir kayıt bulunmaktadır. Bkz., BOA, EV.HMH.D., 4981, s. 9. Hatiplik kayıt tarihi: 3 Ramazan 1168/3 Haziran 1755. Sultan Ahmet'in cami dışında yaptırmış olduğu bir mescidin varlığını bu kayıt ortaya koymaktadır. Bu anlam da bu kayıt önemlidir.

edilmekteydi. Mescidin kaymakam mütevellisi de firar ettiği için gereken müdahale yapılamamıştı. Bunun üzerine gelen ferman gereği şer' ile vuku bulan olaya müdahale edilerek Ahmet adlı kişinin durumdan men' edilmesi ve gerekenin yapılarak kapının açtırılması emredilmişti⁵⁸². Bu kayıta mescit kapılarının korunduğu ve namaz vakitlerinde kapılarının açıldığı bunun için görevli tayin edildiği görülmüştür. Sultan Ahmet Mescidi, Sultan Ahmet Vakfı'na dair bilgi veren başka bir kayıta da geçmektedir.

3.10.3.7.1. Vakıf Görevlileri

Anadolu Kalesi'nde Sultan Ahmet Han'ın müceddeden yaptırmış olduğu camileri, mescitleri ve medrese-i latife ve su yolları bulunmaktaydı. Bu yapı ve su yollarının hademeleri ve kadıları başka bir diyara gidip vazifelerini terk etmişlerdi. Bu sebeple Mora ve Anadolu'daki muhafızlar ve kadılar arz gönderip vazifelerini terkedip vakfa zarar verenlere görev beratı verilmemesi ricasında bulunmuşlardı. Bunun üzerine vakıftan terk-i diyar edenlerin yerine başka birilerine vazife verilmemesi ve bahsi geçen muhafızların ve kadıların vakfı korumaları emredilmişti⁵⁸³. Bu kayda göre Sultan Ahmet Han'ın Anadolu Kalesi'nde birden fazla cami ve mescidi bulunmaktaydı.

Sultan Ahmet Han Camisi dışında Anadolu Kalesi'nde Sadrazam Şehit Ali Paşa Camisi de bulunmaktaydı.

3.10.3.8. Sadrazam Şehit Ali Paşa Camii Ve Mescidi

Sadrazam Şehit Ali Paşa'nın bir mescidi⁵⁸⁴ olduğu yalnızca bir kayıta geçmektedir. Bu kayıt dışında mescitle ilgili şimdilik bir bilgiye ulaşılmamıştır. Sadrazam Şehit Ali Paşa Camisi hakkında ise birçok kayıt mevcuttur. Zikredilen caminin şehrin su kapısı civarında olduğu ve bir kapısının çarşıya açıldığı bilinmektedir⁵⁸⁵. Camiyle ilgili bulunan kayıtlar caminin görevlileri, bunların aldıkları ücretler ve cami vakıfları hakkındadır.

⁵⁸² VGM, Defter-i Evamir-i Alişan, 363, s. 252, Tarih: 29 Muharrem 1191/9 Mart 1777.

⁵⁸³ VGM, Defter-i Mekatip Ve Gayrihu, 00793, s. 10, Tarih: 15 Receb 1132/23 Mayıs 1720.

⁵⁸⁴ BOA, C.EV., 360/18295, Tarih: 19 Cemaziye'l-ahir 1213/28 Kasım 1798.

⁵⁸⁵ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) Ve Yapıları", s. 476-477. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. a.g.m.

3.10.3.8.1. Cami Görevlileri Ve Görevlilerin Maaşları

Darüssade ağasının arz etmiş olduğu 1 Temmuz 1720 tarihli küçük muhasebe defterinde Sadrazam Şehit Ali Paşa Camisi'ne ait cami görevlileri ve vazifelerinin yazıldığı bir kayıt mevcuttur⁵⁸⁶. Cami görevlileri aşağıda tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Şehit Ali Paşa Camisi'nin görevlileri, vazifeleri ve alınan ücret

Cami İsmi	Cami Görevlilerinin İsmi	Görevlilerin Vazifesi	Görevlilerin Ücreti
Şehit Ali Paşa	Hüseyin Efendi	Vaiz	-
“	Süleyman Efendi	Hatip	15 akçe
“	Süleyman Efendi	İmam-ı evvel	15 akçe
“	İsmail	Mahfız kur'an, imam-ı sani	-
“	Mustafa	Müezzin-i evvel	12 akçe
“	Molla Halil	Müezzin-i sani	8 akçe
“	Ahmet Halife	Müezzin-i sani	8 akçe
“	Süleyman	Kayyum	4 akçe
“	İbrahim	Kayyum-ı sani-kandil	4-5 akçe
“	Ahmet	Müezzin-i salâ	3 akçe
“	Halil	Müezzin-i salâ	3 akçe
“	Mustafa	Müezzin-i salâ-duahân	3-5 akçe
“	Mehmet	Muvakkit	3 akçe
“	Süleyman	Ferraş	6 akçe
“	Osman Halife	Âb-keş	4 akçe
“	Halil	Kandil-i minare	5 akçe
“	Şeyh Mansur	Devirhan-ı evvel	4 akçe
“	Süleyman	Devirhan	4 akçe
“	İsmail	Devirhan	4 akçe
“	Ahmet	Devirhan	4 akçe
“	Hasan	Bevvab-Ferraş	5-2 akçe

Şehit Ali Paşa Camisi'nin bahsi geçen görevlileri dışında ecza-i cüzhan görevlisi de bulunmaktaydı. Bu görevlilerden sadece birinin ismi yazılmıştır ki o da Şeyh Mansur

⁵⁸⁶ VGM, Hazine-i Evkaf-ı Kütüphane-i Sultan Ahmet Han-ı Salis, 00090, s. 69-73.

adlı kişidir. Zikredilen isim de dahil olmak üzere caminin 30 tane ecza-i cüzhan görevlisi bulunmaktaydı. Bu vazifelilerin her biri günlük 3 akçe almaktaydı⁵⁸⁷.

İlgili kayıt erken döneme ait hem Şehit Ali Paşa Camii çalışanları hakkında hem de Osmanlı dönemi cami vazifelileri ve bunların aldıkları ücretlere dair vermiş olduğu bilgiler sebebiyle önemli bir vesikadır.

Yukarıdaki kayıtlar dışında caminin hatiplik görevine dair başka bir kayıt vardır. Merhum Şehit Ali Paşa Camisi'nin hatiplik görevini Süleyman'ın oğlu Yahya yürütmekteydi. Yahya hatiplik vazifesinden yevmi 25 akçe almaktaydı. Yahya'nın maaşı Şehit Ali Paşa Vakfı'ndan karşılanmaktaydı. Yahya görevini ifa ettiği dönemde vefat edince hatiplik vazifesi boş kalmıştı. Boş kalan vazifenin Şaban'ın oğlu Hafız Halil'e verilmesi için vakfın darüssaade ağası arz etmişti⁵⁸⁸.

Bir başka kayda göre Veziriazam Şehit Ali Paşa'nın Camisi'ne 1789 tarihinde hatiplik tayini yapılmıştı. Yapılmak istenen tayine göre mahlul olan hatiplik cihetinin Hafız Mustafa adındaki bir kişiye verilmesi için durum merkeze arz edilmişti⁵⁸⁹.

Caminin hatiplik haricinde kandillik vazifesine dair de kayıt bulunmaktadır. Mora Ceziresi'nde yer alan Anabolu Kalesi'ndeki merhum Şehit Ali Paşa Camisi'nin kandillik görevi Molla Muhammet adında bir kişi tarafından yürütülmekteydi. Muhammet kandillik görevinden günlük 5 akçe almaktaydı. Muhammet görevini ifa ettiği dönemde vefat edince caminin kandil görevi muattal kalmıştı. Caminin kandil görevinin İbrahim'in oğlu Muhammet'e verilmesi için 15 Şevval 1207 tarihinde padişaha arz edilmişti⁵⁹⁰.

Caminin devirhanlık görevi de vardı. Kandillik görevinin yanı sıra camide devirhanlık vazifesi de bulunmaktaydı. Sabık Sadrazam Ali Paşa'nın yeniden bina eylediği cami-i şerifinde devirhanlık vazifesine Yusuf adlı biri mutasarrıftı. Yusuf devirhanlık görevi için yevmi 4 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti cami vakfından karşılanmaktaydı. Yusuf kandillik görevini kendi rızasıyla Mahmut'un oğlu Ali'ye

⁵⁸⁷ VGM, Hazine-i Evkaf-ı Kütüphane-i Sultan Ahmet Han-ı Salis, 90, s. 69-73.

⁵⁸⁸ BOA, C.EV., 513/25918, 29 Rebiü'l-evvel 1168/13 Ocak 1755.

⁵⁸⁹ BOA, HAT., 1451/45, 10 Receb 1203/6 Nisan 1789.

⁵⁹⁰ BOA, AE.SSLM.III., 66/04008, 19 Şevval 1207/30 Mayıs 1793.

feragat etmişti. Zikredilen görevin Ali adlı kişiye tevcih ettirilmesi durumu arz edilmişti⁵⁹¹. Bu kayda göre 1763 yılında Sadrazam Ali Paşa Camisi yenilenmişti. Ayrıca bu cami vakıf camisiydi.

Caminin vaizlik vazifesi de mevcuttu. Bu vazifeye dair bilgiler şöyledir. Anadolu Kalesi'ndeki merhum Ali Paşa Camisi'nde vaizlik ve nâsihlik görevlerini Abdullah adlı kişi yürütmekteydi. Abdullah vazifelerinden günlük 20 akçe almaktaydı. Abdullah'ın vefat sebebiyle zikredilen vazifeler muattal kalmıştı. Bu vazifeler için Abdullah'ın büyük oğlu Hüseyin uygun görülmüştü. Bu durum padişaha arz edilmişti.⁵⁹²

Bir başka kayda göre Anadolu Kalesi'ndeki merhum Şehit Ali Paşa Camisi'nde cuma vaizi görevini Hacı İsmail'in oğlu Abdüşşükür adlı kişi yürütmekteydi. Abdüşşükür günlük 20 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı cami vakfının mahsulünden ödenmekteydi. Abdüşşükür görevini ifa ettiği dönemde vefat etmişti. Çocuğu olmayan Abdüşşükür'ün yürütmekte olduğu vazife muattal kalmıştı. Bu sebeple vaiz ve nâsihlik vazifelerine Mustafa'nın oğlu Abdullah'ın getirilmesi için Anadolu naibi Hacı Ahmet Efendi durumu ilgililere bildirmişti⁵⁹³.

Bir diğer kayda göre ise Mora Ceziresi'nde bulunan Anadolu Kalesi'ndeki Veziriazam Şehit Ali Paşa Camisi'nde Mehmet'in oğlu Ahmet vaizlik görevini ifa etmekteydi. Ahmet günlük 20 akçe almaktaydı. Görevlinin maaşı cami vakfından karşılanmaktaydı. Fakat Ahmet vaizlik vazifesi için yeterli bulunmadığı için görevden alınmıştı. Bu sebepten dolayı caminin vaizlik görevi muattal kalmıştı. Bahsi geçen vaizlik cihetine Hüseyin'in oğlu Hasan'ın getirilmesi için vakfın mütevellisi Zeliha Hatun arz etmişti. İlm-i ulemadan kimseler de Hasan'ın vazife için uygun olduğuna işaret etmişlerdi. Arz neticesinde 23 Kasım 1793 tarihinde Hasan'a Ali Paşa Camisi'nin vaizlik beratı verilmişti. Hasan günlük 20 akçeyi cami vakıftan almak kaydıyla vaizlik hizmetini eda edecekti⁵⁹⁴.

⁵⁹¹ BOA, C.EV., 352/17877, 23 Şevval 1176/7 Mayıs 1763.

⁵⁹² BOA, C.MF., 171/8537, 29 Cemaziye'l-evvel 1178/24 Kasım 1764.

⁵⁹³ BOA, C.MF., 161/8011, 26 Zilhicce 1182/3 Mayıs 1769.

⁵⁹⁴ BOA, C.EV., 610/30781, 20 Rebiü'l-ahir 1208/25 Kasım 1793.

Bir kayıta da şu bilgi vardı. Anabolu Kalesi'nde vaki merhum Şehit Ali Paşa'nın Camisi'ndeki vaizlik cihetini Hüseyin'in oğlu Hakkı ifa etmekteydi. Hakkı vaizlik hizmetinden yevmi 20 akçe almaktaydı. Hakkı'nın ücreti cami-i şerif mahsulünden verilmekteydi. Hakkı mutasarrıf olduğu vazifesini kendi rızasıyla Ömer'in oğlu İsmail'e bırakmıştı. İsmail'in vaizlik hizmetine getirilmesi için bu durum merkeze arz edilmişti⁵⁹⁵.

Caminin vaizlik vazifesinin yanı sıra mütevellilik hizmeti de bulunmaktaydı. Caminin mütevellilik görevinin tayiniyle ilgili bir kayıt mevcuttur. Mora Ceziresi'nde bulunan Anabolu Kalesi'nde Şehit Ali Paşa'nın yaptırmış olduğu bir camisi yer almaktaydı. Bu caminin mütevellisi olan Haşim Ali Bey vefat etmişti. Bu sebepten caminin tevliyeti müteveffa Haşim Ali Bey'in eşi Zeliha'ya devredilmişti. Zeliha padişaha takdim etmiş olduğu arzhulde Şehit Ali Paşa neslinden olduğunu ve paşanın Anabolu Kalesi'nde bina ettirmiş olduğu caminin tevliyetinin kendisinde olduğunu beyan etmişti. Fakat Halil Paşa'nın hocalarından olan Muhammet Lebib Efendi 12 akçenin hazineye kalması karşılığında caminin mütevellilik görevinin kendisine verildiğini beyan etmişti. Zeliha adlı kişi de tevliyet-i merkume için tedarik etmiş olduğu 25 akçeyi hazineye kalması karşılığı süresiz kendisine verildiğini bildirerek bu konunun araştırılmasını istemişti. Bunun üzerine yapılmış olan araştırma sonucunda Temmuz/Ağustos 1783 tarihinde 12 akçenin hazineye kalması karşılığında bahsi geçen görevin Lebib Efendi'ye verildiği ve hâlâ kendisinin üzerinde olduğu görülmüştür. Konunun bir sonuca bağlanması için durum arz edilmişti⁵⁹⁶. Daha sonraki kayıtlarda Şehit Ali Paşa Camisi'nin mütevellilik görevinin Zeliha adlı kişiye verildiği görülmektedir.

3.10.3.8.2. Cami Vakfının Gelir ve Giderleri

Mora Ceziresi'nde bulunan Anabolu Kalesi'nde Sadrazam Ali Paşa'nın cami-i şerifi bulunmaktaydı. Şehit Ali Paşa Camisi bir vakıf camisiydi. Caminin vakfına dair kayıtlar da mevcuttur. Ali Paşa, cami giderlerini karşılamak üzere arazi alım işine

⁵⁹⁵ BOA, C.MF., 62/3076, 14 Cemaziye'l-evvel 1208/18 Aralık 1793.

⁵⁹⁶ BOA, HAT., 1382/54599, 29 Zilhicce 1203/20 Eylül 1789. Cami vakfının mütevellilik vazifesinin Zeliha adlı kişiye verilmiş olduğunu caminin vaizlik görevi ile ilgili bilgiler beyan eden başka bir vesikadan öğrenilmiştir. Bkz., BOA, C.EV., 610/30781, 20 Rebiü'l-ahir 1208/25 Kasım 1793.

girişmişti. Bunun için kalenin fethinden itibaren Muhasebe-i evvel Süleyman Efendi ve Cizye Muhasebecisi Abdülkadir Efendi'ye mülk olunmuş olan arazileri seçmişti. Alım için arazilerin fiyatı hesaplanmıştı. Arazilerin tasarrufu da Serasker Osman Paşa'ya verilmişti. Böylelikle Ali Paşa Anabolu Kalesi'ndeki camisinin giderleri için bahsi geçen kişilerden arazi alımını gerçekleştirmişti⁵⁹⁷. Bu kayıta bahsi geçen Muhasebe-i Evvel Süleyman Efendi ve Cizye Muhasebecisi Abdülkadir Efendi, Mora Yarımadası'nın fethinden sonra 1716-1717 yılına ait Mora Tahrir Defterine göre Anabolu, Arhos ve Gördus kazalarının tahririni yapmakla görevli kişilerdi. İlgili kayıt bu kişilerin isimlerini zikretmesi ve bu kişilere arazi verilmiş olduğunu tespit etmesinden dolayı önemlidir. Bunun dışında bahsi geçen kayıt Ali Paşa'nın sağlığında cami ve vakıflarıyla ilgilendiğini de gösteren bir kayıttır. Zira Ali Paşa'nın vefatından sonra vakıfla ilgili bir problem çıktığı görülmüştür.

Bir başka kayda göre cami vakfının mütevellisinin, vakfın gelirlerinden olan Arkadya kazasına bağlı Alvinye köyünden vakıf adına alması gereken akarat bulunmaktaydı. Fakat vakıf şartına bağlı kalınmayıp bu akaratın alınması konusunda mütevelliyeye müdahale edilmekteydi. Bunun üzerine müteveli vakıf şartına bağlı kalınıp kendisine müdahale edilmemesi mevzusunu merkeze bildirmişti. Fakat ilgili konu çözüme kavuşmamıştı. Bu sebeple durum hakkında merkeze yazı gönderilmişti. Bu yazıyı hâlâ Mora muhassılı olan hünkar kapıcıbaşlarından olan Ali adlı kişi göndermişti. Ali, Mora Ceziresi'ndeki sabık Veziriazam Şehit Ali Paşa'nın Anabolu Kalesi'nde bulunan cami-i şerifi vakfının kötü durumda olduğunu ve vakıf görevlilerinin günlük masraflarının karşılanamadığını beyan etmişti. Bu yüzden cami vakfının bir an önce durumunun iyileştirilmesi gerekliydi. Bundan önce Meton Kalesi'ndeki tabya-i kebir kethüdası Arkadya nahiyesine bağlı 5000 akçeyle tımar olunan Alvinye karyesinin zikredilen meblağını her sene noksansız bir şekilde Mora muhasıllarına teslim edip mal-ı miriyeye vermekteydi. Fakat bundan sonra beyan edilen mablağın Alvinye karyesinin kadısı aracılığıyla Ali Paşa Camii Vakfı işlerine sarf edilmesi arz olunmuştu. Arz gereği durumun düzeltilmesi için başdefterdar olan Ali Paşa Anabolu'nun önceden iptal edilmiş olan ihalelerine dair icmal defterini getirip

⁵⁹⁷ BOA, İE.ML., 101/9566, 5 Zilhicce 1128/20 Kasım 1716. Camideki neferlerin sayısı 1000 olarak gösterilmiştir. Bu neferlerin toplam yevmiyeleri ise 20300 akçe olarak belirtilmiştir. Kaledeki arazi fiyatı ise 13650 akçe olarak yazılmıştır.

veziriazamın bildirisine göre Alvinye karyesinin mahalli bir idare olarak kalması meselesini arz etmişti⁵⁹⁸.

Yukarıdaki kayıt dışında Şehit Ali Paşa'nın yaptırmış olduğu cami-i şerif vakfının 2 Kasım 1720/21 Ekim 1721 tarihli bir yıllık gelir ve giderleri hakkında kayıt mevcuttur⁵⁹⁹. Cami ve vakfa ait gelir giderler aşağıdaki tablo 3. ve 3.1'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Şehit Ali Paşa Camii ve vakfının gelirleri

Cami Vakfının İsmi	Vakfın Gelir Kaynağı	Vakfın Gelir Miktarı
Şehit Ali Paşa	Kalamata Kazası at kapısında kiraya verilmiş 900 asiyab	48000 akçe
“	Koron Kazası kiraya verilmiş 400 asiyab	1500 akçe
“	Anadolu Kalesi musakkafat kirası	50000 akçe
“	Vakfın sabık mütevellisi Ali Ağa zımmetinde bulunan hesap	30000 akçe
“	Vakfın 1720 senesinden musakkafat kirası	15000 akçe
“	Hasan Hilmi adlı kişiye satılmış olan Sarı Ahmet Paşa hane gelirinden kalan değer	2400 akçe
“	Ümmü Gülsüm Hatun'a satılmış Mehmet Efendi'den kalmış olan iki hane ve iki dükkan değeri	32400 akçe
“	Mustafa Paşa'ya satılmış olunan azeban-ı evvel Mustafa'dan kalma iki dükkan ve hane değeri	22000 akçe
“	Fatma Hatun'a satılmış müteveffa Abdüllatif'ten kalma bir hane değeri	4800 akçe
“	Ahmet Paşa'ya satılmış olunan 4,5 dönüm bahçe yeri ve bir dükkan ve bağhane değeri	1200 akçe
“	Mehmet kızı Ayşe Hatun'a satılmış olunan Ahmet Odabaşısı'ndan kalma 4 çift hamam değeri	36000 akçe
Vakfın 2-11 Kasım 1720/13-21 Ekim 1721 tarihleri arasında		Eyyam 360 günlük 246 toplam 88560 akçe

Tablo 3.1. Şehit Ali Paşa Camii ve vakfının giderleri

Vakfının İsmi	Gider Kaynağı	Gider Miktarı
Şehit Ali Paşa	Cami görevlilerinin ücreti için	Günlük 196 akçeden toplam 80560 akçe
“	Zabitanların ücreti için	Günlük 50 akçeden toplam 18000 akçe
“	Cami levazımatı için	Toplam 983360 akçe

⁵⁹⁸ BOA, C.EV., 54/02680, 17 Cemaziye'l-ahir 1144/17 Aralık 1731. Küçük evkaf muhasebesinde mahfuz olan mührüne mutabıktır. Tarih: Gurre-i Cemaziye'l-evvel 1212/22 Ekim 1797.

⁵⁹⁹ BOA, EV.MHM.d., 251, Tarih: Gurre-i Muharrem 1133/2 Kasım 1720-Gaye-i Zilhicce 1133/21 Ekim 1721.

“	Cami şem’ masrafı için	80 kıyye toplam 11880 akçe
“	Cami minaresi için kandil, kaz yağı ve şem’	250 kıyye toplam 4500 akçe
“	Cami şem’ yağı için	30 kıyyeden toplam 1200 akçe
“	Caminin zeytinyağı için	350 kıyyeden toplam 8400 akçe
“	Caminin torba-i mısri	30 kıyyeden toplam 6600 akçe
“	Caminin minare masrafı; mum, pamuk ve süpürge giderleri için	Toplam 3000 akçe
“	Caminin şamdan gideri için	2 adetten toplam 5640 adet ihtiyaç vardı
“	Caminin sarı yazı boyası, ağaç çırası ve şamdan gideri için	2 adetten toplam 1440 adet ihtiyaç vardı
“	Zinet-i mührü Süleyman ile birlikte rençber gideri	4 kıyyeden toplam 7300
“	Deve kuşu yumurtası ve münakkaş ağaç askı 4 miskaldır	65’den toplam 7000 akçe
“	Cami kapısına aba perde ve büyük kürsü kırmızı boya için	Toplam 3000 akçe
“	Büyük mumlar ve teneke ihtiyacı için	1600 akçe
“	Cami için 13 adet pencere ihtiyacı için	8400 akçe
“	Mehmed Efendi, Halid Efendi ve Bayram Efendi’nin dükkanları için Ahmet Odabaşısı’na 4 adet cam ve harç	4000 akçe
“	Diğer malzemelerin tahsili için kendi adamından harç miktarı	3800 akçe
“	Bağhaneler yakınında Derviş Hüseyin’in elinde bulunan bahçe zimmeti için	2000 akçe
“	Baş muhasebeden ve küçük evkafdan mezkur suret ihraciyesi ve vakıf işleri tertip ve tevliyet beratı için	7200 akçe
“	Asitane-i saadetten meblağ olunan mühimmat, levazimat ve masarîf vesaire için	6600 akçe
“	Cizye kalemiye muhasebesi ve saire için	4800 akçe
Yukarıda belirlenmiş toplam gider		183340 akçe
“	Cami içerisinde ve dışarısında bulunan kubbelerin yenilenmesi için yağlı boya, badana ve döşeme için; kum ve kireç	28200 akçe
“	Caminin mihrap önü ve minber kolluğunun yeniden tamiri için	4990 akçe
“	Caminin taşları ve bahçesi için gereken malzemelerin tutarı	7300 akçe
“	Cami kubbelerinin tamiri için kireç, harç, kiremit, taşlar ve bina tamiri için	6480 akçe
“	Mihrap, mahfel, tabur ve pencereler için elvan boya ve revgan-ı nefî için	16400 akçe

“	Hatip Süleyman Efendi'nin meşruthanesinin tamiri için gereç miktarı	6600 akçe
“	Silahhaneler ve Uzun Mehmet'in sakin olduğu dükkanın tamiri için gereç miktarı	3600 akçe
“	200 asiyabın tamiri için	8000 akçe
“	Caminin makber yolu ve duvarının yeniden tamiri için	2440 akçe
“	Caminin yıkılan şadırvanının yeniden tanzimi için gereken malzeme giderleri	43140 akçe
“	Caminin keniflerinin tevsi' ve yeniden kargir kireç bina bina edilmesi için gereken levazımat giderleri için	33140 akçe
“	Mezkur binalara mütemadiye	7200 akçe
“	Sarık meydanhane etrafında külliye ile beraber harabe olunmuş 3 adet dükkan odasının yeniden tamiri için gerekli miktar	15750 akçe
Toplam		183240 akçe

Bu defter, caminin ve vakfın bir yıllık gelir ve giderlerine ait muhasebe defteridir. Defterde vakfın gelir ve giderleri ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bu defterde ayrıca cami ihtiyaçları için ne gibi malzemelerin gerekli olduğu hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra defterde caminin bazı yerlerinin tamir edilmesine dair veriler de mevcuttur. 1721 tarihli bu defter içerisinde bulundurduğu ayrıntılı ve önemli bilgilerinden dolayı kayda değerdir.

Yukarıda verilmiş olan kayıtlar dışında Ali Paşa Camisi'nin naathanlık,⁶⁰⁰ cami vakfında kayyum ve ferraşlık cihetleri⁶⁰¹ hakkında da kayıtlar bulunmaktadır. Fakat zikredilen kayıtlarda kale içerisinde bulunduğu dair bir ifade kullanılmamıştır. Büyük olasılıkla Anabolu Kalesi'ndeki Ali Paşa Camii'nden söz edilmektedir. Bunlar dışında

⁶⁰⁰ BOA, C.EV., 12/576, 15 Cemaziye'l-evvel 1228/16 Mayıs 1813.

⁶⁰¹ BOA, C.EV., 98/4884, 3 Zilkade 1198/18 Eylül 1784.

kalede olduğu zikredilmeyip Anabolu'da olduğu yazılan Kasım Paşa Camii de vardı. Bu cami hakkında hatiplik⁶⁰² ile imamlık⁶⁰³ tayinine dair kayıtlar mevcuttur.

Sadrazam merhum Şehit Ali Paşa Camisi ile ilgili en erken kayıt 1716 tarihli olup cami vakfına arazi alımı ile ilgili konudur. Son kayıt ise 1813 tarihli olup naathanlık tevcihi hakkındadır. Caminin 1813 tarihine kadar varlığını devam ettirdiği bilinmektedir.

3.10.3. Kastel-i Bahriyye Kalesi

Kastel Kalesi 1471 senesinden sonra kuzeybatıda yer alan küçük bir ada üzerinde inşa edilmişti. Kastel-i Bahriyye adı verilmiş olan kalenin bugünkü adı Bourzi Kalesi'dir⁶⁰⁴. Kastel Kalesi limanı korumaktaydı. Mezkur liman sürekli düşman saldırılarına maruz kaldığı için limanı korumak adına Kastel Kalesi inşa edilmişti. Kale içersinde bir cami, beş han, yüz elli nefer ve bir dizdar bulunmaktaydı. Kastel Kalesi, Anabolu Kalesi fethedildikten 40 gün sonra fethedilmişti. Kale içersinde bir kule bulunmaktaydı. Kule kapısından ahşap köprüyle geçilmekteydi. Bekçiler her gece ahşap köprüyü kaldırırlardı ve bu sayede iç kale ada haline gelirdi. Bütün cephane, zahire ve mühimmat bu kalede bulunmaktaydı. Ayrıca kale içersinde su sarnıcı ve balyemez topları da bulunmaktaydı⁶⁰⁵.

3.10.4. Kastel-i Bahriyye Kalesi'ndeki Cami Ve Mescit

Kastel-i Bahriyye Kalesi'nde Sultan Süleyman Camisi ve Sultan I. Ahmet Han Mescidi'nin varlıkları tespit edilmiştir. Cami ve mescit hakkındaki bilgiler ayrı başlıklar altında aşağıda ele alınmıştır.

3.10.4.1. Sultan I. Süleyman Camii

Kastel Kalesi'nde Sultan Süleyman Camii'nin görevlilerine dair ayrı bir kayda rastlanılmadı. Fakat aşağıdaki kayıttan da görüleceği üzere hem Anabolu Kalesi'nde

⁶⁰² BOA, AE.SMMD.IV., 39/4414. Kayıta daha önce hatiplik beratının kendisinde olduğunu söyleyen Mehmet'in, vazife beratının yeniden kendisine iade edilmesinden söz etmektedir.

⁶⁰³ BOA, C.EV., 653/32948, 20 Cemaziye'l-evvel 1091/27 Haziran 1680.

⁶⁰⁴ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", s. 462.

⁶⁰⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 141.

hem de Kastel-i Bahriyye Kalesi'nde zikredilen cami bulunmaktaydı. Anabolu Kalesi'nde Beyazıt Camii denilen cami Kastel Kalesi'ndeki bu Sultan Süleyman Camii ile karıştırılmış olabilir. Sultan Süleyman Camii ile ilgili sadece bir kayda rastlanılmıştır. Bu kayıta da cami çalışanlarının yıllık gelirlerinden bahsedilmektedir. 1670 tarihine ait bu kayıt dışında başka bir kayıt bulunmadığından caminin varlığını ne zamana kadar sürdürmüş olduğu hakkında bir bilgi şimdilik verilememektedir.

3.10.4.1.1. Cami Görevlileri Ve Görevlilerin Maaşları

Termiş Kalesi, Anabolu Kalesi ve Kastel-i Bahriyye'de yer alan Sultan Süleyman Camisi'nin çalışanlarına, yevmi 48, senevi 17280 akçe tayin olunmuştu. Görevlilerin maaşları Termiş mukataası malından ödenmekteydi. Camilerin çalışanlarının ücret miktarı atik defterde yazılmıştı. Daha sonra tekrar tahrir yapıldığında zikredilen bilgiler defter-i cedide de kaydedilmişti. Sultan Süleyman Camileri'nin çalışanları olan imamlar, hatipler, müezzinler ve kayyumlar şer'i meclise başvurmuşlardı. Bahsi geçen cami görevlileri Termiş memlehası mukataasından verilmek üzere 1672-1673 ve 1674 yıllarına ait günlük 48 akçe ve toplamda yıllık 17280 akçenin tamamını Termiş memlehası eminlerinden aldıklarını ifade etmişlerdi⁶⁰⁶.

Kastel Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Camisi'nin görevlileri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmamasına rağmen ilgili kayıta camide hangi vazifelerin bulunduğu, çalışanların günlük ve yıllık ücretlerine dair bilgiler elde edilmiştir. Bununla birlikte Kastel Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Camisi'nin varlığının tespit edilmiş olması da önemlidir.

Kastel-i Bahri'deki bir cami müezzininin beratının tekrar verilmesine⁶⁰⁷ dair bir kayıt bulunmaktadır. Fakat bu caminin Sultan Süleyman Camii olup olmadığı bilinmemektedir.

⁶⁰⁶ BOA, AE.SMMD.IV., 103/12003, Evail-i Şabanü'l-muazzam 1080/25 Aralık 1669-3 Ocak 1670. 12 Şevval 1080/5 Mart 1670.

⁶⁰⁷ BOA, {DVNSMHM.d., 2/875, 15 Recep 963/25 Mayıs 1556.

3.10.4.2. Sultan III. Ahmet Han Camii

Kastel Kalesi'nde yer alan Sultan Ahmet Han Vakfı'na bağlı bir camiye⁶⁰⁸ ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıca adı geçen cami hakkında Nejat Göyünç de bilgiler vermiştir. Nejat Göyünç, Sultan III. Ahmet adına 1715 tarihinde Kastel Kalesi'nde bir mescit yapıldığını fakat daha sonra kale dizdarı ve zabitlerinin şer'i meclisinde arzda bulunarak bir camii ihtiyaçları olduğunu bildirmeleri üzerine mescidin camiye çevrilmiş olduğunu aktarmaktadır⁶⁰⁹.

3.10.4.2.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Mora Ceziresi'ndeki Anabolu Kalesi'nde yer alan ve Sultan Ahmet Han vakfına bağlı Kastel Kalesi'nde bir cami bulunmaktaydı. Bu cami-i şerifte 1756'da Mustafa adlı kişi günlük 12 akçe ile hatiplik görevini yürütmekteydi. Mustafa aynı zamanda camide günlük 10 akçe ile imamlık vazifesini de ifa etmekteydi. Vazifelinin ücretleri Kastel gümrüğü malından ödenmekteydi. Mustafa kendi hüsn-i rızasıyla camideki vazife beratlarını Hüseyin oğlu Mustafa'ya feragat etmişti. Hüseyin'in oğlu Mustafa'nın bahsi geçen görevlere getirilmesi için vakfın Darüssaade Ağası tarafından bu durum arz edilmişti⁶¹⁰.

1806 yılına ait bir başka kayda göre Anabolu'daki Kastel Kalesi'nde, Mustafa'nın oğlu Salih, kale camiinde hatiplik, imamlık ve vaizlik görevlerini yürütmekteydi. Salih, hatiplik vazifesinden günlük 12; imamlık vazifesinden günlük 10 ve vaizlik cihetinden günlük 15 akçe almaktaydı. Görevlinin ücreti Anabolu'daki Sultan Ahmet Han vakfından ödenmekteydi. Salih görevlerini ifa ettiği dönemde hatiplik görevini Mustafa'nın oğlu Mehmet Emin adlı kişiye feragat etmek istemişti. Caminin

⁶⁰⁸ Bir belgede, Mora Yarımadası'nda Anabolu Kalesi'nde Sultan Ahmet Han'ın evkafından Kasteli camii hitabeti yazılı bir kayıt bulunmaktadır. Bkz., BOA, EV.HMH.D., 4981, s. 5. Hatiplik kayıt tarihi: 26 Cemaziye'l-ahir 1169/28 Mart 1856. Bu tarihte bahsedilmiş olan mescid cami durumundadır. Bundan önceki herhangi bir kayıt bulunmadığından mescidin camiye ne zaman çevrildiği bilinmemektedir. Fakat caminin 1800'lü tarihlere kadar ki varlığı tespit edilmiştir.

⁶⁰⁹ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", s. 479.

⁶¹⁰ BOA, AE.SOSM.III., 39/2769, 4 Cemaziye'l-ahir 1169/6 Mart 1756. Kastel Kalesi'nde bulunan cami hatibiyle ilgili hatt-ı hümayun verilmesine dair kayıt için bkz., BOA, AE.SOSM.III., 39/02770, Tarih: 29 Zilhicce 1169/24 Eylül 1756.

hatiplik vazifesinin Salih adlı kişiden Mehmet Emin adlı kişiye verilmesi için vakıf görevlisi olan Darüssaade ağası arz etmişti⁶¹¹.

Camiye ait bulunmuş olan ilk kayıt 1756 tarihindedir. Bu kayıt caminin hatiplik ve imamlik tayiniyle ilgilidir. Son kayıt ise 1806 tarihlidir. Bu kayıt da hatip, imam ve vaiz tevcihi hakkındadır. Caminin bu tarihe kadar ki varlığı bilinmekle beraber bundan sonraki durumuna dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

3.10.5. Palamidi Kalesi

Venedikliler 1686 tarihinde Osmanlıların elinde bulunan Anabolu'yu ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Bu hareket sonucu Anabolu Venediklilerin eline geçmişti. Mezkur şehirde Venedikliler yeniden inşa faaliyetlerine girişmişlerdi. Yapılan yeni kiliseler ve kurulan yeni mahallelerin yanı sıra şehre ve kaleye hakim olan Palamidi Dağı'na da yeni bir kale inşa etmişlerdi. Bu kale Palamidi Kalesi'ydi. Savunma amaçlı inşa edilmiş olan kale kentin doğusunda yer almaktaydı. Kale merdivenlerle iç kaleye bağlanmıştı⁶¹². Daha sonra yapılmış bir kale olduğu için Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde zikredilmemiştir.

Nejat Göyünç, fetihten sonra inşa edilmiş olan Palamidi Kalesi'nde Sultan III. Ahmet evkafından olan bir caminin bulunduğunu bildirmiştir⁶¹³. Palamidi Kalesi'ndeki Sultan Ahmet Camisi çalışanlarına ait detaylı bilgi veren bir kayıt bulunmamıştır. Fakat Anabolu Kalesi'ndeki Sultan Ahmet Camisi'ne dair ulaşılan kayıtlarda, Sultan Ahmet'in Anabolu'daki camileri ifadesinden Palamidi Kalesi'ndeki camisinden de söz edildiği bilinmektedir. Zira Sultan Ahmet Vakfı, Palamidi Kalesi'ndeki caminin giderlerini de karşılamaktaydı. Anabolu'daki camilerden yalnızca Şehit Ali Paşa Camisi'nin günümüze kadar varlığını devam ettirdiği bilinmektedir⁶¹⁴.

⁶¹¹ BOA, HAT., 1496/49, 15 Cemaziye'l-ahir 1221/30 Ağustos 1806.

⁶¹² Mehmet Ali Gökaçtı, "Mora'da Bir Kent Naflio (Anabolu)", s. 391.

⁶¹³ Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) Ve Yapıları", s. 477-480. Nejat Göyünç, bu mescitler ve camiler hakkındaki bilgileri arşiv kaynağından aktarmıştır. Geniş Bilgi için bkz., BOA, KK., Defter No: 02855.

⁶¹⁴ Haluk Dursun, "Anabolu Mora'da Bir Osmanlı", *Eman*, S. 8, Nisan 2005, s. 14.

3.11. TERMİŞ ŞEHİRİ, KALESİ VE KALE DAHİLİNDE BULUNAN CAMİ

İlgili başlık altında Termiş şehri, kalesi ve kaledeki bulunan cami hakkında bilgi verilecektir.

3.11.1. Termiş Şehri

Termiş 1547 tarihinde Sultan Süleyman Han komutasındaki Kapudan Kasım Paşa tarafından Venediklilerden alınmıştı. Mora Sancağı'nda voyvodalık olan Termiş şehri Anabolu kazasına bağlıydı. Yönetici olarak yalnız dizdar bulunmaktaydı şehirde. Bununla beraber 18 adet nefer görev yapmaktaydı Termiş'te. Termiş'in hem dış kalesi hem de iç kalesi vardı. Temiş Kalesi deniz kenarından biraz uzakta kuzey tarafta yalçın kayalar üzerinde kurulmuş küçük bir kaleydi. Seyyahlar tarafından kahkaha-i Rum olarak adlandırılan kalenin zaptı çok zordu. Kuzeye bakan bir demir kapısı bulunmaktaydı. Kalenin kuzeye bakan taraflarında duvarı bulunurken güney kısmında duvarı yoktu⁶¹⁵.

3.11.2. Termiş Kalesi

Kale içerisinde 80 adet kargir yapılı ev yer almaktaydı. Sultan Süleyman'a ait minaresiz küçük bir camii vardı. Kalede yüksekçe bir yapıya sahip iç kaleye tahta merdivenle çıkileirdi. Bu merdiven her gece kaldırılırdı. Çünkü iç kalede Mora ayanının mücevherleri bulunmaktaydı. İç kalenin doğu tarafında bir de tüm Mora'yı, Girit ve Çoka adalarını, Manya Burnu'nu ve birçok Akdeniz adalarını görebilen yüksek bir kule inşa edilmişti. Kale içerisinde han, hamam, medrese, mektep gibi kurumlar bulunmamakla beraber çarşı ve pazarı da yoktu. Deniz kıyısında tuzlası bulunmaktaydı. Kale neferlerinin mukataaları bu tuzladan karşılanırdı. Fazlası da Anabolu askerlerine verilirdi⁶¹⁶.

⁶¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 144.

⁶¹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 144-145.

3.11.3. Termiş Kalesi'ndeki Cami

Termiş Kalesin'de Sultan I. Süleyman Han Camii'nin varlığı tespit edilmiştir.

3.11.3.1. Sultan I. Süleyman Camii

Kale içersinde yer alan ve minaresi olmayan Sultan Süleyman Camisi'nin görevlileri ve görevlilerin ücretlerine dair kayıtlar mevcuttur.

3.11.3.1.1. Cami Görevlileri ve Görevlilerin Maaşları

Sultan Süleyman Camii'nin çalışanlarından olan imamlar, hatipler, müezzinler ve kayyumlar 3 Ocak 1670'de şer'i meclise gidip mukataaa emini karşısında her biri konuşup fetihten beri kendilerine tayin olunan günlük 48 akçe ve yıllık 17568 akçenin tamamını aldıklarını mukataaa eminden alacak bir akçeleri dahi kalmadığını beyan etmişlerdi⁶¹⁷. Termiş Kalesi, Anabolu Kalesi ve Kastel-i Bahriyye'de yer alan Sultan Süleyman Camii çalışanlarına, Termiş memlehası mukataaasından almak üzere günlük 48 akçe ve yıllık 17280 akçe vazife tayin olunduğuna dair bilgiler eski defterde yer almaktaydı. Bu bilgiler kalede yeniden yapılan tahrir sonucunda eld edilen yeni deftere de kaydedilmişti⁶¹⁸.

Termiş Kalesi, Anabolu Kalesi ve Kastel-i Bahriyye'de yer alan Sultan Süleyman Camii çalışanlarına, yevmi 48, senevi 17280 akçe tayin olunmuştu. Görevlilerin maaşları Termiş mukataaası malından ödenmekteydi. Cami çalışanlarının maaş miktarı atik defterde yazılmıştı. Daha sonra tekrar tahrir yapılarak defter-i cedide de kayd edilmişti. Sultan Süleyman Camileri'nin çalışanları olan imamlar, hatipler, müezzinler ve kayyumlar Termiş memlehası mukataaasından almak üzere 1672-1673 ve 1674 yıllarına ait günlük 48 akçe ve toplamda yıllık 17280 akçenin tamamını Termiş memlehası emenlerinden aldıklarını ifade etmişlerdi⁶¹⁹.

⁶¹⁷ BOA, AE.SMMD.IV., 103/12002,

Evail-i Şabanü'l-muazzam 1080/25 Aralık 1699-3 Ocak 1670.

⁶¹⁸ BOA, AE.SMMD.IV., 103/12002, Tarih: 12 Şevval 1080/5 Mart 1670.

⁶¹⁹ BOA, AE.SMMD.IV., 103/12003, 1 Şabanü'l-muazzam 1087/9 Ekim 1676.

Termiş Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Camisi ile ilgili ilk kayıt yılı 1670; son kayıt yılı ise 1676'dır. Zikredilen tarihlerde camide imamlar, müezzinler ve kayyumların vazifeli olduğu bilinmektedir. Kayıtlarda görevlilerin günlük ve yıllık ücretleri hakkında bilgiler verilmiştir. Fakat görevlilerin atamaları ve bunların kimler olduğu hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

Mora Yarımadası'nda çok sayıda kale bulunmaktaydı. Bunların birçoğu Venedik yapısı olmakla birlikte Osmanlı yapısı olan kaleler de vardı. Mora Yarımadası'nda varlığı tespit edilen kaleler şunlardır:

Gördus Kalesi, Kalavrita Kalesi, Mora Kastel Kalesi, Balyabadra Kalesi, Larniçe Kalesi, Helomiç Kalesi, İzakilise Kalesi, Kefalonya Kalesi, Yargam Kalesi, Pondiko Kalesi, Fener Kalesi, Zorsa Kalesi, Arkadya Kalesi, Anavarin Kalesi, Yeni Anavarin Kalesi, Meton Kalesi, Poroz (Pargos) Kalesi, Koron Kalesi, Kastel Kalesi, Kalamata Kalesi, Andorose Kalesi, Lakoz Kalesi, Karitena Kalesi, Londar Kalesi, Lonkanik Kalesi, Mizistre Kalesi, Ayaniko Kalesi, Bardonya Kalesi, Pasova-i Hakaniye Kalesi, Çakonya Kalesi, Hafonya Kalesi, Benefşe (Menekşe) Kalesi, Trepoliçe Kalesi, Arhos Kalesi, Anabolu Kalesi, Kastel Kalesi, Palamidi Kalesi, Termiş Kalesi, Ayona Kalesi, Pasado Kalesi, Mont Kalesi, Mora Kalesi, Ossoles Kalesi ve ismi belirtilmemiş birçok harabe kale bulunmaktaydı⁶²⁰.

Yukarıda isimleri verilmiş olan kalelerin hepsinde cami⁶²¹ veya mescit bulunmamaktaydı. Bazılarında ise cami veya mescit bulunmakta fakat bu cami ya da mescit küçük olduğu için herhangi bir görevli tayin edilmemiştir. Bu tip cami veya mescitlerde kaledeki halk birbirine imamlık etmiştir. Bu camilerden biri Karitena Kalesi'ndeki Sultan Beyazıt Cami'siydi. Bu caminin imamı ve hizmetlileri yoktu.

⁶²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 93-147. Sadece Palamidi Kalesi Evliya Çelebi'de zikredilmemiştir. Bunun sebebi de Evliya Çelebi'nin, Mora Yarımadası'nı gezdiği dönemde bahsi geçen kalenin henüz inşa edilmemesinden kaynaklanmaktadır.

⁶²¹ Kale içerisinde cami veya mescit bulunmasa da kale dışında muhakkak bir cami veya mescit bulunmaktaydı. Cami veya mescit bulundurmayan kalelerde Müslüman nüfusun olmaması ya da kalede sadece kaleyi korumakla görevli bir kaç kişinin olması ya da kalenin kullanılmaması gibi sebepler sayılabilir. Bunların yanı sıra bazı kaleler de Venedik'in elinde kalmıştır. Bu nedenle bazı kalelerde Müslümanlara ait bir dini yapı bulunmamaktadır. Bazı kalelerin camilerine veya mescitlerine de görevli tayini yapılmadığı için bu tür kalelerdeki dini yapılar hakkında bir bilgi verilememektedir. Sadece var olduklarına dair isimleri zikredilmektedir.

Karitena'daki halk namaz vakitlerinde birbirlerine imamlık etmişlerdir⁶²². Bazı kaleler de fetihten sonra çeşitli sebeplerden dolayı yıktırılmıştır. Bu kalelerden biri de Larniçe Kalesi idi. Larniçe Kalesi fetih zamanında alınmasında güçlük çekildiği için daha sonra yıktırılmıştır. Kalenin yıktırılmasının bir sebebi de kalenin yakınlarında Balyabadra ve Hulumiç kalelerin olması ve bunların yeterli görülmesiydi⁶²³. Hulumiç şehrinin dış kalesinde Sultan Beyazıt'a ait bir cami⁶²⁴ olduğu söylenmekte fakat bu camiye dair bir kayıt şimdilik bulunamamıştır⁶²⁵. Andorose Kalesi'nde Sultan Beyazıt'a ait bir caminin varlığından Evliya Çelebi bahsetmektedir. Fakat bu camiye ait de bir kayda şimdilik ulaşılamamıştır⁶²⁶.

Kalavrita Kalesi'nde bir caminin varlığından Evliya Çelebi bahsetmektedir⁶²⁷. Fakat caminin kime ait olduğunu ve özelliklerinden bahsetmez. Yapılan araştırmalar sonucu Kalavrita Kalesi içerisinde bir caminin var olduğuna dair bir kayıt bulunmamıştır. Ama Kalavrita kasabasında olduğu belirtilen camiyle ilgili bir tamir kaydı⁶²⁸ ve de cami-i atik adındaki bir cami imamının usulsüzlüğü hakkında kayıt bulunmuştur⁶²⁹. Bahsedilen bu camilerin kale içerisindeki cami olup olmadığı tam olarak tespit edilememiştir. Çünkü kale şehrinin varoşunda da cami bulunmaktadır. Bununla birlikte Evliya Çelebi, Bardonya Kalesi'nde, Fatih'in küçük bir camii ve kale kapısı üzerinde bir mescidi bulunduğunu belirtmiştir. Fakat bu yapıların varlığına dair

⁶²² Evliya Çelebi, „*Seyahatname*, s. 127. Evliya Çelebi, Karitena Kalesi'ni gezdiği zamanda kaledeki Sultan Beyazıt Camisi'nde görevli olmadığını beyan etmiştir. Fakat kaleiçi olduğu belirtilmediği için işlenmeyen bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıta Karitena kasabasında bulunan Sultan Beyazıt Camisi'nin imamlık, hatiplik ve müezzinlik vazifeleriyle ilgili Karitena kadısı Ahmet'in yazmış olduğu bir hüccet bulunmaktadır. Kayıta bahsedilen cami kaledeki Sultan Beyazıt Camisi olabilir. Bkz., BOA, İE.EV., 4/478, 25 Şaban 1094/19 Ağustos 1683.

⁶²³ Evliya Çelebi, „*Seyahatname*, s. 102.

⁶²⁴ Evliya Çelebi, „*Seyahatname*, s. 104.

⁶²⁵ Hulumiç şehrindeki dış kalede bulunduğu ifade edilmiş olan camiyle ilgili bir kayıt bulunmaması caminin var olmadığını göstermez. Daha sonra arşivlerdeki belgelerin okunmasıyla ileriki zamanlarda varsa bir bilgi ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte caminin varlığından Evliya Çelebi bahsetmektedir. Bunun dışında varlığına dair bilgi veren başka bir eser görülmemiştir. Bu sebeple tespiti yapılamamış bazı camilerin veya mescitlerin var olduğu konusu da şüphelidir. Bununla birlikte 1827 yılına ait bir kayıta Hulumiç Kalesi'nin zabt edildiği fakat hem korunması zor hem de faydasız bir yer olarak görüldüğü için yıktırılmasına dair bab-ı aliye yazı gönderilmiştir. Bkz., BOA, HAT., Dosya No: 00896, Gömlek No: 39464, Tarih: 23 Şevval 1242/20 Mayıs 1827.

⁶²⁶ Evliya Çelebi, „*Seyahatname*, s. 126. Andorose Kalesi'ndeki cami cemaati çok olmadığı için ve muhtemelen küçük bir cami olduğu için mezkur kale camisine görevli tayini yapılmamış olabilir. Bu sebeple kendisiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamıştır.

⁶²⁷ Evliya Çelebi, „*Seyahatname*, s. 97.

⁶²⁸ BOA, C.EV., 73/3627, 21 Zilkade 1137/1 Ağustos 1725.

⁶²⁹ BOA, AE.SMHD.I., 86/5806, 27 Zilhicce 1165/5 Kasım 1752.

bir kayda şimdilik rastlanılmamıştır. Pasova-i Hakaniye Kalesi'nde ise kargir, kubbeli kiremit örtülü bir caminin yer aldığını aktaran Evliya Çelebi, bu camide gönüllü gazilerin oturduğunu ifade etmiştir. Zaten kale görevlileri de kalede değil kalenin kulelerinde ikamet etmişlerdir. Bu sebeple bu camiye görevli ataması olmadığından kayıtlarda şimdilik bu camiye dair bir bilgiye ulaşılamamıştır⁶³⁰.

Bazı kalelerde Müslüman nüfus olmadığı için herhangi bir cami veya mescit bulunmamaktaydı. Bu kalelerden biri Çakonya Kalesi idi. Bu kale sarp ve dağlık olduğundan kimse uğramazdı. Halkının hepsi Hristiyan idi⁶³¹. Bazı kalelerde ise cami bulunmaz fakat kalenin bulunduğu kasabada cami bulunurdu. Bu kalelerden biri içinde kimsenin yaşamadığı küçük Trepoliçe Kalesi idi⁶³². Bu kalelerin yanı sıra Arhos şehrindeki kalede de Evliya Çelebi küçük bir caminin varlığını aktarmıştır. Bu kale hakkında önce kaleyi Sultan Mehmet'in aldığını fakat daha sonra elden çıktığını ve daha sonra kaleyi Sultan Süleyman'ın aldığını anlatmıştır. Bu sebeple kaledeki küçük caminin hutbesinde Sultan Süleyman Han'ın adının okuduğunu beyan etmiştir⁶³³. Fakat Evliya Çelebi'nin bahsetmiş olduğu camiyle ilgili bir kayıt şimdilik bulunamamıştır. Arhos kasabasında sabık Serasker Osman Paşa⁶³⁴ ve Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın⁶³⁵ camilerinin varlığı tespit edilmiştir. Kaledeki varlığından bahsedilmiş olan cami bu iki camiden biri olabilir diye isimleri burada zikredilmiştir.

⁶³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 131-132.

⁶³¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 133.

⁶³² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 137.

⁶³³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 139.

⁶³⁴ BOA,AE.SABH.I., 54/3845, 05 04 1194/10 Nisan 1780.

⁶³⁵ BOA, C.BLD., 134/6674, 29 Safer 1194/ 6 Mart 1780.

SONUÇ

En eski çağlardan beri insanlar kendilerini korumak için çeşitli barınaklar yapmışlardır. Bunlardan biri de kalelerdir. Koruma amaçlı olarak inşa edilen kaleler daha sonra insanların yaşamlarını idame ettikleri bir şehir, şehirleri koruyan ve ayakta tutan savunma gücü, önemli yolları, geçitleri, boğazları muhkem hale getiren bir yapı olmuştur. Dolayısıyla bu kadar önemli bir yapı haline gelen kalelerde insanların yaşıyor olması insanların ihtiyaçları meselesini gündeme getirmiştir. İnsanların en önde gelen ihtiyaçlarından biri ise ibadet yerleri olmuştur. Kalelerde yaşayan halk Hristiyan ise ibadet yeri olarak kilise eğer Müslüman ise cami, mescit ve benzeri yapılar inşa edilmiştir.

Osmanlı döneminde kaleler, şehirleri temsil etmişlerdir. Kalenin fethedilmesi şehrinde alınması anlamına gelmiştir. Kaleler sadece şehirleri değil aynı zamanda stratejik öneme sahip yerleri korumak için de inşa edilmişlerdir. Bu yüzden kalenin korunmasına büyük önem verilmiştir. Güvenlik açısından yeni kaleler inşa edilmiş ihtiyaç olmayan kaleler de yıktırılmıştır. Bazı kaleler ise kullanılmamıştır. Kaleler birçok bölümden oluşmuştur. Bu bölümlerden biri olan iç kalede kale görevlileri aileleriyle birlikte ikamet etmişlerdir. Şehir, ilk dönemlerde kalenin surlarla çevrili olan kısmında yer almıştır. Halk bu kısımda yaşamıştır. Şehirler ilk başta kale içindeyken daha sonra yavaş yavaş kale dışına çıkmıştır. Günümüzde artık kaleler içerisinde herhangi bir yaşam söz konusu değildir. Kaleler sadece tarihi eser olarak şehirleri temsil etmektedir.

Osmanlı Devleti, fetihten sonra şehirdeki kaleleri tamir etmiş ve kalelerin ihtiyaçlarını gidererek kullanmıştır. Eğer kale yoksa ve ihtiyaç varsa yeni kaleler inşa etmiştir. Bazı kaleleri de çeşitli sebeplerden dolayı yıktırmıştır. Yapılan araştırmanın sonucunda Mora Yarımadası'nda bulunan kalelerin isimleri, kalelerin deprem ve çeşitli sebeplerden dolayı geçirmiş oldukları tamir, kaledeki görevliler ve kalelerdeki idari yapı, Osmanlı döneminde yapılmış olan kaleler ve bu kalelerin hangi padişah tarafından ne zaman yaptırılmış olduklarına dair çeşitli bilgilere ulaşılmıştır. Aynı zamanda bu kalelerin hangi padişah zamanında fethedildiği, kalelerdeki hangi kiliselerin camiye

çevrildiği, hangi cami ve mescitlerin inşa edildiği, bu cami ve mescitlerin kimler tarafından yaptırıldığı; yine bu ibadethanelerin vakıfları, vakıflarının kurucuları, ibadethanelerin ve vakıflarının yapıları, çalışanları, çalışanların aldıkları ücretler hakkında birçok malumat elde edilmiştir.

Osmanlı sultanları kaleleri fethettikten sonra ilk iş olarak fethin bir sembolü olarak kale içerisindeki en büyük kiliseyi camiye çevirmişlerdir. İlk namaz bu camide kılınmıştır. Fetihten sonra kaleye ve camiye görevli tayini yapılmıştır. Kaleye de Müslüman nüfus yerleştirilmiştir. Yerli halktan kalmak isteyenler de şehirdeki ikametlerine devam etmişlerdir. Kalede kiliseye çevrilmiş olan camide cuma ve bayram namazları kılınmıştır. Daha sonra ihtiyaç gereği yeni camiler, mescitler ya da namazgâh gibi ibadet yerleri yaptırılmıştır. Bununla birlikte ibadethanelerin giderlerini karşılamak için vakıflar kurulmuştur.

Mora Ceziresi'nde 43 tane kalenin varlığı ortaya konulmuştur. Bu 43 kalenin 15 tanesinde cami ve mescit kurumlarının varlığına rastlanılmıştır. Bazı kalelerde cami veya mescit yoktu. Bunun sebepleri şu şekildedir: kalede yaşayan Müslüman cemaatin bulunmaması, kalenin çok küçük olmasından dolayı kale varoşunda yer alan ibadethanenin halk için yeterli olması, bazı kalelerin farklı sebeplerden dolayı yıktırılmış olması ya da kullanılmamasıdır. Ayrıca kaleleri barındıran bazı sancakların günümüzde Mora Yarımadası dışında kalmasından dolayı değerlendirilmeye alınmamış olmasıdır. Bu sebeplerin detayları metin içerisinde verildiği için burada ayrıntısına girilmeyecektir. 15 kale içerisinde 31 cami ve 7 mescidin varlığı tespit edilmiştir. Bu cami ve mescitlerin vakıfları hakkındaki kayıtlara da ulaşılmış ve bilgiler verilmiştir. Mora Yarımadası 1715 yılında tekrar fethedildiği için zikredilen yıl itibariyle yarımada da yapılan cami ve mescitlere dair bilgiler Evliya Çelebi'nin eserinde yoktur. Bu çalışma bu tür bir eksikliği giderdiği için önemlidir. Ayrıca Mora Yarımadası'ndaki cami ve mescitler hakkında detaylı yapılmış ilk çalışmadır.

Yarımada da ki cami ve mescitler savaş, deprem ve kullanıma bağlı olarak zamanla tahrip olma gibi durumlardan dolayı tamir edilmiştir. Tamir için mimar ve ustalar görevlendirilmiştir. Mimar keşif yaparak tamir ve onarım için gerekli olan malzemeleri ve ücreti belirleyip bunu merkeze bildirmiştir. Bazı cami tamirlerinin uzun

yıllar yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Vakıflar çoğu zaman camilerin tamir işleri için gerekli desteği sağlamakta yetersiz kalmışlardır.

Dini kurumlara getirilecek olan görevlilerin vazifeyi yerine getirecek donanıma sahip olması gerekiyordu. Cami ve mescit görevlilerini genellikle bölgenin kadısı arz etmekle birlikte bazen de cami ya da caminin vakıf mütevellisi, bölgede bulunan şeyh veya kale dizdarı tarafından önerilmiş ve merkezin onayına sunulmuştur. Genellikle de önerilen kişiler bu kurumların boş olan vazifelerine getirilmişlerdir. Bu kişiler seçilirken ehl-i ilim olup olmadıklarına dikkat edilmiştir. Cami görevlileri kendilerine verilen bir beratla göreve getirilmişlerdir. Bu beratla, görevlinin nerede çalışacağı, günlük ücreti, ücretini alacağı kişi, dönemin padişahının ismi ve beratın verildiği tarihe dair bilgiler yer almıştır.

Görevliler, ücretlerini aldıklarına dair beyanat vermek için şer'î meclise başvurmuşlardır. Cami ya da mescit görevlisi bu mecliste, aldığı ücretin miktarını ve kimden aldığını bildirerek bunu kayıt altına almıştır. Görevlilerin ücretleri günlük olarak belirlenmiştir. Fakat görevliler ücretlerini yıllık olarak almışlardır. Çalışanlara ücret olarak sadece para verilmez aylık ya da yıllık belli bir miktar buğday da verilmiştir. Cami görevlilerinin istedikleri zaman maaşlarına zam talebinde bulunmuşlardır.

Çalışanların aldıkları günlük ve yıllık ücretler incelenen dönemdeki Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde paranın yeri ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu hakkında bilgiler vermektedir. Bahsi geçen dönemle diğer dönemler karşılaştırıldığında memurların ekonomik refahının hangi dönemlerde ne kadar iyi veya kötü olduğuna dair sonuçlar elde edilebilir.

Cami ve mescit çalışanlarının görevde kalmaları belirli bir zamanla sınırlandırılmamıştır. Ölüm ve kendi rızasıyla görevden ayrılması dışında kişiler uzun yıllar görevine devam etmiştir. Görevini ihmal eden ya da kötüye kullanan kişiler kendilerini düzetmezlerse görevden alınmışlardır. Genelde kişi herhangi bir sebepten dolayı işten ayrılırsa yerine varsa büyük oğlu geçmiştir. Babanın büyük oğlu yoksa kardeşi kardeşi de yoksa uygun biri göreve atanmıştır. Görevliler aynı zamanda birden fazla vazifeyi birlikte yürütmüşlerdir. Örneğin, bir imam kurumun aynı zamanda

devirhanlık vazifesini de yürütmüştür. Çalışanlar yürütmüş oldukları tüm görevler için farklı ücretler almışlardır.

Görevliler ücretleriyle ilgili sorunları merkeze bildirirlerdi. Dini kurumlardaki görevliler her padişah değişikliğinde beratlarını yenilemişlerdir. Sadece padişah değişikliklerinde değil bazen farklı sebeplerden dolayı da beratlarının yenilenmesini istemişlerdir. Örneğin; kişi beratının kaybolduğunu veya bilinmeyen bir sebeple beratının yanmış olduğunu bunun üzerine kendisine yeni berat verilmesini bölgenin kadısı aracılığıyla merkeze bildirmiştir. Dini kurumlardaki görevliler her padişah değişikliğinde beratlarını yenilemişlerdir. Sadece padişah değişikliklerinde değil bazen farklı sebeplerden dolayı da beratlarının yenilenmesini istemişlerdir. Örneğin; kişi beratının kaybolduğunu veya bilinmeyen bir sebeple beratının yanmış olduğunu bunun üzerine kendisine yeni berat verilmesini bölgenin kadısı aracılığıyla merkeze bildirmiştir.

Merkeze dini kurumlarla ilgili bildirilen sorunlar Osmanlı ekonomisi hakkında malumat vermektedir. Örneğin; bir kalenin veya bir caminin tamirininin yapılmasına dair talepte bulunulmuş fakat bu isteğin uzun süre yerine getirilmediği incelenen belgelerde görülmüştür. Bu durum ekonominin kötü olmasından, idari yapının zayıflığından veya Mora Yarımadası'ndaki siyasi çekişmelerden herhangi birinden kaynaklanmış olabilir. Cami ve mescitler için vakıflar kurulmuştur. Fakat genel olarak cami-mescit görevlilerinin ücretleri ve tamir masrafları mukataa gelirlerinden karşılanmıştır. Bu durum cami ve mescitlerin giderlerini karşılamada vakıfların yetersiz kaldığını göstermiştir.

Cami çalışanları bazen görevlerini ihmal etmişlerdir. Bunun için merkeze şikayetler olmuştur. Bazı çalışanlar görevli oldukları kurumdaki yerini terk ederek firar etmişlerdir. Bunun üzerine yapılan şikayetlerde cami çalışanının görevine dönmemesi halinde yerine başka birinin atanacağı ve bir daha bu kişinin terk etmiş olduğu görevine alınmayacağına dair kararlar verilmiştir. Sadece cami çalışanları ya da mescit çalışanları değil aynı zamanda camilerin vakıf çalışanları hakkında da aynı şikayetler vardır. Vakıf çalışanları dışında bazı yerlerde halk da vakıflara müdahale etmiş ve vakfa zarar

vermeye çalışmıştır. Bunun üzerine vakfa müdahale edilmesinin engellenmesi ve sorun çıkartanların bildirilmesi için o yerin idarecisi görevlendirilmiştir.

Bu çalışmayla birlikte Osmanlı Devleti'nin yarımadaadaki sosyo-kültürel yapısına dair bilgiler de edinilmiştir. Mora Yarımadası'nda birçok farklı dine mensup insan bir arada yaşamıştır. Fetih gerçekleştiğinde fethedilen bölgedeki yerel halktan istemeyen gitmiş isteyen de kalmıştır. Halkların birbirlerine herhangi bir düşmanlık beslediğine dair bir bilgi bulunmamıştır. Her dinin mensup olduğu kurumlar mevcuttur. Fakat Müslüman nüfusun hiç bulunmadığı yerlerde sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu yerlerdeki kişiler sürekli korsancılık faaliyetlerinde bulunup yarımada yer alan liman şehirlerine saldırarak huzursuzluk çıkartmışlardır. Bu durum fethedilen yerde idari yönetimin kalıcılığını ve bölgedeki asayişini sağlamada Müslüman nüfusun ve cami gibi ibadet kurumlarının varlığının önemini bir kez daha göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'daki egemenliği 1361 yılında Dimetoka'yı ele geçirdikten sonra 1461 yılında Mora Yarımadası'nın fethiyle büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bu Osmanlı Devleti'nin Balkanlara açılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Her ne kadar 1460 yılında Mora Yarımadası'nın fethine başlansa da yarımada'nın fethi tam olarak 1715 yılında tamamlanmıştır. İlk fetihler Fatih Sultan Mehmet ile başlamıştır. Fetihden sonra yapılan tahrirle de Mora Yarımadası'nda idari yapı kurulmuştur. Daha sonra Sultan Beyazıt, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Ahmet döneminde fetihler devam etmiştir. Fethin tamamlanmasından sonra Mora Ceziresi'nden hiç vazgeçmeyen Venedik aralıklarla cezireye saldırılarda bulunmuştur. Özellikle de Venedikli korsanlar limanları çoğu zaman tehdit etmiştir. Bu sebeplerle zaman zaman Yarımada'daki bazı şehirlerin idaresi Osmanlı ve Venedik arasında el değiştirmiştir. Osmanlı, Venedik tarafından alınan yerleri geri aldıktan sonra harap olan şehri, şehrin kalesini tekrar onarmış, yeniden dini kurumlar inşa etmiş ve bölgede sayım yaptırmıştır. Osmanlı Devleti'nin yarımadaadaki tahrir işini gerçekleştiren görevliler hakkında da bilgilere ulaşılmış çalışmada bu bilgilerin detaylarına yer verilmiştir.

Osmanlı Devleti, Mora Yarımadası'nın fethinden sonra tam olarak yarımadayı yeniden inşa etmiştir. Gerek kurmuş olduğu idari yapısı, inşa etmiş olduğu kurumları ve yapmış olduğu ticari faaliyetleriyle yarımadaadaki şehirleri ve halkını ekonomik ve

kültürel anlamda üst düzeylere çıkarmıştır. Yapılan araştırma neticesinde, Mora Yarımadası'nda kurulmuş olan idari yapı, Mora Yarımadası'ndaki şehirler ve kalelerinin isimleri ve sayıları, kalenin bölümleri, kalede kimlerin bulunduğu, nelerin bulunduğu yine kalede yer alan cami, mescit bunların vakıfları, sayıları, çalışanları, çalışanlarının vazifeleri ve benzeri birçok konu hakkında bilgiler verilmiştir. Mora Yarımadası'nın şehirlerine ve yapılarına dair verilmiş olan bilgiler Osmanlı Devleti'nin fethetmiş olduğu diğer Balkan ülkelerinin şehir ve yapılarına ve bu yapıların işleyişine dair bir örnek teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1460 yılındaki fethi 1715 yılında tamamen Mora Yarımadası'na hakim olmasıyla tamamlanmıştır. Fakat gerek Venedik gerekse Fransa ve Rusya gibi dış ülkelerin çıkarmış olduğu savaşlar sonucunda Mora Yarımadası'nın çeşitli şehirlerinde isyanlar vuku bulmuştur. Bu isyanlar ve savaşlar neticesinde 1829 tarihinde yapılan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'a verilen bağımsızlık sonucunda Osmanlı Devleti'nin, Mora Yarımadası'ndaki hakimiyeti son bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin yarımadadaki hakimiyetinin son bulmasından sonra buradaki Müslüman halk katledilmiştir. İnşa edilen cami ve mescit gibi dini kurumlar da yıktırılmıştır. Bugün yarımadada sadece birkaç tane cami bulunmaktadır. Bu camiler de kahvehane, tiyatro veya müze salonları olarak kullanılmaktadır. Bazı camilerin ise minaresi yani kalıntıları bulunmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 400 yıl hakimiyet kurmuş olduğu yarımadadaki kültürel mirasına verilmiş büyük zararı ortaya koymaktadır.

Yapılan incelemeler sonucunda Mora Yarımadası'ndaki şehirlerin Osmanlı hakimiyeti döneminde refah içerisinde olduğu ve önemli liman şehirleri olarak varlık gösterdikleri bilinmektedir. Fakat Osmanlı hakimiyetinden sonra yapılan savaşlar sonucunda bu şehirlerde nüfusun azaldığı ve şehirlerin eski önemini kaybettiği tespit edilmiştir. Osmanlı döneminde önemli ticari faaliyetlerde bulunan şehirler günümüzde geçimlerini balıkçılıkla sağlayan küçük liman şehirlerine dönüşmüşlerdir. Bu da Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti süresince Mora Yarımadası'nı ekonomik açıdan ne kadar ileri seviyeye getirmiş olduğunun bir kanıtıdır.

Bu tez çalışması sadece Mora Yarımadası'ndaki kale içerisinde bulunan camileri, mescitleri ve vakıflarını ele almıştır. Fakat Mora Ceziresi'ndeki kale varoşunda, kasabalarında ve köylerinde bulunan cami ve mescitleri ve varsa bunların vakıflarını ele almamıştır. Bu sebeple ele alınmamış bu konular da çalışılmaya muhtaçtır. Bunun dışında Osmanlı Devleti yarımada da sadece cami ve mescit kurmamıştır. Medreseler, zaviyeler, tekkeler, çeşmeler ve benzeri birçok yapı inşa etmiştir. Zikredilen yapılar incelenmesi gereken ayrı bir konudur. Yine diğer Balkan şehirlerinde yer alan kaleiçi cami, mescit ve diğer dini kurumlar da ayrı bir araştırma konusu olarak araştırılmalıdır. Osmanlı Devleti'nin bizlere bırakmış olduğu kurumsal miraslara sahip çıkmak adına bu çalışmalara daha çok yer verilmelidir. Bununla birlikte Osmanlı dönemindeki cami ve mescit yapısı, bu kurumlara yapılmış olan atamalar, çalışanların görevleri, ücretleri, dini kurumlardaki yönetim ile günümüzdeki dini kurumlar ile benzeri konularda mukayese edilebilir. Bahsi geçen kurumların Osmanlı dönemindeki durumları ve günümüzdeki değişimleri karşılaştırılabilir.

Osmanlı Devleti'nin fetih geleneğini simgeleyen cami ve mescit gibi kurumlar sadece Mora Yarımadası'nda değil Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti boyunca fethetmiş olduğu diğer ülkelerde de mevcuttur. Mora Yarımadası sadece bir örnektir. Bu örnekler çoğaltılmaya muhtaçtır.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Ali Emiri Tasnifi Sultan Birinci Abdülhamit: 00028/02125, 00028/02129, 00054/03845, 00244/16276, 00313/21065.

Ali Emiri Tasnifi Sultan Birinci Ahmet Fonu: 00007/00631.

Ali Emiri Tasnifi Sultan Üçüncü Ahmet Fonu: 00043/04228, 00043/04266, 00049/04923, 00089/08909, 00106/10495, 00132/12945, 00183/17761.

Ali Emiri Sultan Birinci Mahmut Fonu: 00048/02898, 00069/04545, 00086/05806, 00128/09393, 00143/10617, 00143/10618, 00195/05291, 00223/17713, 00234/18819, 00250/20398.

Ali Emiri Tasnifi Sultan İkinci Mahmut Fonu: 00079/06165, 00102/08643, 00103/08712, 00112/09579.

Ali Emiri Tasnifi Sultan Dördüncü Mehmet Fonu: 00001/00048, 00013/02076, 00039/04414, 00103/12002, 00103/12003.

Ali Emiri Tasnifi Sultan Üçüncü Mustafa: 00017/01170, 00017/01178, 00106/08097, 00113/08605, 00116/08828, 00116/08894, 00178/14034, 00192/15127, 00200/15693, 00283/22759, 00285/22983, 00334/02705, 00360/28811.

Ali Emiri Tasnifi Sultan Üçüncü Osman Fonu: 00004/00235, 00039/02769, 00039/02770, 00069/07372, 00081/06203, 00088/06793, 00095/72281.

Ali Emiri Tasnifi Sultan Üçüncü Selim Fonu: 00066/04008, 00236/13722, 00243/14166, 00341/19656, 00342/19738, 00362/20709, 00366/20904.

Bab-1 Asafi Tasnifi Mühimme Defterleri Fonu: 00002/00875, 00031/00637.

Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalem Defterleri: 03650.

Cevdet Tasnifi Askeriye Fonu: 00055/02578, 00066/03130, 00148/06540,
00240/17415, 00420/17415, 00861/36859, 00870/37292.

Cevdet Tasnifi Belediye Fonu: 00020/00966, 00134/06674.

Cevdet Tasnifi Evkaf Fonu: 00012/00576, 00018/00875, 00019/00927, 00031/00637,
00031/01513, 00032/11559, 00035/01737, 00035/01738, 00038/01855,
00051/02542, 00054/02680, 00073/03627, 00098/04884, 00110/05481,
00121/10594, 00122/06088, 00130/06486, 00143/07123, 00161/08020,
00190/09472, 00191/09550, 00198/09866, 00241/12017, 00244/12179,
00324/16459, 00352/17877, 00386/19588, 00307/15642, 00350/17750,
00355/18022, 00360/18295, 00388/19677, 00388/19693, 00398/20160,
00455/23012, 00469/23741, 00473/23933, 00498/25191, 00513/25918,
00532/26886, 00536/27057, 00536/27073, 00552/27880, 00553/27948,
00558/28163, 00565/28528, 00582/29390, 00584/29487, 00585/29507,
00594/25995, 00606/30576, 00610/30781, 00619/31225, 00621/31320,
00641/32320, 00653/32948, 00658/33172.

Cevdet Tasnifi Maarif Fonu: 00005/00232, 00061/03007, 00062/03076, 00113/05604,
00160/07993, 00161/08011, 00171/08537, 00171/08540, 00502/25382.

Cevdet Tasnifi Maliye Fonu: 00021/00955, 00476/19400, 00516/21060.

Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri: 02510, 04981/8, 04981/9, 00251, 21572.

Hattı Hümayun Tasnifi: 00896/39464, 01382/54599, 01451/00045, 01458/00051,
01495/00049, 01496/00049, 01503/00070, 01516/00043, 01538/00005,
01545/00027, 01628/00076, 01664/00072.

İbnül Emin Tasnifi Evkaf Fonu: 00001/00051, 00004/00463, 00004/00480,
00006/00666, 00006/00711, 00014/01646, 00044/04956, 00057/06254,
00071/07661.

İbnüel Emin Tasnifi Hattı Hümayun Fonu: 00004/00341.

İbnül Emin Tasnifi Maliye Fonu: 00004/00461, 00101/09566, 00109/10316,
00109/010319.

Kamil Kepeci Tasnifi: 02855.

Maliyeden Müdevver Defterler: 1360.

Yabancı Arşivler Tasnifi Bulgaristan Fonu: 00002/00104, 00003/00017, 00004/00104.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi

Defter-i Evamir-i Alişan: 00354, 00363, 00379.

Defter-i Mekatip Ve Gayrihu: 00793.

Eski Yunanistan Mora Ve Tevabi-i İcare-i Vahide: 02400.

Kuyudat-ı Ahkâm-ı Evamir-i Aliye: 00368.

Defter-i Berevat-ı Alişan Tabi'-i Kalem-i Muhasebe-i Haremeyn-i Şerifeyn: 00391,
00370.

Hazine-i Evkaf-ı Kütüphane-i Sultan Ahmet Han-ı Salis, 00090.

İNCELEME ESERLER (Kitap ve Makaleler)

- Ana Britannica, “Kale”, *Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, 1992, ss. 421-422.
- Arbak, F. *Mora Tarihi’nde Fenar Kazası 1128 Hicri/1716 Miladi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1991.
- Aslanapa, O. “Yunanistan’da Türk Eserleri ve Türklerin Durumu”, *Türk Kültürü*, c. IV, S. 41, Ankara, 1966, ss. 477-486.
- Aslanapa, O, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkileap Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2004.
- Ayverdi, E. H. *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk IV (4., 5., 6. Kitap)*, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ayverdi, E. H. *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-856 (1451-1481)*, c. IV, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1999.
- Bacharach, J. L. “İç Kale: İslam Şehrinde Gücün Sembölü”, (çev. Emin Kırkıl), *İslami Araştırmalar Dergisi*, Türkiye Ekonomik Ve Kültürel Dayanışma Vakfı, c.13, S. 2, 2000, ss. 227-233.
- Barkan, Ö. L. “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus Ve Arazi Tahrirleri Ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi, 2012, s. 214-247.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın Nu: 144, İstanbul, 2016.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri İle 114, 319 ve 101 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937 / 1514-1530) I*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın Nu: 89, Ankara, 2007.

- Batmaz, E. Ş., *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari Ve Askeri Fonksiyonları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 1989.
- Baykara, T. "Anadolunun İlk Türk İskânında Kaleler", *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994)*, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ayrıbasım), c. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss. 663-667.
- Baykara, T. "Niksar, Kalesi ve Tarihi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, c. XXIV, S. 2, 1964, ss. 77-95.
- Baykara, T. "Ulucami Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *Belleten*, c. LX, S. 227-229, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, ss. 33-58.
- Bayrak, M. *1821 Mora İsyanı Ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı, Eskişehir, 1999.
- Bees, N. A. "Mora", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, c. VIII, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, ss. 413-427.
- Beşirli, M. *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat, 2005.
- Bıçakçı, İ. *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İslam Tarihi, Sanat Ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Boran, A. "Anamur (Mamuriye) Kalesi, Kale Kitabesi Ve İç Kale Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. XXVIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2014, ss. 211-224.
- Boran, A. *Anadolu'daki İç Kale Cami Ve Mescidleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.
- Bostan, İ. "Navarin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 32, İstanbul, 2006, ss. 441-443.

- Çelebi, E., (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff), *Seyahatname*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1940.
- Çelebi, E. *Seyahatname*, (çev. Mehmed Zillioğlu), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1995.
- Çelebi, H. *1865 Yılında Mora Yarımadası'nın Venedikliler Tarafından İşgali Ve Sonuçları*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trakya, 1998.
- Delilbaşı, M. "1564 Tarihli Mufassal Yanya Livası Tahrir Defterlerine Göre Yanya Kenti Ve Köyleri", *Bellekten*, c. XVII, S. 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, ss. 1-43.
- Delilbaşı, M. *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizanstan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu Ve Balkanlardaki İzleri*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.
- Demircan, Y. *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Dursun, H. "Anadolu Mora'da Bir Osmanlı", *Seyahat Ve Kültür Dergisi Emanname*, S. 8, Nisan 2005, s. 5-9.
- Ergenç, Ö. "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev Ve Nitelikleri Üzerine", *The Journal Of Ottoman Studies*, Osmanlı Araştırmaları, S. IV, İstanbul, 1984, ss. 69-78.
- Ertaş, M. Y. *Sultanın Ordusu Mora Fethi Örneği 1714-1716*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Eyice, S. "Kale", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 24, İstanbul, 2001, ss. 234-242.
- Eyice, S. "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri I", *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1954, ss. 157-182.
- Eyice, S. "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri II", *Türkiyat Mecmuası*, c. XII, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1955, ss. 205-230.

- Eyice, S. “Yunanitan’da Unutulmuş Bir Türk Eseri” *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 1/5, 1968, ss. 67-73.
- Göger, V. *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (strateji, taktik, kuşatma aşamaları ve teknolojisi)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarih Anabilim Dalı Yenıçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2014.
- Gökaçtı, M. A. “Anadolu”, *Seyahat Ve Kültür Dergisi Emanname*, S. 8, Nisan 2005, ss. 10-15.
- Gökaçtı, M. A. “Maliye Nezareti Temettüat Defterlerine Göre 1845 Yılında Selânik”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, c. 3, S. 168, 1994, İstanbul, ss. 15-22.
- Gökaçtı, M. A. “Mora’da Bir Kent Naflıo (Anadolu)”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. 36, S. 216, İletişim Yayınları, İstanbul, Aralık 2001, ss. 386-392.
- Gökbilgin, T. M. “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir Ve Kasabaları”, *Belleten*, c. 20, S. 78, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956, ss. 247-294.
- Göyünç, N. “Mora’da Türk-Osmanlı İnşa Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1972, ss. 13-18.
- Göyünç, N. *XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) Ve Yapıları*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağanı’ndan Ayırbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, 461-486.
- Halaçoğlu, Y. “Osmanlı Devleti’nin Rumeli İskânıyla İlgili Toponomik Bir Değerlendirme”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Sofya 21-23 Nisan 2000*, Bulgaristan, 2000, ss. 3-10.
- Halaçoğlu, Y. “Teselya Yenişehiri Ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, İstanbul, 1974, ss. 89-100.

- Halaçoğlu, Y. “XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik Ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. LIII, S 207-208, Ankara, 1989, ss. 637-679.
- İnaltekin, A. “Kent Estetiği Açısından Osmanlı Medeniyetinde Şehir Mimarisi Ve Camiler”, *Çorum Belediyesi Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu 25-27 Kasım 2011*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2012, ss. 81-98.
- İsen, M.-İbrahimgil M. Z. *Balkanlarda Osmanlı Mimarisi Gezi Rehberi*, A Turizm Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kayapınar, A. “Osmanlı Döneminde Bir Şehir Blya Badra/Patra (1460-1715)” *Cihannüma Tarih Ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. I, 2015, ss. 67-93.
- Kayapınar, L. “Mora’da Tourkokratia’nın Kurulması (1387-1461),” *XIV. Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, ss. 3-22.
- Kayapınar, L. “Yunanistan’da Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması”, *Türkler*, c. IX, Ankara, 2002, ss. 187-195.
- Kayapınar, L. *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 1999.
- Kayapınar, L.-Arslan, K. “Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Meton”, *Osmanlı Ve Sosyal Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, edt., Hatice Oruç-Muhammed Ceyhan, c. I., Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, ss. 521-560.
- Kiel, M. “Balyabadra”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 5, İstanbul, 1992, ss. 42-43.
- Kiel, M. “Benefşe”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 5, İstanbul, 1992, ss. 434-436.
- Kiel, M. “Koron”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 6, Ankara, 2002, ss. 208-209.

- Kiel, M. “Meton”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 30, İstanbul, 2005, ss. 222-224.
- Kiel, M.-Alexander, J. “Mora”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 30, İstanbul, 2005, s. 280-285.
- Konuk, N. *Yunanistan’da Osmanlı Mimarisi I*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2010.
- Lowry, H. W. *Osmanlıların Ayak İzlerinde Kuzey Yunanistan’da Mukaddes Mekânlar ve Mimarî Eserleri Arayış Yolculukları*, (çev. Hakan-Şebnem Girginer), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Michon, J.-L. “Dini Kurumlar”, *İslam Şehirleri*, editör, R.B. Serjeant, (çev., Elif Topçugil), Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, ss. 13-50.
- Özarslan, S. “Dinin Osmanlı Şehirlerindeki Yeri Ve Dîni Kurumlar”, *Çorum Belediyesi Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu 25-27 Kasım 2011*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2012, ss. 173-179.
- Sevinç, T. “17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi”, *History Studies*, c. 2, S. 3, İstanbul, 2010, ss. 285-306.
- Söylemez, M. M. “Ankara Vilayet Salnamesine Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Çorum”, *İslam Şehri Üzerine Makaleler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, Aralık 2010, ss. 117-150.
- Söylemez, M. M. “Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar”, *İslam Şehri Üzerine Makaleler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, Aralık 2010, ss. 83-108.
- Söylemez, M. M. “Şehir Ve Medeniyet Kavramı”, *İslam Şehri Üzerine Makaleler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, Aralık 2010, ss. 19-31.
- Söylemez, M. M. “Vâsıt Kentinin Kuruluşu Ve İlk Sakinleri Üzerine”, *İslam Şehri Üzerine Makaleler*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, Aralık 2010, ss. 33-65.

Tuğlacı, P. *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Tesisleri, İstanbul, 1985.

Turan, Ö.-İbrahimgil, M. Z. *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Yayın Nu: 97, Ankara, 2004.

Ünver, S. “Fatih Sultan Mehmed II’nin Rumeli’deki Eserleri”, *Tarih Dünyası*, 1/9, İstanbul, 1950, ss. 382-386.

Ünver, S. “Selanik’te Yüz Eserimiz Hakkında”, *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 1, ss. 257-260.

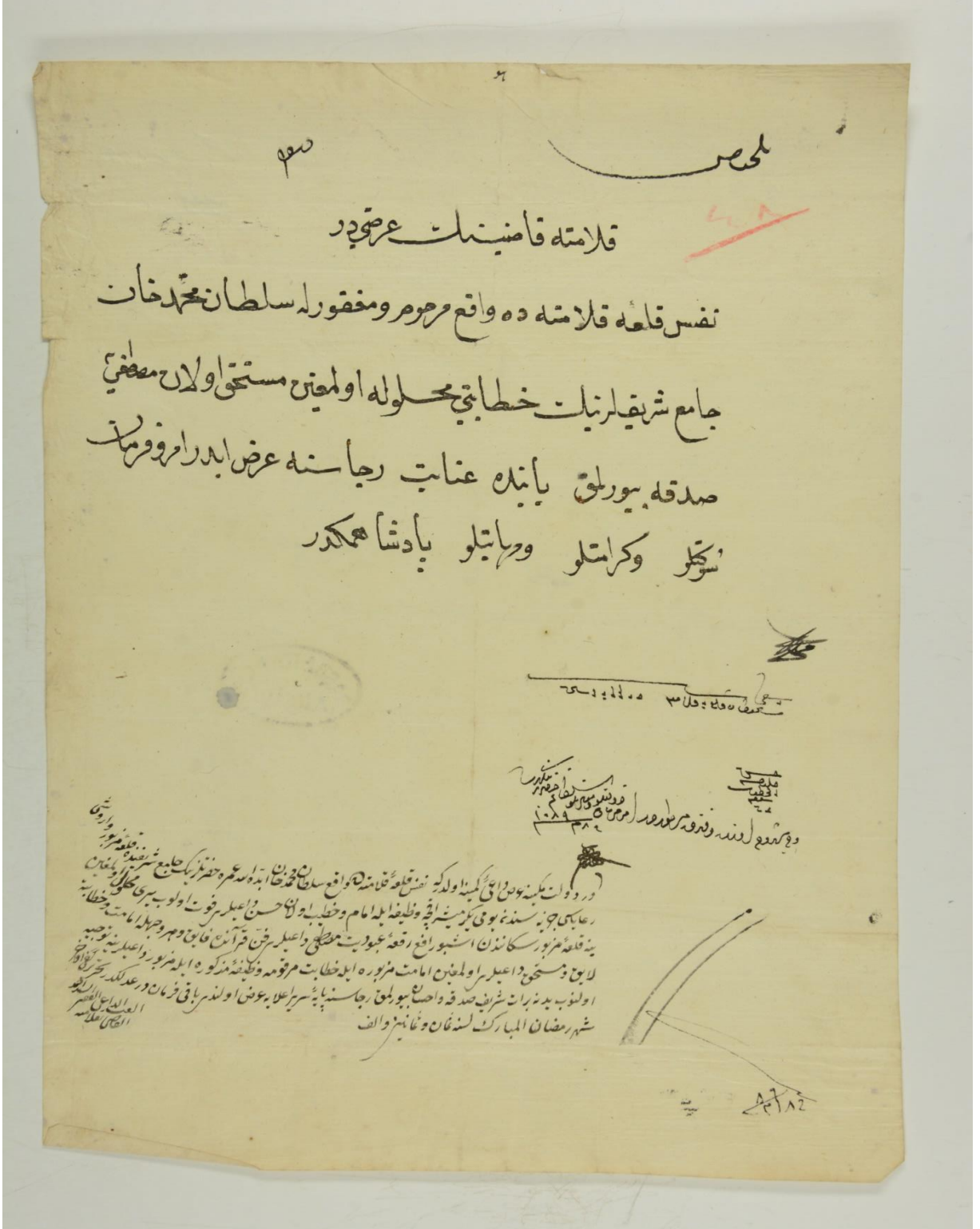
Yavaş, D. “Osmanlı Döneminde Bursa Şehrini Oluşumu”, *Çorum Belediyesi Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu 25-27 Kasım 2011*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2012, ss. 131-138.

Yenişehirlioğlu, F. “XVII Yüzyıl Başkent-Taşra İlişkileri Kapsamında Yanya (İonnina) Şehri”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, c. III, Kültür Yayınları, Ankara, 1995, ss. 487-499.

Yoğurtçuoğlu, A. *Rum İsyanı Ve Yunanistan Devleti’nin Kuruluşu (1821-1830)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı, Ankara, 1999.

Zengin, S. *Osmanlılarda Kale Muhasaraları (cephe gerisi ve lojistik destek)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tokat, 1997.

EKLER

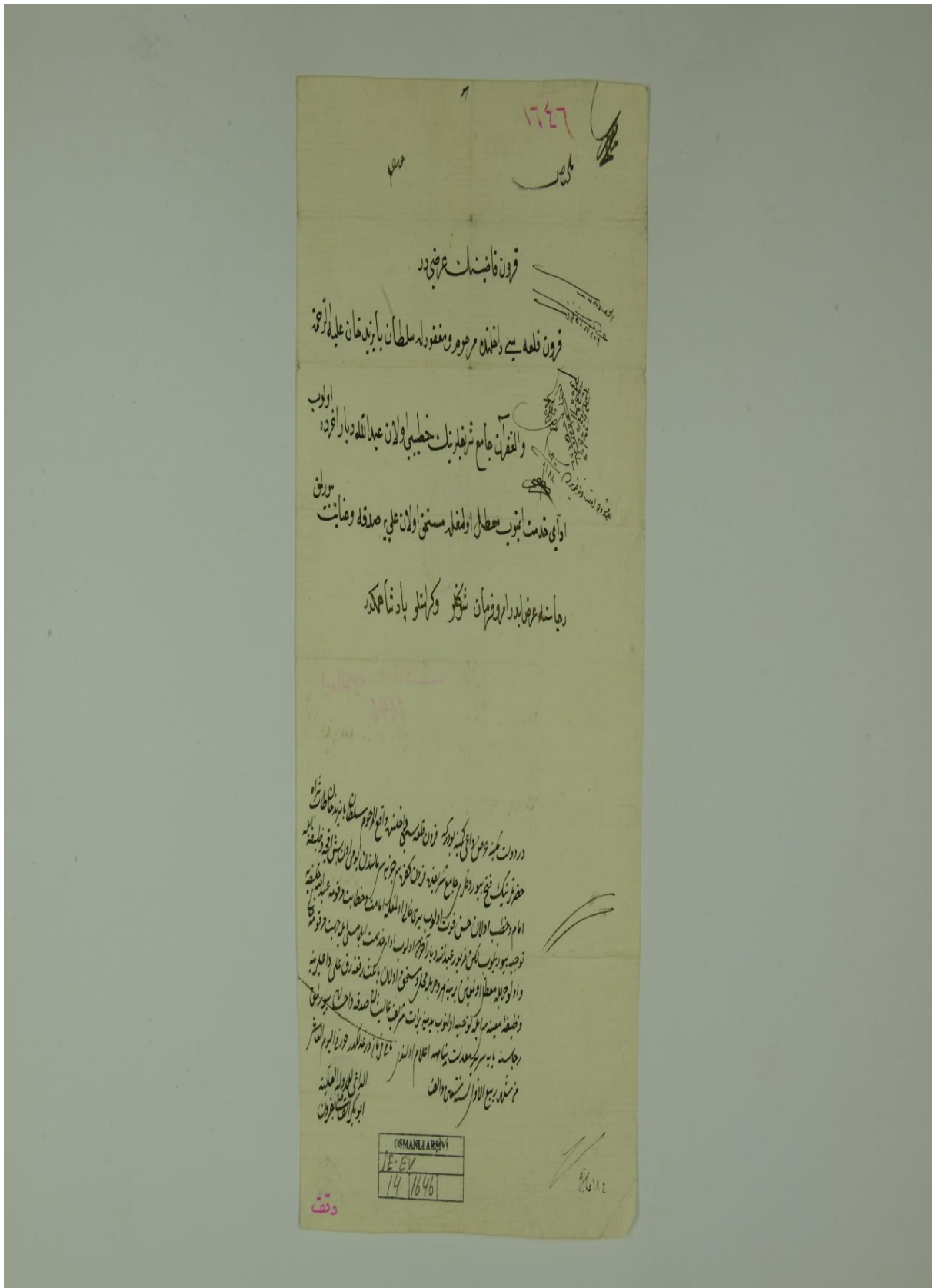
EK 1: Mora Yarımadası'nda Kalamata Kalesi'ndeki Sultan Mehmet Han Camii'nin hatiplik vazifesine ait bir atama belgesi.

EK 2: Mora Yarımadası'nda Meton Kalesi'ndeki Fethiye Camii'nin müezzin vazifesineait bir atama belgesi.

EK 4: Mora Yarımadası'nda Koron Kalesi'ndeki Sultan Beyazıt Camii'nin imam ve hatip vazifelerine ait bir atama belgesi.

A.E.I. Mahmud
2898

ام

الامام محمد بن عبد الله
صاحب المصنفات
عنه

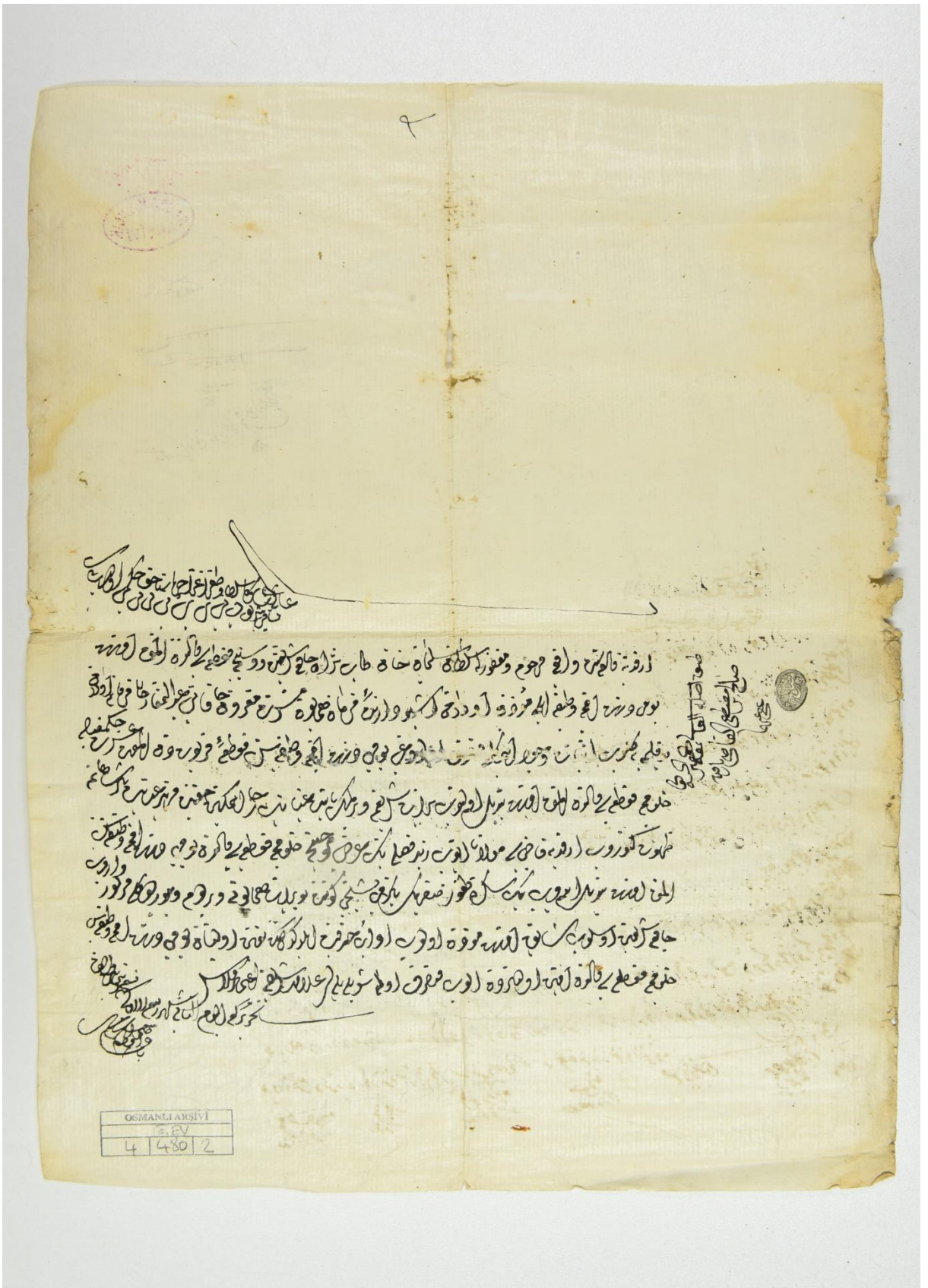

بسم الله الرحمن الرحيم
انوردون مور بهر شهر شریف علی بن اده خرد الایم و بس مور در روز نهار و ازین ماه
واقع م حوم و مضمون که درین تاریخ در کسب نزهت حضرت سید صاحب
مقامه می کند ان مور و در باره و در هر روز می نویسد و طبعه الامام و نویسی او را
حقیقیا و الا یعنی بن خلیفه فخر بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه
عن المقالی الی الی بن سید بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه
کلیت بر کند و طبع و مکتوب و در نعم اون ملک و کسب نوزاد و طبعه مصلح الامان و ازین
مقامه سیاقین اولان خطی ان زاد سواد تو المانع از اهل انما بدین باقی است
و انکمال الهم اخرو قوس الهم ابرین موسی الیه انما مفضل و طبعه مفضل در
و رحمة الاجتم باقی قلده فی اهل ان لذت و در صورت بر هر روز مصلحت غایت
ظاہر و ظاہر او مسنون در کتب اللقب و التبع ما وقع بطلب کتب و تندی

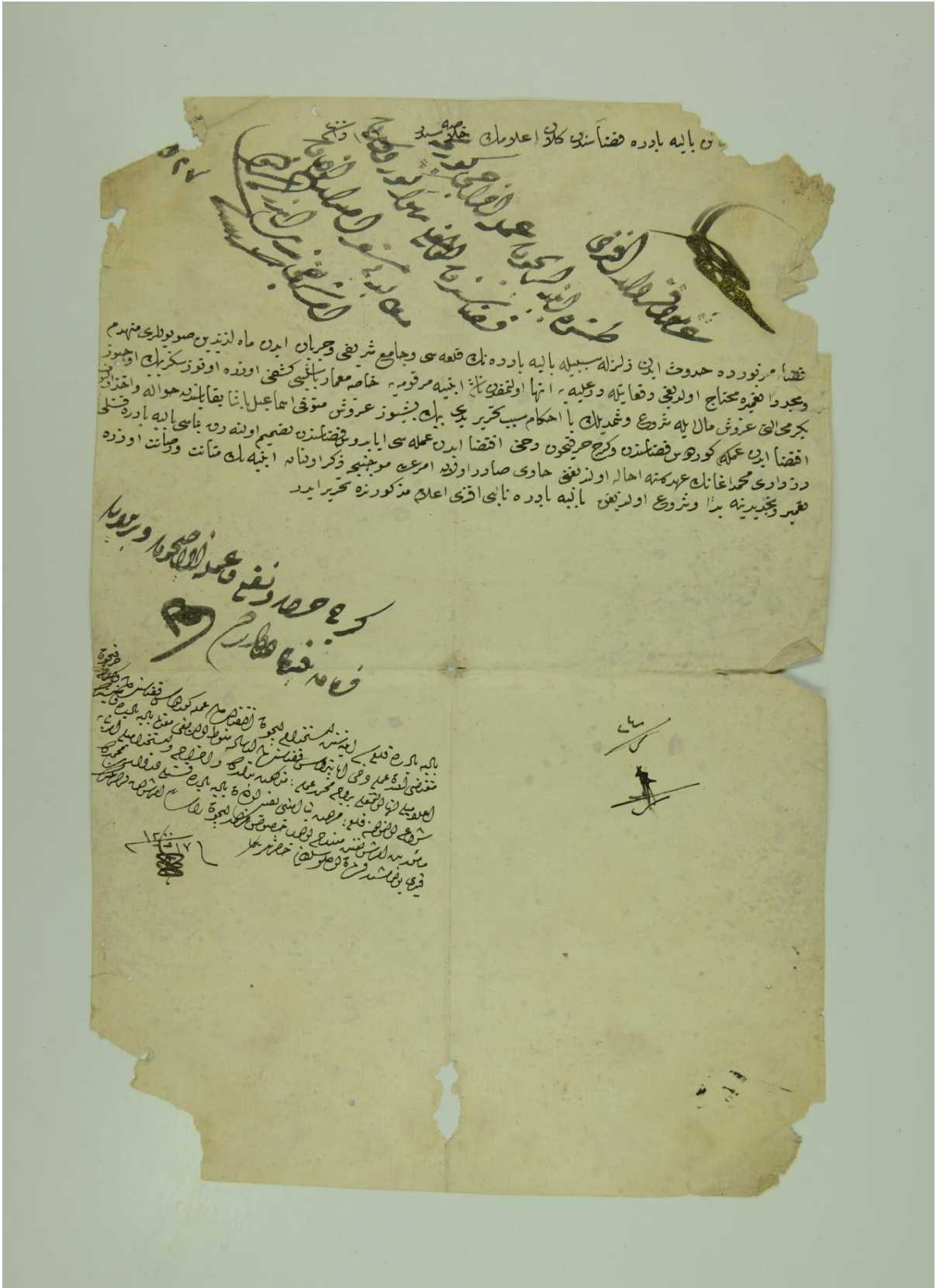
علی ابری - محمود
[Red circular stamp]

بسم الله الرحمن الرحيم
انوردون مور بهر شهر شریف علی بن اده خرد الایم و بس مور در روز نهار و ازین ماه
واقع م حوم و مضمون که درین تاریخ در کسب نزهت حضرت سید صاحب
مقامه می کند ان مور و در باره و در هر روز می نویسد و طبعه الامام و نویسی او را
حقیقیا و الا یعنی بن خلیفه فخر بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه
عن المقالی الی الی بن سید بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه بن خلیفه
کلیت بر کند و طبع و مکتوب و در نعم اون ملک و کسب نوزاد و طبعه مصلح الامان و ازین
مقامه سیاقین اولان خطی ان زاد سواد تو المانع از اهل انما بدین باقی است
و انکمال الهم اخرو قوس الهم ابرین موسی الیه انما مفضل و طبعه مفضل در
و رحمة الاجتم باقی قلده فی اهل ان لذت و در صورت بر هر روز مصلحت غایت
ظاہر و ظاہر او مسنون در کتب اللقب و التبع ما وقع بطلب کتب و تندی

EK 5: Mora Yarımadası'nda Anavarin Kalesi'ndeki Sultan Beyazıt Camii'nin imam ve hatibinin bir yıllık ücretine dair belge.

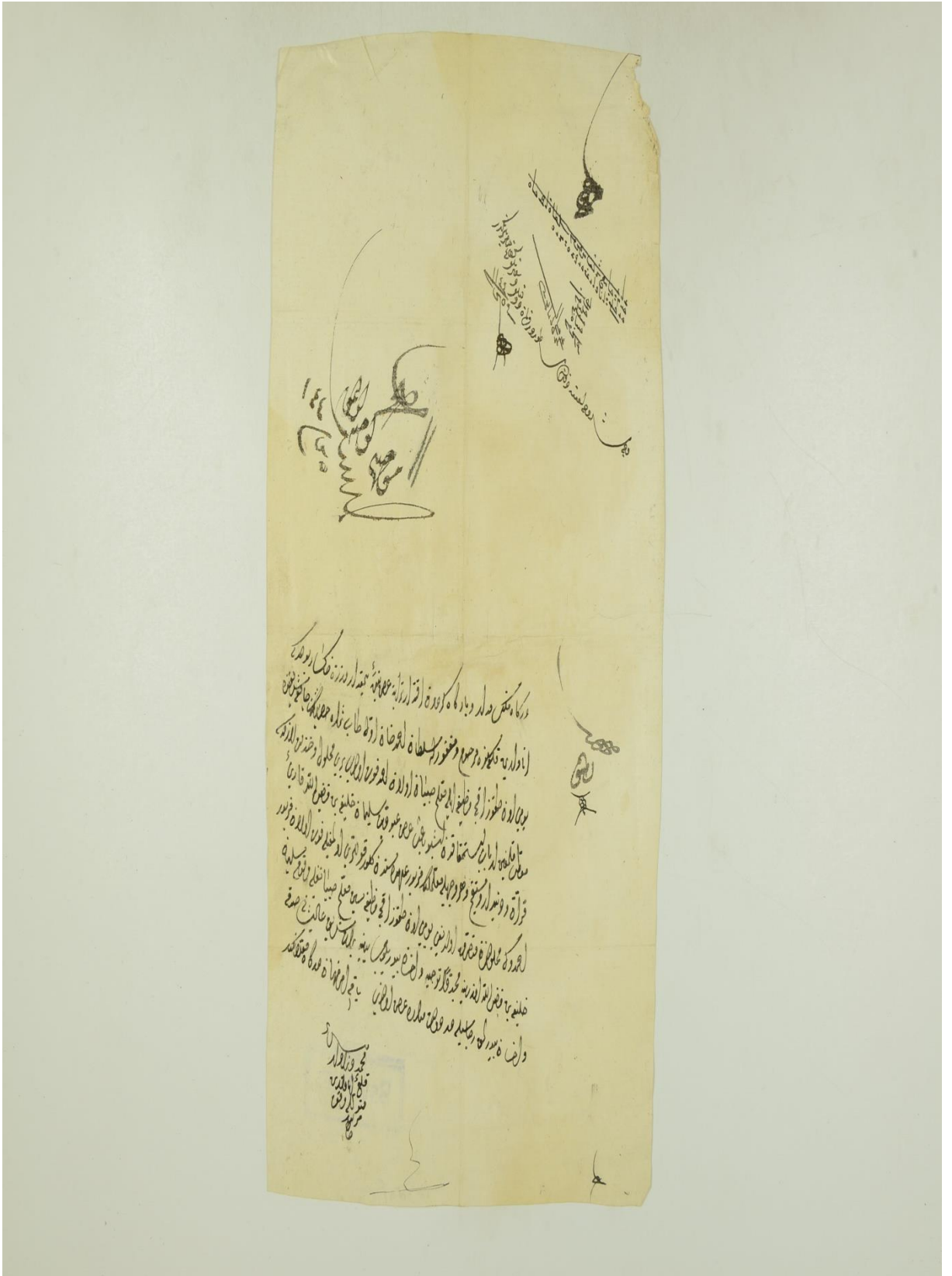
EK 6: Mora Yarımadası'nda Arkadya Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Camii'nin müezzinlik vazifesine ait bir atamasına belgesi.

EK 7: Mora Yarımadası'ndaki Balyabdra şehrinde meydana gelen zelzele sebebiyle Balyabdra Kalesi ve kale dahilinde bulunan caminin zarar gördüğüne dair belge.

EK 8: Mora Yarımadası'nda Benefşe Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Camii'nin tamiri ve masrafına dair belge.

EK 9: Mora Yarımadası'nda yer alan Anavarin Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Camii'nin muallim-i sıbyanlık vazifesine ait atama belgesi.

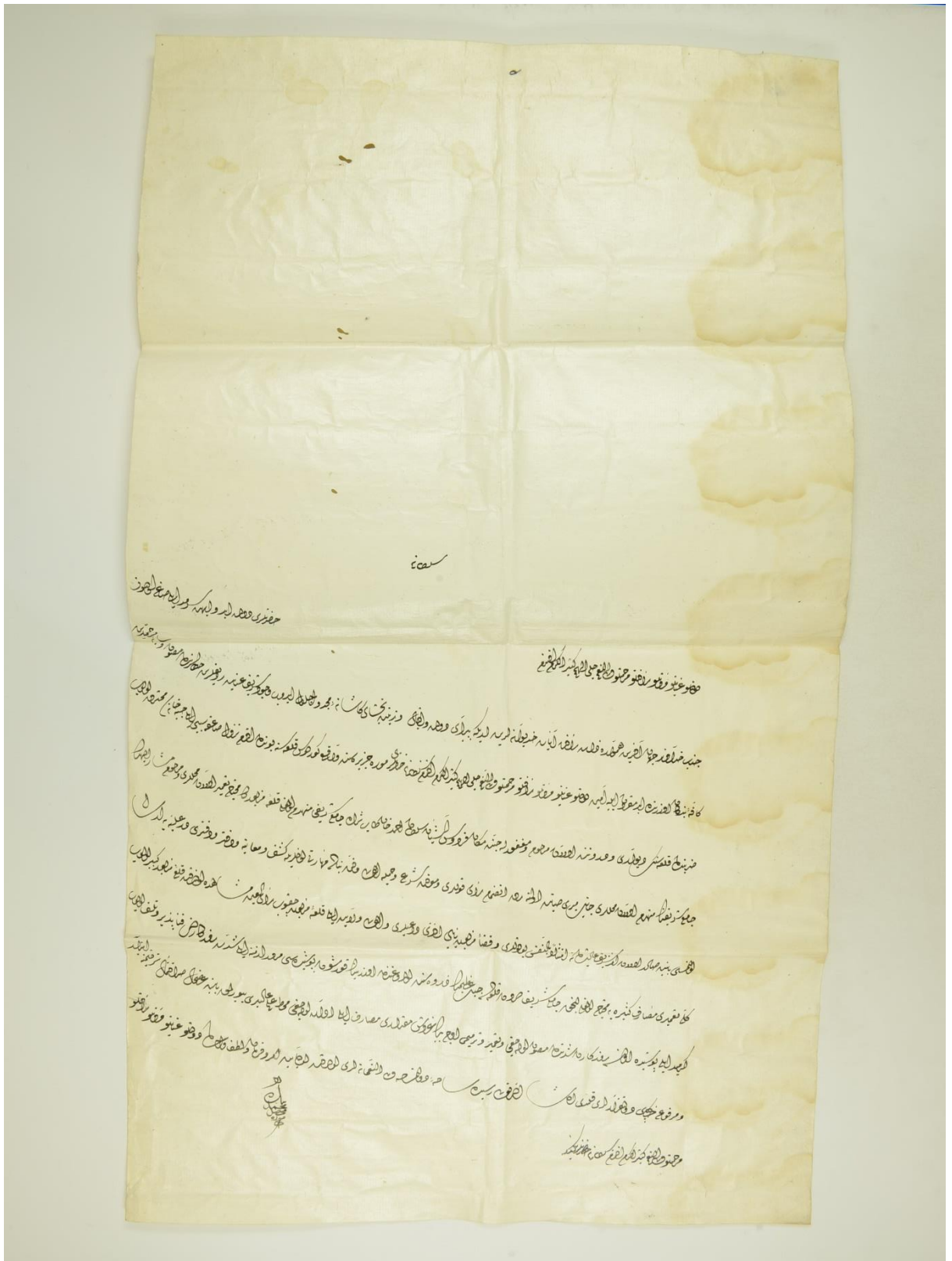

EK 10: Mora Yarımadası'nda Anabolu Kalesi'ndeki Sadrazam Şehit Ali Paşa Camii'nin kandilci vazifesine ait bir atama belgesi.

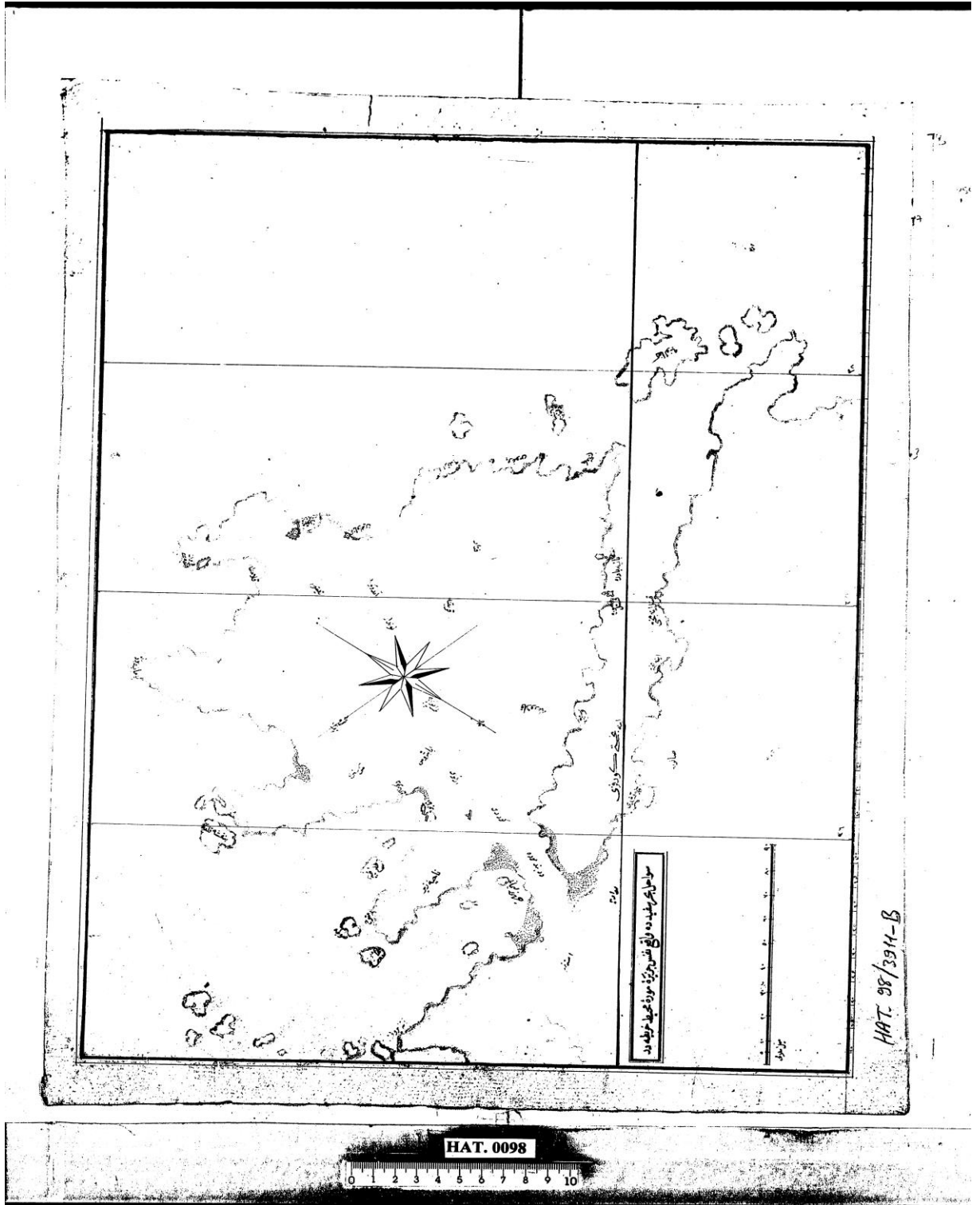

EK 11: Mora Yarımadası'nda Anabolu Kalesi'ndeki Sadrazam Şehit Ali Paşa Camii'nin vakıf gelir ve giderleri hakkındaki belge.

EK 12: Mora Yarımadası'nda Görđus Kalesi'ne yıldırım çarpması sebebiyle kalede bulunan Sultan Ahmet Han Camii'nin zarar gördüğüne dair tamir belgesi.

EK 13: Osmanlı hakimiyeti döneminde 29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804 tarihli Mora Yarımadası'na ait haritayı gösterir belge.

Kale/Şehir İsmi	Cami İsmi	Mescit İsmi
Gördus Kalesi	Fatih Sultan Mehmet Camii, Sultan I. Ahmet Camii	-
Balyabadra Kalesi	Fatih Sultan Mehmet Camii, I. Süleyman Camii, II. Beyazıt Camii	-
Mora Kastel Kalesi	Sultan I. Ahmet Camii	-
Mizistre Kalesi	Fatih Sultan Mehmet Camii	-
Kalamata Kalesi	Fatih Sultan Mehmet Camii	-
Koron Kalesi	II. Beyazıt Camii, Ayasofya Camii	-
Meton Kalesi	II. Beyazıt Camii, Fethiye Camii, Ağa Camii,	Sultan Ahmet Han Mescidi, Recep Efendi Mescidi
Eski Anavarin Kalesi	II. Beyazıt Camii	-
Yeni Anavarin Kalesi	Ferhat Ağa Camii, Sultan I. Ahmet Camii, III. Murat Camii	III. Murat Mescidi
Arkadya Kalesi	I. Süleyman Camii	-
Benefşe Kalesi	I. Süleyman Camii, I. Ahmet Camii	-
Anadolu Kalesi	I. Süleyman Camii, Sultan I. Ahmet Camii, Ahmet Paşa Camii, Vezir Hacı İbrahim Paşa Camii, Sadrazam Şehit Ali Paşa Camii, Mustafa Efendi Camii, Hüseyin Efendi Camii	Sadrazam Şehit Ali Paşa Mescidi, Mustafa Efendi Mescidi, Hüseyin Efendi Mescidi, Sultan I. Ahmed Mescidi
Kastel-i Bahriyye Kalesi	Sultan III. Ahmet Camii	-
Palamidi Kalesi	Sultan III. Ahmet Camii	-
Termiş Kalesi	I. Süleyman Camii	-
Toplam 15 Kale	Toplam 30 Cami	Toplam 7 Mescit

Ek 14: Mora Yarımadası'ndaki kaleler, kalelerde yer alan cami ve mescitler.

ÖZGEÇMİŞ

Müyesser Tuzun Varol, 1992 yılında Bitlis'in Tatvan ilçesinde doğdu. İlköğretimini yedinci sınıfa kadar Tatvan Cumhuriyet İlköğretim okulunda, sekizinci sınıfını Tatvan'a bağlı Yelkenli köyündeki Yelkenli YİBO'da tamamladı. Orta öğrenimini Bitlis'e bağlı Adilcevaz Kız Meslek Lisesi'nde tamamladı. 2008-2009 yılı öğretim döneminde Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İşletme Bölümüne kayıt yaptı. Fakat 2 yıl sonra başka bir üniversiteye geçmesiyle İşletme bölümüne devam etmedi. 2010-2011 öğretim yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde başladığı lisans eğitimini 2014 yılında bitirdi. 2014 Eylül ayında aynı üniversitenin Tarih Anabilim dalındaki Osmanlı Müesseseleri Ve Medeniyeti Tarihi Bilim dalında yüksek lisansa başladı ve Haziran 2019'da tamamladı. 3-4 Mayıs 2017 tarihindeki IV. Genç Tarihçi Öğrenciler Çalıştayı Aksaray Sempozyumu'na "Mühimme Defterlerine Göre Vakıf Görevlilerinin Suistimalleri" adlı bildiri ile katıldı.